ZİYA GÖKALP

TÜRK MEDENİYETİ TARİHİ

İkinci Baskı

Sadeleştiren :
Yalçın TOKER

TOKER YAYINLARI

ZİYA GÖKALP

TÜRK MEDENİYETİ TARİHİ

İkinci Baskı

Sadeleştiren :
Yalçın TOKER

TOKER «GENEL DİZİ» No: 216
«DOĞUDAN - BATIDAN
SEÇMELER» Dizisi No: 17

•

TOKER YAYINLARI
Ltd. Şti.

Ankara Cad. 46
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 522 33 09

ISBN 975-445-036-6

Kapak ve iç Baskı : Çetin Matbaacılık
Cilt: Yalçın Ciltevi
İstanbul - 1995

YAYINEVİNDEN

Ziya Gökalp, modern Türkçülüğün kurucusudur.

Bu sebeple, Türk gençlerinin, Türkçülüğü tam olarak kavrayıp öğrenebilmeleri için, Ziya Gökalp'in eserlerine ihtiyacı vardır.

Cumhuriyetin kurucusu büyük **Atatürk'ün, «Etimin ve kemiğimin babası Ali Rıza Efendi ise, fikrimin babası da Ziya Gökalp'tir.»** diyerek, bu büyük düşünürümüzün fikirlerini kendine rehber yaptığını hep biliriz.. Öyle ise, bugünün gençliğine, Atasının kendisine rehber yaptığı fikirleri öğretip benimsetmek de, bizlerin görevidir.

Ziya Gökalp'in hemen bütün eserleri kitap halinde yayınlanmıştır. Ama ne yazık ki, bu kitaplarda kullanılan dil, bugünün gençliğinin kolayca okuyup anlayabileceği durumda değildir. Kitapların bir kısım basımlarında 70-80 yıl önce, Ziya Gökalp'in kullandığı dil aynen korunmakta, bazı basımlarda ise, bir zamanların Dil Kurumu Türkçesi dediğimiz uydurukçaya yer verilmektedir. Tabiidir ki, her ikisinin de bugünün gençliğince anlaşılabilmesi zordur.

Biz bu çalışmamızda, ikisi arası bir yol izleyerek, iki aşırı ucun ortasını bulmaya çalıştık. Halkımızın okuduğu zaman anlayabileceği kelimelerin, «bir başka dilden mi gelmiştir?» veya «sonradan mı uydurulmuştur?» diye kökünü aramaya girişmeden, halkımız o kelimeyi kullanıyorsa biz de kullanmakta sakınca görmedik.

Çünkü amaç, Ziya Gökalp'i ve fikirlerini anlatmaktır. Bunu en iyi yapacak «araç»ı, yani kelimeyi kullanmamız gayet doğal sayılmalıdır. Bu söylediklerimize bir kaç örnek vermek gerekirse, **lisan** yerinde **dil, darbı mesel** yerine **atasözü, nesil** yerine soy kelimesini kullandık.. Bazan bir kavramı karşılayan eski kelimenin yanında, parentez içinde onu açıklayıcı eski ve yeni kelimeleri verdik; **teâmül (örf-**

adet, gelenek) örneğinde olduğu gibi.. Bazan da, hem **mefkûreyi,** hem **ülküyü,** hem **harsı,** hem **kültürü** ayni zamanda kullandık.. Kısacası, dil konusundaki tek kaygımız, **«anlaşılırlık»** tan ibaretti.

Böylece Ziya Gökalp'in beş eserlerini, bugünkü neslin anlayacağını umduğumuz Türkçemizle yayınlamış bulunuyor ve bunun mutluluğunu taşıyoruz.

(Not : Bu eseri çok değerli öğretmen kardeşimiz Halil Aktüccar sadeleştirmeye başlamış, fakat ilk 50 sayfalık bölümün sadeleştirmesini yaptığı sırada, çok genç yaşta aramızdan ayrılmıştı. Eseri sadeleştirirken onun hazırladığı 50 sayfalık bölümden yararlandım. «Ruhu Şadolsun..» diyor ve Aktüccar'ı rahmetle anıyorum.

Saygılarımızla.

Yalçın TOKER

GİRİŞ

MEDENİYET NELER DEĞİLDİR?

Medeniyet ve Medenilik : Bazılarına göre, medenilik ve mütemeddinlik (medenîleşmiş, sosyalleşmiş ve uygarlaşmış olmak) demektir. Etnoğrafya araştırmaları, göçebelerin, hattâ vahşîlerin, bile kendilerine özgü birer medeniyetlerinin bulunduğunu ortaya koydu. Sosyalleşmişlik, uygarlaşmışlık ve medenîlikse, yalnızca gelişmiş milletlere özgüdür. O hal. de bu kelimelerin anlamlarını birbirlerinden ayırmak gereklidir.

Terimler : (Fransızcaları)

1. Medeniyet : La civilisation
2. Medenîlik : La civilitè
3. Mütemeddinlik : Civilisè
4. Medenî : Civil

Medeniyet bir tek değildir : Bütün insanlar ayni medeniyetten değillerdir. Yani medeniyet bir değil bir çoktur.

Hangi zamanda ve mekân (yer) da yaşarlarsa yaşasınlar, birbirlerine komşu oldukları için, ayni kurumlara sahip cemiyetlerin bütününe bir **«medeniyet topluluğu»** denilir. Medeniyet, işte bu komşu cemiyetler arasındaki ortak kurumların tümüdür.

Medeniyet toplulukları da, siyasî ve dinî toplumlar gibi, bilimsel olarak belirlenmiş sınırlarla birbirlerinden ayrıl-

mışlardır. Medeniyet topluluklarının da, milletler gibi kendi özel tarihleri vardır. Bir medeniyet topluluğu, belli bir zamanda, belirli bir mekânda doğar, büyür ve ölür.

Tanınmış medeniyetler : Avustralya adaları, totemizm dinine dayanan bir medeniyet dairesidir. Kuzey Amerika'nın Doğusundaki Hintliler de, daha gelişmiş bir totemizme dayanan başka bir medeniyet dairesidir.

İlk çağlarda bir Mısır medeniyeti dairesi, bir Mezopotamya medeniyeti dairesi ve bunlardan Finikeliler eli ile bir çok kurumlar almış olan bir **«Akdeniz Medeniyeti Dairesi»** vardı.

Ortaçağda da Avrupa'da bir «Hıristiyan Medeniyeti Dairesi», Asya'da ve Kuzey Afrika'da bir «İslâm Medeniyeti Dairesi» meydana geldi. Rönesans ve Reform'dan sonra da, Avrupa'da lâik bir medeniyet oluştu. İşte bütün bu «sosyal daireler», birer «medeniyet grubu»nun, birer «medeniyet çevresi»nin daireleridir. Bunların hepsine **«Medeniyet Topluluğu»** adı verilir.

Bir cemiyet, medeniyet dairesini değiştirebilir. Meselâ Türk kavmi, iki kere medeniyet dairesini değiştirdi. İslâmiyeti kabul etmeden önce, «Uzakdoğu Medeniyeti Dairesi» içinde yer alıyordu. Müslüman olduktan sonra, «Doğu Medeniyeti Dairesi» ne girdi. Geçen yüzyıldan (19. asır) beri de, üçüncü bir daireye, «Batı Medeniyeti Dairesi»ne girmeye çalışıyoruz.

Türk Medeniyeti tarihinin devreleri : Türk milleti bu üç medeniyetin herbirinde ayrı bir hayat yaşamıştır. Bu sebeple Türk Medeniyeti Tarihi üç döneme ayrılır :

1. **Eski dönem** : Türk kavminin ortaya çıkışından, müslümanlığı kabul ettiği zamana kadar geçen dönem.

2. **Orta dönem** : İslam dinine girmesinden, Batı medeniyetini kabul ettiği zamana kadirki dönem.

3. **Yeni dönem** : Batı medeniyetini kabul edişinden bugüne kadar.

Medeniyet ve kültür : Bir medeniyet çeşitli milletlerin ortak malıdır. Çünkü her medeniyeti, ona sahip olan çeşitli milletler, ortak bir hayat yaşayarak oluşturmuşlardır. Bu yüzden, bütün medeniyetler «milletlerarası»dır. Fakat medeniyetin, onu meydana getiren her millette aldığı özel şekilleri vardır ki, bunlara kültür(hars) adı verilir.

Medeniyetle Kültürün farkları :

1. Medeniyet milletlerarası olduğu halde, kültür millîdir.

2. Medeniyet, bir milletten başka bir millete geçebilir, fakat kültür geçemez.

3. Bir millet medeniyetini değiştirebilir, fakat kültürünü değiştiremez.

4. Medeniyet, akıl ve yöntemlerle meydana getirilir, Kültür ise, ilhâm (esinlenme) ve seziş vasıtasıyla yapılır.

5. Medeniyet; İktisadî, dinî, hukukî, ahlâkî v.b. fikirlerin bütünüdür.

6. Kültür; dinî, ahlâkî, güzellik duygularının bütünüdür.

7. Türklerde bir cemiyetin sosyal yapısı, az zamanda aşiretten il'e, küçük il'den orta il'e, büyük il'den de en büyük il'e kadar çıkabilir.

8. Bir kavmin siyasal yapısı da, tudunluk'dan yabguluk'a, yabguluk'tan hakanlık'a, hakanlıktan da ilhanlık'a yükselebilirdi.(*)

(*) Türk toplumlarının sosyal ve siyasal yapıları konusunda, en geniş bilgiler için bakınız: **Türk Devletinin Tekamülü (Ziya Gökalp)** -Kültür Bakanlığı Yayınları- **Hazırlayan : Doç. Dr. Kazım Yaşar Kopraman** - 1981. Meselâ kitapta **Yabguluk** bölümü şu satırlarla başlıyor : **«Eski Türklerde Tudunluk'un fevkinde olan ve bütün il'e riyâset eden siyasî reise «Yabgu» derlerdi. Tudun, boy beyi demekti. Yabgu, il beyi manasına idi»..**

9. Medeniyetini değiştiren bir millette kültür de değişirdi. Fakat bu değişme sun'i(yapay) bir şekilde olmazdı. Doğal bir gelişmeyle kendi kendini bir anda en yukarıya kadar aşırarak çıkarırdı. Kendi kendine oluşurdu.

10. İktisadî dereceleri de birer birer geçerdi:

a. Avcılar

b. Sürü sahipleri

c. Tarancılar(ekinciler, çiftçiler)

ç. Sartlar (tüccarlar)

d. San'atkârlar.

Göktürklerle Oğuzların ataları demirci idiler. Demirciye, Moğollar «darhan» derlerdi. Dokuz atası demirci olan kişi şaman olurdu. Şamanların büyüklerine «tarhan» adı verilirdi. Bundan da anlaşılıyor ki, demircilik, eski Türklerce sanatların en saygıdeğeri idi.

Medeniyeti incelemede kültüre göre olan kolaylık : Kültürü meydana getiren duygular içten ve samimi oldukları için, görülmeleri ve incelenmeleri çok zordur. Medeniyet ise, dışda belirmiş kavramlardan, kurallardan, özetle bir sürü kurumlardan objektif bir şekilde gözlenebildiği için, kültüre oranla daha kolay incelenebilir.

Bundan dolayıdır ki, bir milletin kültürünün tarihi kolayca yazılamaz. Fakat bir medeniyet hakkında tarih yazılabilir. Bir milletin geçirmiş olduğu medeniyet evreleri incelenirken, bu milletlerarası hayatlar içinde, her millete ait millî kültürün nasıl geliştiği ve nasıl yönler aldığı sezilebilir. Meselâ islâmiyetten önceki Türk kültürüne bakalım;

1. «Uzakdoğu Medeniyetinde yaşayan bir Türk kültürü» idi.

2. İslâmiyetle birlikte devam eden Türk kültürüne, «İslâm Medeniyetindeki Türk Kültürü» denildi.

3. Tanzimatla başlayan Türk kültürüne de, «Batı Medeniyetindeki Türk kültürü» deniyor.

Bundan dolayı, Türk Medeniyeti Tarihinin ilk çağlarında

bunlardan birincisini, ortaçağlarında ikincisini, yeni çağlarında üçüncüsünü göreceğiz.

Bu kitap iki bölüme ayrıldı. Uzakdoğu medeniyeti, önemi sebebiyle birinci bölümde yer aldı. Doğu ve Batı medeniyetlerinin ikisini bir bölümde incelemek yeterli oldu. Kapsamı oldukça geniş olduğundan, bu eser, geniş bilgilerin yer aldığı bir kitap oldu. Öğrencilerimiz için bu eser oldukça büyük olduğundan, bir de küçüğünü yazmak gereği duyuldu.

GÖÇEBELİK VE TÜRK TÖRESİ

Sosyal yapı : Sosyal yapı öyle bir ilimdir ki, bize coğrafya çevresinin toplumlar üzerindeki etkisini öğretir.

Türklerin coğrafî sahası o kadar geniştir ki, Türkler için yalnızca bir tür coğrafî çevre gösterilemez. Türklerden, henüz Sibiryanın buzlu çöllerinde yaşayan Yakutlar bulunduğu gibi, henüz Altaylar'da yaşayan Barabenizler vardır. Bunların üzerinde Kara Kırgızlar, Kırgız Kazaklar, Başkurtlar, Karakalpaklar ve Türkmenler gelir. Bunlar henüz il hayatı yaşamaktadırlar. Bunların da üstünde Taranci'lar, Sart'lar, Kaşgâr Türkleri, Kuzey Türkleri, Özbekler ve Türkiye Türkleri gelir.

Bugün Çin Türkistanı olan Kaşgâr ülkesinde, üç renkte çadırlar görülür:

1. Kara çadırlar. (Egemenlik altında yani bağımlı olan kara kemiklerindir.)

2. Ak otağlar. (Egemen olan ak kemiklerindir.)

3. Kızıl otağlar. (Altın kemiklerin, yani altın kemik olan tegin'lerindir. Eskiden egemenlik bütünü ile bu altın kemiklere aitti.)

Sosyal hayattaki değişmeler : Léon Cahun, «kırgız» kelimesine yanlış anlam vermiştir. Ona göre kırgız kelimesinin anlamı, «serseri ve derbeder»dir. Oysa Kırgızlar, ille-

rinin ve adlarının kaynağını «kırk kız» da görüyorlar. Bir hakanın kızının yanındaki nedimeleri olan bu kırk kız, bir gece sabaha karşı, sultanları ile birlikte kalkmışlar, parmaklarını bir altın ışığın parıltısı ile parlayan ırmağın suyuna daldırmışlar. Bu yüzden de kırkı birden gebe kalmışlar. Sarayda bunların gebe kaldıkları duyulunca, kırkı da birlikte bir dağa sürgün edilmişler. İşte bu kırk kızın doğurdukları çocuklardan «Kırgız ili» meydana gelmiş.

Monj'un yayınladığı Fransızca yeni bir coğrafya kitabına göre de «kazak» kelimesi «kaz» toteminden türetilmiştir. Kazak, «kazlı» demekmiş. Bu yüzden, «kırgız» kelimesi, «kırk kız» ın kullanıla kullanıla bozulmuş biçimi olabilir. Kırgız'lar bütün cemiyetlerde var olan bir tip değildir. Bağımsızlığına çok düşkün olan, bu sebeple de İlhanlıktan uzaklarda yaşayan bir il'in adıdır.

Kazaklık ne demektir? : Başbuğlarla, veya egemenliği elinde bulunduran beylerle geçinemeyerek çöle çıkan kaçaklara «kazak» derlerdi. **Mete, Atilla, Selçuk, Cengiz, Timur,** hürriyetleri için, ilk önce kendilerinin bağlı oldukları kişilere karşı kazak olmuşlardı

Kazaklar, Kırgızlar gibi başlı başına bir il değildi. Her ilin kaçaklarına «kazak» adı verilirdi. Kırgız Kazaklar, Ejderhan'daki Akordu Devletinin kazaklarıydı. Sonra bunlar Kırgız-Kazak adı ile bir il oluşturdular.

Léon Cahun'un bir hatası da, eski Türklerin toy (ziyafet) günleri dışında, hiçbir zaman koyun, öküz, at kesmedikleri iddiası idi. Ona göre bunun sebebi de sürünün azalmaması imiş.

Halbuki eski Türklerde her gün toylar ve şölenler (ziyafetli millî toplantılar) olduğu gibi, bunun dışında da her ev kendi kendine ziyafet çekerdi. Eski Türkler, bütün zamanlarını güzel yemek, güzel giyinmek, güzel yaşamakla geçirirlerdi. Eski Türkler, dünyanın en çok tehlike arayan kavmi olduğu için, en çok zevkler ve eğlenceler içinde ya-

şayan kavmi olmaktaydı. Sürüsünün azalacağını hiçbir zaman düşünmezdi. Öyle ki, sürüsünün yağma edilmesinden bile o kadar korkmazdı.

Şu atasözü bize, «Türkmen göçüdür, vara vara düzelir» diyerek, sürüsü yağma edilmiş bir ilin, nasıl eski durumuna gelebildiğini anlatır.

Léon Cahun bir noktada daha aldandı. Ona göre, «eski Türklerin müslümanlıkları pek yüzeysel kalmıştır. Eski Türkler, musevîlik, nasturîlik, mani'lik, ateşperestlik, mecusîlik gibi birçok dinlerden geçtiler. En sonunda müslümanlıkta karar kıldılar. Fakat onların yaradılıştan olan eğilimleri bunlardan hiçbirine yönelik değildi. Türk yaradılıştan busit'ti. Türkün kendinden geçerek kabul ettiği din ancak budistlikti.»

Léon Cahun, şamanizmin ancak eski Türklerin büyü sistemi olduğunu, eski Türklerin dinî sistemlerinin «toyonizm» adını verebileceğimiz özel bir din olduğunu bilmiyordu. Eski Türklerin budizme karşı değil, işte bu toyonizme karşı yaradılıştan eğilimleri vardı.

Bu gerçeğin bir delili de, **Bilge Kağan'**a, kayınbabasının söylediği sözlerden anlaşılır. **Bilge Kağan,** kayınbabası olan Tarhan'a buda dinine girmek istediğini söyledi. Kayınbabası dedi ki;

«Bu düşünceniz iki sebepten dolayı uygun değildir: 1. Buda dini hayvan eti yemeyi yasaklamıştır. Biz ise, toylarımızda, şölenlerimizde, av ziyafetlerimizde devamlı hayvan eti yeriz. 2. Buda dini harbi kabul etmez. Kan dökülmesinin kesinlikle karşısındadır. Bizim ise avcılıkla savaşçılık iki çok önemli ekonomik üretim kaynağımızdır. Biz yalnız millî mefkûreler (ülkülür) için değil, biraz da güzel yaşamak, karnımızı doyurmak için savaşırız.»

Léon Cahun'un bir başka hatası : Léon Cahun'un bir başka hatası daha vardır. Diyor ki, «Göçebeler, coğrafî çevrenin zorlamasıyla zorunlu olarak göçebe olmuşlardır. Bun-

fara yerleşme imkânı doğarsa, o dakikada göçebeliği bırakıp, yerleşik düzene geçerler..»

Fakat Léon Cahun bilmiyor ki, göçebeler için bu durum, onların hürriyet ve bağımsızlığını sağlayan sosyal bir olaydır. Bu konuda da, Bilge Kağan'a kayın babasının verdiği cevap göçebelerin ne düşündüğünü gösterir.

Bilge Kağan kayınbabasına, bir şehir kurarak, milletiyle birlikte orada yaşayacağını söyledi. Kayınbabası ona dedi ki;

«Şehirde veya köyde yaşamak bizim işimize gelmez. Şimdiye kadar hür ve bağımsız kalabilmemiz göçebelik sayesindedir. Göçebe olduğumuz için, istediğimiz dakikada Çin'e akın ve yağma yapabiliriz. Çinliler durumu öğrenip, savaş hazırlıklarına başlayıncaya kadar, biz işimizi bitirir, aile çadırlarımızla birlikte Çinlilerin yetişemeyeceği uzak bölgelere çekilmiş oluruz. Böylece Çinliler, isterlerse beşyüzbinlik, hatta bir milyonluk askerle üzerimize gelsinler, bize hiçbir şey yapamazlar.»

Bu sözler Bilge Kağan'ı şehir kurmaktan vaz geçirdi.

Selçuknâme yazarı, kitabında yazıyor ki:

«Dayım daima bize öğütte bulunur ve derdiki, sakın ola şehirlerde oturmayınız, yerleşmeyiniz. Çünkü şehirde oturanların ili ve boyu belirginliğini yitirir. Soyluluk ve onuru ortadan kalkar. Beylik ve soyluluk ancak göçebelikte ve Türkmenliktedir.»

Görülüyor ki göçebe, kendi durumunu, yerleşmiş olanların durumundan daha iyi gördüğü içindir ki, yerleşik düzene geçmemekteydi. Göçebelik bir aşiretin, veya bir il'in sürekli harp hali ortamında yaşaması demektir. Bu harp hâli ya taarruz, ya da savunma olurdu. Savunma olursa meşru (kanuna uygun) idi, saldırı olursa, bugünkü anlayışımıza göre, uygunsuz sayılırdı. Fakat medenîleşmemiş kavimler için, saldırı da bir ekonomik servet kaynağı sayılmaktaydı. Eskidenberi birçok kavimler, il'ler ve boylar, akınlar ve yağ-

malarla ekonomik zenginliğe ulaşmışlardı. Eski Türklerin de geçinme yollarından biri işte bu akın ve yağmalardı maalesef...

Şarl Jid, hırsızlığı bile ekonomik bir üretim kurumu sayıyor. O halde akın ve yağma da bir tür ekonomik üretim kaynağı sayılırlar. Bunlar eski medeniyetlerde normal olaylardı. Fakat bugünkü medeniyet anlayışı içinde normal değil, hasta bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki, bugünkü günde de, en ileri ve medenî milletler savaş sırasında, akın ve yağmanın bir benzerini uygulamıyorlar mı?

İstenmeç'in sınıflandırması : İnsanlar, ekonomik çalışmalarına göre, «avcı, sürü besleyen, çiftçi» şeklindeki kaba bir sınıflandırma ile üçe ayrılırlar. **İstenmeç** isimli bilgin, insanları, bu görüşten hareketle yedi tipe ayırmıştır:

1. Basit toplayıcılar : Bunlar hiçbir araç ve alet, hatta silâh bile kullanmadan, yollar üzerinde rasladıkları bitkisel ürünleri ve küçük hayvanları toplayarak geçinirler.

2. Avcılar çeşitli bir grup oluştururlar. Bunların bir bölümü av avlarken, kendiliğinden yetişen ürünler de toplarlar. Diğerleri ise gerçek anlamda avcıdırlar. Bazıları da avcılıkla balıkçılık arasında dönüp dururlar. En sonuncular ise avcılığa, ilkel anlamda bir tarım veya ilkel bir sürü besiciliği eklerler.

3. Balıkçılar, gayet tabii avcıların kapsamı içindedirler.

4. Göçebe çiftçiler veya çiftçi avcılar.

5. Yerleşik çiftçiler, henüz daha aşağı bir düzeydedirler. İkinci derecede olarak avcılık, taşımacılık ve sürü besleme işleri ile de uğraşırlar.

6. Yüksek çiftçiler, bunlar, toprağa gübre vermek, sulamak, gelişmiş tarım aletleri kullanmak gibi ileri uygulamalar yaparlar.

7. Kendi sürüleriyle birlikte dolaşan göçebe sürü sahipleri.

Türkler bu yedi örnekten hangisine girer? Şüphesiz yedincisine.

Eski Türkler göçebe idiler. Fakat ayni zamanda, sosyal hayat yönünden, yüksek bir tip meydana getirirler. Türk illerini, **Arap, Kürt, Berber** aşiretlerine benzetmek doğru değildir.(*) Onlar henüz aşiret dönemini aşamamışlardır. Eski Türkler ise kaç kere siyasî hayatın tudunluk, yabguluk, hakanlık tiplerinden geçerek, ilhanlık tipine kadar yükselmişlerdir. Türklerin en basit derecesi il'dir. İl ise bir aşiret değil, küçük bir millettir.

Türk hayatının en tabii şekli ve gerçek örneği İlhanlık'tı. Eski Türklerin siyasal hedefi, her zaman İlhanlık'a ulaşmaktı. Gerçi, İlhanlık, Türklerin elinden çıktığı zamanlarda da, onların amca çocukları sayılan Tatar'ların eline geçti. Yalnız bir kere de Moğollar «İlhan» oldular. Ne var ki, bu dönemlerde de (yani Tatar ve Moğolların İlhanlığı ele geçirdikleri dönemler) **bütün Turan'da resmî dil Türkçe** olurdu. Resmî kanun da yine Türk töresi olurdu.

Cengiz Devletinin törecisi de, Dokuz Oğuzlardan bir Tekin'di. Bir gün bu prens Cengiz Han'a dedi ki: **«Bir saltanat at üzerinde kurulabilir, fakat at üzerinde idare edilemez.»**

(*) «Türk, Türkmen, Tatar, Kürt, Lâz, Gürcü, Arnavut, Boşnak, Çerkes, Abaza, Geçen, Giritli, Pomak, Berberî, Arap.... ve daha bir çoğu.. Bunlar Osmanlı Türk toplumunda kavmiyetten çok, bölge gösteren isimlerdir..» **Yılmaz Öztuna.**

Kürtlerin bir Türk kolu olduğunu ispatlayan çeşitli araştırmaları yersiz bulanlar, Türkiye topraklarında yüzyıllardır bir arada yaşayan Türklerle Kürtlerin kültür alışverişi yaparak birbirleri ile kaynaştıklarını ileri sürmektedirler. Bkz. **Ekrem Akurgal, Kürtlerin Kökeni ve Türkiyenin Kültür Bütünlüğü. -Cumhuriyet S. 2 8.6.1988.**

Cengiz Han'ın hükümeti bir İlhanlık değil, bir saltanattı. Çünkü bu Devlet, Moğolların Türklere sataşmaları sonucu ortaya çıkmıştı. Türk İlhanlıkları, demokrat ve özgürlükçü oldukları halde, bu hükümet asıl il'lere **«kara ulus»** diyordu. Cengiz Hanlılar, Doğu Türkistan'da, **Çağatay** dili ve Edebiyatını, Kuzey Türklerinde **Altınordu** dil ve edebiyatını, yani Özbekçe ve Kıpçakçayı oluşturdular. İlhanlı egemenliği altındaki İranda da **Cami-üt Tevârih, Cihankûşâ, Ravzat-ül Sefa** gibi tarihler yazdırdılar. Bu tarihlerde, **Cengiz Han'ın** «Türk Han» ve «Oğuz Han»ın torunlarından olduğunu gösteren söykütükleri düzdüler. Türk Han'ları arasına, «Moğol Han» adlı bir Moğol'u koyarak, Oğuz'lar'ı yani Türkmenleri onlardan türettiler.

Cengiz Yasası'nın, Timur Tüzükleri'nin hatta İslâmiyet dönemindeki Hakaniye, Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu, Ramazanoğulları, İran'daki Afşar ve Kaçar Devletlerinin kanunnameleri, genellikle Göktürk ve Oğuz töresinden alınmıştı.

Eski Türklerin göçebelikleriyle töreleri arasında bir ilişki vardı. Göçebelikleri törelerinden, töreleri de göçebeliklerinden kaynaklanıyordu.

Coğrafî çevrenin sosyal tiplere etkisi : Türklerdeki çeşitli sosyal bünyeleri yapan coğrafî çevredir. Eski Türklerin sosyal çevrelerindeki başlıca etkenler şunlardı:

1. Irmaklar ve dağlar: Tudunlukları meydana getirirdi.
2. Vahalar: Yabgulukları oluştururdu.
3. Çitler ve serhadler: Hakanlıkları meydana getirirdi.
4. Çöl denizi : İlhanlıkları meydana getirildi.

Irmaklar ve Dağlar : Irmak boyları, Oğuz boylarının ve diğer Türk oğuş'larının ve oymaklarının kışlakları idi. Dağlar da yaylakları idi. Boyları, oğuşları, oymakları oluşturan işte bu kışlaklarla yaylaklardı.

Görülüyor ki, bir tür sosyal örnek, belirli bir coğrafî çevrenin ürünüdür. Kışın, kendileri ve sürüleri, kendi ırmaklarından su içerler, ırmaklarının kenarında sürülerini otlatır-

lar, avcılık ve balıkçılık yaparlardı. Çevrelerinde yabancılar ve düşmanlar varsa, onlara akınlar yaparlar, yağma ederlerdi.

Yaz gelince, kendi yaylaları olan dağa çıkarak, ormanlarda kuş ve diğer hayvanları avlayarak beslenirlerdi.

Vahalar : Her vahada bu ırmaklardan ve dağlardan çok vardı. Her il, kendi vahasında, kendi boyları, oğuşları, oymakları sayısınca, ırmak ve dağ bulmak zorunda idi.

Vahalar kum çölleri ile birbirlerinden ayrılmışlardı. Bir vahadan, diğer vahaya geçebilmek için, gerek kendilerinin gerek hayvanlarının üç-dört günlük yiyecek ve su ihtiyaçlarını yük hayvanlarına yükleyerek beraberlerinde götürmeleri zorunlu idi. Çünkü iki vaha arasında en az üç-dört günlük yol vardı. Bu yolda ise, ne bir damla su, ne bir yaprak ot ve ne de avlanacak en küçük bir hayvan bulunurdu.

Demek ki vahalar, birbirlerinden kum çölleriyle ayrılmış yeşil otlaklardı. Buralarda, sudan başka her türlü ağaçlar, bostanlar, sebzeler ve yemişler bulunurdu. Ayrıca sayısız av hayvanları ve lezzetli balıklar da vahalarda çoktu.

Bir vahaya giren, çiçekli, ağaçlı ve ırmaklı bir çimen cennetine girdiğini anlardı. Burası çöllerin içinde bir bayındır yer, cehennemlerin ortasında bir cennet gibiydi.

İşte illerdeki toplumsal vicdanın birliğini, toplumsal dayanışmayı oluşturan bu vaha idi. Vaha, dışa karşı «kapalı bir cemiyet» idi. İçe karşı ise, devamlı toplantı halinde bulunan büyük bir aile derecesinde idi.

Evlilik, il içinde olacağından, il'in içine bir yabancı erkeğin veya yabancı kızın girmesi söz konusu olamazdı.

Vaha içinde, binicilikte birinci bulunan Türklerin, bir iki saat içinde birleşmeleri gayet kolay olduğu için, her gün hanlar veya beyler bir toy veya şölen yaparak bütün il'i davet ederdi. Bunlar yiyip içtikten, yeni elbiseler giyinip borçları da ödendikten sonra davet sahibinin teklifi ile, orada ne var ne yoksa davetliler tarafından yağma edilirdi.

Bu durum bile gösteriyor ki, her il, sürekli bir sosyal dayanışma hayatı yaşayan, dışa karşı kapalı bir aile örneğinin varlığını sürdüren kapalı bir cemiyetti.

Toy ve şölenleri düzenleyenler, bazan da başka beylerdi. Bir oğlunun olmasını isteyen, bir toy yaparak, koyundan koç, attan aygır, deveden buğra kırdırır, tepe gibi et yığar, göl gibi kımız sağdırır, bütün İç Oğuz'u, Dış Oğuz'u davet eder, aç olanı doyurur, çıplak olanı giydirir, borçluların borcunu öderdi.

Eski Türklerin il örgütü kutsaldı. İl beyleri ermiş kişilerdi. Bunlar ne zaman, hep birden yüzlerini göğe çevirseler, el kaldırıp dua etseler, duaları kabul edilirdi. Çünkü o zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargıştı. Yani duaları dua idi, bedduaları beddua.. (Dede Korkut Kitabı Sayfa-38).

Görülüyor ki, bütün illeri yapan vahalardır. Vaha büyük olursa, içindeki il de büyük olurdu. Vaha küçük olursa, içindeki il de küçük olurdu. İl vahanın aynasıydı. Bir Türk il'ini gördüğünüz zaman, onun nasıl bir vahadan çıktığını anlayabilirdiniz.

Çitelerden Hakanlıklar nasıl doğardı? : Hakanlıklar da çitelerden yani çitlerden doğardı. Çin, Hind, İran, Rus, Macar, Ulah, Bulgar gibi Türk sınırında bulunup da, Türk egemenliği altına girmeye yetenekli olan milletlere, «çite milletleri» veya «çit milletleri» adı verilirdi. İşte Hakınlıklar, Türk sınırlarındaki bu gibi gelir getiren milletlerden doğardı. Türk Hakanlığı her zaman yakınında yararlanabileceği ekonomik yönden güçlü, fakat askerî açıdan güçsüz bir iki millete muhtaçtı. Türk Hakanlığını doğuran ve besleyen işte bu zayıf milletlerdi. Görülüyor ki Türk Hakanlıkları da coğrafî bir durumdan doğuyordu.

İlhanlıklar nasıl doğardı? : Turan yahut Büyük Türkistan dediğimiz geniş kıt'a, uçsuz bucaksız bir kum denizidir. Vahalar, bu kum denizinin adalarıdır. Arabalar, develer, atlar, öküzler de bu denizin gemileridir.

Bu uçsuz bucaksız denizin adaları arasındaki trafiğe hiçbir engel yoktur. Yol için gerekli yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini yanına alan bir kervan, bu denizin bir ucundan öteki ucuna kadar gidebilir. Turan kıt'asının ülkeleri arasında gidip gelmek için hiçbir engel yoktur. Orada ne aşılmaz dağlar, ne geçilmez göller ve ırmaklar, ne de denizler vardır. Macaristan'dan Mançuryaya kadar gayet geniş bir kıt'a vardır ki, Türk atına binerek, bu kıtanın bir ucundan öteki ucuna kadar hiçbir engelle karşılaşmadan gidilebilir.

Türk İlhanlığının halkı işte bu denizdir. Bu kum denizi olmasaydı, hiçbir zaman Türk İlhanlığı meydana çıkamayacaktı.

Gerçi, bu İlhanlığın oluşması ne derece kolaysa, dağılması da o kadar kolaydı. Çünkü İlhanlık, doğrudan doğruya insanlardan değil, Hakanlıklardan meydana geliyordu. Yabguluk da, doğrudan doğruya kişilerden değil, tudunduklardan meydana geliyordu.

Türk Hakanlığı ve İlhanlığı bir il'den çıkar. Bu il en büyük il ise, iki kat büyük illerden meydana gelir. Büyük il ise, iki kat büyük orta illerden meydana gelir. Eğer orta il ise, iki kat küçük illerin birleşmesiyle oluşur.

Görülüyor ki, Türk toplumu illerin iki kat olması ile gelişmiştir. Bu toplumun dağılması da eksilme yoluyla olur.

Türk toplumunda, cemiyet içinde yer alan ikinci sınıf gruplar, cemiyet içinde erimemiş, varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunlar tam anlamıyla eriseler, meslek grupları oluşur ve sosyal iş bölümü olgunlaşır. Cemiyetin ikinci sınıf grupları, bu meslek gruplarını oluşturur. İşte ancak o zaman, o cemiyete, «organize cemiyet» adı verilebilir.

Organize olmuş cemiyetler kolay kolay yok olmazlar. Çünkü bunları meydana getiren kişiler birbirleriyle uyum

sağlamışlar, kaynaşmışlardır. Kimyadaki kaynaşma da bunun gibidir.

Türk Devletinin birdenbire parlaması ve sönmesi : Tudunluk halinde bir Türk Devleti kurulursa, onun kısa zamanda İlhanlığa kadar yükselmesi mümkündür. Türk Devleti bir merdiven gibiydi. Onun bir basamağına ayağını basan, orada devamlı kalamazdı. Kesinlikle ya inecek, ya da son basamağa yani ilhanlığa kadar çıkacaktı.

Türk milleti başka milletlere benzemezdi. Başına bir kahraman gelirse, siyasette ve medeniyette birdenbire parlar, siyasal ve medenî düzeyi birdenbire yükselirdi. Başında bir kahraman bulunmazsa, bölünme ve dağılmalar başlardı. Düşüş başlayınca da kısa zaman içinde sönüp giderdi.

Bu durumun sebebini arayalım:

Türk Devletinin yok olmasını çabuklaştıran unsur, hükümdarın ölümünden sonra, ülkenin şehzadeler arasında bölüşülmesiydi. İslamiyetten sonra gördüğümüz örnekler, islâmiyetten önceki manzarayı da bütün çıplaklığı ile bize gösterebilir:

Kaşgâr'daki Hakaniye Devletinde, her eyaletin başında bir Tekin'in bulunduğunu görüyoruz. Selçuklularda da, her ili yöneten bir şehzâde idi. Harzemşahlılarda, Cengizhanlılarda, Timurlularda da ayni durum görülür.

Yalnız Osmanlılar, bir şehzâdeden çoğunu öldürmekle, Devletin merkezî varlığını sağlamışlardı. Fakat bu hareket de son derece vahşilikti.

Devletlerin birdenbire parlaması da, birleşmeleri de, çok kolay örgütlerin yan yana bulunmasındandı.

MEDENİYET VE IRK

Medeniyet Topluluğu ve ırk : Bazı yazarlar, Türkleri, bir takım kurumlarının ve kelimelerinin ortak olması yüzün-

den, «Altay» ırkından ya da «Ural-Altay» adı verilen ırktan sayıyorlar. Bazı kurumların ortak olması ve isimlerinde ortaklık bulunması, böyle bir durumun varlığını ortaya koymaya yetmez.

Irklar, insan anatomisine ait türlerdir. Kafatasının uzun ya da yassı olmasıyla, saç, sakal ve bıyıkların siyah veya kumral renkte olmasıyla belirlenirler.

Türklerin akrabalığı aranırken, medeniyet topluluğunun bazı ortak kurumlarına dayanılarak, onlar aracılığı ile akrabalık aranmamalıdır. Türkler, çeşitli zamanlarda, Çinlilerle, Tibetlilerle, Moğollarla, Tunguzlarla, Mançularla, Macarlarla aynı İlhanlığın ortak siyasal bayrağı altında, ortak bir siyasal hayat yaşadıklarından ve bazan ortak bir medeniyet topluluğu içinde ortak bir medeniyet hayatı sürdürdüklerinden, birçok kurumları da doğal olarak ortak olmuştur.

Siyasî ve medenî katılımlardan doğan ortaklıklar, ırk birliğinin sonuçları gibi görülmemelidir.

Türklerin öteden beri kaç kez ve ne kadar süre ile İlhanlık oluştukları bellidir. Hatta, Tatarlar'ın ve Moğollar'ın yaptıkları İlhanlıklar da asırlarca Türklerin ayni bayrak altında birleşmesini sağladı. Çünkü bu İlhanlıkların genel ve resmî, hatta edebiyat alanındaki dilleri Türkçe idi. Genel harsı (kültürü) Türk harsı (kültürü) idi.

Türkler, Altay ırkına ve Ural-Altay ırkına mensup değillerdi. Türkler, bunlarla uzun süre siyaset ve medeniyet yönlerinden birlikte yaşamışlardı. Türklerin bunlarla dıştan görünen bu yüzeysel benzerlikleri işte bu birlikte yaşadıkları hayatın sonucudur.

Türk ırkı konusunda incelemelerde bulunan **Ojen Pittar,** «Irklar ve Tarih» adlı eserinde diyor ki:

«Türkler kendi başlarına ayrı bir ırktırlar. Başka herhangi bir ırktan ayrılmış değillerdir. Türkler, Moğollar, Tunguzlar, Tatarlar aynı İlhanlıkların asırlarca sürüp gelen or-

tak terbiyesini almışlar ve karşılıklı olarak birbirlerini temsil etmişlerdir.

İlhanlıklar bulunmadığı zamanlarda da, ortak medeniyetin ortak medenî hayatı bulunurdu. İşte Türk dünyasında ırk adı verilen ortak niteliklerin kaynağı bu toplum hayatıdır. Türklerin, Moğol, Tunguz, Mamoyed, Fin, Macar gibi kavimlerle olan bazı ortaklıkları da, siyasal ve medenî beraberliklerinin sonuçlarıdır.»

Türklerin kökeni : Eski Türkler ayrı bir ırk oldukları için, «asıl kök»leri olamaz. Türkler tarih öncesi zamanlardan beri varlıklarını sürdüren bağımsız bir ırktırlar. Başlı başına bir ırk olacak kadar da sayıları çoktur.

Öjen Pittar diyor ki : «Türklerin köklerini kesin olarak bize kim söyleyecek?» Biz burada bütün Türklerden söz edeceğiz:

Batı Türkleri genellikle Oğuz ve Karluk egemenliğinde yaşayan **Türkman**'lardır. Biz **Türkman** ile **Türkmen**'i ayırıyoruz. Türkmanlar **Salor Kara Han** ve **Çanak Han, Satık Buğra, Eylik Han** adlarını da taşıyan bir Hakaniye Devleti hükümdarının zamanında islâmiyeti kabul eden ve henüz müslümanlığı kabul etmemiş olan Doğu Türkleri ile savaşan bir il'ler ve kavimler topluluğu idi.

Türkman kelimesi, **«Türke benzeyen»** demekti. Araların da din farkı olduğu için doğrudan doğruya Türküz diyemiyorlardı.

Türkmenler'e gelince : Bunlar, Türkmanlar arasında henüz «il hayatı» yaşayan ve göçebeliği bırakmamış olan bir Oğuz il'idir. Bunları Yürük'lerle karıştırmamalıyız.

1. Çıtaklar : Selçuklularla birlikte gelmişlerdi.

2. Yürükler : Celaleddin Harzemşah'la gelmiş olan Türkmenlerdir. Örnek: Çavdarlar, Tekeler, Karamanlar, Sıralar, Karakeçililer, Kınıklılar, Karapapaklar, Yumudlar (Hamidoğulları) İlbekliler, Köklenler, Salorlar v.b.

3. Azerî Türkmenler : Bunlar Akkoyunlular ve Karakoyunlularla birlikte gelmişlerdi.

4. Çiğler : Bugünkü Türkmenlerdir. Bunlara gerçek anlamda Türkmen denilmeli. Türkmen hepsinin ortak adıdır. Bu Türkmenlerden, Maraşta Dulkadirler, Adanada Ramazanoğulları Devletleri kuruldu.

Terimler : Cemiyet kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır: La societe ve L'assocaition manalarına.. Bunlardan birincisi tabii ve sürekli olan sosyal topluluğun adıdır. Ikincisi, yapay ve süreksiz olan diğer toplulukların ismidir.

Camia kelimesi : Bu kelimenin Fransızcası yoktur. Camia, birçok cemiyetleri içine alan bir cemiyetler cemiyetidir. Meselâ, Uzakdoğu Medeniyeti Camiası (Dairesi), İslam Camiası, Türk Camiası deriz. Milletler Cemiyeti yerine de, Milletler Camiası demek daha doğrudur.

Özetle, cemiyet, içinde yaşadığımız, siyasal ve ekonomik topluluktur. Camia ise, cemiyetler cemiyetidir. Cemiyet'in, medenî, dinî ve kavimsel kesimlerinin cemiyet üzerinde etkileri vardır. Cemiyetin de kendi camiaları üzrinde etkileri olduğu gibi.

BİRİNCİ KİTAP

1

İSLAMİYETTEN ONCE TÜRK DİNİ

Eski Türkçede din terimleri : Eski Türkler din'e, **«nom»** adı verirlerdi. (Divân-ı Lügat'it Türk). Din kitabına da **«num»** derlerdi. **(Cihankûşa)** (*)

Türk dininin ruhanî başkanına «toyon» adı verilirdi. Kâhin (falcı) ve büyücülere ise «kam» derlerdi. «Şaman» kelimesi bu «kam» kelimesinden doğmuştur. Şamanizm eski Türklerde, kehânetin (falcılığın) ve ruhsal tıbbın (doktorluk) ismidir. Gerçi şamanizm daha önceki, «ana-üstün totemizm» döneminde bir dindi. **Toyonizmden(**)** sonra ise,

---

(*) İlhanlı Devlet adamı ve tarihçisi Cüveynî Melik ata'nın (1248 de öldü) en önemli eseri. Tarih-i Cihanüşa (1952-59) arasında yazıldı. Moğal Tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Nasirüddin Tûsî'nin yazmış olduğu bir başka tarihçe ile beraber Mirza Muhammed Kazvinî tarafından yayınlandı. (1912, 1937).

(**) **(Toyonizm aslında budizm idi.)** iddiasının ispatı için bakınız: **İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini.**1980 Ankara-Sa: 41. Ayrıca bakınız: **Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm.** TTK Yayını, Ankara 1972.

«sihir-büyü» durumuna dönüştü. Bu yüzden, sonraları şamanizmes ki Türklerin dini değil, bir büyü sistemi oldu.

Avrupalılar, Türklerin bütün dinî sistemlerine şamanizm demekle yanılmışlardır. Tarih, sahneye çıktıktan sonra eski Türk dinine toyunizm ya da num denilmesi gerekir. Cihanküşâda, Türk dininde olanlara «nomi», «nomayan» deniliyor. Bu kitapta verilen bilgilere göre, Hakanın huzurunda, nomilerle kamlar sınava girmişler. Nomiler, kamları yenmiş. Nomi'lerin elinde, «nom» adlı bir kitapları da varmış. Eski Türkçe'de «Yaluy», sihir anlamınaydı. «Yalvaç» kelimesi de bu kökten türemiştir. «Yat» kelimesi de sihir demekti. **(Kaşgârlı Mahmut).** Yeşim taşına, «yat taşı» denilirdi.

Eski Türklerde milletler, din açısından dört gruba ayrılırdı: Türk, tat, tatar, tavgaç.

Türk, hem Türkçe konuşan ve hem de toyonizm dininden olan milletlerdi.

Tat, Farslara ve Türk olsun veya olmasın bütün kâfirlere (dinsiz) denilirdi.

Tatar, Türk dinine ve medeniyetine henüz girmemiş olan göçebe aşiretlere denirdi Bunların dil yönünden de Türk olmadıkları sanılmaktadır. Moğol, Tunguz veya başka bir ırktandılar. Şimdiki Kuzey Türklerine Tatar denilmesi yanlıştır. Tarih, yalnız Avarlar, Suvarlar ve Cucenlerin tatar olduğunu belgelemiştir. Tatar kelimesi, «tat arı» deyiminden çıkmıştır. Türkler, Tatarları millî düşmanları olarak tanırlardı.

Tavgaç kelimesi, «tef» kelimesinden gelir. Tef kelimesi, **Kaşgârlı Mahmut**'a göre, hile ve düzen anlamındadır. Bu sebeple tavgaç, hileci demektir. Türkler Çinlilere «tat» demezlerdi. Demek ki, din açısından Çinlileri kendilerinden ayırmazlardı.

Eski Türkler, Türkçe konuşmayan milletlere de **«sumlim»** derlerdi. Hem dil ve hem de din açısından Türke ben-

zemeyenlere de «sumlim tat» adı verilirdi. Bundan anlaşılıyor ki, Türk kelimesi, Türkleri, diğer kavimlerden yalnız dil ve siyasal durum açısından ayıran bir terim değildir. Onları din bakımından da yabancılardan ayırıyordu. Dış bileşimi yönünden Türk kelimesi, «Türeli» anlamınadır. Türe, gelenek, görenek, örf-âdet anlamınadır.

İlahların (Tanrıların) ve Ruhların gerçeği : Eski Türklerin dini bir tür cemiyetsizlikti. Eski Türk dini, sosyal yapıdaki değişimlere uyarak değişirdi. Eski Türk dininde her sosyal kesmin toplumsalv icdanı ya bir tanrı ya da bir ruh şeklinde algılanılırdı. Bu yüzden toplum kesimleri ve cemiyet değiştikçe, ilahlar (tanrılar) da değişirdi. Eski Türklerde Tanrı alemi, tamamiyle insanlığın yansıma yeri idi. Türk tarihine ait herhangi bir dönemin tanrılarını bilirsek, o dönemde cemiyetin kaç aşiretten meydana geldiğini bundan kolayca çıkarabiliriz.

Eski Türk dini, totemizm dini gibi bir cemiyetpererestlikti (Cemiyete tapma). Kişiler, ait oldukları cemiyete ve onun çeşitli kişilerine taparlardı. Bunların toplumsal vicdanları, kişisel vicdanların üstünde gerçekten birer ilâh gibiydi.

Dinlerin gerçeğini tam kavrayabilmek için, totemizme ait tetkikler kadar Türk dininin incelenmesi de yararlı olabilir. Ancak üzüntü ile görmekteyiz ki, Avrupalılar, Türk dinini lâyık olduğu önemle incelemiyorlar. Biz burada ilâhların ve ruhların, siyasal ve aileye ilişkin gruplarla nasıl karşılaştığını ve her ilâhın bir gruba ait toplumsal vicdana nasıl timsal (sembol) olduğunu göstereceğiz. Bu incelemeler, toplumun siyasal yapısı ve aile değiştikçe, ilâhların ve ruhların da aynı kanunlara uyarak değiştiğini gösterecektir.

Türk dininin kapsamı : Eski Türk dini, dış görünüşü ile bir **naturizm** yani tabiata tapma dini idi. Gerçekte ise bir **sembolizm** yani timsalcilik idi. Türkler tabiat varlıklarına ve tabiat olaylarına taparken, bunların, sosyal grupların sem-

bolleri olduklarını bilemezlerdi. Fakat bugünkü sosyoloji ilmi gösteriyor ki, bütün eski milletler, cemiyete ve onun tabakalarına sembol yaptıkları eşyaya tapmışlardır.(*) **Totemizm döneminde** bu semboller, hayvanlarla bitkilerdir. **Naturizm döneminde** ise tabiat varlıkları ve olaylardır. **Politeiz mdöneminde,** putlaştırılmış, belirlenmiş ilahlardır. Fakat bunların hepsi, toplumsal vicdanların görünüşteki sembollerinden başka birşey değildir. Bütün eski milletler, haberleri olmadan cemiyetsever ve milliyetsever idiler. Vatanseverlik ve aileseverlik, o milletlerde, milletin vicdanına ve onun içinde bulunan aile kesimlerinin vicdanlarına tapmak şeklinde belirmişti. Onun için biz burada din'i bu yönüyle inceleyeceğiz.

Türk Devleti bölümünde gösterdiğimiz il'in çeşitli gelişim dönemlerini,d inin gelişme sürecini karşılaştıracağız.

2

TÜRK MEDENİYETİNDEKİ SOSYAL SINIFLANDIRMA

Türk medeniyetinin esasları : Geçen bölümde verilen bilgilerden anlaşıldı ki, İslâmiyetten önce, toyonist Türkler, Farslara «dinsiz» gözü ile baktıklarından, İran medeniyetine değer vermiyorlardı. Çinlilere karşı ise, bir tür çekingence saygıları vardı. Türklerin Çinlilere gösterdiği bu eğilim, Çin kültürü ile Türk kültürü arasında, bazı ortak kurumlar bu-

(*) Ziya Gökalp, bütün dinlerin temelini totemciliğe bağlayan **Emil Durkheim**'in etkisindedir. Bkz. **İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini**-1980. Sh: 10-16.

lunduğunu hatırlatır. Milletler arasında ortak olan kurumların bütününün, milletlerarası bir medeniyet meydana getirdiğini yukarıda gördük. Acaba gerçekten Çinlilerle Türkler arasında ortak kurumlar ve başka bir deyişle ortak bir medeniyet varmıydı? Böyle bir medeniyet varsa, başka milletler de buna girmişler miydi?

Dürkeim ile **Mos**'un, «L'année Sociologique» in 6. cildinde yayınladıkları «Sınıflandırmanın İlkel Şekli» başlıklı makale, bize Çinliler, Moğollar, Tibetliler, Kamboçlular, Siyamlılar, Tunguzlar arasında ortak olan bir takım ilkel sınıflandırmaların bulunduğunu göstermektedir. Daha önce, «Millî Tetebbular Mecmuası»nın 3. sayısında yayınladığım bir araştırmada, Türklerde de bu sınıflandırma ve sıralamanın bulunduğunu ve hatta Sibirya'nın Koriyaklar ve Şuksalar gibi ilkel kavimleriyle Finvalar, Hintliler ve İranlılar arasında da bunun bazı izlerine rastlandığını göstermiştim.

Bu ilkel sıralamalar ilk bakışta önemsiz gibi görünür. Bir medeniyetin temelini böyle mitolojiye bağlı sınıflandırmaların oluşturamayacağı itirazında olanlar bulunabilir. Fakat Dürkheim ile Mos, bu sınıflandırmaların yalnızca varlıklarını haber vermekle kalmadılar, bunların bir yandan o zamanki sosyolojik mantık'a esas olduklarını, diğer yandan da, içinde meydana geldikleri zamanki sosyal kurumların doğru bir yansımalarının bulunduğunu meydana çıkardılar. Sonradan Dürkheim, **Ilk Cemiyetlerde Dini Hayatın İlkel Şekilleri** adı kitabında, **Mos** da **Huber**'le birlikte **«Din Tarihine Ait İncelemeler»** isimli ortak kitaplarında bu konuyu derinleştirdiler.

Levi Brül de «İlkel Cemiyetlerde Ruhsal Fonksiyonlar» adlı kitabında, bu sınıflandırmaların meydana getirdiği ilkel mantık'ı açıklamaya ve bundan bilimsel ve soyut mantık'a nasıl geçileceğini göstermeye çalıştı.

Bu ilkel sınıflandırmalar, Çin'de halk taoizminin esasını ve Li-king adlı kutsal bir kitabın da konusunu oluşturur. Çin-

liler eski zamandan beri teknik açısından çok ilerlemiş bir millet oldukları halde, bilgi açısından bugün bile ilkel bir düzeydedirler. Çünkü Çin bilgisi, şimdi bile bu ilkel sınıflandırmaların etkisinden kurtulamamıştır. İleride görüleceği üzere, bir bina yapılacağı, bir mezar kazılacağı, bir yolculuğa çıkılacağı zaman, hangi hareketin uğurlu ya da uğursuz olduğunu bu sınıflandırmalar gösterir.

Türklerin Num ve Oğuznâme isimli kitapları kaybolduğu için, bunlarda da bir fal olayının var olup olmadığını bilemiyoruz. Türklerde sosyal yapılanmanın tamamiyle bu sınıflandırmaya uygun olduğunu, Türk Devleti ve Türk Ailesi bölümlerinden göstermekteyiz.

3

TÜRK DİNİNİN GELİŞİMİ

Türklerde dinî gelişmenin evreleri : Türk aşiretleri birleşerek Küçük İl, Orta İl, Büyük İl ve En Büyük İl evrelerinden geçtiği gibi, Türk dini de bunlara simetrik olmak üzere, küçük natürizm, orta natürizm, büyük natürizm ve en büyük natürizm dönemlerinden geçmiştir. Türk dininin bu gelişimi yataydır. Bir de dikey gelişim vardır ki, ödüllendirme ilâhları olan yukariki göğün tanrılarıyla, ceza ilâhları olan aşağıdaki yeraltı göğünün ilâhlarının karşı karşıya gelmesi sonucunda gelişmiştir.

Küçük natürizm ve Tsinlerdeki görüntüsü : Küçük natürizm önce Tsin kavminde görülmüştür. Tsin kavmi, Çin'e ismini veren ve Çin'de ilk kez bir kısım küçük hükümetleri birleştirerek bir imparatorluk kuran hanedanı meydana getirmiştir. **Edvar Şavan**'a göre, Tsinler Türktür. Bu kelime Türkçe'de «tosun» anlamına yaklaşıyor.

Edvan Şavan'ın Türklerle ilgili teorisi : Edvar Şavan, «Türk Takvimi» adlı eserinde şunları yazıyor: «Beş unsur teorisi Çin'de doğmuştur. Milattan önce 380-330 tarihinde Wei ülkesinin hükümdarı olan Houei döneminde ve yine milattan önce 311-279 tarihlerinde Yen ülkesinin hükümdarı olan Tcav zamanında yaşayan Tseou-yen, Çin ülkesinde ilk defa olarak bundan sözetmiştir. Fakat ne var ki, Tseou-yen'-in propagandaları etkisini gösteremedi ve Çinli ruhunda kabul görmedi.»

Unsurlar akidesi **(ilkeler inancı)** Çin tarihinde ancak Che-houang-ti'den sonra kendisine önemli bir yer kazanabildi. Gerçi suyun bereketi ile egemenliğini devam ettirebildiğini, açıkladı, bütün ölçüleri ve kanunları bu ilkelerin gereklerine göre belirlediğini söyledi. Bununla birlikte, bu hükümdar, atalarının gösterdiği yolu izlemekten başka birşey yapmadı. Çünkü, «ilkeler inancı»nın aslı ,Tsin hükümdarlarının çok eski zamandan beri yukarı göğün dört hakanına kestikleri kurbanlarda belirginleşmektedir: **Yeşil Han, Sarı Han, Kızıl Han, Ak Han.**

O halde ilkeler teorisinin çok eski zamanlardan beri Tsin ülkelerinde var olduğu, görünür gibi olmaktadır. Fakat Tsin ülkesi yabancı bir Devlet olduğundan Tseou-yen tarafından kendilerine öğretilinceye kadar Çinliler bu gerçekten bilgisiz kaldılar. Ve ancak Tsin ilkelerinin bütün Çin'i etkisine alması, dışardan getirdikleri fikirleri Çinlilere zorla öğrettikten sonradır ki, Çinliler bunları kesin biçimde benimsediler. Gerçi Tseou-yen daha başlangıçta «beş unsur» dan söz etti ve ondan sonra unsurlar daima beş sayıldı. Fakat çok eski zamanların inanışlarını değiştirmeden sürdüren din, Tsin ülkesinde yalnız dört han'a tapınıldığını haber veriyor. Demek ki o zaman yalnız «dört unsur»un bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Ne zaman ki, «Han» hanedanının kurucusu olan Çinli Lieou-pang Tsin ülkesini ele geçirdi ve Tsin beylerinin yu-

karıki gökteki dört han'a tapındıklarını gördü.. İşte o zaman (Milattan önce 205) şaşkınlığını şöyle anlattı: «Ben gökte beş han'ın olduğunu öğrenmiştim. Oysa burada dört taneye inanılıyor. Bunun gerçeği nedir?»

Kimse bu soruya açıklık getiremediği için, kendisi şöyle dedi: «Anladım, bunların beşe tamamlanması için ben bekleniliyorum.»

Edvar Şavan, bu bilgileri verdikten sonra, «yukarıdaki hakanlar»ın unsurlar sisteminin özel bir durumu olduğunu ve unsurlar, Tsinler'de dört iken, Çinlilerin ona bir beşinciyi eklediklerini, Türkler dört yöne merkezi karıştırmazken, Çinlilerin bu geleneği Türklerden alarak, dört yöne merkezi de ekleyerek değiştirdiklerini açıklıyor. (Le Cycle Turc)

4

DÖRT SEMBOLLERİN TÜRK DİNİNDEKİ ROLÜ

Dört yönün totemizmle ilgisi : Dört yönün önce totemleri olduğu anlaşılıyor. Edvar Şavan'ın eserindeki kısa bir fıkra, bize dört yönün ve merkezin totemlerini bildiriyor : Li-ki'nin Yue-ling sayfasındaki aylık emirleri diyor ki: «Göğün oğlu, ilkbaharın üç ayında **horoz,** senenin ortasında **öküz,** sonbaharın üç ayında **köpek,** kışın üç ayında **domuz** eti yer.»

Dört yönün, dört mevsimin karşılığı olması : Gerçi yukarıdaki cümlede totemlerin mevsimlere ait olduğu görülüyor. Fakat dört mevsimin de dört yönün sembollerinden başka bir şey olmadığı düşünülecek olursa, totemlerin aslında yönlere ait olduğu ortaya çıkar. Tsin dinine gö-

re, doğunun mevsimi: **ilkbahar,** güneyin mevsimi: **yaz,** batının mevsimi: **sonbahar** ve kuzeyin mevsimi: **kış**'tır. Bu sebeple, saydığımız totemlerin, mevsimlerden çok yönlerin totemleri olarak kabul edilmeleri gerekir.

Dört rengin, dört yönün karşılığı olması : Dört yönün sembollerinden biri de dört renktir. Doğunun rengi gök, güneyinki kızıl, batınınki ak ve kuzeyinki karadır.

Dört Hakanın isimleri : Göğün dört manevî hakanı şu renklerle anlatılmıştır:

Doğu'da : **Gök-Han.**
Güney'de : **Kızıl-Han.**
Batı'da : **Ak-Han.**
Kuzey'de : **Kara-Han.**

Dört unsurun, yönlerin karşılığı olması : Dört yönün bir tür sembolleri de unsurlardır :

Doğunun unsuru : Ağaç.
Güneyin unsuru : Ateş.
Batının unsuru : Demir.
Kuzeyin unsuru : Su'dur.

Semboller aşiretlere aittir : Gerçi bu sembollerin doğrudan doğruya dört yöne ait olmaları doğru değildir. Türk il'inin ilk basamağı «küçük il» dört uz'dan yani aşiretten meydana gelmişti. Türk il'ib ir yerde konakladığı zaman, bu dört aşiretten her biri dört yönden yalnız birinde oturabilirdi. Yahut da töre gereği o yön kendisinin sayılırdı.

5

TÜRKÇE'DE MANA'NIN KARŞILIĞI

Mana nedir : İlkel toplumlarda mana denilen yaygın bir güç vardır ki, hangi cisme değse, ona kutsallık verir.

İnsanlar, kutsallık kazanan bir şeyi, ister ağaç veya bitki olsun, isterse diğer tabiat varlıklarından veya claylarından olsun, ilah tanırlar ve ona taparlar.

Eski Türklerde, mana anlamına gelmek üzere «kut» kelimesi vardı. «Kutlu» demek, «kutsal» yahut «manalı» demekti. Kutlu olan varlıklara tapınılırdı. Demek ki bunlar ilâh niteliği taşıyorlardı. Eski Türkler, kut'un bir nur şeklinde gökten indiğini görürlermiş. Benim «Altın Işık» olarak adlandırdığım nur sütunu, her neye değse onu kutlu kılardı. Türklerin bir «tabii aşk geceleri» de vardı. Bu gece süresince, altın ışık neye değse onu gebe bırakırdı. Ak kemik, ve altın kemik olan il'lerin hepsi de böylelikle üremişlerdi.

Dört renk, mana'nın dört türünü gösterir : Türk il'i dört aşiretten meydana geldiği için, «kut»un da dört türünün olması gerekir. Her renk, kut'un bir türünün karşılığıdır.

İl'in sembolleri : Aşiretlerin birer totemi, unsuru, mevsimi, yönü ve rengi olduğu gibi, dört aşiretten meydana gelen il'in de sembolleri vardı. Meselâ, il'in totemi öküzdü. (Tibet öküzü denilen bir tür yaktır. Türkçe adı «kıtas»tır.) İl'in rengi de sarı yahut altındır.

İl'in mevsimi : «Senenin ortası»dır. Bu yüzdendir ki, kurban edilen öküz senenin ortasında kesilir.

İl'in unsuru topraktır.

Küçük il evresindeki Türkler, il'in genel sembolü olan ilaha da «Ogan» adını verirlerdi. Altaylılara göre oganların oğulları «Suhan» ile «Demirhan»dır. Suhan'ın Karahan'a, Demirhan'ın da Akhan'a karşılık oldukları meydandadır. (Bunlar arasında Odhan'la, Ağaçhan da olmalıdır ki sistem tamamlansın. Fakat nedense bu son ikisi unutulmuştur.)

6

YER-SU'LAR NEDİR?

Küçük natürizm dönemindeki ilâhlara «Yer-Su» adı verilir. Bunlar «yer»in ve «su»yun koruyucuları durumundadır. Küçük il'de yer-su'ların beş tane olduklarını gördük. Bunlardan «ogan» adlı olanı bütün il'in sembolüdür. Ve diğer yersu'ların da babasıdır. Küçük yer-sular dört han'dır:

Gökhan : Doğudaki aşiretin
Kızılhan : Güneydeki aşiretin
Akhan : Batı'daki aşiretin
Karahan : Kuzeydeki aşiretin yer-su'larıdır.

Yer-su'ların rolleri : Her yer-su kendi aşiretini, kan davasına, akıncılığa, savaşa gönderir. Kaşgarlı Mahmut, bunlara «civi» adını verir. Ona göre, iki aşiretin savaşacakları günden önceki gecede, bunların civi'leri düello ederlermiş. Hangi civi galip gelirse, ertesi gün de onun aşireti savaşı kazanırmış. Ogan'ın görevi ise, kan davasını ve akınları önlemektir. Bir il içindeki aşiretler arasında akın ve kan davası olamaz. Akın, il'in dışında olur. Ogan işte bu kuralların bekçisidir. Rolü, il içindeki dayanışmayı korumaktır.

7

İL'İN DURUMU VE ROLÜ

İl kelimesinin anlamları : İl kelimesinin en eski anlamı **«barış»**tır (Kaşgârlı **Mahmut**). «İlci» kelimesi de bura-

dan gelir. İlci başlangıçta barışçı anlamına idi. Toyonizm bir barış dinidir. Ayni cinsten olan aşiretler arasında kan davasını, akını ve savaşı bu din yasaklamıştır. (Ayni cinsten olan aşiretlerin bütününe Doğu Türkleri «budun» adını verirlerdi.) İl dini aşiret kavgalarına son verince, her budun ayrı bir hükümet olurdu. Böylelikle il kelimesinin ikinci manası da «Devlet» oldu. Orhun Kitabelerinde il kelimesi bu ikinci anlamda kullanılmıştır. Türklerin aşiret dönemi tarih öncesinde geçmiştir. Tarih, Türkleri ilk olarak il evresinde yani göçebe Devletler şeklinde görmüştür.

Küçük il'de sulh tanrısı hangisidir : Küçük ilde sulh ilâhı «ogan»dır. Diğer yer-su'lar aşiretlerini savaşa yönelttikleri halde, Ogan anlara savaş ve kan davasını yasaklar.

İl kelimesinin daha sonraki anlamları : Sonradan il kelimesi, Türk'ün her siyasal toplumuna ad olmağa başladı. Bundan **«halk»** manası doğdu: «İl'le kara gün bayramdır.» Sonra bu halkın oturduğu **«ülke»** manasına gelmeye başladı. «İç il, taş il, Rum ili» gibi.. Daha sonraları **«yabancı»** manasına gelmeye başladı: «Katip benim ben kâtibin il ne karışır..»

8

TÜRK TOTEMİZMİ

Yer su'larda tapınma nasıl yapılır? : Yukarıda gördük ki, mâbud (ilâh, tanrı) ilkbaharda koyun yer. Demek ki, bu mevsimde Gökhan'a kendi totemi olan koyun kurban edilir. Diğerlerine de kendi mevsimlerinde kendi totemleri kurban edilir. Totemler, totemizm ibâdetleri (tapınma) dışında ke-

silemeyeceğinden, bu kurban günleri, Avustralya'lıların «intişuma»sına eşittir.

Totemizde, semiyye (adaş)lerin adları totemlerin adları olmak gerek : Tam totemizm döneminde bu kural kesin biçimde yürürlüktedir. Fakat, totemizmin yalnızca bir kısım izlerini sürdüren dinlerde, totem isimlerini semiyyelerde aramak gerekmez. Bununla birlikte, en eski Türk dünyasında, bu totemlerin isimlerini taşıyan (yani adaş-semiyye olan) beş kavim görmekteyiz :

1. «Tihsin», genel il «tosun» anlamındadır. Çinliler Tisin biçimine sokmuşlardır. Bunlar bağımsız Türk Devleti yerine, Çin'de ilk kez olarak büyük bir İmparatorluk kurmuşlardır.

2. Hyung-nu'lar, Hunlar, Kunlar gibi çeşitli adlarla anılan «Koyunlular»dır. Kaşgârlı Mahmut'a göre «kun» kelimesi, Orhun lehçesinde «koyun» demektir. Koyunlularda Mete Han, iki kez Çin İmparatorluğu eline geçmişken o tahtı istemedi ve ilk olarak millî «Türk İlhanlığı»nı kurdu.

3. Kuzeyde Tunguz'lara kendi ismini vermiş olan Türk şubesidir.

4. Batıda «İyt Baraklar»ki Oğuz Han bunlarla savaşmıştır. Ve Çiçak'ları üzerlerine göndermiştir. Bugün Birecik'te Barak adlı bir Türk İl'i vardır.

5. Güneydeki Yüe-çi'ler ki, sonradan «Kuşan» adını aldılar. Bunların da «Kuşlar» olması mümkündür. Böylelikle dört yöne ait totemler, dört yöndeki Türk kavminin ismini taşıdıkları gibi, merkezdeki totem de bütün il'in adını yani «tihsin, tizin, tosun» adını taşımakta idi.

Şu varsayıma göre, tarihten önceki zamanlarda, Türkler şöyle bir durumda imişler :

	Tunguzlar	İyt -
Koyunlular	Tihsinler	Baraklar
	Kuşlar	

Bu ayırımın Çinlilerdeki şekli : Bu ayrımın ayrıntılarını Çinlilerin Taoizm isimli dinî sistemlerinde görürüz. Tao, Çincede tabiat yahut yol demektir. Taoizm, bir tür «tabiatçılık = natürizm»dir. Bu, birbiri içine girmiş bir takım sistemlerden meydana gelmiştir. Dayandığı en önemli ilkelerden birisi, göğün dört yönüne göre yapılan ayırımdır. Bu yönlerden herbirine, onun idaresine bakan hayvanın ismi verilir:

Doğu'da : Gök Ejderha
Güneyde : Kızıl Kuş
Batıda : Ak Kaplan
Kuzeyde : Kara Kaplumbağa

Bu ayırımın Çinlilerdeki rolü : Her yön kendi hayvanının adını alır ve çeşitli durumlara göre «uğurlu» veya «uğursuz» sayılır. Göğü yönetmekle görevli olan «sembolik» hayvanlar, gökyüzü gibi yeri de yönetirler. Bir tepe yahut coğrafî bir yüzey kaplana benzedi mi, taoizme göre o kaplandır. Bu sebeple de Batıdadır. Bir yer ejderhaya benziyor mu, o halde ejderhadır ve Doğu'dadır. Bir yerden göç edildiği zaman yöredeki eşyalara bakılır. Eğer bunlar, kendi yönlerine uygun şekillerde iseler, meselâ Batıda bulunanlar kaplana, doğuda bulunanlar ejderhaya benziyorlarsa, bu seyahat uğurludur. (Sosyoloji Yıllığı Cilt 6, sahife : 5).

Türklerin «Tandırnâme Hükümleri» ve «Keçe Kitap» adlarını verdikleri kurallar, Çinlilerin Taoizm kurallarına benzer. İkisi de ayni medeniyetin kalıntılarıdır.

Bu ayırımlar Türktür : Şevan diyor ki : «Bu dörtlü sınıflandırma Türklerde ve Çinlilerde başka başkadır. Çünkü önce Çin'lilerde, unsurların sayısı beş olduğu halde, Türklerde dörttür. Sonra Çinlilerde Batı'nın sembolü maden olduğu halde, Türklerde rüzgârdır. Türklerin dört unsuru, Hintlilerin unsurlar ayırımına da benzemez. Çünkü Hintli-

lerde ağaç unsuru yerine toprak unsuru vardır. O halde bu unsurlar, özbeöz Türk sistemidir.

Bu ayırımda Türklerin dört hayvanı da Çinlilerinkinden başkadır :

Türklerde	Çinlilerde	Yönler
Koyun	Ejderha	Doğu
Horoz	Kuş	Güney
Köpek	Kaplan	Batı
Domuz	Kaplumbağa	Kuzey

Türk ayırımının özeti : Türklerin dörtlü ayırımı şöylece özetlenebilir :

Yönler	Mevsimler	Yer-su'lar	Unsurlar	Totemler
Doğu	İlkbahar	Gökhan	Ağaç	Koyun
Güney	Yaz	Kızılhan	Ateş	Horoz (Tavuk)
Batı	Sonbahar	Akhan	Demir	İt
Kuzey	Kış	Karahan	Su	Domuz

Bu ayırımın esasları ve rolleri yalnız Türk teşkilâtında vardır : Türklerde dinsel sınıflandırma, sosyal sınıflandırmanın aynıdır. Demek ki birinci, ikinciden doğmuştur. Bu ayırımın en önemli rolü, sosyal dayanışmayı desteklemesidir. Çünkü sosyal dayanışma, ilâhlara yapılan tapınmalarla kutlanır. İnançlar da bu dayanışmanın gücünü arttırır. Çinlilerde ise bu ayırımların sosyal teşkilatlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Demek ki bu ayırımlar, Türk toplumundan doğarak sonradan Çinlilere geçmiş. Edvar Şavan, bu ayırımların Tsin'ler tarafından Çin'e getirildiğini ileri sürüyor. Bizim araştırmalarımız da bu sonuca ulaşıyor.

9

TÜRK TAKVİMİ

Oniki Hayvan : Türk takvimi de Tsin dininden doğmuş görüyor. Tsin Türkleri, her oniki seneye «çağ : cycle» adını verirlerdi. Bu oniki seneyi, oniki hayvanın adlarıyla isimlendirirlerdi. Bu hayvanların adları : Tavuk, at, tavşan, öküz, it, domuz, maymun, yılan, sıçan, pars, koyun ve timsah'tır.

Bir kişi hangi hayvanın yılında doğmuşsa, kendisine o yılın kutsallığı bağlanır. Meselâ, «falanca kişi koyun yılında doğmuş» denildiği zaman, sanki totemi koyunmuş sayılır.

Bu takvim, Çin'e, Tibet'e, Çin-Hindi'ne, Mançurya'ya ve Moğollara da girmiştir. Bunu da Çin'e sokanlar, Edvar Şavan'a göre, Tsin Türkleridir. Çin Hindinda, bir hayvanın yılında doğan erkekle kadın, başka başka çağlardan olsalar bile, birbirleriyle evlenemezler. Çünkü ikisi de «öküz doğumlu»durlar.

Mösyö Doolitle'in söylediğine göre, aynı hayvanın yılında doğanlar, birbirlerinin gömülme töreninde bulunamazlar... Sosycloji Yıllığı: Cilt 6, sa: 62).

Bu durumlar gösteriyor kı, bu hayvanlar, ayni totemlerin kalıntılarıdır. Zaten incelenirse görülür ki, dört yönün totemleri de, bu oniki hayvan arasındadır. Diğer isimler de bu dört hayvanın -Çinlilere göre- eşanlamlılarıdır. Meselâ pars köpeğin eşanlamlısıdır. Sıçan domuzun eşanlamlısıdır. Bu sıraya göre oniki hayvanı, dört yönün üç takım hayvan-

larına dönüştürmek mümkündür. Türk takvimlerindeki hayvanların isimleri şu şekildedir :

Kitab-ı İlm-el Nafi'de	**Divan-ı Lügat'te**
Küskü (sıçan)	Sıçkan
Ot (öküz)	Od
Pars (kaplan)	Bers
Tavşkan (tavşan)	Tuşgan
Loy (ejderha)	Nak (timsah)
Yılan	Yılan
Yund (at)	Yund
Koy (koyun)	Koy
Biçin (maymun)	Biçen
Dakuk, davuk (tavuk)	Tıgagu
İt	İt
Tonguz (domuz)	Tonkuz

Ayların adları : Türkler, seneyi, dört yönün totemleri ile ifâde ettikleri gibi, senenin aylarını da yine yönlerin totem isimleriyle anlatırlardı. Kaşagârlı Mahmud'a göre, Türkler ilkbahar aylarını oğlakla açıklarlardı. Bilindiği gibi, koyun, kuzu, keçi, oğlak kelimeleri kutsal mantıkta birbirlerinin eşanlamlıları sayılırlar.

İlkbahar'ın birinci ayına «oğlak ay», ikinci ayına «ulu oğlak ay», üçüncü ayına «ulu ay» denilirmiş. Diğer aylar da bu sıraya göre, yani mevsimlerin totemlerine göre adlandırılırmış. (Divan-ı Lügat).

10

HYUNG-NU'LARIN VE OĞUZLARIN DİNİ SİSTEMİ

Bu sistemin kurucusu kimdir? : Çin'in Urtus ilinde, milâttan önce 209 yılında Mete adlı bir başbuğ vardı. Bu şahıs

Hyung-nu'ların, yani Koyunluların başbuğu idi. Mete, 24 tuman süvari askeri topladı. On bin askerden meydana gelen kitaya eski Türktu man derlerdi. Bunları iki kola ayırdı. Her kolu bir beylerbeyinin kumandasına verdi. Bunlardan başka, orduda altı büyük emirlik kurdu. Yani, yirmidört boaltı büyük kısma ayırdı. Söylenenlere göre Türklerin destanlaşmış bir başbuğu vardır ki, o da aynı teşkilatı meydana getirmiştir.

Bu destanlaşmış başbuğ Oğuz Han'dır. Oğuz Han, yirmidört boy toplamıştır. Güya Oğuz Han'ın altı oğlunun yani «Gün, Ay, Yıldız» ve «Gök, Dağ, Deniz» hanların dörder oğlu olmuş ve Oğuz Hanın bu 24 torunundan yirmi dört boy meydana gelmiştir.

Gün, Ay, Yıldız Hanlar büyük oğullarıdır ve bunlardan sağ kol olan «Bozuklar» üremiştir. Küçük oğulları «Gök, Dağ, Deniz» Hanlar da sol kolu oluştururlar ve bunlardan da «Üçoklar» üremiştir.

Görülüyor ki Oğuz Han'la Mete birbirine benziyor. Oysa benzerlik yalnızca bu kadarla kalmaz. Mete, ordusunu kuvvetlendirmek için, ıslık çalan harika bir ok icat etmiş ve ordsunu bu okla silahlandırmıştır. Oğuz Han'a gelince onun ismi olan «Oğuz» kelimesi «Ok ve Uz» dan meydana gelmiştir. Bu yüzden, anlamı «ok eri» yahut «oş aşiretleri»-dir. Mete'nin ok eri olması, ünlü ıslık çalan oku icat etmesindendir. Oğuzların da bu adı almaları, Mete'nin kurduğu yirmidört tuman'ın torunları olmalarındandır. İhtimal ki, Mete, daha o zamanda ordusuna «Ok erleri, okçula» adını koymuştur. Oğuzların yirmidört boyu, bu ordunun yirmidört tumanının devamı olduğu için, bu adı korumuşlar ve devam ettirmişlerdir. Ok cevheri, özellikle Oğuz il'inin iki koluna ait isimlerde kendini gösteriyor: Bozok, üçok.

Oğuz Han'la Mete'nin ayni kişi olduğuna ait başka delil de vardır: Oğuz Han babası ile savaşmış ve babası bu

savaşta ölmüştür. Mete de Çin tarihlerine göre, babasıyla savaşmış ve babasını öldürmüştür.

İki olayda da baba ile evlâdının arasını açan bir anne ya da üvey annedir. Bundan başka Mete ile Oğuz Hanın ayni milletlerle savaş yapmaları ve bütün illerini bir egemenlik altında toplayarak bir Turan İlhanlığı meydana getirmeleri ortak yanlarındandır... Son ortak yanda, ikisinin de yeni bir din ve yeni bir yasa kurarak meydana çıkmalarıdır. Geleneğe göre Oğuz Han teşkilâtına tamamlamayı başaran veziri ve oğulları üzerinde vasisi, ünlü Erkil Ata'dır. Oğuz il'ini dört boy'a ayırarak her birine bir ad, bir mâbud, bir ongun, bir sugök, bir tamga veren Erkil Ata'dır.

Orta İl ve yapısı : Oğuz Han'ın kurduğu iki il, iki küçük il'in birleşmesinden oluşmuştur. Meselâ Bozoklar bir küçük il'dir. Üçoklar da diğer bir küçük il'dir. Bunların birleşmesinden yeni bir il meydana geldi. Bu il'e orta il adını vereceğiz, ki küçük il dört yönden meydana geldiğine göre, «Orta il»in sekiz yönden meydana gelmesi gerekir. Bu sekiz yönden ikisi Hakan'la Hatun'a, altısı oğullara aittir:

Hakan

Günhan aşireti	Gökhan aşireti
Ayhan aşireti	Dağhan aşireti
Yıldızhan aşireti	Denizhan aşireti

Hatun

11

OĞUZ TEŞKİLATININ ÇİNDEKİ ŞEKLİ

İkili, dörtlü ve sekizli ayırımın Çindeki niteliği : Dörtlü ve sekizli ayırımlar, Çindeki skolastik felsefenin, dinî fal-

nâmenin ve geleneksel mantığın esasını meydana getirir.

Bu felsefeye göre «Yang» adını alan (—) işareti : erkek, ışık, hayır simgesidir.

«Yen» adını alan (— —) işareti: dişi, karanlık ve kötülük simgesidir.

Çinlilerde bu ikili ayırım, diğer ayırımların da esasıdır. Hatta dörtlü ayırım bile, Çinlilerde bu iki işaretin ikişer ikişer birleşmesinden meydana gelir :

1 2 3 4

Bu kadroların içerikleri şunlardır :

1. Güneş, ısı, zekâ, göz'ler v.b.
2. Ay, soğukluk, tutkular, kulaklar v.b.
3. Yıldızlar, tan, şekil, burun v.b.
4. Gezegenler, gece, insan, teselli, ağız v.b.

Bu iki işaretin üçer üçer birleşmesinden sekizli ayırım oluşur:

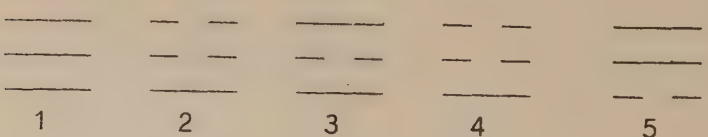

1 2 3 4 5

6 7 8

Kapsamları :

1. Gök, katıksız erkek
2. Buğu, göller

3. Ateş, ısı, ışık
4. Yıldırım
5. Rüzgâr
6. Su
7. Dağlar
8. Yer, katıksız dişi.

Bu iki işaret, dörder dörder de birleşir. Böylelikle de 64 şekil meydana gelir. Çinlilerin beş kitabından biri olan «Yi-king» adlı kitap, bu 64 şeklin başkalaştırılıp bozulmasından başka bir şey değildir.

Çinlilerde yang ile yen'in eşit olmaması : Çinlilerde ikili sınıflandırmanın iki unsuru olan yang ile yen, değerleri yönünden birbirlerine eşit değildir. Bu sebeple, yang olan şeyler «uz, yahşi, uğurlu» oldukları için yüksektirler. Yen olan şeyler de «yavuz, yaman, uğursuz» oldukları için aşağıdırlar. Kadının Çin'de hukuk karşısında aşağı bir derecede olmasına bu ayırım da yol açmıştır.

Türklerde ikili ayırım : Türk sınıflandırması, Türk il'inin demokrat olduğunu gösterir. İkili ayırımdan tutunuz, onyedili sınıflandırmaya kadar gördüğümüz bütün sıralamalardaki kadrolar, birbirlerine eşit idiler. Mesela dörtlü ayırımda «Gök, kızıl, ak, kara» kesimleri birbirlerine eşittiler. Sekizli ayırım da böyledir. Kesimlerin bu eşitliğinden dolayıdır ki, Türk ili aslında demokrattı. Türk il'inin feodal, aristokrat ve emperyalist olması sonradan meydana gelen hastalıklı bir yeniliktir.

İkili ayırımın iki tür olduğunu söylemiştik. Birincisi Çinlilerin yang ve yen kelimelerinin karşıtı olan «ak» ve «kara» ayırımıdır.

Ak, kara'dan yüksek ve kara, ak'a oranla aşağı oldukları için, bu iki sınıf birbirlerine eşit değildir.

Ayırımların ikincisi ise «iç» ve «dış» deyimleriyle açıklanabilir: İç il, dış il, gibi. Her il'in kut'u kendine özgü olduğu için, yalnız kendi insanları ona yaklaşabilirler. Baş-

kaları bunu kutsal yapmakla birlikte, ona yabancıdırlar, yaklaşamazlar. İşte bu iç ve dış kelimeleri, yakın ve yabancı anlamlarını karşılamaktadır. Kadınla erkek de bu ayırıma girmişlerdir. Bu sebepledir ki, Türk hukukunda kadın ile erkek birbirlerine eşit sayılmışlardır.

12

OĞUZ DİNİNDEKİ SOSYAL SEMBOLLER

Oğuz din'inin yapısı : Oğuz'ların kurumları incelenince görülür ki, Bozok ve Üçok adlı iki küçük il'in, birbirlerinin eşiti ve tamamlayıcısı olmak üzere birleşmesinden Oğuz il'i meydana gelmiştir. Bu birleşmede Bozoklar sağ kolu, Üçoklar sol kolu oluşturdular. Bu birleşme şöyle oluyor: Sol kolu meydana getiren küçük il'in beş yer-su'yu olduğunu biliyoruz. Bunlardan yalnız Ogan, Suhan ve Demirhan kalıyorlar. Diğer ikisi ortadan çekiliyor. Fakat şurası da var ki, Oğuzlarda **Ogan**'a «Gökhan», **Suhan**'a «Denizhan», **Demirhan**'a «Dağhan» adları verilmiştir.

Sağ kol olan Bozok adlı küçük il'in sembolleri gökte aranıyor ve «Gün, ay, yıldız» birer tanrı olarak üç aşiretin sembolleri oluyor.

Görüyoruz ki, iki küçük il birleşirken üçlü oluyorlar. İkisinin toplamı altı ediyor. Ve altı sayısının arkasında bir (8) rakamı vardır. Hakan'la Hatun, orta il'i temsil etmek üzere, bu altıya ekleniyorlar. Hakan'la Hatun'un tanrısal simgeleri «Gök Tanrı» ile «Yer-su»dur.

Ongunlar (Totemler) : Eski Oğuzcada ongun, totem demektir. Altı uz aşiret)un ongunları şunlardır:

Toplumsal grup	Ongun
Günhan uzu	Şahin
Ayhan uzu	Kartal
Yıldızhan uzu	Tavşancıl
Gökhan uzu	Sungur
Denizhan uzu	Çakır (çağrı)
Dağhan uzu	Üç Kuş

Oğuzlarda her uz (aşiret), kendi ongununu kutsal tanır, ona ok atamaz, onu öldüremezdi. Totemler de böyledir. Yalnız altı aşiret, totemlerden alınma isimlerini bırakmışlar ya da unutmuşlardır. Çünkü boy teşkilâtı güçlenerek, uz teşkilâtını bölgede bırakmıştır. Bu yüzdendir ki, ongunlar boylara dayanak oluyorlar. Fakat, her dört boy'un ayni ongun'a ve ayni Tanrılarla Yer-su'lara sahip olması, bu boy'ların kuvvetlenmesi ile uz'ların ikinci döneme çekildiklerini gösterir.

Sökük'ler : Devlet konusunda görüldüğü üzere, altı uz'dan her birinin birer de sökük'ü vardır. Boy beyleri şölende (millî ziyafet) kesilen kurbanların etinin her yerini yiyemezlerdi. Her uz'un boy beyleri, etlerin yalnız belirli parçalarını yiyebilirlerdi. Bunlara sökük ya da söğük adı veriliyordu. Sökükler şunlardır:

1. Hakan	baş
2. Hatun	karın
3. Günhan uz'u	sağ karı yağrın (sağ but)
4. Ayhan uz'u	sağ aşıklı
5. Yıldız Han uz'u	uyaku (kaburga)
6. Gökhan uz'u	sol karı yağrın (sol but)
7. Deniz Han uz'u	sol aşıklı
8. Dağ Han uz'u	uca yele (sırt)

Aşıklı (aşuğlı) «aşağı bacak» hayvanın ayaklarının alt kısımlarındaki etlerdir.

Bu sıralama, Çin'lilerin sekizli Taoizm sıralaması ile

karşılaştırılırsa, ikisi arasında ilişki ve hatta aynilik durumu görülür. Çinli sınıflandırmasının birinci kesiminde «gök» tanrısı ile birlikte «baş» su-gök'ünü görüyoruz. Sekizinci bölümünde «yer» tanrıçasıyla «karın» su-gök'ünü görüyoruz. İkinci bölümde de «güneş» tanrısıyla, uyluk sökük'ünü görüyoruz. Uyluk, burada but anlamındadır.

Çinlilerin taoizm sınıflandırmasından üç bölümüne örnek:

1. Gök = kien : Güneyde, ışık ilkesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet, gökkubbesi, baba, hakan, yuvarlaklık, cuda taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at, büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi v.b.

2. Yer = kwun : Kuzeyde, karanlık ilkesi, dişi, yer ilkesi, uyum, büyük baş hayvanlar, kadın, ana yer, elbise, kazan, çokluk kara, büyük yük arabası v.b.

3. Güneş : Yetki, rüzgâr, orman, uzunluk, yükseklik, kümes hayvanı, oyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketler, yüzde üç gelir v.b.

13

YAKUTLARIN DİNİ SİSTEMİ

Eski Türk dini, Yakut Türklerinde halâ yaşamaktadır. Sierozovski'nin Fransızca «Dinler Tarihi Mecmuası»nda, Yakutlarla ilgili yayınlanan incelemesi bu din hakkında epeyce bilgi vermektedir.

Yakutlara göre, İl, iki koldan oluştuğu gibi ilâhlar da iki kola ayrılırlar: Dokuz ağa uza, sekiz ağa uza.

Dokuz ağa uza : Tanrıların dokuz baba aşiretleri göktedir. Bu yüzden bunlara «tinker» yani «Tanrılar» denilir.

Her tanrı sağ kolun, yani dokuz ağa uza'nın bir aşiretinin sembolüdür.

Yakutlarda tanrılar, millî birliğin simgesi, barışın koruyucusu, mutluluğun kaynağı, eşit biçimde adaletli ve herkes için yararlı bir birlik meclisi kişiliğindedir. Dikkate değer olan, bu kol'da yer alan ilâhların hepsinin, göğün yüksek tabakalarında oturması, insanların işlerine asla karışmamalarıdır. Hayatın akışı üzerinde, bunların etkisi, aşağıdaki kol'da bulunan tanrılara oranla daha azdır. Aşağıdaki kolun tanrıları, çabuk öfkelenir, intikamcı, yere çok yakın, kan bağlarıyla insanlara akraba ve çok güçlü bir aşiret teşkilâtına sahiptir. Rusların Yakut ülkesini almalarından önce, Yakut ulusunun başkanı ve birlik meclisi, Yakut hayatında, yukarıki kol'un ilâhlarının etkisine benzer bir etki yapıyorlardı.

O zaman Birlik Meclisinin başında «Tekin» rütbesi ile yalnızca isim olarak var olan bir başkan bulunuyordu. Bunun gibi gökteki ilâhların başında da «Art Toyon Ağa» adlı bir büyük ilâh vardır ki, göğün dokuzuncu tabakasında oturur. (Yakutlar arasındaki bir söylentiye göre, göğün tabakaları oniki, bir başka söylentiye göre onyedi, bir başkasına göre de beştir.) Art Toyon, güçlü olmakla birlikte etkin değildir. Simgesi olan güneş gibi ışık saçar ve yıldırımın sesi ile konuşursa da, insanların işine pek az karışır. Günlük ihtiyaçlar için ona başvurmak boşunadır. Ancak çok önemli işler için onun rahatı bozulabilir. Gerçi böyle zamanlar bile insanların işine karışmak lûtfunu pek az gösterir. Bu ilâhın adına ilkbahar şenlikleri yapılır. Bunlar millî birlik bayramlarıdır. Gençler bu tanrının şerefine kımızla dolu olan dokuz kâseyi dokuz kere içerek, millî birlik için «Ayhal urui ayhal» diye bağırışarak ona ibâdet etmiş olurlar. Çünkü bu ilâh kan dökülmesini sevmediği için, adına asla kurban kesilmez. Bu tanrı toplum içinde intikam ilâhı değil, ancak barış ve sessizlik ilâhıdır. Bu bakımdan ona yapılacak ibâdet de kansız, kendinden geçişli ve neşeli olabilir. Aslında

kan dökülmesini istemeyen yalnızca bu ilâh değildir. Gök tanrılarının hiçbirine kurban sunulmaz. Bunlara gösterişsiz hediyeler sunulmakla yetinilir. Yalnızca avcılık ilâhı olan «Baynay» bu kuralın dışındadır. Bununla birlikte bu göksel ilâhların arasında, Yakutların hayatında önemli rol oynayanları da vardır.

Dokuz Ağa Uza'ya dahil olan göksel tanrılar dokuz aşirete bölünmüştür. Birinci olan art toyonu anlattık. Diğerlerini gözden geçirelim.

Yakutların tanrıları : Yakutların dokuz kat gökteki tanrıları şunlardır :

1. Art toyon ağa.
2. Yaradan Akhan (Yakutçası : Orunun Ay toyon)
3. Tatlı yaradan anne (Nalyan ay, kubay hola)
4. Tatlı doğurma hanımı (Talberiz abzit hoton)
5. Yer hanımı (Tarlaların, derelerin hanımı)
6. Santa kurcezeka. Yedi kardeşi vardır :
   a. Korkunç Balta Han. (Surdan suke toyon) Yıldırım tanrısıdır.
   b. Işık ve şimşek tanrısı (An cazin)
   c. Kader tanrısı (Tangarit cıla han)
   ç. Savaş tanrısı (İblis han)
   d. Ruhların öfkesinin müjdecisi (Orduk hasabin)
   e. Lûtuflar müjdecisi (Han yehist Erden Ay)
   f. Kuşlar tanrısı (Sung Han Sungkan ezul holturun totup ay).
7. Koyun-keçi tanrısı ile «Moğol Toyon» karısı «Ozon Kobah Hatun» beşinci gökte doğuda otururlar. Güçlü, zengin, hayırseverdirler. Alacalı ve siyah hayvanı severler. Bu renklerdeki koyun-keçiyi besleyenler, bu karı-koca iki tanrı katında yakınlık ve sevgi görürler.
8. Avcılık tanrısı (Bay Baynay). Bir Tunguz gibi uzun saçları vardır. Bu, evinden çok tarlalarda ve ormanlarda bulunan başıboş bir tanrıdır. Avcılar, iyi avlanamadıkları za-

man ya da içlerinden biri hastalanınca bir siyah manda kurban ederler. Şaman, bu mandanın etlerini, bağırsaklarını, ayaklarını yakar. Tören sırasında Baynay'ın bir tavşan pöstekisine sarılmış tahtadan yapma bir putu, kesilen hayvanın kanı ile yıkanır. Donan sular erimeye başladığı zaman, suyun kenarına saçtan bir iple bağlanmış kazıklar çakılır. Bu ipe, alacalı bezlerle saçlar asılır. Suya tereyağ, çörekler, şekerler, paralar atılır. Baynay, bu armağanları arkadaşı olan balıkçılar tanrısı «Vundık» ile paylaşır. Bu, fakir olmakla birlikte her zaman şen, geveze bir soytarıdır. Ayrıca, Baynay'ın yedi arkadaşı daha vardır. Bunlardan üçü avcılara dost, diğerleri ise düşmandır.

9. Göğün yolunu bekleyen tanrılar :

a. Kapıcı «Yozul Toyon» ve «Bumça Hoton.»

b. Er Tanrısı «Baran Batır», domuzlar ahırının ve avlunun tanrısı «Alas Batır).

c. Çeşitli ateşlerin yedi kardeşi : Al ot içna, birçe bitik, kiris toluzer, gondol çağan, kore çağan, ruh çağan, hatan sotuya, ılgın arpay. Bunlardan başka Moğol Toyon ailesinden fakirler tanrısı Moçera vardır ki, bütün zenginliği şu üç türküde gösterilmiştir:

Üç balık tuzağı, üç ağ,
Üç beyaz inek,
Üç küçük kumral öküz.

Böyle fakir ailelerin tanrısı, yarım balıkçıların, yarım çobanların esirgeyicisidir. Yoksulların kumral ve beyaz tüylü koyun keçilerinin ve binek hayvanlarının koruyucusudur.

Sekiz ağa uza : Yakutlarda, aşağı koldan olan ilâhlar yani yer-su'lar sekiz tanedir:

1. Sonsuzluğun ulu hanı (ulutaya, ulutoyon)
2. Tunç başlı han (altan sabiray toyon)
3. Tarlıyah toyon (tantaralı toyon)
4. Günah han (arah toyon). Arah = günah.
5. Balçık yürekli han (Yuer malahi toyon)

6. Yakutlar hastalığı (tırad)
7. Çinli Baksay han (kınay bahsı toyon)
8. Namık hanım (namık hotun)

Aşağı koldaki ilâhların başkanı Ulu Toyon'dur.

«Art Toyon Ağa» yukarıdaki kol'un dokuz aşiret tanrılarına başkanlık yapar. Evrene kurbansız, üzüntüsüz olarak yalnız tatlı bir mutluluk yayar. Sembolü olduğu birlik başkanı Tekin gibi sâkin ve hareketsizdir. Aşiretlerin kan davası gibi tutkularına sembol olan Ulu Toyon ise aksine, yeryüzündeki ümitler, tutkular, üzüntüler, sevinçler, istekler ve çekişmelerle dolu olan hayatı temsil eder. Ulu Toyon aslında kötü ve hayırsız değildir. Fakat insanlara yakın olduğu için insanlığın işleri ile yakından ilgilidir. Onu batıda üçüncü gökte aramak gereklidir. Ancak sebepsiz yere adını ağza almak hata olur. O ayağını yere basınca yer sarsılır. Yeryüzüne inen yalnız odur. O ayağını yere basarsa depremler kopmaya başlar. Ölümlü olan insan onun yüzüne bakacak olursa ödü kopar.

14

ALTAY TÜRKLERİNİN DİNİ SİSTEMİ

Sağ kol : Önce Altay Türklerindeki sağ kol'u inceleyelim: «Radlof»a göre, Altay Türkleri dünya'nın birçok tabakalardan meydana geldiğine inanırlar. Yukarıdaki on yedi göksel tabaka, cennet yani ışık ülkesini oluşturur. Cennet ve cehennem tabakaları arasında insanların yaşadığı yer olan yeryüzü bulunur ki, bütün oturanları ile birlikte her iki ülkenin yani cennetle cehennem'in etkisi altındadır. Bütün iyi ruhlar, melekler, ilâhlar, ışık ülkesinin en üst katlarında yaşarlar. Bunlar zavallı insanları yaratır, korur ve gö-

ğe alırlar. Çünkü, ışık bütün insanların dostu, tabiat'ın bütün yaşayan belirtilerinin bekçisidir. Karanlı kalt katlarında uğursuz ruhlarla, insanlara zarar vermek isteyen, onları yoketmeeğ çalışan ve sonuçta bir çok çekişmelere rağmen onları aşağıya, sonsuz karanlığa çeken ilâh'lar bulunur.

Gökyüzündeki ilâh'lar : Gökyüzündeki on yedi tabakanın en yükseğinde yani on yedinci katta, bütün ilâhlar'ın babası olan «Tanrı Kara-han» oturur. Orada evrenin kaderini belirler.

Kara-han'dan «Tecelli = èmanation» yolu ile üç büyük ilâh meydana gelir :

1) «Bay-ülken» : göğün on altıncı katında Altındağ'da yaşar ve altın taht üzerinde oturur.

2) «Kızgan Tanrı» : göğün dokuzuncu katında oturur.

3) «Alvanira» denilen «Mergen Tanrı», göğün yedinci katında oturur. Yedinci katta, göğü ve yeri aydınlatan «Gün ana» adlı güneş tanrıçası oturur.

Altıncı katta ay tanrısı oturur. Buna «Ay ana» derler.

Beşinci katta en büyük yaradanlar yaradanı olan «Kuday Yayucu» oturur. Yayucu, yaradan anlamınadır. Üçüncü katta Bay-ülken'in iki oğlu oturur ki, birincisinin türkçe adı «Yayık» tır. Budistler buna May-ene derler. İkincisinin türkçe adı belli değildir. Budistlerce adı May-tere'dir. Yine bu katta «süt kolu» vardır ki, süt gibi beyaz olan bu kol, bütün hayat'ın kaynağıdır. Onun yakınında «yedi kuday» yani «yedi ilâh» ın yurdu olan «Sürve dağı» vardır. Yedi Kuday, uyrukları olan yayucularla birlikte bu dağda yaşarlar. İnsanların cenneti olan «ak» yani beyaz ülke de buradadır.

Yer-su'lar on yedi han'dır. Bunlardan herbiri büyük dağlardan birinin karlı tepesinde yahut bir ülkeyi suları ile yeşillendiren bir ırmağın kaynağında oturur. Bunların en kudretlisi «Ogan» dır. O, yerin göbeğinde yeryüzündeki ağaçların en yüksekleri biten, tepesi Bay-ülken'in yurduna

kadar erişmiş bir çam ağacının bulunduğu orta bir noktada oturur. Bu ağaç, Ogan'ı gökdeki en büyük tanrılara denk kılmak için bir simgedir.

2-3) Organ'ın iki oğlu vardır. Birinin adı Suhan ötekinin Demirhan'dır. Bunlar, insanların armağanlarını hoşnutca alırlar.

4) Talay-han : «deniz prensi» olan bu ilaha «Yayık Han» yani «Coşarak yayılmış su prensi» derler.

Talay Han'ın yurdu on yedi denizin dökülüp kavuştukları yerde olup yeryüzündeki bütün suların başbuğudur.

5) Adam Handır.

6) Murde Han yahut Abakan Han : Abakan ırmağının kaynağında olup orada yağmur veren prens olarak kutlulanır.

7) Altay kavmi'nin esirgeyicisi olan «Altay Han» : yurdu «Katunya» ve göklere yaklaşan «Beluha» kaynaklarındadır.

8) Kamçıgın Yenisey'i kaynaklarının zengin sahibi olan «Kırgız Han» dır.

9) Yayaş Han'dır.

10) Eder Han'dır.

Diğer yedi Yer-su çeşitli illerde çeşitli şekillerde adlanırlar. Kuzey Altaydaki adları şu şekildedir: «Yabir han, Kara han, Poyzan han, Yerbi han, Mansar han, Pirçu han, Utku han» dır.

Yeraltı dünyası : Göktürkler, yeraltındaki tanrıya «Yağız yer», Oğuz'lar «Kara yer» derler.

15

YUKARIKİ VE AŞAĞIKİ TABAKALAR

Sosyal tabakalar : Şimdiye kadar gördüğümüz totemler, grupların sembolleri oldukları gibi, sağ ve sol kollara ait tanrılarla Yer-su'lar da cemiyet'in sağ ve solundaki grupların sembollerinden ibaretti. Aynı zamanda bu sağ ve sol totemlerle sağ ve sol ilahlar birbirine eşit idiler. Demek ki, ilâh'lar âleminde demokratlık yani eşitlik kuralı yürürlükte idi.

Fakat, ne zaman ki, cemiyet içinde birbirine eşit olmayan gruplar ve kişiler oluşmaya başladı, o zaman, totemler ve tanrılar da grupların sembolleri olmaktan çıktılar; kişilerin ve sülâlelerin sembolü oldular. Bu suretle, totemlerle ilahlar da toplumsal niteliklerini yitirerek kişiselleştiler ve sülaleye ait oldular. O halde, önce, cemiyette oluşan eşitsizliği aristokratlığın, emperyalizm'in feodalizm'in kökenini arayalım.

Potlaç : Potlaç, ilkel kavimlere özgü gayet önemli bir âdet'tir. Bu kural özellikle kuzey Amerika'nın Batısında yaşayan «Tilinkit, Hayda, Kuakutil» kavimlerinde tam yürürlüktedir. Bu kuralın aslı çok masraflı, şahane bir ziyafettir. Bu ziyafette misafirlerin yiyebileceklerinden çok fazla gıdalar, giyebileceklerinden çok fazla elbiseler ve özellikle tepeler oluşturacak kadar bakır kaplarla, yorganlık pöstekiler ve başka şeyler yığılır. Dâvet sahibi, bütün bu şeylerin davetliler tarafından alınıp götürülmesini önerir. Götürürler. Davetliler götüremezlerse, bu yığılan eşya, sahibi eliyle parçalanır ve denize atılır. Bununla birlikte, bu ziyafet, ilk bakışta görüldüğü gibi karşılıksız değildir. Bu ziyafet, davet-

lilere yapılan bir tür meydan okumadır. Çünkü, âdet gereğince, davetliler bu ziyafete çok üstün bir ziyafetle karşılık vermek zorundadır. Eğer davetliler, daha çok masraflı ve şahane bir ziyafetle karşılık verip, önceki ziyafetten üstün çıkmazlarsa bütün onur ve şereflerini yitirirler. O zaman ilk ziyafet sahibi, onlara ait toplumsal totemi kendi adına yahut sülâlesi ad ve hesabına geçirir. Böylelikle davet sahibi, davet'e karşılık veremeyen grubu kend. egemenliğ altına alır.

Totem, toplumsal vicdanın simgesi olduğu gibi, onun sahip olduğu millet egemenliğinin de sembolüdür. İlkel cemiyetlerde egemenlik, totem'e sahip olanındı. Bu sahip eğer cemiyetse, hükümet cumhuriyetti ve demokrattı. Eğer bir grup ise, hükümet feodal ve aristokrattı. Eğer kişi ise hükümet otokrat ve emperyalistti.

Genellikle totemizm'in ilk döneminde, cemiyetler demokrat ve cumhuriyettiler. Egemenlik kişisel değil toplumsaldı. Demek ki, bütün cemiyetlerde, halk üstünlüğü, kişinin üstünlüğünden önce oluşmuştur. Çünkü, bütün kavimler ilk totemizm devrinden geçmişlerdir. Bunlar, cumhurî (halkla ilgili) ve demokrat tutumlarını totemizm'in ikinci döneminde yitirdiler. Çünkü, bu dönemde «potlaç» adlı yeni bir kurum ortaya çıkarak, totemler'in kişiler tarafından, halk gruplarından kendi adlarına veya sülâleleri adına geçirilmeleri sonucunu doğurdu. Böylelikle, cemiyetler, cumhuriyet ve demokrat durumdan, feodal ve aristokrat biçime geçtiler. İlerde göreceğiz ki, bu sosyal devrim, ilâhlar ve ruhlar âleminde de yukarıdaki, aşağıdaki tabakaları meydana getirdi.

Potlaç ve mukavele : Potlaç, mukavele'nin de kaynağıdır. Totemizm'in ilk dönemlerinde «mukavele» koruma yoktu. Halk grupları, kendileri için gerekli olan eşya ya, ya başkasından çalmakla, yahut bağış yoluyla sahip olabilirlerdi. Potlaçta, bir tarafın kendi mallarından bağışladığı

eşyaya, diğer taraf kendisinin yapıp ürettiği maddelerle karşılık vermek zorunda idi. Bu karşılığı yapmayan, derhal toplumsal prestijini, sosyal üstünlüğünü, herkes arasındaki onur ve şerefini yitirirdi. Bu sebeple mutlaka karşılıkta bulunacaktı. «Sözünde durmak», «vaadine bağlılık» gibi şeyler, böylelikle toplumsal bir yaptırıma kavuşmuştu.

Bugünkü Kürtlerde potlaç : Potlaç'ın bir izine bugünkü Kürt aşiretlerinde rastlanır. Bu iz «kirvelik» geleneğidir. Bir baba oğullarını sünnet edeceği zaman önce her çocuğuna bir kirve bulur. Kirve'nin iki görevi vardır:

Birincisi, çocuk sünnet olurken onu bir yastık üzerine oturttuktan sonra, çocuğu onun dizleri arasına verirler. Kirve, çocuk çırpınmasın diye kollarını elleriyle ve bacaklarını da bacaklarıyla sıkıca tutar. Bu sayede sünnetçi, işini büyük bir güvenle yapabilir.

Kirve'nin ikinci görevi, sünnet düğününün bütün masraflarını cebinden harcaması ve sünnet yapan ailenin bireyleri ile bütün davetlilere hatta bütün köylülere ve oba halkına ayrı ayrı hediyeler ve süslü elbiseler vermesidir.

Fakat, kirve bu masrafları büsbütün duygusallıkla yapmaz. Çocuğun babası, kirve'ye bu masraflardan daha değerli olmak üzere, büyük hediyeler sunmak zorundadır.

Eğer çocuğun babası, kirve'ye, onun masraflarından üstün hediyelerle karşılık vermezse, halk arasında bütün şeref ve onurunu yitirir. Bu sebeple kirve'nin büyük masrafları bir tür borç verme sözleşmesidir. Halk düşüncesinin, beğenmeme, çirkin görme gibi yaygın ve çok güçlü yaptırımlarına sahiptir. Bu ceza sayesindedir ki, borç vermiş olduğu paraları katlanan faiziyle birlikte geri almış olur.

Bundan başka, kirve'lik iki aile arasında akrabalıktan daha kuvvetli bir dayanışma ve yardımlaşma meydana getirir. Hatta, kadınlarla erkekler arasındaki «kaç-göç»ü bile kaldırır.

Bu kural, Güneydeki Türkmenlerde de yürürlüktedir.

Bunun Kürtlere, Güney Türkmenlerinden geçmiş olması ve sağdıçlığın da bunun bir şekli olduğu bu işaretlerden anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde potlaç : Eski Türklerde potlaç'a benzer çok savurganca şahane bir ziyafet vardı, bunun da adı «Toy» du.

«Dırse Han» dış ehlinin sözüyle ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini üstüne yığınak etti. Aç gösse doyurdu. Çıplak görse donattı. Borçluları borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı. (Dede Korkut Kitabı sayfa: 9).

Eski Oğuzlar'ın Hanlar han'ı ve Beylerbeyi'yle birlikte yirmi dört Oğuz Bey'ini toplayan resmî toy'larına «şölen» adı verilirdi. Şölen ziyafetlerinde de aynı masraflar ve savurganlıklar yapılırdı.

Eski Oğuzlar'da kesinlikle her gün, obaların birinde şölen vardı. Bütün beyler bu şölende toplanarak görüşmeye ve ziyafete katılırlardı. Bu yerlerin halkları da, resmî toplantılara katılmamakla birlikte, ziyafete gelirlerdi. Yerler, içerler, giyinir kuşanırlar, borçları verilirdi.

Gerçi, bu ziyafetlerden hiçbiri potlaç niteliğinde değildi. Eski Oğuzlar'da potlaç geleneğini tam olarak, yalnız «Salor Kazan»ın evini yağmalatmasında görürüz.

Salor Kazan, Korkud Ata zamanında Oğuzlar'ın Beylerbeyi idi. Egemenlik sözde Bayındır Han'da olmakla birlikte, gerçekte Salor Kazan'da idi. Bunun sebebi, Salor Kazan'ın evini yağmalatması yani potlaç yapması idi:

«Üç-ok, Boz-ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan, bir gün yine evini yağmalattı. Ama Dış Oğuz bulunmadı. Yalnız İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman, Kazan evini yağmalatsa, eşinin elinden tutar, dışarı çıkardı. Ondan sonra, hazır bulunanlar yağma ederlerdi. (Dede Korkut Kitabı sayfa: 165).

Kazan böylece evini yağmalatmak sayesinde hem İç Oğuz, hem de Dış Oğuz üzerinde bir prestij ve egemenlik elde etti. Bu sebepledir ki, bu kez Dış Oğuz'u yağma toyunda bulundurmamakla, onun üzerindeki egemenliğini derhal yitirdi. Dış Oğuz beyleri bu haberi işitir işitmez, Kazan'a gelmeyi bıraktılar.

«Dış Oğuz beylerinden Uruz ve Kalan beyler bunu işittiler, Dediler ki: Bak, bak! Şimdiyedeğin Kazan'ın evini birlikte yağma ederdik. Şimdi neden beraber olmadık? Birlikte toplanan Dış Oğuz beyleri Kazan'a gelmediler, düşmanlık eylediler.» (Dede Korkut Kitabı sayfa: 165).

Dış Oğuz beyleri, bununla da kalmayarak, isyan hazırlıkları yapmaya başladılar:

«Uruz gayet katı oldu. Dış Oğuz beylerine adam saldı: 7 Emin gelsin, Alp Rüstem gelsin, Dönebilmez Dölek, Ören gelsin, geri kalan beyler hep gelsin dedi. Dış Oğuz beyleri hep yığınak oldu.» (Dede Korkut Kitabı sayfa: 166).

Uruz da, Dış Oğuz üzerindeki egemenliğini güçlendirmek için potlaç'a benzer bazı şeyler yaptı:

«Uruz, alabargâh otağlarını düze dikti. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. Dış Oğuz beylerine ağırlık edip onları topladı.» (sayfa: 166)

«Uruz, cümle beylere elbise giydirdi» (sayfa: 167).

Fakat Uruz, evini yağmalatmadığı için, tam bir potlaç yapmış olmadı. İşte, görülüyor ki, eski Oğuzlarda gerçek bir potlaç vardı. Kazan, önce, kendi boy'una evini yağmalatarak onları, yani Salor boy'unu egemenliği altına aldı. Ondan sonra, kendi kol'u olan Üçok'lara yani İç Oğuz'a evini yağmalatarak onların hepsini de egemenliği altına aldı. Daha sonra, Boz-ok'ları yani Dış Oğuzlar'ı da yağma toy'una alarak onları da egemenliği altına aldı. Eski Oğuz'lar'ın önceleri yönetimleri cumhuriyet ve demokrasi iken, sonradan aristokrat ve feodal olmaları, bu potlaç'ların bir sonucudur.

Oğuzlar'ın ortak totem'i «ok»tu: «Oğuz = Ok + uz» bileşimi de gösteriyor ki, Oğuz, «Ok aşireti» demekti. «Boz-ok» ve «Üç-ok» kollarının totemleri de isimlerinin benzerleri idi. Bunların totemleri de, ongunları, su-gökleri ve tamgalarıydı. Kazan, halk gruplarının egemenliğini ele geçirmek için, sırasıyla bu totemleri de ele geçirmişti.

İkili ayırım : Çinlilerde yalnız bir çeşit ikili ayırım vardır. Bütün eşya Yang ve Yen sınıflarına sokulmuştur. Çinlilere göre Yang uğurlu, Yen uğursuzdur: Erkekle kadın da bu ayırıma dahil edilmiş, erkek Yang ve kadın Yen, sayılmıştır. Bunun sonucu olarak Çinlilerde erkek uğursuz sayılmıştır. Sağ ve sol anlamları da bu ayırıma alınmıştır. Sağ Yang sınıfında, sol Yen sınıfında değerlendirilmiştir. Böylece sağ uğurlu, sol uğursuz olmuştur.

Sonradan bu inanşların birçok sosyal sonuçları doğmuştur. Kadın'ın hukukça aşağı olması, erkekten kaçması gibi haller Yen sınıfında olmasındandır. Sol kol'un sağ kol'a eşit olmamasından da feodalizm ve emperyalizm doğmuştur.

Eski Türklerde ise, iki tür ikili sınıflandırma vardır: Birisi, tamamiyle Çin ayırımının aynıydı. Eski Türklerde «ak» kelimesi «yang» ın karşılığıdır «Kara» kelimesi de «yen» in karşılığıdır. Çinlilerde olduğu gibi «ak» uğurlu, «kara» uğursuzdur.

İkinci ikili ayırım sağ ve sol ayırımıdır. Bu sınıflamanın iki yanı da uğurludur, yani «ak»tır.

Birinci ayırımda iki yan birbirine karşı «tabu» (yasak) dur, yani birbirine karşı tekin değildir; çarpar.

İkinci ayırımda ise, iki yan birbirinin tamamlayıcısıdır ve iki yan birbirine eşittir. Eski, Türkler, erkeği sağ sınıfına, kadını sol sınıfına dahil etmekle, kadınla erkek birbirine karşı «tabu» olmak şöyle dursun, birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlardır. Bu yüzden, gerek siyasal, gerek ekonomi ve gerekse güzel sanat alanlarında birlikte çalışmaları istenirdi.

Potlaç'tan sonra toplumsal sınıflar : Eski Türkler, baş-

başlangıçta cumhuriyetçi ve demokrat idiler. O zaman tabii «ak ve kara» ayırımına gerek yoktu. Fakat, potlaç kurumu başladıktan sonra Türk il'i içinde egemen ve bağımlı sınıflar doğdu. Özellikle, alınan esirler, bağlı olanlar sınıfını meydana getiriyorlardı.

Bu iki sınıf meydana gelince, egemenlere «Ak söyek = ak kemik» bağımlılara da «kara söyek = kara kemik» adları verildi.

Bu iki ayırım, toplumsal tabakaların birinci derecesiydi: Kara kemik «demokratlık», ak kemik «aristokratlık.»

İlhanlık sülâleleri oluşunca, bu iki tabakanın üstünde üçüncü bir tabaka daha meydana geldi: bu da sülâleden gelen «Altın söyekler = altın kemikler» di.

Türkistan ve Tibet'e sosyolojik bir seyahat yapan «Grenar» diyor ki: «Kâşgar dağlarında üç renkte çadırlar görülür. Kara Kızgız'lar kara çadırlarda, egemenler ak çadırlarda, Cengiz sülâlesinden olan Moğollar kızıl çadırlarda otururlar.» Kızıl çadır, altın otağların yerine geçmiştir.

Çadırların bu üç rengine başka yerde de rastlanır :

«Hanlar hanı Han Bayındır, yılda bir kere toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Yine top edip, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. «Kimin oğlu, kızı yok kara otağa kondurun, kara keçiyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin. Yerse yesin yemezse kalksın gitsin,» demişti.

«Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu ,kızı, olmayanı Allahütaâlâ kargamıştır (lânetlemiştir). Biz de kargarız, belli bilsin demişti» (Dede Korkut Kitabı sayfa 67).

Bu terimler coğrafya terimi olarak da kullanılır: Ak kum, kara kum, kızıl kum.

Toplumsal tabakaların ilâhlara etkisi : Potlaç'tan önce, eski Türklerde, ilâhlar arasında tabakalar yoktu. Tanrılarla

Yer-su'lar birbirine eşit idiler. Fakat, potlaç sonucu olarak, cemiyet içinde birbirine eşit olmayan tabakalar meydana gelince, ilâh'lar arasında da eşit olmayan tabakalar oluştu. Yeraltındaki siyah gökte yaşayan, ilâh'lar «kara» tabakasını meydana getirdiler. Yer-su'lar, biraz ak ve biraz da kara sınıflarına ait oldular. Yukarıki gökten ilâhlar da altın sınıfına bağlandılar.

Eski Türklerde Tanrılar âlemi : Eski Türklerde Tanrılar âlemi üç âlemden oluşmuştu. Yukarıki gök, orta dünya, aşağıki gök. Yukarıki gökte Tanrılar, orta dünyada Yer-su'lar, aşağıdaki gökte cehennem ve karanlık ilâhları yaşarlar. Şimdiye kadar yalnız yukarıki gök ile orta dünyadan söz ettik. Şimdi de aşağıdaki göğe ait ilâhlar'dan ve cinlerden söz edeceğiz.

16

AŞAĞIKİ GÖK

Oğuzlar'da ve Göktürkler'de aşağıki gök : Oğuzlar'da, aşağıdaki göğe ve orada egemen olan ilâh'a «Kara yer», Göktürkler'de ise «Yağız yer» derlerdi.

Yakut Türklerinde aşağıki gök : «Radloff»a göre Altay Türklerinde yukarıdaki on yedi tabaka cennet ve ışık ülkesini oluşturur. Altaylı'lara göre, aşağıdaki yedi veya dokuz tabaka da cehennem yani karanlık ülkesini meydana getirir. Cennet ve cehennem tabakaları arasında «Orta dünya» bulunur ki, yeryüzünden ibarettir. Yakutlar'ın yeraltı hakkında fikirleri bulanaktır. Onlara göre, yeraltı bizim dünyamızın aynıdır. Burada karanlık bizden daha çoktur. Hava boz renktedir. Burada yaşayan zararlı ruhların sayısı ve adları belli değildir. Çünkü, gerek şamalar, gerek cisimler

bunların adlarını söylemekten korkarlar. Bununla birlikte «Sierozovski», bunların adlarını öğrenebilmiştir:

1) Kazir Kağtan (Kadir Kağan) Boray Toyon. Çok güçlü bir ruhtur. Yalnız «Ulu Toyon» gücü yetmez. Göğün güney kısmında bulunur. Bu yüzden ona beyaz alınlı yüz bir at kurban edilir.

2) «Çaday Boloh» : İnsanların gözüne zarar verir. Buna, kan kırmızısı bir kula inek sunulur. Bu inek kesilmez. Serbest olarak kıra bırakılır.

3) Batıdaki ulus'ların kadını «Melaşin ayt» ile «Simikan Odağan» : Bir çıngırakla tahtadan bir kap taşır. Odağan, kadın şaman demektir. Bunların her ikisine, arkadan dizlerinin iç tarafı beyaz bir kula kısrak sunulur.

4) En güçlü kadın ruh «Döşün Dubah»dır. Buna da beyaz başlı bir altın kula kısrak adanır.

5) «Kıvata kız hatin». Buna da mavi ve beyaz benekli bir boz kısrak sunulur.

6) «Kileti Oyuhu Kiven Kız». Kiliti, şaman'lar tarafından çok hırpalanan ruhlardan biri. Genç kızlara acı çektirir. Kanlarını bozar, onlara delilik getirir. Bunu yatıştırmak için, şaman, yere bir tül koyarak kaymak üzerine erimiş tereyağı döker. Hatta, maden paralar bile saçar.

Bu ruhlar'ın hepsi «Yinemi Yaya» adlı dev kadının kızkardeşleridir. Bunlardan çok uzak olmayan bir yerde, gökte kış güneşinin doğduğu yerde «Dalyer Çonuk» adlı kadın ruh oturur. Göğün güneyinde oturan bütün ruhlar çok güçlüdürler. Genellikle, insanlara zarar verirler. Onları en çok koruyan kurban, ağzının yarısı beyaz, burnu gül renginde, gözleri beyaz olan açık kula atlardır. Göğün batı tarafında «Şamanlar Prensi» oturur. Bu Ulu Toyon ailesinden bir şaman'dır. Buna kurban olarak, çelik renginde beyaz lekeli gözleriyle burnu arasında başı beyaz bir av köpeği sunulur. Bu ilkönce «Nam» ulusundan bir şamandı. İnsanlara büyük felâketler gönderebilen korkunç bir ruhtur.

Kuzeye doğru ve yer altında, «Yeraltındaki ihtiyar» oturur. Şimdi buna «Satana» adı veriliyor. Yakutlar, hristiyanlığı kabul ettikten sonra «Art Toyon - Tangara» yı hristiyan inancına göre «Allah» saydıkları gibi, yeraltındaki ihtiyarı da «şeytan» saydılar. Buna beyaz alınlı ve beyaz gözlü ve kırmızı çizgili altı yaşında bir dana sunulur. İhtiyarla birlikte «Siyah Karga Çang» oturur. Bu karga, zenginlerin evlerini ziyaret ederek davul çalar ve böylelikle hizmetçileri hasta eder.

Doğuya doğru, «Beyaz Taylı Hanım», «Dopulu Bağlaç Hatun» oturur. «Baygantay» ulusundan olan bu kadın, baş ağrıları, mide hastalıkları, kemik içinde sancılar meydana getirir . Buna da beyaz bir tay sunulur.

Altay Türklerinde yeraltı göğü : Altaylılarda, yeraltındaki karanlıklar ülkesi dokuz tabakadır. Bu tabakaların hepsinde, cehenneme özgü güneş'in korkunç ışıkları yayılmaktadır. Bütün fena ruhlar, yani insanların peşine takılıp daima onlara fenalık etmeye çalışan ruhlar bulunur.

Altaylı'lar bu düşman kuvvetlerini «tun seritos» yani cehennem adıyla anarlar ki, bu kelime türkçede, cehennem anlamına olan «Tamu» kelimesiyle ilgilidir. Bu ruhların çeşitli türleri vardır : Çinler, inaslar, kormuslar, ötekerler, yaman özünler, cehennemde bulunanlar üzerinde başbuğ, göğün de başbuğu bulunan «Kara-han» dır. «Kara-han» dan sonra cehennemin başbuğu «Erlik» Han» dır ki, yeraltı'nın beşinci yahut dokuzuncu tabakasında siyah bir taht üzerinde oturur. «Erlik», «Yerlik» kelimesinin bozulmuşu olabilir. Yerlik, yerli demektir. O halde, Erik han'la «Yağız yer», «Kara yer» aynı kişidir.

Erlik Han gök altında kendi tab'aları ve yukarıda adları geçen zararlı ruhlarla doludur. Erlik Han'dan daha derinde «Kazırgan» vardır ki, orada, dünyada günah işleyenler, suçlarının adaletli cezalarını görürler. «Erlik Han», hepimizin ona ait olmamız ve sonunda onun tarafından yok edilece-

ğimiz için, «Erlik Baba» adını almasına rağmen, insanların en korkunç düşmanıdır. İnsanlar, korkmakla beraber ona hürmet ederler ve ibadette bulunurlar.

17

RUHLAR ÂLEMİ

Animizm; kut ve altın ışık : Etnoğraf'ların ve sosyologların «mana» dedikleri şey'e eski Türkler «kut» derlerdi. «Kut», yaygın bir kudsallıktır ve hangi şey'in üzerine konarsa, onu kutsal kılar: Kutlu dağ, kutlu meral, kut kent (Hokend) gibi.

Eski Türkler, kut'u gökten inen bir ışık sütûnu, bir altın ışık olarak tasavvur ederlerdi. Bu altın ışık, hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye değerse onu gebe bırakırdı.

Kısaca, kişisel egemenliğin meydana gelmesi, potlaç yoluyla veyahut savaş sonunda yenilenlerin totemini almanın bir sonucudur.

Önceleri yalnız toplumsal ruh vardı ki, kut'dan ibaretti. Kişisel ruh, kişisel totem'e yani kişisel egemenliğe sahip olduktan sonra meydana geldi. Kişisel ruh'a eski Türkler «eş» adını verirlerdi. Eş, insanın ve diğer varlıkların görünürde olan ruhlarıdır. İçte olan ruh'a zaten nefs» anlamına olan «tin» adı verilir. Eski Türklerden eş'in kut'dan ayrılarak meydana gelmesi, kişisel ruh'un toplumsal ruh'tan ayrılarak oluşmasının bir simgesidir.

Çorlar : Çorlar da bu anlamdadır. Mana dışında bir takım ruhlara da geçerek, onları kutsallaştırır. Eski Türkler doğal, iyi ruhlara «ak çor» ve «ak çar», kötü ruhlara da «kara çor» ve «kara çar» derlerdi. Zaten Yer-su'lar ve tanrılar

da ruhlar şeklinde başlamışlardı.

Fetiş'ler : Kut'lu cisimler demektir. Mana, bir takım donuk cisimlere konmakla, onlara kutsallık verirdi. Kutsallaşan bu cisimlere «fetîş» adı verilir. Eski Trüklerde çok fetiş'ler vardır. Bunlar arasında özellikle «yeşim taşı = yat taşı» anılmağa değer. Cözde yeşim taşı, yağmur yağdırmak, yangını söndürmek, havayı güzelleştirmek gibi güçlere sahip imiş. Yeşim taşı bu kutsallığı altın ışık'tan almış. Sözde bir gece gökten inen bir ışık sütûnu bir kayın ağacıyla bir fıstık çamı üzerine inerek orada yeşim'den bir kaya meydana getirmiş. Eski Türkler kutlu dağ diyerek tavaf ederlermiş (çevresinde dönerlermiş). Türkler'in üstünlük ve büyüklüğüne sebep de bu tavaf'mış. Bir Çin elçisi bir Türk Hakanını aldatarak bu kaya üzerine sirke döküp çevresindeki odunlara ateş vermiş. Kaya böylece yanınca parça parça dağılmış. Elçi, bu parçaları araba ile Çin'e taşıtmış. Sihir kuvvetine sahip olan bütün yeşim'ler, Kutlu dağ'ın dünyanın her tarafına dağılmış olan parçalarından başka bir şey değilmiş. Ve ondan dolayı kaya parçaları sihir gücünü ve kutluluk özelliğine sahiptirler.

Korok : Korok, tabu demektir. Mana ile totem'in doğurdukları bir özellik de bazı eşyanın korok olmasıdır. Bir şey korok olduğu zaman, ona «tekin değil, çarpar» deriz. Eski Türklerde «ak» adını alan şeyler tekindi, hiç kimseyi çarpmazdı. Yalnız «kara» sıfatını taşıyan tekin değildi, değdiği insanları ve hayvanları çarpardı. Böyle olan şeylere «tabu» anlamında olarak korok derlerdi. Meselâ, Hakan ölünce, adı korok olurdu. Bu yüzden, senelerce hiç kimse onu ağzına alamazdı. Aynı ad'ı taşıyanlar, adlarını değiştirmek zorunda idiler. Hakanı anlatmak için de ona bir ölünün adı verilirdi. Eski Türklerde su da korok'tu. Bu sebepledir ki, kap'lar ve elbiseler su ile temizlenemezdi. Bazı hayvanları, hizmetlerine ödül olarak serbest bırakırlardı. Bunlara da «izok» derlerdi. Anlaşılıyor ki, izok kelimesi de hem kut-

sal mânâsına hem de tabu anlamınadır. Eski Oğuzlarda totem karşılığı olan ongun kelimesi de, kutsal mânâsına olan «cnuk, cynuk» kelimesinden gelmiştir. **(Câmi-üttevârih).** Yakutlarda, Şaman'ların totemine «Kiyla» denildiğini yukarıda gördük.

Altay Türklerinde : Türk kozmogoni'sini Altay Türklerinde görüyoruz. Bunlara göre, hiçbir şey yokken, yalnız iki şey vardı: Kara Han ile su. Karahan'dan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Su, evrenin başlangıcından beri dalgalanan bir kaos durumunda idi. Kara-han bir başlangıcı olmayan âlem, bir kenz-i mahfi (zaman yaratılmadan önce Tanrının bulunduğu sır âlemi) idi. Kara-han sonunda. yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi gören, bilen, yapabilen bir varlık'ın da var olmasını istedi. «Kişi» yi yarattı. İkisi, iki kara kaz gibi suyun üzerinde uçmaya başladılar. Kişi, ruh bakımından doyumsuzdu. Kara-han'dan daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlerde uçmak istiyordu. Kara-han, kişi'nin kalbinden geçen bu gururlu fikirleri görüyordu. Buna ceza vermek gerektiğine karar verdi. Kişi'nin bilmek gücünü de, uçmak yeteneğini de kaldırdı. Zavallı Kişi, bir taş parçası gibi güçsüz, bitkin suyun derinliklerine batmaya başladı. Kişi, durumun kötüleştiğini anladı. Tövbe etmeye, günahının affı için yalvarmaya başladı. Kara-han ona acıdı. Bilmek. toprak üstünde yaşamak gücünü kendisine tekrar verdi. Fakat, uçmak yeteneğini ona tekrar vermedi. Kişi'nin yaşaması için şimdi bir toprak parçası gerekliydi. Kara-han denizin altından bir yıldız yükseltti. Kişi'ye bu yıldızdan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkarmasını emretti. Kişi, bu bir avuç toprağı alırken, kendisi için gizli bir dünya yaratmayı düşünerek, bir parça toprağı ağzında gizledi. Yukarı gelince, Kara-han, «elindeki toprağı suyun yüzüne at» dedi. Kişi, elindeki toprağı attı. Kara-han toprağa «Büyü!» diye emretti. Toprak büyümeye, büyük bir ada hâlini almaya başladı. Fakat, aynı zamanda Kişi'nin

ağzındaki toprak da büyüyordu. Eğer, Kara-han işin farkına vararak «Tükür!» diye emretmeseydi, Kişi tüküremiyecek, ağzı parça parça olacaktı. Kişi'nin tükürdüğü toprak yerin üzerine saçılınca, bundan dağlar, dereler, meydana geldi.

Kara-han bu büyük adayı boş bırakmamak için, adanın ortasında bir çam ağacı yükseltti. Bunun dokuz dalı vardı. Her dalın altında bir iki adam yarattı. Bu dokuz adamdan insanların dokuz ırk'ı üredi, Kara-han insanlara kılavuzluk etmek üzere «Yayık» adlı bir melek gönderdi. «Yayık», insanları doğru yola götürmeye çalışırken, Kişi onları baştan çıkarmaya, türlü türlü eğlencelere alıştırmaya uğraşıyordu. Kara-han, bu ahmak insanlara kızdı. Yayığa, «yeryüzünü dağıt diye emretti. Yayık, yeryüzünü mızrağıyla altüst etti. Yeryüzündeki birçok delik deşikler de böylece meydana geldi. Kara-han, Kişiyi de yeraltındaki göğe kovdu ve adını «Erlik han» olarak değiştirdi.

Kara-han yeryüzünü kendi hâline bırakınca, yukarda on yedi kat göğü yarattı. Kendisi on yedinci kata yerleşti. Oğlu Bayülken'i on altıncı kat gökte altın bir taht üzerine oturttu. Bu büyük ilâh, hem barışın, hem de adalet'in en büyük ilâhıdır. Yayık, Bayülken'in oğludur. Göğün her katında bir ilâh yerleştirdi. Yedinci katta «Gün ana», altıncı katta «Ay Ata» oturur. Türklerde, güneş, kadındır. Ay, erkektir. Çocukların hâlâ «Aydede» demesi «Ay ata» teriminden kalmadır. Üçüncü katta da cenneti, sürve dağını, süt gölünü yarattı. Yayıcıları, bunların başbuğu olan Yayık'ı Ayzıt'ı hep burada yerleştirdi.

Kara-han, yukarıki gökte bu yaratılışı yaparken, Erlik han da aşağıdaki gökte kara bir güneş yarattı. Orasını bu kara güneş'in siyah ışıklarıyla aydınlattı. Kendisi kara bir taht üzerinde oturdu. Kurmuzları, kara ozutları, ötekileri yarattı. Bunlar da kendisinin melekleri, cinleri, şeytanlarıdır. Böylece Bay-ülken'in ödül tanrısı olmasına karşılık, Erlik han

da ceza verme ilâh'ı oldu. Dünyanın öncesinde yukarıki gök ile aşağıki gök arasında bu çekişmeler olduğu gibi, dünyanın sonunda da Erlik Han'la Yayık arasında korkunç savaşlar olacak. Yer yüzü bu savaşlarla altüst olarak yıkılacak. İşte, eski Türklerce kıyamet böyle kopacak.

(Bu kozmogoni, ak ve kara unsurunun Bay-Ülken ile Erlik Hanın nasıl ortaya çıktığını gösterir.) İlhanlık din'i, bir il'in diğer iller ve budunlara zorla kendi egemenliğini kabul ettirmesi ile başlar. Çünkü, bu siyasal değişiklik sonucu, cemiyetler içinde egemen ve uyruk, hür ve esir olmak üzere iki unsur meydana gelir. Egemen olan il, ak'tır. Kişileri, ak kemikler kesimini oluşturur uyruk olan budun'lar kara'dır. Bunlara, kara ulus, gün, oymak da denilir: İl'in ulusunu aldı gitti, ile güne karşı, il oymak gibi.

Bir il'in başka iller'e egemen olması ilhanlık'tır. İlhanlık'ta yalnız egemen olan il'in fertleri vatandaşlık haklarına sahiptir. İşte, ak ve kara kavramları bu teşkilâttan sonradır ki, Türk teşkilâtında bir tatbik noktası bulabildi.

18

MİTOLOJİ

Dokuz Oğuz Efsanesi : Bu efsâne bize hem Çin kaynakları, hem de İran kaynakları tarafından anlatılıyor. Bu durum gösterir ki, bu efsane eski Türklerce çok önemli idi. Çünkü, Türklerce büyük önemi bulunmayan bir şey, Çin ve İran gibi büyük milletlerin ilgisini çekemezdi. Bundan başka bu efsaneyi, gerek Çinlilerin ve gerek İranlıların doğrudan doğruya Türklerden aldıkları meydandadır. Birbirinden bu kadar uzak bulunan bu iki millet, bu efsaneyi birbirlerinden alamazlardı. (Bu iki kaynağın verileri Köprülü'nün

Türk Edebiyatı Tarihi ismindeki eserinin birinci kitabının 71 ve 72 nci sayfalarında yazılıdır.)

Bu efsâneye göre, Dokuz Oğuz'lar önce «Kumançu» adı verilen bir ülkede otururlarmış. Burada «Tuğla» ve «Selenga» adlı iki ırmak akarmış. Bir gece oradaki iki ağacın üstüne gökten bir ışık sütûnu indi. Ağaçlardan biri «sumu» yani «huş yahut kayın ağacı, Bouleau», diğeri «Cihanküşâ»-ya göre çam fıstığı, Kaşgîrlı Mahmud'a göre fındık ağacı» idi. (Bu ağaçların ilerde görülecek olan dinsel ve büyü güçleri bu ışıktan gelmiştir.) Bu ağaçlardan birinin karnı şişti. Dokuz ay on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı. İçeride ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk göründü.

Daha çocuklar doğmadan, bu ağaçların çevresinde otuz adım çapında gümüşten bir daire meydana gelmişti. Ağaçlardan müzik sesleri işitiliyordu. (Müziğin din ve büyüsel açıdan bir gücünün olması da bundan ileri gelir.) Gökten inen ışık sütûnu orada yeşim'den bir kaya oluşturdu. (Yeşim'in dinsel ve büyüsel gücü de buradan gelir.) O yöredeki Türkler bu çocukları büyüttüler. İsimlerini «Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukan Tekin, Or Tekin, Boğu Tekin» koydular. Bunlar onbeş yaşına gelince baba ve analarını sordular. Türkler, onları iki ağacın yanına götürdüler. İşte bunlardan biri babanız, diğeri ananızdır dediler. (Huş ağacının baba, çam fıstığının ana olması gerektiğini ilerde göreceğiz.) Çocuklar ağaçlara büyük bir saygı gösterdiler. Sevgili anamız, babamız diye yürekten sevgilerini açıkladılar. O zaman ağaçlar da dile gelerek oğulları için hayır duada bulundular.

Sonunda bir gün halk toplanarak Boğu Tekin'i Han seçtiler. Çünkü Boğu, her boy'un dilini, obalarının sayısını biliyordu. Boğu'nun üç kargası vardı ki, her yerde olup biten şeyleri kendisine haber verirlerdi. (Çocukların hâlâ kargalardan haber sorması bundan ileri gelir.)

Boğu Tekin bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş ve elinde beyaz bir âsa tutan ak sakallı bir adam gördü. Bu ihtiyar fıstık şeklinde bir yeşim taşı göstererek (kutlu ışıktan meydana gelen kaya olmalı) «Türkler bu kut dağını ellerinde tuttukça dört bucağa egemen olacaklardır» dedi.

Boğu Han bir gece otağ'ında uyumak için yatağına girmişti. Birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye gökten bir kız'ın girdiğini gördü. Bu kız meleklerden daha güzel, perilerden daha çekici idi. Boğu Han neye uğradığını anlayamadığından gözlerini kapayarak kendisini uyuyor gibi gösterdi. Kız, sağa döndü sola döndü, genç Hakan'ı uyandırmak için çok çalıştı. Fakat bir türlü uyandıramadı. Sonunda ümidini keserek pencereden çıktı gitti. Ertesi gece kız yine geldi. Genç Hakan yine kendisini derin bir uykuya dalmış gibi gösterdi. Kız, yine bu uykucu hanı uyandıramayarak çekildi gitti. Sabah olunca, Boğu Han, kızın yine geleceğini düşünerek buna bir çare bulmak üzere işi vezirine açtı. Vezir dedi ki: «Hakanım; Bunda korkacak bir şey yok. Belki hepimizin sevineceğimiz bir hayırlı işaret var. Bu kız, tanrıça olmalı. Gelişi, size kutlu bilgileri öğretmek içindir. Yarın gece yine gelirse artık kendinizi uykuda göstermeyiniz. O zaman ne için geldiğini anlarsınız.»

Üçüncü gece kız yine geldi. Fakat bu kez Boğu Han onu saygı ile karşıladı ve ona bir tanrıçaya gösterilmesi gereken saygıyı gösterdi. Bu kız vezir'in düşündüğü gibi, gerçekten bir tanrıça idi. Boğu Han'a yeni din öğretmek için gelmişti.

Gök kızı, Boğu Han'a arkamdan gel, dedi. Genç hakan tanrıçayı izledi. Az gittiler uz gittiler, dere tepe düz gittiler, sonunda Ak dağ'a ulaştılar. Orada Boğu Han'a yeni din'in gizli yanlarını anlatmaya başladı. Bundan sonra, her gece gök kızı otağ'a gelir, Boğu Han'ı Akdağ'a götürürdü. Bu hal, yüzlerce gece devam etti. Boğu Han yeni din'in bütün sırlarını öğrendi ve bütün dinsel ve büyüsel güçleri elde et-

ti. Bir gece, artık bu gizli konuşmaların son gecesi idi. Gök kızı, ayrılırken dedi ki: «Yerde, gökte ne varsa hepsini öğrendiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren dünyanın dört bucağını fethe başlayınız. Ve gösterdiğim yolda adalet yapınız. Size öğrettiğim gerçekleri her tarafa yayınız!

Sabah olunca kardeşlerini çağırdı. Her birini bir orduya tayin ederek bunları dört bucağın fethine gönderdi. Kendisi de büyük bir ordu ile Çin'in üzerine yürüdü. (Dört bucağın din kutsallağını da ilerde göreceğiz.) Hepsi seferlerinde başarılı oldular. Boğu Han, kardeşlerine demişti ki: «Bizler gibi insanlar ve güzel hayvanlar ve bitkiler gördükçe hep ileri gidiniz! Fakat, başı insan, vücudu hayvan, yahut başı hayvan vücudu insan olan çirkin yaratıklar görmeye başladığınız anda artık ilerlemeyiniz. Çirkin yaratıklı ülkeler bize yaramaz.» (Boğu Han, çirkin olan yaratıkları egemenliği altına almak istemiyordu. Türklerde güzellik zevkinin eskiliği bununla da anlaşılır.) Sonunda kararlaştırılmış olan zamanda «Balasagun» sahrasında bütün ordular toplandı. Boğu Han, esir edilmiş olan bütün hükümdarları birer birer huzuruna kabul etti. Bunlar hep güzel yüzlü, fikirli, becerikli insanlardı. Hepsini, yine yerli yerine, kendi egemenliği altındaki birer hidiv (büyük vezir) olmak üzere geri gönderdi. Yalnız Hint hükümdarı çirkin bir adam olduğu için huzuruna kabul etmedi. Onu büyük vezir olarak ülkesine de göndermedi. (Boğu Han din'i, güzellik dini olduğu için, Boğu Han çirkinleri hükümdarlığa lâyık görmüyordu.)

Boğu Han'dan otuz göbek sonra, torunlarından «Yulun Tekin» tahta çıktı. O zaman Çin'de Tang sülâlesi egemendi. Çinliler Türklerden korktukları için, hükümdar, «Kie Lin» adlı kızını, Hakan'ın oğlu «Kali Tekin»e göndermeye karar verdi. Bir elçi eşliğinde Prenses'i gönderdi. Elçi, yolda, Türklerin yücelik ve temizliğinin «Kut Dağı» adlı bir

yeşim kayadan ileri geldiğini öğrendi. Yulun Tekin'e dedi ki «Hükümdarım size en kıymetli mücevherini gönderdi. Siz de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz, bizce değerli olacak şey Kut Dağı kaya parçasıdır. Bu kayanın sizce hiçbir değeri yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz çok hoşnut olur.»

Yulun Tekin, Çin medeniyetine kendi millî kültüründen daha çok önem veren milliyetsiz bir hakandı. Kut Dağı'nın otuz batın'dan beri Türklerin kutsal bir tavaf yeri olduğunu bile bilmiyordu. Türkler'in milli ülküsü, âdeta bu yalçın kayada şekillenmişti. Yulun Tekin bu milli sembolü, bir kız'ın karşılığı olarak, Çin hükümdarına vermekte hiç bir sakınca görmedi. Yalnız bunu nasıl götürebileceklerini sordu. Çin elçisi, kayanın etrafına odunlar yığdı. Üzerine fıçılarla sirke döktü. Odunlara ateş verince kaya, parça parça dağıldı. Elçi, bu parçaları dikkatle toplatarak, arabalarla Çin'e gönderdi. Orada sihirbazlar bunu yağma ettiler. Her parçası dünyanın bir köşesine gitti. Bunun her parçası nereye gittiyse orada aydınlık, bolluk, mutluluk meydana geldi. Türk Yurdu ise, aksine, bütün bolluk ve bereketini birden kaybetti. Kut Dağı gidince Kumlancu'da bütün yeşillikler sarardı. Irmakların, derelerin suyu çekildi. Gökyüzünün rengi değişti, bir iç sıkıntısı bağladı. Bütün kuşlar, vahşi hayvanlar, ehli hayvanlar, hatta memedeki çocuklar «Gök, göç, göç» diye bağırmaya başladılar. Bir taraftan salgın hastalıklar insanları kırıyordu. Yedi gün sonra Yulun Tekin öldü. «Göç!» sesleri devam ediyordu. Tükler anladılar ki, bu ülkenin Yer-su'ları artık kendilerinin orada kalmasını istemiyor. Çadırlarını yıktılar, eşyalarını, çoluk çocuklarını hayvanlara yüklediler, göç etmeye başladılar, Akşam olunca «göç!» sesleri duruyordu. Sabahla birlikte tekrar başlıyordu. Turfan ülkesine gelinceye kadar «göç!» sesleri kesilmedi. Orada artık bu sesler kesildi. Demek ki, buranın Yer-su'ları kendilerini kabul ediyordu. Turfan'da yerleştiler. Beş ordu'nun torun-

ları, demek ki beşli teşkilâtı koruyorlardı. Bundan dolayı olacak ki, oturdukları yere «Beş Balık» yani beş şehir adını verdiler. (Kâşgar'da önceleri altılı teşkilâta sahip bir budun oturmuş olacak ki, o ülkeye de «Altı şehir» adı verildi.)

Bu efsane, kut'un meydana çıkışını bildirdiği gibi, Türklerin ilk göç'ünün de kut'a önem vermemelerinden dolayı meydana geldiğini açıklıyor. Bizans tarihçilerinin anlattıklarına göre, Avrupaya gelen Hun'ların önünde de köpeğe benzer bir hayvan kılavuzluk edermiş. Ve «Göç, göç, göç!» diye bağırırmış. Türkler ne zaman milli kültüre önem vermeyerek yabancı kültüre önem vermişlerse, ve kendi milletlerini beğenmeyip başka milletlerin taklitçi ve taparcasına seveni olmuşlarsa, böyle bir göç felâketine uğramışlardır. Kut Dağ, millî vicdan'ın bir sembolünden başka bir şey değildi. Onu Çinlilere fedâ etmek, gayet büyük bir günahtı. Göç, bu günahın bedeli idi.

Oğuz Han destanı : Oğuz din'i «Oğuz Han» adlı bir kahramanla başlar. Türk geleneği, Oğuz Han'ın soykütüğünü şu şekilde tutmuştur:

Türkler'in ilk atası «Türk Han» yahut «Ebulce Han»dır. Çadır yapmasını en önce düşünüp bulan bu kişidir. Bunun: Tavutuk, İmlak, Barsçar, Çekil adlarında dört oğlu oldu.

Türk Han'dan sonra, yerine «Tavutuk» geçti. Bu, bir gün geyik avlamıştı. Geyiği kebap ederken bir parçası yere düştü. Meğer orası tuzla imiş. Kebap, tuzun verdiği çeşni ile çok lezzetli oldu. Tavutuk, bu lezzetin topraktan geldiğini anladı. Böylelikle tuzu keşfetti (buldu).

Tavutuk'tan sonra «Köyük Han» ve «Elçi Han» başkan oldular. Bunlardan sonra «Debakoy Han» taht'a çıktı. Bunun «Boğu Han» olduğunu ve ilk Türk dininin bunun tarafından kurulduğunu gördük.

Dibakoy'dan sonra, bir takım başkanlar gelip geçtiler. Sonunda, «İlince Han» taht'a çıktı. Bunun zamanında inanış-

lar bozuluyor, ibadetler bırakılıyor kutsallıklara uyum sona eriyor. İlince Ha'ın iki oğlu vardır: Moğol Han, Tatar Han. Moğol «Boğu il'i», Tatar «Tat eri» olarak yorumlanabilir.

Moğol Han'ı şimdiki Moğollar'ın atası saymak yanlıştır. Çünkü, göreceğimiz gibi, Oğuz Han ve bütün Türkler bunun torunları sayılıyor. Tatarlar'ın ise, o zaman Mançurya-da oturan Avar ve Suvar, Cucu-an kavimlerinin ataları olduğunu göreceğiz.

Moğol Han'ın torunları ile Tatar Han'ın torunları arasında uzun zaman ilişkiler olduğunu da göreceğiz. Moğol Han'ın dört oğlu vardır: Gür Han, Köz Han, Or Han, Kara Han.

Oğuz Han, işte bu Kara Han'ın oğludur. Oğuz dünyaya gelince üç gün üç gece anasının rüyasına girdi. «Hak dinini kabul etmezsen açlıktan ölürüm de sütünü emmem » dedi. Anası, din'i kabul etti. Oğuz, ondan sonra sütünü emdi.

Oğuz, bir yaşına gelince, babası töre gereği bir ziyafet verdi. Kavmin bütün büyüklerini davet etti. Bunlara: «Oğlumuz bir yaşına geldi, buna bir ad koyunuz!» dedi. Bunlar söz söylemeye meydan bulmadan, Oğuz hemen söze başladı: «Benim adım Oğuz'dur» dedi. Bunun üzerine ona bu adı verdiler.

Oğuz, evlenecek yaşa gelince, babası ona kardeşi Gür Han'ın kızını aldı. Oğuz, kızı kendi dinine davet etti. Kız, babasının, anasının dininden ayrılmayacağını söyledi. Oğuz bu kızdan ayrıldı. Babası ona ikinci amcasının yani Köz Han'n kızını aldı. Onunla da sonuç ayni oldu.

Oğuz bir gün avdan dönerken, bir çeşme başında kızların çamaşır yıkamakta olduklarını gördü. Bunların arasındaki üçüncü amcası Or Han'ın kızını yanına çağrarak konuştu. Diğer amcalarının kızlarından, kendi dinine girmedikleri için ayrıldığını, eğer bu din'i kabul ederse, kendisiyle evlenmek istediğini söyledi. Kız dedi ki: «Ben hangi din'in hak olduğunu bilmem. Fakat, sana güvenirim. Sen hangi

dinden olursan ben de onu kabul ederim.» Bunun üzerine, babasına baş vurarak bu üçüncü kızla evlendi.

Bir gün Oğuz, uzak yerlere ava gitmişti. Kara Han, ailesine bir ziyafet çekti. Söz arasında, Oğuz'un niçin önceki eşlerini istemediğini sordu. Gelinler, Oğuz'un dinini anlattılar. Durum tehlikeliydi. Kara Han, kavmin ulularını çağırarak onlara danıştı. Oğuz'u avda yakalayıp öldürmeye karar verdiler. Kara Han haber göndererek kavmini ava davet etti. Bu plânı haber alan küçük gelin Oğuz'a hemen durumu bildirdi. Oğuz da kendi taraftarlarına haber gönderdi. Fakat, bunlar azınlıktılar. Kara Han'ın kardeşlerinin birçok oğulları vardı. Bu aralık, onlar da hep Oğuz'un tarafına geçtiler. Oğuz onlara «Uygur» adını verdi. Sonunda, savaşta Kara Han, kimin attığı bilinmeyen bir okla vuruldu. Oğuz, babasının tahtına çıktı.

Oğuz, hakan olduktan sonra dinî savaşlarına başladı. Birer birer büyük Türk budunlarını kendi dinine kattı. Bu savaşların ayrıntıları Cami—üt tevarih'de yazılıdır.

Oğuz Han'ın Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan adlarında altı oğlu oldu. Bunlardan Oğuz İli'nin altı Oğuşu (aşiret) meydana geldi. İlk üç şehzade'den doğan aşiretlere «Boz—ok», son üç şehzadeden doğan aşiretlere «Üç—ok» denildi. Birinciler Oğuz İli'nin sağ kolunu oluşturdu. Efsane bu bölüşümün sebebi şu şekilde anlatıyor:

Bir gün Oğuz Han, büyük oğulları Gün, Ay, Yıldız Hanları, gün doğusu tarafına, küçük oğulları Gök, Dağ, Deniz Hanları gün batısı tarafına ava gönderdi. Bunlar birçok avlarla birlikte buldukları şeyleri de getirdiler. Büyük kardeşler bir altın yay, küçük kardeşler ise üç altın ok bulmuşlardı. Oğuz Han, altın yay'ı üç'e bölerek her birini büyük şehzadelerden birine verdi. «Size bozok denilecek. Oğuz İli'nin sağ kolunu oluşturacaksınız. Ok yay'a uyacağı için

Hanlık sizin soyunuzda kalacak, küçük kardeşlerinizin soyları vezir ve emir olarak onlara uyruk olacaklardır.» dedi. Üç altın ok'u da küçük şehzadelere vererek ve «Siz de Oğuz İli'nin sol kolunu oluşturacaksınız. Ve büyük kardeşlerinize uyacaksınız!» dedi. Sonra her şehzade'nin dörder oğlu dünyaya geldi ve her aşiret dörder boy'a ayrılmış ve Oğuz il'i yirmi dört boy'a ayrılmış ve Oğuz il'i yirmi dört boy'u içine almıştır. Bu teşkilât'ın açıklamasını ilerde göreceğiz.

Oğuz Han, Oğuz il'ini düzene kavuşturduktan sonra, bunlara altı dost budun'da katıldı. Bunlar «Uygur, Karluk, Kanklı, Kıpçak, Kalaç, Ağaç-eri» budunları idi. Demek ki, Oğuz İli'nin altı aşireti altı da ulus'u vardı.

Oğuz destanı, uygurca bir metinde, başka bir şekilde anlatılıyor. **Radloff**'dan anlatan Fuad Köprülü'nün «Türk Edebiyatı Tarihi»nde «Kitap 1, sayfa 59» destan şöyle özetlenmiştir:

«Oğuz doğduğu zaman yüzü mavi, ağzı ateş gibi kırmızı, gözü, saçı ve kaşları siyah bir dünya güzeliydi. Annesinin memesinden ilk sütü emdikten sonra bir daha emmedi. Yiyecek istedi, konuşmağa başladı. Kırk günde büyüdü. Dolaşıp oynuyordu. Oğuz'un ayakları öküze, vücudu kurda, göğsü ayıya benzerdi. Böğürleri kıllı idi. At sürüsü güder, beygire binerek izinsiz avlanırdı. Günler geceler geçti, delikanlı oldu. O sırada bu ülkede büyük bir ormanvardı. İçinden dereler, ırmaklar akardı. Hayvanlar, kuşlar çoktu. Bu ormanda büyük bir canavar da vardı. Beygirleri parçalayıp yer, insanları yutardı. Kahraman Oğuz onu öldürmeye karar verdi. Bir gün, mızrak, ok, yay, kılıç ve kalkanını alıp beygire atlayarak ava gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacıyla ağaca bağlayarak çekildi, gitti. Sabah oldu, gün doğerken oraya geldi. Ama canavar onu almıştı. Bunun üzerine bir ayı yakaladı, altın işlemeli kemeriyle bir ağaca bağlayarak çekildi gitti. Sabah oldu, gün do-

ğarken oraya geldi, ancak canavar onu da almıştı. Artık, Oğuz, ağacın altına yerleşti. Canavar tekrar gelince başıyla Oğuz'un kalkanına çarptı. Oğuz, mızrağıyla onun kafasına vurarak öldürdü. Kılıcıyla kafasını kesti, çekildi gitti. Tekrar egldiği zaman bir akbaba'nın onun barsaklarını yemek için geldiğini gördü. Onu da öldürdü.

Oğuz, bir gün Tanrıya ibadet ediyordu. Birdenbire ortalık karardı; gökten mavi bir ışık düştü; güneşten ve aydan parlaktı. Oğuz ona karşı gitti. Bu ışığın ortasında tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi. Başında, kutup yıldızı gibi yanan parlak bir işaret vardı. O kadar güzeldi ki, gülünce, mavi gök de gülüyor, ağlayınca, mavi gök de ağlıyordu. Oğuz onu görünce aklı başından gitti. Sevdi, aldı. Günler geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu: Gün, Ay, Yıldız isimlerini verdiler. Oğuz bir gün ava gitmişti. Uzaktan bir gölün ortasında, bir ağaç kapısında yalnız bir kız gördü. O kadar güzeldi ki, görenler bayılır, süt veya kımız olup akardı. Oğuz onu görünce aklı başından gitti. Günler geceler geçti. Oğuz'un bu kızdan üç oğlu oldu. Gök, Dağ, Deniz adını verdiler. Oğuz Han bir şölen, (genel ziyafet) yaptı. Şölenden sonra tekinler'e ve halk'a emretti, ve dedi ki: «Ben artık sizin hakanınızım. Siz bana hizmet edeceksiniz!» Sonra, dört tarafa emirler vererek hakanlardan ona baş eğmelerini istedi: «Benim egemenliğime girenlere hediyeler verip dost bileceğim. Girmeyenleri düşman bileceğim » dedi.

O sıralar sağ tarafta «Altın Kaan» vardı. Oğuz'a hediyeler, altınlar, gümüşler, kıymetli taşlar ve zümrütler gönderdi. Solda «Urum Kaan» vardı. Birçok ordular, şehirler vardı. Bu Kaan Oğuz'un buyruğunu dinlemedi. O zaman Oğuz ordusunu hazırladı. Sancağını çekti, atına bindi. Kırk gün sonra «Bozdağ» eteklerine geldi. Bir sabah Oğuz'un çadırına gün ışığına benzer bir ışık girdi. İçinde boz tüylü, boz yeleli erkek kurt göründü. Ve Oğuz'a yol göstermek

istediğini söyledi. Ondan sonra kurdun arkası sıra gittiler. Sonunda kurt «İdil Moran» nehri kıyısında durdu. Oğuz'un askeri de durdu. Orada siyah bir adada savaşa giriştiler. Nehir suyu kan gibi kıpkırmızı oldu. Sonuçta «Urum Kaan» kaçtı. Ülkesi, hazinesi, halkı Oğuz'a kaldı. O ara Urus Bey oğluna dağ tepesinde «Tarang Moran» arasında saldırılardan korunan bir şehir ismarlamıştı. Oğuz o şehre doğru yürüdü. Oğuz, Urus Bey oğluna haber gönderdi. O da: «Bizim mutluluğumuz senin de mutluluğundur. Tanrı bu toprağı sana bağışlamış. Ben sana başımı verir, mutluluğumu feda ederim» dedi. Bundan onun adı da **«Sıklab»** oldu.

Ardından ordusuyla İdil'ı geçti. Orada bir büyük hakan yaşıyordu. Oğuz onun da ardına düştü. «İdil suyundan akacağım» dedi. Orduda «Uluğ Erdi İşputeng» isminde bir tekin vardı. Burası çok ağaçlık bir yer olduğundan, onlardan kesti. Ağaçların üzerine binerek nehri geçti. Oğuz gülerek dedi ki: «Sen de benim gibi bir hakan ol, sana kıpçak densin.» Tekrar yoluna devam etti. Bu aralık, boz tüylü, boz yeleli kurt tekrar göründü: «Ordu ile yürüyen Tekinleri buraya getir. Ben önde size yol göstereceğim» dedi. Yürüdüler. Oğuz Han vadide bir aygıra bindi, onu pek seviyordu. Fakat at çölde gözden kayboluverdi. Burada yüksek bir dağ vardı. Tepesi daima karlı olduğundan «Buz dağ» derlerdi. Oğuz, atının kaçmasına çok üzüldü. Orada büyük kahraman bir tekin vardı. Yüksek dağa tırmandı. Dokuz gün sonra Oğuz'a atını getirip verdi. Her tarafı kar'la bembeyaz olduğundan, Oğuz ona birçok hediyelerle birlikte **«Karluk»** adını verdi. Ve birçok tekin'in üzerine onu Han yaptı. Tekrar yola düzüldüler. Yolda bir büyük ev gördü. Damı altından, pencereleri som gümüşten ve demirdendi. Kapısının anahtarı yoktu. Orduda «Tomur Dukağul» adlı akıllı bir adam vardı. Oğuz ona: «Burada kal, aç, sonra orduya gel» dedi. Ve **«Kalaç»** adını verdi. Tekrar yola düzüldüler. Yine bir gün, boz saçlı, boz yeleli kurt birdenbire

durdu. Ordu da ona uydu. Burası, ekilir bir ova idi. **«Çorçit»** derlerdi. Burada büyük bir kavim yaşardı. Birçok beygirleri, sığırları, inekleri vardı. Bir çok altın ve gümüşlere, elmaslara sahip idiler. Bunlar Oğuz'a karşı çıktılar. Ok ve kılıçla şiddetli bir çatışma oldu. Oğuz galip geldi. Çorçit Han'ının başını kesti, halkını egemenliği altına aldı. Burada çok mallar ele geçti. Ancak yük hayvanları, katır, öküz pek azdı. Oğuz'un ordusunda **«Barmaklak Çözdüm Bilik»** adlı **akıllı bir adam vardı. Hemen bir kağnı yaptı,** malları oraya doldurdu. Hayvanları da koştu. Herkes onun gibi arabalar yapıp eşyasını yüklemeye başladı. Oğuz Han bunu görüp güldü. Ve ona **«Kanklı: Kağnılı»** adını verdi. Tekrar yürüdüler. Boz saçlı, boz yeleli kurt önde idi. «Tanınkut» ve «Şakım» ülkesine geldiler. Bir çok çatışmalardan sonra Oğuz, oraları da ele geçirdi. Gayet gizli bir köşede çok zengin çok sıcak bir ülke vardı. Adına «Başak» derlerdi. Burada birçok vahşi hayvanlar, av kuşları yaşardı. Halkının yüzü siyahtı. Hakanı «Mazar» adlı birisiydi. Oğuz onu da yendi, kaçırdı, ülkesini ele geçirdi. Oradan atına binerek, yurduna döndü.

Oğuz Han tarafında, beyaz sakallı, koyu saçlı, pek akıllı bir ihtiyar vardı. Pek anlayışlı, pek iyi düşünür bir adamdı. Bir bakıcı olan bu adamın ismi «Uluğ Türk»dü. Bir gün rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay doğudan batı'ya kadar uzanıyor ve bu üç ok gece tarafına uçuyordu. Uyanınca, bunları Oğuz'a bildirdi ve bir nasihat etti. Oğuz, onun nasihatını tutarak ertesi sabah büyük oğullarını ve küçükleri çağırdı. Dedi ki «Artık ihtiyarladım. Benim için artık Hanlık kalmadı. Gün, Ay, Yıldız, siz güneşin doğduğu tarafa, Gök, Dağ, Deniz, siz de gece tarafına gidiniz!» Çocuklar bu emri yaptılar. Gün, Ay, Yıldız birçok hayvanlar kuşlar öldürdükten sonra altın bir yay buldular. Ve babalarına getirdiler. Oğuz, yay'ı üçe ayırdı: «Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun: Yay ile ok'u göğe fır-

latınız!» dedi. Öbür üçü, birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra, çölde bir gümüş ok buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz oku üçe ayırdı: «Ey küçük kardeşler, ok sizin olsun. Yay ok'u atar. Siz de ok gibisiniz» dedi. Bunun üzerine büyük bir kurultay topladı. Herkesi çağırdı. Oba'sının sağına kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir altın tavuk ve tavuğun ayağına beyaz bir koyun bağladı. Sol tarafına kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir gümüş tavuk ve tavuğun ayağına bir siyah koyun bağladı. Sağ tarafta Bozok'lar oturuyordu. Sol tarafta Üçok'lar oturuyordu. Böylece, kırk gün kırk gece eğlendiler. Bundan sonra Oğuz, yurdunu oğulları arasında bölüştürdü: «Ey oğullarım! Çok yaşadım, mızrakla çok çarpıştım, çok ok attım, çok aygırlara bindim. Düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Gök Tanrı'ya her şeyi feda ettim. Size de yurdumu veriyorum» dedi.

Dede Korkut Kitabı'nın birinci «Oğuzname»sinin konusunu oluşturan «Boğaç Han»ın da Oğuz Han olması düşünülebilir. Boğaç, boğa kelimesinden türemiştir. Boğaç, onbeş yaşına gelinceye kadar adsız'dı. Bu yaşta dövüş için hazırlanmış bir boğayı yenerek öldürdükten sonra, Boğaç ismini aldı. Babasının kırk yiğidi, Boğaç'ı kıskandıkları için, izinsiz ava çıkıyor diye ona iftirada bulundular. Babası, onu öldürmek için bir sürgün avı düzenledi. Avda oğlunu okla yaraladı. Halk kitapları arasında «Şah İsmail» isminde bir kitap vardır ki, bunun kahramanı, Oğuz Han'dan başka kimse değildir. Şah İsmail de onbeş yaşına kadar adsız kalıyor. Ona da babası düşman oluyor, o da Oğuz Han gibi üç kızla evleniyor. Bu dört misalin karşılaştırılması ile, Oğuz Han destanın ortak bir şekli çıkarılabilir.

Şane (kurt) menkıbesi : «Şane», Türkleri, Cucen tatarlarının esirliğinden kurtaran kahramandır. Şane, moğolca «kurt» anlamına gelir. «Börteçine = Şane» boşkurt demektir. Türkleri Ergenekon'dan yani millî felâketten kurtaran

bu Şane adlı kahramandır. Hakaniye devletinin kurucusu olan Karluk Hakanları, islâmiyet döneminde bile Şane'nin torunları olmakla övünüyordu.

Kendilerini Şane soyundan sayan yalnız Göktürk'ler değildi .Oğuzlar ve Cengiz zamanında Moğollar da kendilerini Şane soyundan sayıyorlardı. Zaten Moğollar, safkan Oğuz olduklarını iddia ediyorlardı. «Ergenekon» destanı, yanlış olarak Göktürklere bağlanmıştır. Cami- üt tevarih ve diğer kaynaklar, Ergenekon'u Oğuzlar'a bağlıyor. Gerçi Ergenekon, Oğuzlarda, Göktürklerde, Karluklarda ortaktır. Çünkü, hepsinin gelenek ve destanında «Kurt kurtarıcılığı vardır. Bundan başka Cucen'lere karşı ilk isyan edenler Hue—hu'lar yahut Talas'lar, yani Oğuzlarla Dokuz Oğuzlar'dır. (De Günyi). Türk bağımsızlığı bunların isyanı ile başlar. Göktürk'ler, sonradan Cucen boyunduruğundan kurtulmuşlardır.

Hue—hu'larda kurt destanı (efsanesi) : «Hyung-nu» hakanlarından birinin gayet güzel iki kızı vardı. Bir gün, Hakan, bu kadar güzel kızları adem oğullarına vermenin doğru olup olmadığını düşündü. Ve sonuçta onları doğrudan doğruya «Tanrı» ya sunmaya karar verdi. Bu maksatla, kendi imparatorluğunun sınırı içinde boş bir yer seçerek, çok yüksek bir kule yaptırdı. Ve Tanrı'dan kızlarını kendisine eş olarak almasını yalvararak onları götürüp kuleye bıraktı. Sonra kule'nin önünde ihtiyar bir kurt göründü. Kulenin dibine yapışarak gece ve gündüz olumağa başladı. Hatta, orada kendisine bir in yaparak, üç ay hiç kımıldamadan orada kaldı. Kızlardan birisi kardeşine dedi ki: «Babamız bizi Tanrıya vermek için burada bıraktı. Sakın bu kurt Tanrı tarafından gelmiş olmasın?». Ve hemen kuleden inerek yanına gitti. Onun karısı oldu. Çocuklar doğurdu, Ve Hue-hu'lar, onun soyundan türedi **(Fuat Köprülü - Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt : 1 - Sa: 69)**

Hue—hu'ların bu efsanesi bu kavmin kendisini kurt so-

yundan saydığını gösterir. Sancaklarının başında kurt başı bulunması da bunu kanıtlar.

Gerek bunlar ve gerekse Talas'lar, Kanklılar, Oğuzlar ve Göktürkler, seslerinin kurt sesini andırdığını iddia ederler, kurt sesi çıkarmaya çalışırlardı.

Ergenekon destanı : Moğollara (yani Oğuz soyuna), İlhan, başbuğ olmuştu. Tatarların Han'ı da Sevinç Han'dı. Moğollar yöredeki bütün kavimlerden daha kalabalık oldukları için, hepsini ezerlerdi. Moğollardan çok darbe yiyen Sevinç Han, Kırgız Hanı ve daha başka il'leri kandırdı, hep birden Moğollar'a karşı ayaklandılar. Sonunda hile ile onlara gelip geldiler. Moğollar hep bir arada yaşadıkları için, düşmanları onları ortadan kaldırdılar. Yalnız İlhan'ın «Kıyan» isminde bir oğlu vardı ki, o yıl evlenmişti. Bir de «Tokuz» adlı bir yeğeni vardı. Bunlar, eşleri ile birlikte düşmanların ellerinden kaçıp bir yere geldiler. Orada, at, tavuk, deve çoktu. Bunlar, bu malları sürerek bir sarp dağ içinde kar yığılı bir yola uğradılar. Bu yol çok tehlikeliydi. Fakat, oradan geçtiler. Yalnız bir tek yol olan dağın içerisi geniş ve güzeldi. Akar sular ve çeşmeler, türlü sebzeler, yemişler, av hayvanları vardı. Hayvanların kışın etini, yazın sütünü yiyip içtiler. Derisini giydiler. Dağların karı eridi. Oraya «Ergenekon» dediler. Bu iki adamdan çok torunlar üredi. Dört yüz yıl burada kalıp çoğaldılar. Sonunda buraya sığamıyacaklarını anlıyarak çıkmaya karar verdiler. Fakat yol bulunmuyordu. Bir demirci dedi ki: «Burada demirden bir dağ var. Onu eritelim». Hemen dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür koydular. Yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yere koydular. Odunları yakıp körüklediler. Yüklü deve çıkabilecek kadar yol oldu. Çıktılar ve Tatarlardan intikam aldılar. Bu sırada başkanları «Börteçine = bozkurt» idi.

Tuk—yu'ların (Göktürk) destanı : Tuk—yu'ların yani Göktürkler'in destanı iki şekilde Çin tarihlerine geçmiştir:

1) Hyung—nu'larla aynı soydan olan Tuk—yu'lar,

Hyung—nu ülkesinin kuzeyindeki «Su» krallığından çıkmış lardır. Başkanları «Kapanpu» nun onaltı kardeşi vardı ki, bunlardan birisinin anası bir kurttu. Kurttan doğmuş olan «Y-uhs-Nii Chouoctions» rüzgârlara ve yağmurlara hükmediyordu. Düşmanları diğer kardeşlerini yok ettikleri zaman bu, pek tabii o felâketten kurtuldu. Bunun iki karısı vardı. Biri yaz tanrısının, diğeri kış tanrısının kızıydı. Bunlardan da ikişer oğlu olmuştu. Kavmi bu çocukların en büyüğü olan «Natuluşa»yı hükümdar yaptı. O zaman «Tuk-yu» adını aldı. Bunun on eşi olduğu için, çocuklarından her biri annelerinin adını almışlardı. «Kurt = Asena», bu isimlerden biriydi. Ve bu ismi ilk taşıyan hükümdar «A-hien-Che» idi.

2) Tuk-yu'lar önceleri, Batı Denizinin «Si-hai» veya Hazar Denizinin Batı kıyısında oturuyorlardı. Komşu bir kavim bunları tamamen yok etti. Yalnız bir delikanlı kaldı ki onu öldürmeye cesaret edemiyerek ellerini ayaklarını kesip bir bataklığa bıraktılar. Burada bir dişi kurt ona baktı, yiyecek getirdi; hayatını kurtardı. Bu sırada kurt ondan gebe kaldı. Komşu kavim hükümdarı gidip bunu öldürmek için bir asker seçti. Asker gittiği zaman kurdu delikanlının yanında gördü. Kurt bu sırada bir tanrının yardımını elde etmiş gibi, delikanlıyı oradan alarak deniz'in doğusuna geçirdi; ve bir dağın üstüne indi. Bu dağ «Kao-çang» ülkesinin kuzey batısında idi. Dağın eteğinde bir mağara vardı. Kurt oraya girdi. Orada yeşilliklerle dopdolu bir iki yüz «li» genişliğinde bir alan buldu. Orada on oğlan doğurdu ki, bunlardan biri aile ismi olarak «Asena = Şane» adını aldı. Diğer kardeşlerinin en zekisi olduğu için, bir süre sonra başbuğ oldu. Ve soyunu unutmadığını göstermek için, çadırının kapısı önüne, üzerinde bir kurt kafası bulunan bir bayrak dikti. Sonunda, birçok kuşaklardan sonra, «Ahiyense» bunlara başbuğ oldu ve kavmini oradan çıkararak Cucen'lerin uyruğuna girdi.

Diğer destanlar : Mitolojik efsâneler ilâhlarla ilgili des-

tanlardır. Destanlar da, kahramanlara, yanî yarı ilâhlara dayandırılan sergüzeştlerdir. Gerek mitolojinin, gerek destanların iki sosyal rolü vardır:

Birincisi âyinsel roldür. Yani mitoloji ve destanlar bir toplantı sırasında nazım yahut nesir olarak müzik ve dansla birlikte ve ayrı olarak okunursa, hatta bazan dinî bir trajedi biçiminde oynanırsa sihir yönünden dinî bir etki yapar, ya da büyük sevap kazanılmış olur. İkinci rolü, inanışla ilgilidir. Bu rolde değer, efsanenin konusunda ve mânâsındadır. Efsanede anlatılan olay, herhangi bir teşkilât'ın yahut kurumunun ne şekilde meydana geldiğini açıklamak ister. Efsanelerin birinci rolünü, Dede Korkut kitabının Oğuzname'sinde görüyoruz. Ozan bunları, yirmi dört boy bey'i şölen'de hazır iken, Hanlar Hanı için söyler. Aynı zamanda kopuzunu da çalar. Müslümanlarda Mevlid-i şerif okunması nasıl ayinsel ise, bu Oğuznameler de eski Oğuz Türkleri için öyle idi:

Efsanelerin açıklayıcı rolüne gelince : Bunu özellikle İlhanlık dininde etkin olan «İl»in egemenliğinin açıklanışında görüyoruz. İlhanlık'ta bir il, ak kemik tanınıyor. Diğerleri kara kemik sayılarak bu il'in egemenliği altına giriyorlar. Egemen olan il'in ak kemiklerini açıklayan işte bu efsanelerdir. Yukarıda Dokuz Oğuzlar'ın, Oğuzlar'ın ve Göktürkler'in nasıl kutsal gücü bulunan bir kurttan üredik-lerine inanılmış olunduğunu gördük. Egemen olan il, devlet gücüne sahip olmak için kutsal olmak zorundadır. Kutsal olmak için de ya bir totem'in, ya biri ilâh'ın sülâlesinden gelmesi şarttır. İlâh, kadınlara ya bir ışık sütûnu, yahut bir hayvan ve bazan da bir insan şeklinde görünür. Bunların birisinden gebe kalan bir kadın, tanrısal çocuklar doğurur. Bunlardan türeyen bir il, egemenliğe ve devlet otoritesine sahip bilinir.

Boğu Han ve Oğuz Han efsanelerinde ışık sütûnunun, totemlerin, gökten gelen kızların varlığı gösteriyor ki, bütün

Türk efsanelerinde ilhanlık dininin köklerini taşımaktadır. Her budun'un her il'in kendini kutsal tanıması ve diğer halk gruplarından üstün tutması doğaldır. Zaten, budun ve il devrelerinde de, evlilik cemiyetin iç işidir. Bir kişi kendisine, yalnız kendi budun'unun yahut il'inin kızlarını denk görebilir. Bütün bu olaylar, cemiyetin ilâhi bir kökten gelmesi inanışıyla açıklanabilir.

Alan-gova : Alan adlı bir melike'nin çadırına gökten yeşil gözlü bir ilâh iner. Alan-gova bundan gebe kalır. Kayı sülâlesi bunun iki oğlundan ürer **(Şecere-i Türkî)**.

Kırk Kız : Sağın Han adlı bir Kazak hanının kızı, bir sabah erkenden, kırk cariyesiyle birlikte gezmeye çıkar. Henüz güneş doğmamıştır. Bir ırmağın kıyısına gelirler. Irmağın üzerine gökten gelen ışık sütûnu indiği için, sular gümüş gibi parlaktır. Kızlar, suyun güzelliği karşısında büyülenmiş olarak parmaklarını suya daldırırlar. Bu dokunma sonucu hepsi gebe kalır. Hakan bunların hepsini bir dağa sürer. Orada bunların soyu çoğalarak Kırgız kavmini meydana getirirler.

Hıya Prensesi : Bu inanış Çinlilerde de vardır. Hıya sülâlesinin ilk annesi olan prenses, bir gece dolaşırken, bir yıldız'ın ışığından hamile kalmıştır. (De Günyi, cilt 1, kısım 1, sayfa 8).

Efsâneye göre Japon sülâlesi, güneş kızıyla bir kuştan; Tibetliler bir prensesle bir maymundan, Kırgızlar'dan bir aşiret, bir prensesle bir kızıl köpekten meydana gelmişlerdir.

Eski Türkler bu efsaneleri açıklamak için, senede bir kez doğal şerbet'in köpürmesi sonucu meydana gelen bir aşk gecesine inanırlardı. Bu aşk gecesinde, kadın her neye dokunsa gebe kalırdı. Çünkü, bu gece ışık sütûnu - ki buna altın ışık da diyebiliriz - her şeyde görünürdü. Altın ışık bazan güzel bir erkek biçiminde bir kadının koynuna girerdi. «Alan gova» bazan bir yıldızın ışığı yahut bir ırmağın

suyu ile dokunduğu bir ağacı yahut bir kızı gebe bırakırdı.

Bu aşk gecesi, her il'in kendisine ilâhi bir kutsallık, göksel bir nitelik vermesine yardımcı olurdu. Altın ışık'tan doğan insanlar «ak kemik» olurlardı. Diğer budun'lar ise «kara kemik» kalırlardı.

Aşk gecesinde ilâhlar ve insanlar arasında sevişme olmasından bir takım efsâneler doğmuştur ki, bir kaçını anlatalım.

19

AŞK MİTOLOJİLERİ

Güneş Hanım : Yakutlar'a göre, Ulu Toyon, Ay Toyon'un kızı Güneş Hanım'a âşık olmuştu. **Ulu Toyon,** Altaylılarda **«Ogan»,** Oğuzlarda «Gök-han»dır. **Ay Toyon,** Altaylılarda «Bay-ülken», Göktürklerde «Gök Tanrı», Hakaniye Türklerinde «Bayat» dır. Ulu Toyon, babası «Seçen»e der ki : «Ay Toyon'un göğüne çık. Bana, onun kızı Güneş Hanım'ı iste. Ne kadar çok ağırlık isterse hiç esirgeme, kabul et.»

Seçen, hemen gökyüzüne çıktı. Ay Toyon'un otağ'ına gitti. «Oğlum kızınızı sevmiş. Onu oğluma verir misiniz?» dedi. Ay Toyon : «Peki, veririm. Fakat, iki ağırlık isterim. Biri dalga: göl incisi, biri Serap : çöl incisi.»

Seçen bu haberi getirdi. Ulu Toyon istenilen iki armağanın sağlanmasını kolay gördü. Yer üstünde ve yer altında ne kadar cinler, periler, ruhlar varsa hepsini davet etti. Hepsi geldiler. Ulu Toyon dedi ki : «Ey kahramanlar! İçinizde benim istediğim iki armağanı bana getirmeyi kim üzerine alacak? Bu iki armağanı bulmak, getirmek gayet kolaydır. Biri dalga : göl incisi, biri serap : çöl incisi »

Gelenlerden bu teklifi kabul edecek hiç bir kahraman çıkmadı. Ulu Toyon teklifini yineledi. Yine cevap veren olmadı. Üçüncü teklifinde bir kurt ile bir karga ortaya çıktılar. Bu iki armağanı getirmeyi üzerlerine alıyorlardı. Fakat, kurt, dalgayı tutabilmek için uzun bacaklar, karga ise, serabı görebilmek için keskin gözler istiyordu. Ulu Toyon istedikler şeyler onlara verdi. Haydi kahramanlarım! Gidin, bana dalga ile serabı getirin dedi.

Bu iki kahraman yola düştüler. Aradılar, taradılar, çalıştılar, uğraştılar. Ne kurt dalgayı tutabildi, ne de karga serab'ı ele geçirebildi. Asırlar geçti, bir türlü iki armağan gelmedi. Ulu Toyon, istenilen şeyleri veremedi ve Güneş Hanımı alamadı.

Çolbu Hanım : Yakutlarca Zühre'nin adı Çolbu Hanım'dır. Bu genç kız Ülker yıldızını seviyor, Ülker de Çolbu Hanım için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki, Çolbu ile Ulker bir çizgide birleşirler, kalbleri atmaya, göğüsleri kabarmağa, nefesleri gürleşmeye başlar. Bu nefesler birer dalga olur. Derhal kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar. Bundan dolayıdır ki, Yakut Türkleri, Zühre ile Ülker aynı çizgiye geldiği zaman ürkerler.

Öksüz kız : Bir kış günü, öksüz bir kız su almağa gidiyordu. Vücudu yarı çıplaktı. Çıplak ayakları kardan şişmişti. Karnı açtı. Kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlı idi. Elinde demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırga koptu. Ay yukardaki köşesinden bu zavallı kız'a bakıyordu. Dedi ki : «Mutlaka üvey annesi bu kıza işkence yapıyor.» Kıza acıdı. Kız o sırada bir çalının içinde yürüyordu. Ay, çalıya emretti, kızı al gel! dedi. Derhal çalı, bir at oldu. Bir yandan gök alçaldı, bir yandan çalı yükseldi. Kız, bakracıyla beraber gök'e geldi.

Şimdi, ay'ın durumdan duruma geçmesi hep o öksüz kızın başına gelen şeylere bağlıdır. İlk gece ay, gümüş bir yay gibidir. Kız büyüdükçe ay da büyür. Fakat, bazan kız

otağ'a girer, halı dokumaya başlar. O zaman ay, sevgilisini göremediğinden, hasretle yüzü hilâl'e (yeniay) döner. Bazan, kız heyecanlanıp coşarak bakracıyla beraber göle koşar. O zaman ay'ın yüzü dolunay olur.

Bundan başka, gökte bir beyaz ayı vardır ki, öksüz kızı sevdiği için ay'ı tutup boğmak ister. Fakat ona gücü yetmez. Yirmi beş gün ay galiptir. Yalnız üç gün ayı onu yener. İşte bu zamanlarda, ay görünmez.

20

TSİNLERDE DİNÎ İBÂDETLER VE SİHİR ÂYİNLERİ

Tsinler : Tsin Türklerinde senede beş ibadet yapılırdı : İlkbaharda **Gök-han'a** koyun kesilirdi. Yazın **Kızıl-han'**a kuş, sonbaharda **Ak-han'**a köpek, kışın **Kara-han'**a domuz kurban edilirdi. Senenin ortasında da **Oğan'**a öküz kurban edilirdi.

Hyiıng-nu'larda senede üç büyük ibadet yapılırdı:

1) Senenin ilk ayında Hakan ve Hatun'un başkanlığı altında bütün Tekinler (prensler), Şad'lar, Yabgu'lar, Tudunlar, Tarhanlar, iç ve dış Buyruklar, kısaca bütün beyler, Ak budun ve Kara-budun Hakan'ın ordugâhına toplanarak bayram yaparlardı. Bu bayramda kurbanlar kesilerek, zengin, fakir herkese ziyafet çekilirdi.

2) Senenin beşinci ayında Lun-Çiying'de ikinci bayram yapılırdı. Burada büyük bir kurultay şeklinde bütün beyler ve halk toplanırdı. Kurbanlar kesilip yenildikten sonra, koşular ve oyunlar yapılırdı.

3) Üçüncü bayram sonbaharda yapılırdı. Atların besili olduğu bir zamanda Tay-lin'de büyük bir toplantı yapılır-

dı. Tanju'nun otağ'ı şamanlarca tanınan sol'da kurulurdu. Otağ'ın kapısı da batıya bakardı. Bu toplantıda, her il'in boy'ları, her boy'un insanları, atları, sürüleri, sayılırdı. O sene boyunca meydana gelen artma veya eksilme, Tanju'ya ve kurultay'a sunulurdu. Kurultay devam ettiği sürece Tanju her sabah güneşe ve her akşam ay'a ibadet etmek üzere otağından çıkar ve herkes de kendisine uyardı.

Cenaze Töreni : Eski Türkler'in dininde atalara tapmak yani «Manizm» yoktu. Ama cenaze törenlerini çok gösterişli yapmak, yalnız manizm'e özgü değildir. Vefatından sonra ölülerin ruhları akrabaları için çok tehlikeli olur. Bu tehlikeyi önlemek için çok tantanalı cenaze töreni yapılırdı. Cenaze için toplanıp ağlamaya «yuğ» adı verilirdi. Yuğ'a bütün bildiklerden yuğcular ve siğteciler gelirdi. Bunlar, kendi kendilerini yaralayarak, yüzlerini yırtarak, her taraflarını kan içinde bırakırlardı. Bilge Han'ın yuğ'una, Çin, Kırgız, Otuz Tatar, Dokuz Tatar, Türkeş ve diğer milletlerden yuğcu'lar gelmişti. Bunlar dost hakanlardan birini «Balbal = matem bayramının başkanı» seçerek yuğ töreninin yapılmasını onun idaresine verirlerdi. Cenazelerin gömülmesinde de bir takım törenler yapılırdı. Tabut, cenazenin sosyal durumuna ve servetine göre, altın, gümüş, mücevherat gibi değerli şeylerle süslenirdi. Cenaze kabire götürülürken, hizmetçileri, cariyeleri birlikte gider, efendilerinin hizmetine eskisi gibi hazır bulunurlardı. Cenaze taşınırken birçok kahraman genç de beraber bulunurdu. Ay görünür görünmez, yiğitler savaş manevrasına başlarlar, ay batıncaya kadar bu manevralara devam ederlerdi. Kunlar'da mezar yükseltmek âdeti yoktu.

Gültekin'in ölümü üzerine, Doğuda Göktürk'lerin egemenliği altında sayılan Çin İmparatoru, tek parça bir sütun üzerine ölünün yaptığı işlerin yazılmasını ve Türklerde âdet olduğu üzere heykelinin dikilmesini ve adına «Bark» yapılmasını emrederek, sarayındaki altı san'atkârı bu işle

görevlendirmişti. Bilge Han'ın ölümünden sonra, başsağlığı dilemek için memur gönderdiği gibi, bark yapılmasını ve dikilecek «Mengü taş»ın yazılmasını da emretmişti.

Demir bayramı : Ergenekon'dan çıkan Oğuz Türklerinde, her senenin belli gününde demir bayramı yapılırdı : Bir demir parçası ateşte iyice ısıtıldıktan sonra, Hakana ait altın örs üzerine konulurdu. Hakan, elindeki altın çekiçle demire vurarak demirci taklidi yapardı. Bundan sonra sevinçli oyunlar ve koşular yapılırdı.

Kımızlı kurban : Yakutlar'ın en büyük ilahı olan «Art Toyon Ağa», kendisine ibadet için kurban kesilmesini istemezdi. Gençlerin kendi şerefine dokuz bardak kımızı dokuz kere içmesini isterdi. Gençler, «Ayhal urui ayhal» bağırışları ile bu kımızları içtikten sonra, sevinçli oyunlar başlardı. Kımız içilmesi de bir tür kurban âyinidir.

Altay Türklerinde Bay-ülken'e kurban kesilmesi : Bu âyin bir huş ağacı ormancığında yapılır. Türkler huş ağacına «sumu» derler. Bir huş ağacının çevresinde bir yurt yapılır. Ağaca dokuz kertik açılır. Bu kertikler göğün dokuz tabakasının simgesidir. «Şaman» elindeki çalgı âletini çala çala danseder ve her dönmede bir kertiğe gelerek oranın durumunu şarkı ile anlatır. Sonunda, dokuzuncu basamakta Bay-ülken'in sarayına çıkarak ondan bağışlanma dileğinde bulunur ve kurbanı sunar. Altay Türklerinde bu âyine kadınlar katılmaz. Çünkü, bu, erkeklere özgü bir sihir âyinidir.

Sihir âyini : Altay Türklerinde kadınlara özgü âyinler evde yapılır. Evde bir ölüm olmuşsa, ölünün ruhunu evden çıkarıp uzaklaştırmak için, bu sihir âyini yapılır. Bunda da, âyinin aslı bir kurbandır. Huş ağacı ormancığında Bay-ülken'e kurban sunulduğu zaman, açık renkli bir hayvan seçilir. Ölünün ruhunu uzaklaştırmak için evde yapılan âyinde ise, kesilecek hayvan koyu renkli olmalıdır. Çünkü, Erlik Han'a sunulacaktır. Bu âyinde kadınlar bulunabilir.

21

TOYONİZM VE ŞAMANİZM

Avrupa'lı bilginler, eski Türk dinini, yalnızca şamanizm sanırlar. Oysa, şamanizm, eski Türklerin dinî sistemleri değil, sihir sistemleridir. Şaman, falcı ve sihirbaz demektir.

Eski Türklerin dinî başkanlarına «Toyon» derlerdi. Sihirbazlara da «Kam» derlerdi. Tibetliler, bu kelimeyi «Kaman» şekline soktular, Avrupalılar da buna «Şaman» biçimini verdiler.

Şamanizmin din değil de bir sihir olduğunu aşağıdaki deliller isbat eder :

1) Sihir, din'in aksine değerler verir : Eski Türk dini, sağ'ı kutlu tanırdı. Şamanizm ise sol'u kutlu tanırdı.

2) Din, sağda oturan erkeğe değer verirdi. Şamanizm, sol'a ait olan kadına değer verirdi.

3) İlkel cemiyetlerde, din millettir. Sihirse kozmopolit'tir. Bir kişi, dini ayrı, milleti ayrı, ırkı ayrı şamanlara baş vurabilir. Fakat, kendi dininden ve cemiyetinden olmayan din ulularına baş vuramaz. Sihir, tıp gibi koşmopolit'tir. Fakat, din öyle değildir.

4) Şamanizm'in bir din olmadığı, bir şaman'ın başarılı olmak için kadın gibi saçını kestirmesinden, bıyığını, sakalını tıraş ettirmesinden, kadın elbisesi giyip kadın tavırları takınmasından, cinsel ilişkilerinde kadın rolü oynamasından, hatta gebe kalıp bir takım «balık, fare, kertenkele v.s. gibi» hayvanları doğurmasından anlaşılır. Bu gibi ters hareketler sihir'i dinden ayırır.

5) Bir de bir şaman'ın, bir doktor gibi müşterileri var-

dır. Din ulusunun ise, müşterileri değil müminleri vardır.

6) Eski Türklerin dinine «Toyonizm», din başkanına «Toyon» denilirdi. Eski Türkler din kitaplarını ve genellikle dinleri «num» diye adlandırırlardı. Toyon dininde olanlara da «nomiler» derlerdi.

7) İslâmiyetten sonra, Oğuz ilinin kam'ını «ozan» adı altında görüyoruz. Yakutlar şaman'a «oyun» derler ki, ozan'dan türediği bellidir. Yakutlar, kadın şaman'a «Odigan» derler.

8) Toyonlar, din ululari oldukları gibi, aynı zamanda siyasal başkanlardı. Meselâ, Oğuz'un yirmi dört beyiyle, il beyi, toyonlardandır. Eski Yunan sitelerinde de, dinî başkanlar, siyasi başkanlardan başka kimseler değillerdi. Din âyinlerini bunlar yönetirlerdi.

9) Şamanlar, hem sihirbaz ve falcı, hem de sinir hastalıklarını tedavi eden bir tür ruh doktorlarıydı. Organ hastalıklarını tedavi için, eski Türklerin «otacılar»ı ve «atasagun»ları vardı. Ruh ve sinir hastalıklarını tedavi edenler de şamanlar'dı. Bugün «psikolojik tedaviler» denilen hastaya bakıp ilâç verme o zamanlarda, şamanların uzmanlık alanındaydı.

10) Toyonizm, bir yandan düzenli siyasal teşkilâta bağlı olduğu gibi, diğer yönden de tanrısal alemdeki ilâhlar teşkilâtına bağlıydı.

11) Şamanlar'ın kişisel totemleri ve koruyucuları kadındır. Toyonların ilâhlaşmış atalarıyla potlaç aracılığıyla kişiselleşmiş olan totemleri ve ruhların koruyucusu, hep erkektir.

12) Şamanlar, dans müziği ve şiir san'atlarının sihirsel gücü ile ruhsal baskılarına sağlıyorlardı. Şaman'ın, şamanlığa özgü kadın entarisini andıran bir entarisi vardı. Buna bir takım çıngıraklar vesaire bağlanıyordu.

Ellerinde, şaman'a özgü bir tef yahut davul vardı. Âyin

yaparken küçük bir kamçı ile ona vuruyorlardı. Bu kelimeyi analiz edelim : «Kamçı = kam + cı».

Görülüyor ki, bu terimin içinde, şaman anlamına olan «Kam» sözü vardır. Bu tamlamaya göre, kamçı kelimesinin mânâsı Şaman'a özgüdür.

13) Şamanlara özgü sihir âyinleri iki türdür: Biri, yaz âyinleridir ki, «Ak Şaman» tarafından yaptırılırdı. Diğeri, kış âyinleridir ki, «Kara Şaman» tarafından yönetilirdi. Birincisi beyaz elbise, ikincisi siyah elbise giyerdi.

14) Şaman âyinlerinden birincisi huş ağacı ormancığından, yeniden kurulan bir yurt içinde yapılırdı. Kadınlar bu âyine katılamazdı. İkinci kısmı evde yapılırdı. Buna kadınlar katılabilirlerdi.

Birincisi, Bay-ülken'e karşı yapıldığı için beyaz, yani açık renk bir hayvan kurban edilirdi. İkincisi bir ölüm halinde, ölünün kötü ve hayırsız ruhunu evden uzaklaştırmak için «Erlik Han» adına yapılırdı. Erlik Han'a da siyah renkli yahut koyu renkli bir hayvan kurban edilirdi.

Birinci âyin Ak şaman tarafından, ikinci ayin Kara şaman tarafından yapılırdı.

Bu misallerden anlaşılıyor ki, sihir de, ak ve kara olmak üzere iki bölümdü.

15) Toyon'lar, yalnız ataları olan Yer-su'ya, yahut Tanrıya, sahip oldukları totem'e, yahut ruh'a başvuruyorlardı. Şamanlar ise, kişisel totemleri ve koruyucu ruhlar aracılığı ile bütün ruhlara, totemlere ve ilâhlara baş vuruyorlardı.

16) Şamanlar'ın ilâhlarla ve diğer dinî sembollerle ilişkisi, oğulla baba arasındaki sevgi, saygı ve şefkat duygularına dayanıyordu.

Samanlar'ın, totemler, ruhlar ve ilâhlar üzerindeki etkisi ise, «Sihir baskısı» sonucu idi. Toyonlara isteyerek, şamanlara ise ister istemez, sihir kuvvetinin zorlama ve baskısı altında baş eğerlerdi.

17) Toyonizm sağa ve şamanizm sola bağlı idi. Bun-

ların sembolleri olan erkekle kadın da, bu yüzden eşittir. Erkekle kadının eşitliğinden kadının erkeğe karşı hukuk karşısında eşitliği, kadının erkeğe karşı bir «tabu» değil bir tamamlayıcı olduğu, karının her işte erkeğe yardıma mecbur olması, örtünme ve harem, kaç-gör gibi kadını erkekten ayıran adetlerin olmaması ve aksine kadını erkeğe her işte ortak ve tamamlayıcı yapan adetlerin varlığı gibi kurallar doğmuştur.

18) Toyonluk irsi'ydi (soya çekerdi). Çünkü ilâhlar ve diğer semboller Toyonlar'ın atalarıydı. Toyonluğun soydan gelmesinden başka çare yoktu.

Şamanlık, bazan soydan gelen, bazan sonradan kazanılan, bazan da Tanrı vergisi idi. Nevrozlular, yani hastalıkları bedensel olmayan sinir hastaları, Tanrı vergisi şamanlığa çok yetenekli idiler. Tanrısal şamanlar bizim «şeyhlere» benzerlerdi.

19) Eski Türklerde, din, sihri haram kılmamıştı. Sihir de din gibi helâl'di. Zaten eski Türk din'i «Sihirci din» idi. Sihiri de «Dinsel-sihir» idi. din, sihri yasaklamazdı. Sihir de din'e düşman değildi. Hatta, din'le sihir birbirine eşit değerde idiler. İkisi, aynı din'in iki sistemine benzerdi.

Birincisi olan din, sosyal ve siyasal teşkilâtların düzenli mantığına uyardı. Organize cemiyeti temsil ederdi.

İkincisi olan sihir, şiirin, müziğin, dansın kanatlarıyla uçan, çok hareketli, uçucu bir hayattı.

Şamanizm, sosyal hayatın organlaşmış şekillerini değil, dağınık yayılmış şekillerini temsil ederdi. Toplumsal vicdanın henüz billûrlaşmamış seziş'e ait ilhâmlarını yaşardı.

20) Eski dinler'de sihir saygı gören bir yerde olduğu için, o zamanın toyonizm'i «akılcı felsefe»yi, şamanizm de «kuralcı felsefe»yi meydana getirmişti. Eski Türklerde iki felsefe sistemi vardı. Ve bunların biri «din» den, diğeri «sihir»den doğmuştu.

İslâmiyetten sonra, akılcılıktan, yani din'in organize

düzenine dayanan örneğinden, «din alimi ve dinî hukuk bilgini Türkler» tipi doğdu. Yaygın sihir teşkilâtına ve kuvvetlerine dayanan tip'inden de, dervişler, Horasan erleri, «haydarî'ler, hasan abdallılar» (dinin aslanları, dervişler) ortaya çıktı.

Şamanların özellikleri : Bir şaman'ın önce kişisel totemleri vardı. Şaman totemini en gizli kapalı yerlerde, meselâ, karlar altında saklardı. Çünkü totemi ölürse, şaman kendinin de öleceğine inanırdı. Şaman toteminin ahlâkına sıkıca bağlıydı: Totemi tavşan olan şaman, gayet hareketli olurdu. Totemi tilki olan, çok hileci olurdu. Totemi arslan olan, çok yiğit olurdu.

Bundan başka, totem'in hastalığı, zayıflığı, şansı şanssızlığı gibi şeyler de sahibini etkilerde. Özetle, şaman, kendi totemının bir yansıma yeri, bir simgesi idi. Bu yüzden, totem de, ana-üstün aile dağıldıktan sonra onun simgesi olarak kalmıştı.

Ana üstün totemizm devrinde ana-üstün aileler vardı. Ve bu ailelerin totemleri vardı. Hubert'in dediğine göre, ana-üstün totemizmle birlikte ana-üstün ailelerde dağıldılar. Şamanlardan herbirisi içinde bulunduğu büyük ailenin totemini kişiselleştirerek benimsedi ve böylece, eski aileler, yalnız şamanların şahıslarında göründüler.

Görülüyor ki, şamanizm, tarihî devirde «bir sihir sistemi» olmakla birlikte, tarihten önce bir devirde, o da ana üstün totemizmden doğmuş «dinî bir sistem» di. Sonraları daima, Şamanizm'in bir taraftan ana-üstün totemizmden güç alması, diğer taraftan ana-üstün ailelerin yerine geçmesi, kadınların gerek dince, gerek devletçe, ailece, iktisatca, san' atca yüksek olmaları hep bu eski ana-üstün teşkilâtların ve totemlerin sonucuydu.

Amagatlar : Şamanların bir de amagatları vardı. Orhun Kitabesindeki «Omay» kelimesini, **Tompsen,** tanrıça anlamına kabul etmiş, amagat kelimesi de söyleniş olarak, omay

kelimesinden türediği gibi, mânâ bakımından da tanrıça kavramını karşıladığı anlaşılıyor.

Amagat, bir tür «Müz» dür. Şaman, san'atının olgunlaşmasını ona borçludur. Omay ve amagat kelimelerinin ikisi de dişi'dir. Yakutlarda şaman'a «Oyun» dedikleri halde, dişi şaman'a «Odigan» demeleri de gösteriyor ki, «kan, gat» gibi edatlar «dişilik» edatıdır. Bazı kelimelerde bu gibi edatların bulunması, türkçede, kelimelerde dişi ve erkek ayırımı olmaması kuralını bozmaz. Özellikle, bu edatlar, Moğolcadan, Tunguzcadan, eski Tatarcadan dilimize girmiş gibi görünüyor.

Şamanlar, sihirsel güçlerini, ana-üstün totemleri ile, herbiri bir tanrıça olan amagatlardan yani müz'lerden alırlardı. Bir de kadın elbiseleri giyip, her konuda kadına benzemeye çalışmalarından alırdı. Bir şaman ne kadar kadınlaşabilir, kadın çağının totemlerine, müzlerine, ilâhlarının elbiselerine, adetlerine, yaşayış tarzlarına ne kadar sahip bulunursa, o kadar çok, sihir gücü elde ederdi.

Ak ve kara sihirler : Bunlar, Avrupalıların beyaz ve siyah sihrine benzemez. Avrupalılar büyü'ye «siyah sihir» derler. «Büyü», bir adamı hasta etmek, felâkete uğratmak, öldürmek için yapılan kötülük isteyici, düşmanca, yıkıcı uygulamalardır. Kendisine büyü yapılan adam, bu işi öğrenirse, büyücünün istediği hastalığa, yahut felâkete uğrar. Haberdar olmazsa, büyüden hiç rahatsız olmaz.

Bundan anlaşılıyor ki, büyü demek, telkin (etkilenme), demektir.

«Siyah sihir», telkin (etkilenme)nin sonucu olduğu gibi, «Beyaz sihir» de etkilenmenin belirlemesidir. Beyaz sihir, hasta biliyorsa, hastayı iyileştirir. Büyülenmiş bir adamı, büyünün etkisinden kurtarır. Fakat, büyülenmiş adam, önce siyah sihir'le büyülendiğinden, sonra da bu büyünün kötü etkilerinden kurtarılmak için, kendi üzerinde beyaz sihir işlemleri yapıldığını öğrenmelidir. Büyülü adam bu iki

işlemide bilirse, önce, bunun etkisi altında kalır, sonra o etkiden kurtulur.

Görülüyor ki, siyah sihirle, beyaz sihir'in her ikisi de etkilenmeden başka birşey değildir.

Telkin (etkilenme) bir inanışın, bir duygunun, bir iradenin, bir adam tarafından, başka bir kişinin ruhuna aşılanmasıdır.

Habersiz olarak canlılara, sihir yapılamadığı gibi, siyah yahut beyaz sihire inanmayanlara da sihir yapılamaz. Nasıl ki, kendi üzerinde telkin yapılacak bir kişi de, bu telkini haber almamışsa, ondan etkilenmez.

Şamanlık teşkilâtı : Şamanlar kozmopolit ve milletlerarası oldukları için, bunların millî teşkilatlar arasında yeri yoktur.

Fakat, şamanlar, siyasî cemiyetlere bağlı olarak değil, büyük ırklar arasında ortak olmak olmak üzere var olan, büyük kıtalara bağlı kozmopolit teşkilâtlar olarak bulunuyorlardı.

Meselâ, Türkler'in, Moğolların, Tunguzların, Tatarların, Tangut Tibetlilerinin ve başkalarının şamanları ortaktı. Hepsi, bu ortak şamanlara giderlerdi.

Yakutlar da ayrı ayrı siyasî toplumlardan meydana gelirler. Fakat hepsi, ne kadar geniş olursa olsun, aynı kıt'ada otururlar. Bu sahada, büyük şamanlar yalnız dört tane olabilirmiş. Ve her birisi, bir yönün sembolü, temsilcisi ve koruyucusu imiş.

Gültekin kitabesinde de, biri «Gülerkin» olmak üzere dört Tarhan vardı. Cengizliler de, batıda toyonizm, islâmiyet, hıristiyanlık ve yahudilik dinlerinden herbirinin başına bir «Tarhan» seçmişlerdi. Böylelikle, Tarhanlar'ın yani büyük şamanlar'ın dörtte kalması şeklindeki geleneği korumuşlardı.

Yakutlarda, bu teşkilâttan başka, yirmi dört şaman

teşkilâtı vardır. Güya, Büyük Petro, kutsal kaz'ı göstermek üzere yirmi dört şaman götürmüş.

Bu yirmi dört temsilci, hem siyasî, hem de dinî başkanlığı kendilerinde toplamış olan Toyon'lar olabilir. Yada, şamanlarda, aslı kozmopolit olan ve büyük bir kıt'aya yayılmış bulunan siyasî teşkilâtlara benzeterek sihrî teşkilâtlar kurulabilir.

Toyonların dinî görevleri : Toyonlar, «Tudun, yabgu, hakan, ilhan» isimleri ile dört derecedir.

1) **Bağımsız tudunlar** : Tutunlar, aşiretlerin totemlerini senede bir kere kurban edip, bir parçasını herkesten önce yemek, aşiret ilâhına âyin yapmak, bir dileği olana dua etmek gibi dinî görevleri yerine getirirler.

2) **Bağımlı tudunlar** : Oğuz il'inde, yirmi dört boy beyi ile Yabgu yani «İl beyi», şöleni düzenleyen hem siyasî hem de dinî başkanlardır. Oğuz il'inin asıl ruhbanları bunlardır. Beylerden, kimin bir dileği varsa, yapılan şölenlerden biri sırasında dileğini anlatır, yahut, kendisi bir şölen yaparak bütün boybeyleriyle il beyini davet eder, dileğini söyler. Beyler, hep birlikte yüzlerini göğe dikerler, o adamın dileği gerçekleşir. Zira, ilahlar genellikle, bu beyler'in atalarıdır. Atalar, torunlarının yalvarmalarını yerine getirirler. Dede Korkut diyor ki : «O zamanda, beyler'in alkışı, alkıştı; kargışı kargıştı.» (yani duaları dua idi, bedduaları beddua idi).

Oğuzlarca bu beyler'in toplulukla yaptıkları dualar faydalı ve sonuç verici olurdu. Çünkü şölendeki toplantılardan «toplumsal vicdan» oluşurdu. Toplumsal vicdan, manevî dilekleri oluştururdu. Maddi dileklere gelince : bunlar gerçekleşmez, ama gerçekleşen manevî dilekler arasında kaybolurdu. Manevî yakarmaların gerçekleşmesi karşısında, maddi dileklerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin farkında bile olmazlardı. Maddi dilekler, zaten mutlaka kendiliğinden olacak olan tabiî kanunlardı. Meselâ, totem olan

hayvanlar ve bitkiler, zaten yavru doğuracaklardı. Bunu rica edenler, totemlerinin çoğaldıklarını görünce, bu olayı toplu olarak kendi yaptıkları ibadet'in ruhsal etkisine yorarlardı. Genç bir baba ile ana, evlât isterlerse, elbette duaları kabul olurdu. Çünkü, onların çocuğu zaten yolda idi. Toplumsal vicdanı kutlandıran bir dinî âyin, bu işte bir kaynak görevi görerek, erkek ve kadına ait cinsel faaliyetleri kamçılardı. Bu yüzden, topluca yapılan dualar, yakarmalar, âyinler, ibadetler, manevî dileklerin hepsinde, organik dileklerin bazısında etkili olurdu.

Maddi dileklere gelince : Bunlar da, zaten kendiliklerinden gerçekleşen olaylardı. Meselâ, tekrar güneşin doğmasına, sabah olmasına, kıştan sonra ilkbahar'ın gelmesine, sonbahar'dan sonra kış'ın geri gelmesine, mevsimlerin ve sabah, gündüz, akşam ve geceki gün kısımlarının düzenli cereyan etmesine, yağmurların, karların mevsimlerinde yağmasına, ekinlerin mevsimlerinde sararıp başaklanmasına ilişkin olan dilekler, zaten, tabiat kanunlarının sonucu olarak kendiliklerinden gerçekleşmektedirler.

Bu sebeple, şölen'in toplu olarak yaptığı dualar'ın çoğunun gerçekleşmesi kesindir. Bazılarının gerçekleşmemesi, diğerleri arasında kaybolur. Bu sebeple «O zaman, beylerin duası dua idi, bedduası da beddua idi» denilmesi doğru olabilir.

Hakanların ruhbanlığı : Hakanlık divanı, şölen'in büyüğüdür. Şölen'e yalnız bir il'den olan beyler gelirlerdi. Divan'ın üyeleri de, bir bakanlığın bütün dinî, askerî, sivil ve denizci ileri gelenleriydi. Hazarlarda Hakan, dünya işlerini «Yelik» e bırakmıştı. Bu ikincisi maddî işlerin başkanı idi. Hakan ise ruhani işlerin başkanıydı. Ülkede salgın hastalık, kıtlık, harp yenilgisi gibi bir felâket meydana gelince, bu durum Hakan'ın uğursuzluğuna bağlanırdı. Halk, ülkenin felâketden kurtulması için «Yelik»e baş vurarak Hakan'ın idamını isterdi. Yelik de duruma göre, ya bazı tedbirlerle

Hakan'ı kurtarırdı, yahut, halka karşı gelemeyerek Hakan'ı öldürtürdü.

Bu gerçek, «Hakan»ın ruhsal, «Yelik»in siyasal işlerin yetkilisi olduklarını gösterir.

Hakan, eski Meksika, Peru, Japonya hükümdarları gibi, kendi milletleri için «Tabu» idi. Tabu olan bir adam, güneşe çıkamaz, toprağa basamaz, insanlara görünemezdi. Sarayda bir karanlık odada barınırdı. Hazar Hakanı, yalnız siyasî başkan olan Yelik'e görünebilirdi. Bütün işler Yelik'in elinde idi. Bununla birlikte ülkenin uğradığı âfetlerden, belâlardan, felâketlerden yalnız hakan sorumlu idi. Yelik, her işin yapıcısı olduğu halde, hiçbir millî felâketten sorumlu değildi.

İlhanların ruhanî görevi : Göktürkler'de her yıl demir âyini yapılırdı. Bu âyin'in imam'ı İlhandı : Bir demir parçası, ateşte kızıl kor haline getirildikten sonra, ilhan'a ait bir altın örs üzerine konulur, ilhan bir altın çekiçle bu demir parçasına vururdu. Sonra, koşular, oyunlar, ziyafetler başlardı. İşte, bu tören dinî bir âyindi. Âyinin imamı da ilhan'dı.

Orhun Kitabesinde, Göktürkler'in kurultay teşkilâtları şöyle idi : Sağda Şad'lar ve Pit (boy beyleri), solda Targat (Tarhanlar) ve buyruk beyleri.

Görülüyor ki, Tarhan'lar salt siyasal toplantılarda da üye idiler.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

İKİNCİ KİTAP

ESKİ TÜRKLERDE MANTIK

Bugün mantığımız çok yenidir : Bugünkü mantığımız Aristo'yla başlamıştır. İlkel medeniyetler'in mantığı, Aristo' nun mantığından çok farklıdır. İlkel medeniyetlerin din'den doğmuş geleneksel mantıkları vardı. Bu geleneksel mantık, o medeniyete özgü geleneksel ilimlerin de esasıydı.

Her medeniyet'in mantığı, diğer kurumları, yani, din, ahlâk, hukuk, san'at, davranış, dil, ekonomi ve teknik kurum larını birbirine mantıklı bir şekilde bağlayan genel bir düzenleyicidir. Bir medeniyetin mantığını bulmaksızın onun kurumlarını gerek toplamak ve gerekse açıklamak mümkün değildir. Ben bundan dokuz yıl önce Türk mantığını keşfetmiş ve «Millî Tetebbular»ın üçüncü sayısında yayınladığım «Eski Türklerde sosyal teşkilât ile mantıkî sınıflandırmalar arasında simetri» adlı makalede bu mantığın şifre anahtarını bir şekilde ortaya koymuştum. O zamandan beri, bu anahtarlarla Türk Medeniyetinin bütün kurumlarını belirlemeğe ve açıklamaya çalıştım. Ve sosyoloji metodunun ve buluşlarının yardımıyla, oldukça başarılı oldum. Bu konuyu, diğer araştırmalarla karşılaştırarak okuyanlar, göreceklerdir ki, Türk medeniyeti birbirine sıkı bağlarla bağlı kurumların toplamıdır. Ve bunlar arasındaki bu sıkı bağlılık ve uyumu meydana getiren de geleneksel Türk mantığıdır.

DÖRTLÜ . BEŞLİ AYIRIM

Dört yönün renkleri : Ayırıma göre, bizce renksiz olan uzay'ın her yönden bir rengi vardır:

Kuzey (kara)
Doğu (gök) Batı (ak)
Güney (kızıl)

Dört yönün renkli olması, yalnız şairane ve eflâtun renkli bir hayalden ibaret değildi. Hatta coğrafya ve doğa bilimlerinde de asıl olan genel bir görüştü. Meselâ, denizleri bu ayırıma uygulayacak olursak, aşağıdaki deniz adları çıkar:

Kuzey
(Karadeniz)
Doğu Batı
(Gökdeniz = mavi deniz) (Akdeniz)
Güney
(Kızıldeniz)

Bu uygulamadan anlaşılıyor ki, bu denizlerin adları aslında türkçedir. «Karadeniz, mavi deniz, akdeniz, kızıldeniz» gibi terimler, türkçeden tercüme yoluyla başka dillere geçmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, bütün Türkler, dört yönün renklerini biliyorlardı. Bu sebeple, hangi yöne gitmişlerse orada karşılarına çıkan denize, o yönün rengini vermişlerdi.

Birbirine oldukça uzak olan bu denizlere ait adların, eski Türk mitolojisinden doğması, Türk mantığının ne kadar tutarlı ve genel olduğunu gösterir. Bu ayırımın bir izini de

«Karayel» sözünde görürüz. Kuzey taraflarından gelen rüzgârlara «kara» sıfatını vermek Türk mantık'ına uygundur.

Gerçi bu geleneksel ayırım bir bakıma yalnız coğrafi kalmış değildi. Tâbiye (düzenleme) askerlikçe çok önemli olan bir tekniğe de esas olmuştu. Milâd'dan iki asır önce, Hying-nu (Hunlar, Kun'lar, Koyunlular) Türkleri, Çin İmparatorunu genel karargâhında kuşatmıştı. O zaman Türk Hakan'ı olan «Mete», emrindeki dörtyüz bin suvariyi Türk ayırımına göre düzenlemişti. Suvariler, atlarının rengine göre dört tümene ayrılmıştı. Bunlardan atları gök renginde olan tümen doğuya, atları kızıl renkte olan tümen güneye, atları ak renkte olan tümen batıya, atları kara renkte olan tümende kuzeye gönderilerek yerleştirilmişti.

Demek kî, askerî deyimlerde bile esas olan bu ayırım, keyfî değil, din veya sihirsel bir gereğin etkisi altında idi.

Çinliler, dört yöne merkezi de eklediklerinden, bu ayırımı beş'e çıkarmışlardı. Merkez'in rengini de «sarı» sayıyorlardı. Bu beş renk, Tibette hâlâ, devlet büyücülerinin, âyinlerini yaparken taşıdıkları beş bayrakta, «Sa-kia-pa» lâmalarının kendi ibadet yerlerini boyadıkları beş renkte izlerini koruyor **(Le Turkestan et Le Tibet: Grenard, sayfa 902).**

Hatta bugünkü Çin'in millî ve ticarî bayrağında da aşağıdaki sırada ve ufak olmak üzere beş renkli şerit vardır: Kırmızı, sarı, mavi, beyaz, siyah.

DÖRT MEVSİM'İN RENKLERİ

Dört mevsimin renkleri : Mevsimler, zamanın parçalarıdır. Mevsimlerin rengi var demek, zamanın rengi var demektir. Bugünkü mantığa göre, uzay gibi, zaman da renksizdir. Fakat, eski Türk mantığına göre, dört yön gibi, dört

mevsimin de özel renkleri vardı. Bu renkler şu şekilde sıralanmıştı:

Kış
(kara)

İlkbahar (gök) — Sonbahar (ak)

Yaz
(kızıl)

Bu ayırımdan «Karakış» deyiminin kaynağı anlaşılmaktadır. Kış mevsiminin rengi, Türk mantığına göre «kara» olduğundan, bu deyim asılsız değildir.

Dört unsur'un renkleri : Türklerde dört unsur'un renkleri şunlardır.

Su
(kara)

Ağaç (gök) — Demir (ak)

Ateş
(kızıl)

Tibetliler, bu dört unsura toprağı da ekleyerek beşe çıkarırlar. Toprağın rengi sarı'dır. Diğerleri de şu şekildedir:

Su
(kara)

Ağaç (gök) — Toprak (sarı) — Ateş (ak)

Maden
(kızıl)

Gezegenlerden herbiri de bu beş unsurdan birer tanesine bağlanır: Venüs maden'ın, Merih ateş'in v.b. yıldızlarıdırlar **(L'année Sociologique. Cilt 6, Sayfa 58).**

Bu beş unsur da, beş yön ve mevsim gibi yahşi ve yaman, kuvvetli ve zayıf, doğurtan yahut doğmuştur. **(L'année Sociologique, cilt 6, sayfa 58).**

Bu inanışların kökünü arayan **Edvar Şavan,** onu Türklerde buluyor: «Beş unsur teorisi Çin'de doğmamıştır. Bunu oraya sokan Tsin Türkleridir» diyor. (Din bölümüne bakınız).

Dört ilâh'ın renkleri : Tsin Türklerine göre, ilâhların da renkleri vardı. Doğunun ilâhı «Gökhan», güneyinki «Kızılhan», Batınınki «Ak-han», Kuzeyinki «Kara-han» dı. Çinliler, bunlara, merkez'in tanrısı olmak üzere «Sarı-han»ı eklediler. Türklerse, buna «Ogan» adını verdiler. Altay Türklerine göre, Ogan'ın iki oğlu vardır: «Su-han», «Demir-han».

Görülüyor ki, Ogan'ın oğlu olması gereken «Odhan» ile «Ağaç-han» unutulmuştur.

Beş totem'in renkleri : Beş totem şu şekilde sıralanır:

Kuzey
(domuz)

Doğu (koyun) — Merkez (öküz) — Batı (it)

Güney
(kuş)

Yönlerin ve merkez'in renkleriyle şu şekli alırlar :

Gök koyun
Kara domuz
Sarı öküz
Kızıl kuş
Ak it

GENEL SINIFLANDIRMA

Bütün bu ayırımların birleşmesinden aşağıdaki sınıflandırma meydana gelir:

1	2	3	4
Güney	Doğu	Batı	Kuzey
Yaz	İlkbahar	Sonbahar	Kış
Ateş	Ağaç	Demir	Su
Kuş	Koyun	İt	Domuz
Kızılhan	Gökhan	Akhan	Karahan

Bu çerçeveler, yalnız saydığımız içeriklerle kalmaz. Çinlilerin «Yi-King» adlı kitabında bu ayırımla ilgili birçok içerikler görülür.

Çinlilerin ayırımı : Çinlilere göre, bütün eşya «yang» ve «yen» adlarıyla iki büyük kısma ayrılmıştır. Yang, uğurlu, yen uğursuzdur. Çinliler yang'ı (—) işaretiyle, yen'i de (— —) işaretiyle gösterirler. Ve bunları ikişer ikişer birleştirmekle aşağıdaki şekilleri meydana getirirler :

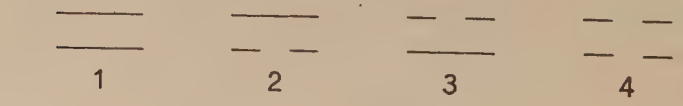

1 2 3 4

Bunların içerikleri şunlardır :

1) Güneş, ısı, zekâ, gözler v.b.

2) Ay, soğukluk, tutkular, kulaklar v.b.

3) Yıldızlar (gezegen olmayanlar), tam şekil, burun v.b.

4) (gezegenler), gece, insan, teselli, ağız v.b. (Revue Philosophique 1220. 3-2, Sayfa: 185)

Yukarıki ayırımı incelersek görürüz ki, bugünkü mantığa

göre aynı türde olan varlıklar, geleneksel mantıkta ayrı ayrı türlere ve düzenli bir dereceler sıralaması ile bölünmüşlerdi. Meselâ, Güneş, ay, yıldızlar ve gezegenler bugünkü mantığa göre aynı türdendirler. Çin mantığı, bunlardan güneş'i birinci, ay'ı ikinci, yıldızları üçüncü, gezegenleri dördüncü bölüme almakla, onları, herbiri ayrı bir dereceyi gösteren geleneksel türler arasında bölüştürmüştür. Gök cisimlerinin ayrı ayrı derecelere sokulması büsbütün anlamsız değildir. Çünkü, bu ayrılış, parlaklıkları açısından olmuştur. Yine aynı türden olan «Gözler, kulaklar, burun, ağız» unsurları da, dört geleneksel tür arasında önemlerine göre bölüştürülmüşlerdir. Bu ayırımın bütün içindekiler Çin kitaplarında aranınca görülür. Çinliler bu ayırımda büyük bir ustalık göstermişlerdir.

Görülüyor ki, Çinliler gibi eski Türklerde de bütün eşya ve yaratıklar bu dörtlü ayırıma sokulmuştu. Bu dört çerçeve, eski Uzakdoğu medeniyetine ait kutsal mantığın kutsal sınıflandırmasıdır.

MİTOLOJİK ATALARIN BU KATEGORİLERE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Uygurlar'ın, diğer bir deyimle Dokuz Oğuzlar'ın efsanesine göre, kendi illeri, bir ağaçtan doğan beş çocuktan türemiş. Bu çocukların adları şunlardır. **Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukan Tekin, Or Tekin, Boğu Tekin.** Dokuz Oğuzlar'ın geleneğine göre **«Türk»** ün dört oğlu vardır ki, isimleri dört kabilenin adlarından başka bir şey değildir. Barscar, Çiğil, İmlak, Tavutu. Oğuz Han'ın babası Kara-Han ile amcaları Or-

han, Guz-han, Gur-han da dörtlü bir sınıflandırma oluştururlar.

Beşli sınıflandırmayı, Çinliler'in bugünkü bayrağında gördüğümüz gibi, aşağıdaki ayırımlarında da görürüz: Beş çeşit büyü, beş çeşit gam notası olduğu gibi, bunlarla sop'lar arasında da ilişkiler varmış ki, bu, müslümanların tasavvufuna da girmiştir.

Dört yönün kutuplarıyla merkezdeki nokta, bölünmüş oldukları beş çerçevenin simgelerinden başka bir şey değildi. Sonraları, Turfan'da yerleşen bu il'in oturduğu ülkeye «Beşbalık» adını vermesi de Uygur teşkilâtının beşli olduğunu gösterir.

Dörtlü ve beşli sıraları Türkler ve Çinlilerin bazı ayırımlarında görürüz : Yakutlarda dört ulus'un yalnız dört büyük şaman'ı vardır. (Sierovski). Dede Korkut'un anlattığına göre, Oğuz'lar arasında dört kahraman vardı ki, yüzü örtülü gezerlerdi. Bunlar dört büyük şaman'ın benzerleri olabilir. Orhun Kitabesinden anlaşıldığına göre, sihir âyinine dayanan toplantılar, herbiri bir yönü temsil eden dört başkanın başkanlığı altında, yapılırdı. Bu başkanların üçü Tarhan rütbesinde idi. Dördüncüsüne yani en büyüklerine «Kül-erkin» adı verilirdi. Bunlar resmî görevleri olan dört büyük şaman'dan ibaret olabilir. **Kutadgu Bilik** (Yusuf Has Hacip) adlı Türk kitabı, dört bölüme ayrılmıştır ki konuları şunlardır: Adalet, kudret, akıl, ölçülülük. Bu dört yeti aşağıdaki dört şahıs tarafından temsil edilmiştir:

1) **Adalet** : Gün-doğdu İylik Han.
2) **Kudret** : Ay-doldu Okturmuş, vezir.
3) **Akıl** : Otkulmuş, vezirin oğlu.
4) **Öncülük** : Otkurmuş, vezirin kardeşi.

Kitap, bu dört kişinin görüşme ve çekişmelerini anlatır:

Uzayın bölünmesinden çıkarılan beşli sınıflandırma Türklerin ordu düzenlerinde de görülür :

Sol kol	Kara ovul (öncü) Ordu (Hakanın ordusu) Çiğde ovul (artçı)	Sağ kol

Bu ayırımı, Türklerin İslâm dönemindeki tasavvufunda da görürüz: Dört yönün «kutuplar» ile, merkezdeki kutsal nokta, eski Türk mantığı ile izah edilebilir.

Bu ayırımın çeşitleri arasında eşitlik : Dörtlü ayırım Türklere göre, bütün varlıkların dört eşit çeşide bölünmesiydi. Buradaki «Gök, kızıl, ak, kara» renkleri değer açısından birbirine eşit olduğu gibi, bunların yönleri, mevsimleri, unsurları, totemleri ve Yer-su'ları da eşit idiler. Çinlilerde ise, yukarıda gördüğümüz gibi, bu türler derece derece birbirinden üstündüler. Bu dereceler 1,2,3,4 rakamlarıyla gösterilmiştir. 4 numaralı tür, 3 numaralı türden, üç numaralı iki numaralıdan, o da bir numaralıdan değer açısından aşağıdır. Bu noktada Çinlilerle Türkler arasında köklü bir ayrılık vardır:

Türklerdeki eşitlik, il içindeki aşiretlerin eşit, o halde, cemiyet'in de demokrat olduğunu gösterir.

Dört renk isminin maddî bakımdan eş anlamlı olmaları: «Gök, kızıl, ak, kara» isimleri, eski Türk medeniyetinin manevî renklerinin adlarıdır. Bu manevilik İslâmiyetten sonra da sürmüştür. Bugün bile bu renklerin ikişer isminin olması ve bu isimlerin eskilerinin manevî değerleri, yenilerinin ise maddi renkleri anlatması, bu iddiamızı kanıtlar. Meselâ, bir zenciye yüzü siyah, kağıdın rengine beyaz denilir. Bir kabahatli için «yüzü kara çıktı» der, suçsuz için de «yüzü ak çıktı» deriz. Yine bunun gibi «Gök Tanrı» ve «Gök Türk» denildiği halde, «Mavi Tanrı» ve «Mavi Türk» denilemez. «Kızılelma» kelimesiyle «kırmızı elma» kelimesi arasında da derin bir fark vardır. Bu karşılaştırmadan doğan sonuca gö-

re, eş anlamlı sandığımız bu dört rengin eski isimleri mecazî,(*) yeni isimleri ise maddi mânalara gelir.

Mecazî anlamlar : Gök, kızıl, ak, kara

Maddi anlamlar : Mavi, kırmızı, beyaz, siyah.

Merkez'e ait renge gelince : Bu, Çinlilere göre «sarı», Türklere göre «altın»dır: Altınordu, Altın söyek (kemik) gibi.

Bu ayırımın kökeni : Bu ayırımın çıkışı Çinlilerde anlaşılmaz. Çünkü, onlarda, sosyal ayırımla bu ayırım arasında görünürde hiçbir ilişki yoktur. Türklerde ise, bu dört geleneksel tür, eski Türk il'inin ayrılmış bulunduğu dört soptan ibaretti. Bu sop'ların eski isimlerinin, totemlerinin adlarında sürdürülmüş olduğunu yukarıda göstermiştik.

Türk takvimi : Din konusunda gördüğümüz gibi, Türk takviminin «on iki hayvan» isimleriyle «Dört mevsim» isimleri de bu dörtlü sınıflandırmanın totemlerinden çıkmıştır. O halde, bu ayırımın uygulamasının çok geniş bir alana ve büyük bir derinliğe sahip olduğu kesinleşir.

2

İKİLİ AYIRIM

Çinlilerde, ikili ayırım yalnız bir çeşittir. Bu tek ayırım eşyanın yang ve yen diye iki büyük gruba ayrılmasından ibarettir. Dörtlü ayırımın ne şekilde bundan türediğini yukarıda gördük.

(*) **Mecazî** : Kendi özanlamına kullanılmayıp, benzetme yolu ile başka bir mânâda kullanılan söz.

Türklere gelince, bunlarda, ikili ayırım, iki çeşittir. Birinde, Çinlilerin aksine olarak iki yan birbirine eşittir. İkincisinde, Çinlilerde olduğu gibi, iki yan birbirine eşit değildir.

Eşit ikilik : Tarafları birbirine eşit olan ikili ayırım, varlıkların «sağ» ve sol» diye iki eşit sınıfa ayrılmasından ibarettir. Meselâ, Türk mantığına göre: 1) Erkek «sağ», kadın «sol» kadrolarına konulmuştur. 2) Toyonizm sağ, şamanizm sol yön sayılmıştır. Yine bunlar gibi. 3) Oğuz il'ini meydana getiren «Boz-ok» ve «Üç-ok» sınıflarının birincisi sağ kol, diğeri sol kol'dur 4) Kut âleminde de «Tanrılar» sağ kol'u, «Yer-su»lar sol kol'u oluşturmuşlardır. Bu oranların pratik sonuçları şunlardır: Toyonizm'le şamanizm'in, yani din'le sihir'in eşitliği, kadının hukukta, siyasî ve ekonomik alanlarda erkeğe eşit olduğu sonucunu doğurmuştur. Bundan başka, toyonizm devrinde başlayıp kadınla erkek arasında «örtünme» ve «harem» gibi ayırıcı durumlara sebep olan gizli ikilik de Türklerde yoktu.

Bu toplumsal ikilik, kadınların ilkel cemiyetlerde «tabu» ve Çinlilerde «yen» sayılmasının sonucudur. Türklerde ise, kadın ne tabu, ne de yen olmadığından, güzel tür, güçlü türün karşıtı ve onun karşısında eksik değil, aksine onun eşi ve tamamlayıcısı olmuştur. Bu yüzden, eski Türklerde ne akrabalık ne de baba-üstün aile oluşmamıştır. Çinlilerde ise, hem akrabalık, hem de baba-üstün bir aile tipi egemendir. Ve kadınlarda örtünme, gizlenme, harem kurulları yürürlüktedir. Türklerde, cinsel işbölümü de yoktu. Çünkü, cinsel işbölümü, kadının tabu olmasından ileri gelmiştir. Eski Türklerde, kadın tabu olmadığından, erkeğin her çalışmasına katılırdı. Avda, savaşta, ziyafetlerde, toplantılarda ve genel dinî, siyasî, ahlâkî, güzel sanatlar, dil ve ekonomi alanlarında kadın erkekle beraberdi. Özetle, ilkel cemiyetlerde cinsel işbölümü, kadınla erkeğin aynı aletlere el dokundurmamalarının sonucudur. Türklerde ise, gerek erkek ve gerekse kadın bütün âletlere dokunabilirdi.

Kadınla erkeğin ayrılığı : Kadınla erkek yalnız «Cinsel

totem» açısından birbirinden ayrılmıştı. Çünkü, «inek» kadının, «kısrak» erkeğin totemleriydi. Büyük Ansiklopedi'nin dediğine göre, kadına ait sanem'in (put) inek memeli, erkeğe ait sanem'in kısrak memeli olması, inekleri kadınların, kısrakları erkeklerin sağmasındandır. Bizce ise, bu sağmak olayı bir sebep değil, belki bir sonuçtur. Yani, inek memeli sanem (put), inekleri sağanın kadın olmasından dolayı kadının totem'i olmamış, aksine, kadının totemi inek olduğu için inekleri sağmak, onun için bir din görevi olmuştur. Erkek için de durum böyledir.

Bu ayrılık eşitliği bozan bir ayrılık değildi : Kadınla erkeğin totemleri birbirinin tersi olan hayvanlardan değildi. Zaten, Türk milletinin totem'i «yak», yani Tibet öküzüdür. Tibet öküzü, başı bakımından öküze, kuyruğu bakımından da at'a benzer. Bu benzerlikler sebebi ile gerek at ve gerek öküz, yak'ın yerine geçebilir. At'ın ve öküz'ün ibadet ve sihir kurbanları olarak kesilmesi, Tibet öküzüne benzemeleri yüzündendir. Önceleri Türklerde egemenliğin, simgesi olan «Tuğ», Tibet öküzünden yapılırdı. Sonraları, Türkler Altay'dan uzaklaştıkları için bu hayvanı bulamayınca, at ve öküz kurban etmeye başladılar.

İki kol'un eşitliği : Dörtlü il'ler dışındaki iller'den herbiri ikişer kol'u içine alır. Bu kollar'ın sağ ve sol kadrolarına konulması, eşit olduklarını gösterir. Şimdiye kadar, yalnız bir kol'un içindeki aşiretlerin eşit olduğunu görüyorduk. Aşiretlerin eşitliği Türk kavminin demokrat olduğunu gösterir.

Yalnız şurası vardır ki, ilkel kavimlerdeki demokrasi ve feminizm, bugünkü demokrasiye ve feminizm'e benzemez. O zamanki demokrasi ve feminizm, şimdiki demokrasi ve feminizm gibi devlet kanunlarına dayanmazdı. Din'den, sihir'den, töre'den doğmuştu. Eşitlik, henüz aristokratik devlet ve anti-feminist aile oluşmadığı için vardı. Görülüyor ki, ni-

telikleri tıpatıp benzemekle birlikte, cemiyet'in sonu gibi başlangıcında da bu iki çeşit eşitlik vardır.

Evlilikte eşitlik : Sağ ve sol ayırımında iki tarafın birbirine eşit olmasından doğan sonuçlardan biri de «il içi evlilik» (endogami) kuralı ile «evlilik birliği» kurumudur.

Henüz totemizm din'inden yeni çıkmış olan cemiyetlerde «dışardan evlilik» (exogamie) kuralı yürürlüktedir. Bu evlilik biçimi, kadının kendi sopundan olan erkekler için tabu, yani haram olmasının neticesiydi. Eski Türklerde ise, katı totemizm devri geçmiş, naturizm dönemine ulaşılmıştı.

Türk naturizm'inde, totemizm yalnız geride kalanlar olarak vardı. Bu açıdan, eski Türk cemiyeti, Avustralyalılara ve Kuzey Amerika yerlilerine ait totemizm'den çok ilerde bulunuyordu. Andığımız cemiyetlerde «dışardan evlilik» kuralı yürürlükte idi.

Eski Türklerde karının «İl»den olması şarttı. Karının il'den, yani kocanın akrabasından bulunması, onu hukuk açısından yükseltecek bir etkendi. Çünkü, eski kavimlerde her cemiyet, kendisini diğerlerinden daha yüksek ve soylu sayardı. Evlilik, soylulukta birbirine eşit iki kişinin birleşmesi demek olduğundan, ancak iki tarafı aynı il'den olan bir evlilik, Türk töresine uyabilirdi. Bu sebeple, o zaman «il içi evlilik» kuralının geçerli olması gerekiyordu.

Bazı başkanlar fetihlerle zengin olduktan sonra, eşleriyle yetinmemeye başladılar. Bunlar, aldıkları esirlerden, yahut egemenlikleri altına yeni giren oymaklardan güzel odalıklar edinmeye başladılar. Töre, bunları uygun bulmadığından, bunlara hatun adı verilemezdi. Bu yüzden eski Türkler bunlara «kuma» adını verdiler ve bir çeşit odalık olarak tuttular.

Kuma, gerçek eşden çok farklı idi : Kuma, bir eş gibi değil, hatun'un kız kardeşi gibi aileye katılırdı. Kendi çocukları kuma'ya «teyze» diyebilirlerdi. «Anne» diyemezler-

di. Bu sıfat, yalnız evin sahibesine yani gerçek eşe verebilirlerdi. Demek ki, annelik sıfatı, yalnız, il'den olan eşe özgü idi. Bundan başka, kumaların çocukları babalarının servetinden de pay alamazlardı. Bir hakan oğlu kuma'dan doğmuşsa, hakan olamazdı. Bu kural, İrandaki Kaçar sülâlesinde bugün bile yürürlüktedir.

Hakanlar tarafından Çin'den alınan prenseslere «konçuy» adı verilirdi. Bunlar, hukuk karşısında kuma'lardan yüksek olmakla birlikte hatun'lardan aşağı idiler.

Görülüyor ki, Türklerde kadın haklarının yüksek olması, bir taraftan da «il içi evlilik» kuralına dayanıyordu.

Kadın'ın toplumsal faaliyetlere katılımı : Kadın'ın hukuk açısından yüksek olması, bir yandan da kafıldığı toplumsal ve ekonomik hayatın çok olmasının ürünüdür. Kadınlar, o işlerden başka meyve toplama, avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, savaş, askerlik, millî ziyafetlere ve danışma toplantılarına, şölen ve kurultaylara girmek gibi birçok faaliyetlere katılırlardı.

Bu faaliyetler de kadının hukuk açısından yüksek, hür ve serbest olmasını sağlıyordu. Kişileri eşit olan ikinci ayırımın bu saydığımız sonuçlardan başka çok çeşitli sonuçları daha vardır. Fakat bunların hepsini saymağa kitabın kapsamı yeterli değildir.

3

SEKİZLİ VE ATILI SINIFLANDIRMA

Dört yöne, aralarındaki ikinci derecede yönler, yani kuzey doğu, kuzey batı, güney doğu, güney batı gibi yönler eklenince, rüzgâr gülündeki sekiz rüzgâr'a karşılık ola-

rak sekiz yön meydana gelir. Bu sayıya merkez'in eklenmesiyle (9) kutsal sayısı oluşur. (9) sayısının kutsallığı, sekizli ayırımın merkezle birlikte tam bir şeklini kapsadığındandır.

Çinlilerde sekizli sınıflandırma : Dörtlü ayırımda yaptığımız gibi, sekizli ayırımı iyi anlamak için, Çinlilerin skolastik felsefesine baş vurmak zorundayız. Bu felsefeye göre, sekizli ayırım «yang» adını alan (—) işaretiyle «yen» adını taşıyan (— —) işaretinin üçer üçer birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu ayırımı şekilleriyle gösterelim:

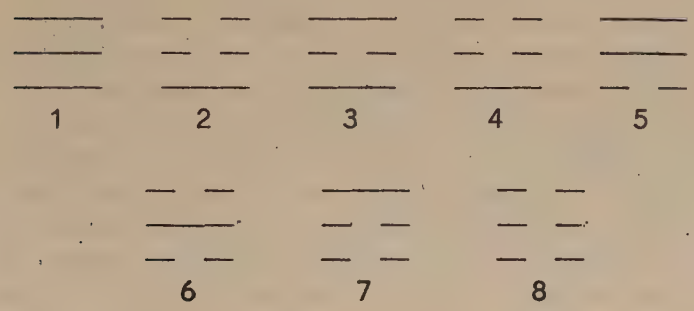

Bu kadroların kapsamlarından bir bölümünü misal olarak verelim :

1) Gök, tam erkek
2) Buğu, yukarı çıkma, ağma, göller
3) Ateş, ısı, ışık
4) Yıldırım
5) Rüzgâr
6) Su
7) Dağlar
8) Yer, tam dişi

Sekizli ayırımda «1» sayılı kadro «gök», 8 sayılı kadro

da «yer»dir. Bunlar Türklerin «Gök Tanrı» ve «Yer-su» ilahlarının karşılığıdır. Gök ile yer'in arasında bulunan diğer altı kudret de şu şekildedir:

1) Buğular, bulutlar, yukarı çıkma,
2) Ateş, ısı, güneş, ışık, şimşek,
3) Yıldırım
4) Rüzgâr ve orman
5) Su, ırmak, göl ve deniz
6) Dağlar

Şu sıra ve düzeni Oğuz'un teşkliâtıyla karşılaştıralım : Güya, **Oğuz Han**'ın «Gün-han, Ayhan, Yıldız-han, Gök-han, Dağ-han, Deniz-han» adlarında altı oğlu olmuş. Oğuz il'i, bunların torunlarından oluşan altı aşirete ayrılmış. Bu efsânenin gerçeği şudur : Bu altı isim, Gök Tanrı ile Yer-su'nun oğullarına ait isimlerdir. Demek ki, bunlar da ilah isimleridir. Bunların sekizli Çin ayırımında, açık seçik karşılıkları vardır. Meselâ, altıncı sıra iki tarafta da dağ'dır. Beşinci sıra iki tarafat da deniz'dir. Güneş her iki ayırımda da yer alır. Çin ayırımının tamamı elimizde olsaydı, Oğuz'un altı aşiretine ait ilahları orada tamamiyle görürdük. Gerçi bunlardan üç dairenin içeriklerinden bir bölümünü daha gösterebiliriz :

1) Gök güneyde, ışık ilkesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet, yaş, gök kubbesi, baba, hakan, yuvarlaklık, yada taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at, büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi v.b.

2) Yer kuzeyde, karanlık ilkesi, dişi, yer ilkesi, uyum, binek ve kasaplık dört ayaklı hayvanlar, kadın, ana yer, elbise, kazan, çokluk, kara, büyük arabalar v.b.

3) Güneş, etki, rüzgâr, orman (ağaç), uzaklık, yükseklik, kümes hayvanları, uyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketler, yüzde üç faiz v.b.

Bu ayırımı Oğuzlar'ın sınıflandırması ile karşılaştıralım. Oğuzlar'ın ayırım şöyledir:

Hakan	
Sol kol	Sağ kol
(gök)	(gün)
Deniz	Ay
Dağ	Yıldız
Hatun	

Hakan göğün, hatun «yer»in karşılığıdır. Diğer altı ata isimlerinden «Gün»ün iki ayırımda da var olduğunu görüyoruz.

Gerçi, Oğuz sıralamasındaki söğük'ler (millî ziyafette yalnız yetkisi olan beyler tarafından yenilen et parçası, söğüş) ile Çin ayırımı karşılaştırılınca, ikisinde de birinci kadroda baş, ikinci kadroda karın, üçüncü kadroda «uyluklar» yani but söğüklerinin bulunduğunu görürüz. Oğuzlarda, bunlardan birincisi Hakan'ın, ikincisi hatun'un, üçüncüsü Günhan aşiretinin söğük'üdür. Eğer bu Çinli ayırımının tamamı elimizde olsaydı, diğer sayıların birbirine uyduğunu görecektik. Yetişecek Çin tarihi konusunda çalışan genç bilginlerimizden bu önemli hizmeti bekleriz.

Sekizli ayırımın aslı : Türkler'in sekizli ayırımı, iki dörtlü ayırımın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bunun aslını ararsak, yine toplumsal teşkilâtta buluruz. Oğuzlar'da «Boz-ok» koluyla «Üç-ok» kolu birleşerek, Oğuz il'ini meydana getirmişlerdir. Üç-ok'ların Yer-su'ları olan Gök, Dağ, Deniz Han'lar'ın, Oğan'la iki oğlu olan «Demir-han»la «Su-han»ın karşılığı olduğunu görürüz. Bu karşılık olma Üç-ok'lar önceleri dörtlü bir ayırıma bağlı iken, Hakan'la hatun'a yer bulabilmek için, üçlü ayırımda olduğu gibi simetrik bir şekil almıştır. Demek ki dış görünüşü ile altılı bir ayırım şeklinde görünen Oğuz teşkilâtı, gerçekte sekizlidir. (Bu konuyu açıklığa kavuşturalım:)

Altılı tasnif : Altılı ayırım, sekizli ayırımdan doğmuştur. Oğuzlarda iki dörtlü aşiret birleşince, sekizli bir il meydana gelmiştir. Fakat, bu ayırımın iki hanesi Hakan'la hatun, yahut gök'le yer'e ayrıldığı için, ayırımda altı hane kalmıştır. Üç Tanrı, yani «Gök, Dağ, Deniz» Hanlar da Üç-ok'ların hem ilah ve hem de atalarıdır. Görülüyor ki, bu sınıflandırma Türkler'in toplumsal düzeninden doğmuştur.

Çinlilerde altılı sınıflandırma : Çinlilerde altılı ayırım kutsal bir sınıflandırmadır. «Ho-han-şu» ismindeki Çin kitabında yazıldığına göre, senenin on ikinci ayında başkent yahut komutanlık merkezi olan her şehrin dışında topraktan altı adet öküz yere dikilir (Cycle Turc).

Din konusunda gördüğümüz gibi, Oğuz boylarının sembolleri yalnız bu altı ilâh'tan ibaret değildir. Oğuz boylarının ongun'larıyla söğükleri de altışar adettir.

Oğuz il'ine bağlı olan «Uygur, Karluk, Kalaç, Kıpçak, Kanklı, Ağaç-eri illeri de altıdır. Turfan'a «Beşbalık» denmesinin sebebini, beşli sınıflandırma bölümünde göstermiştik. Kâşgar yöresine «Altı şehir» denmesi de, orada egemen olan Oğuz il'inin altı ayırıma bağlı olmasından meydana gelmiştir.

Türk teşkilâtlarında «Altı bölüğe bölme» kuralına birçok yerlerde rastgelinir :

1) Gültekin kitabesinde «İşte, yirmi altı yaşında amcam kağan'ın saltanat ve hükûmetinde olup bitenler : Altı Çob ve Soğdaklar üzerine sefer ettik ve onları bozduk.»

2) Eski zamanda Moğollar «tuman» diye adlandırılan altı kısma bölünmüştü. Bunlar da cağuk gar (sağ kol), bırağok gâr (sol kol) adlarıyla iki kol'a ayrılırdı. Sağ kol'a Han kumanda ederdi. Sol kola Han'ın kardeşi yahut oğlu yani veliaht kumanda ederdi. **(Grand Asiklopedi, cilt 24, sayfa 68).**

Moğollar'ın bu ayırımında, Oğuzlar'ın, gerek Bozok ve Üçok diye altı uz'a, gerek altı ile ayrılmalarının bir eşi görülüyor.

3) Eski Hyung-nu'larda, Türk il'i altı kısma ayrılarak, büyük başkanın kumandası altına verilmişti. Bu il de sağ kol ve sol kol diye ikiye ayrılmıştı. Kollara kumanda eden iki büyük beylerbeyi idi.

Osmanlı Devletinin kapıkulu askeri arasında «Altı bölük» isimli süvari ocakları vardı ki, «atlı», «silahdar», «sağ ve sol» «sağ ve sol garipleri» isimli iki süvari bölüğü isimli bölüklerden oluşuyordu. Bunlardan atlı ile silahlı «Baş bölük», sağ ve sol «Orta bölükler», sağ ve sol gariplerine de «Aşağı bölükler» denilirdi.

Atlıların bayrağı kırmızı, silahçının sarı, orta ve aşağı bölüklerin alaca idi **(Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, Abdurrahman Şeref, cilt 1, sayfa 319).**

Eski Osmanlı teşkilâtında «kalemiye» yolunun son rüt beleri, nişancılık, defterdarlık, başkanlık, defter eminliği, birinci ve ikinci sıra defterdarlıkları idi ki, sözü edilen dev let hizmetleri, **«altı devlet hizmeti»** diye adlandırılırdı. **(aynı eser, cilt 1, sayfa 306).**

Eski Osmanlı teşkilâtında devlet egemenliğinin simgesi olan «Tuğ» şu sıra ile takılırdı: Sancak Beyi'nin bir tuğ'u, beylerbeyi'nin iki tuğ'u, vezir'in üç tuğ'u vardı. Sadrazam beş tuğ'a kadar kullanabilirdi. Altı tuğ Padişah'a özgü idi.

Büyük memurların atamasında da Sadrâzam, padişahtan izin istemeden beş memuru tâyin edebilirdi. Altı memuriyetin birden verilmesi Padişah'a aitti.

Sekiz sayısının kutsallığı : Batı Türklerinde yedi sayısı kutsaldı. Bunun sebebi de açıktır: Yedi sayısı, altı bölüğe, il'i temsil eden merkez'in eklenmesi ile oluşmuştur. Batı Türklerinde, her insanın yedinci atasına kadar dedelerinin belli olması gerekirdi. «Yedi ata» sözü yedinci göbeğe kadar ulaşan dedeler demektir. «Ben kızımı yedi yabancıya veririm.» «Yedi yabancıdan kız alırım.» gibi deyimler eskiden Türklerde de bir tür dışardan evlilik kuralının yürürlükte olduğunu gösteriyor.

Çok eski zamanlarda, evlilik «soy»un dışında, «il»in içinde imiş. Nasıl ki, ilkel cemiyetlerin birçoğunda evlilik, soyun içinde ve sopun dışında kalmak zorunda idi. Şu kadar ki, Türk ilinde, iç evlilik gittikçe kuvvetlenmiş, dış evlilik ise fonksiyonunu ve gerekliliğini yitirmiştir.

«Yedi kud-ay» da, merkezle birlikte altılı teşkilâta karşılıktır.

Yirmi dört boy : Altılı ayırımdan yirmi dörtlü sınıflandırma doğar. Çünkü, altılı ayırımı meydana getiren, Oğuz Han'ın veyahut daha doğru söylenişi ile Gök Tanrı'nın altı oğludur. Bunlardan herbirinin de dörder oğlu meydana gelmekle, yirmi dörtlü teşkilât oluşmuştur. Şurası var ki, altılı ve yirmi dörtlü düzeni kuran Hyung-nu'ların hanı Mete'dir. Mete, kuvvetli bir ordu meydana getirmek için, atlı okçulardan oluşmak üzere yirmi dört tuman kurmuştur. Her tuman, şimdiki tugay derecesinde olup, onbin askeri kapsardı. Altılı teşkilât da, bu tugayların dörder dörder birleşmesinden meydana gelmiş altı süvari tümeninden ibarettir.

Bu ayırım «Oğullardan ve torunlardan doğmuştur» diyenler, daha sonra gelen Oğuzlar'dır. Halbuki, bu teşkilâtın kurucusu olan Mete, bunlardan çok eskidir. O halde, Oğuzlar'ın altılı ve yirmi dörtlü teşkilâtı, oğullar ve torunlardan meydana gelmiştir. Oğuzlar'ın düzeni, eski bir teşkilât'ın (Mete teşkilâtının) devamından başka birşey değildi. Demek ki, bu teşkilâtı iyi anlayabilmek için de eski «Türk-Çin» mantığına baş vurulmalıdır.

Yirmi dörtlü sınıflandırma nerelerde var? : Yirmi dörtlü ayırıma Selçuklar ve Akkoyunlular, son zamanlarına kadar uyuyorlardı. Bu ayırım, Selçuklulardan, Eyyubî'lere, onlardan da Mısır Kölemenlerine geçti. Hatta, Kürtlerden «Rojki» birliği de yirmi dört aşiretten meydana gelir. Deli

Petro, Yakutlar'dan yirmi dört şaman'ı Petersburg'a getirmiş. Olabilir ki, bu gelenler, şamanlar değil de toyonlar'dı. Çünkü, şamanizm, yirmi dörtlü ayırımı da kendisi için kullanmak gücüne sahipti. Bilindiği gibi, dört büyük şaman da dört yönden dört kabilenin simgeleriydi.

Yirmi dörtlü teşkilât Moğollardan «Oyrat» larda da görülmüştür. Eski Osmanlı vezirlerinin içoğlanları da yirmi dört tane idi.

4

DOKUZLU VE SEKİZLİ SINIFLANDIRMA

Bu ayırımın kökeni : Dörtlü ayırımın iki katından sekizli ayırım meydana geldiği gibi, bir sekizli ile bir dokuzlunun birleşmesinden «Dokuzlu - sekizli» ayırım oluşmuştur. Yakutlar'ın teşkilâtı bu ayırıma bağlı olduğu gibi, herhalde, Dokuz Oğuzlarla, Dokuz Tatarlar da bu teşkilâta bağlı idiler. Bu durumda bu iller'in isimleri sağ kol'larına göre konmuştu.

Dokuzlu ayırımın başka şekli : Karluklarda da dokuzlu ayırım, üç adet üçlü ayırımdan doğmuştur. Karluk birliğinin teşkilâtı şu şekilde idi :

3	Çiğil kabilesi	Koelin, köklen
3	Kazak	Beda
3	asıl Karluk	Tihsin

Üçlü ayırımın beşli ayırımdan nasıl doğduğunu bize «Ogan»la iki oğlu olan «Su-han» ve «Demir-han» gösterir. Bu sonuncu ayırım, «Od-han»la «Ağaç-han»ın sınıflandırma-

dan çıkarılmasıyla meydana gelmiştir.

9 sayısının kutsallığı : Doğu Türklerince 9 sayısı kutsal olduğundan, ödüller ve cezalar bu sayıdan ya da bunun katlarından yapılırdı. Meselâ, Tarhanlık dokuzuncu göbeğe kadar geçerdi. Bir hırsız'a çaldığı mal geri verdirtildikten başka, dokuz katı da, para cezası olarak alınırdı. **(Tarih-i ilm-i Hukuk, Mahmud Esat).**

Millî ziyafetlerde ve dinî âyinlerdeki kurbanlar ve sunulan şeyler ya dokuz, yahut dokuzun katlarından olurdu. Meselâ, Ebülgazi'ye göre, Oğuz Han destasına göre, onun zamanında yapılan bir ziyafette yaldızlanmış bir oba kurularak dokuz yüz at ile dokuz bin koyun boğazlamışlardı.

Dokuz dallı bir çam ağacından, kavimlerin dokuz atası olan «Dokuz atalar»ın türemesi, Altay Türklerinin huş ağacı ormancığında yaptıkları âyinde, göğe çıkmak için merdiven olarak kullandıkları bir huş ağacında basamak yerine dokuz kertiğin açılması gibi olaylarda da dokuz sayısının esas olduğunu görüyoruz. Güya, Çinlilerin ilk hükümdarı da dokuz vazo yaptırmış.

5

ON YEDİLİ SINIFLANDIRMA

Dokuzlu ve sekizli sınıflandırmaların birleşmesinden «17» sayısı meydana gelmiştir. Altaylılarda, gök katları ve tanrıları, yeryüzündeki Yer-su'lar ve uruk'lar hep onyedi'dir. 4'lünün iki katından 8'li meydana geldiği gibi, 8'linin iki katından 16'lı ayırımın meydana gelmesi gerekirdi. Bunun 17 olmasının, sağ kol'a merkezin eklenmesi sonucu ortaya çıktığını yukarıda görmüştük. Demek ki, bu ayırımda da esas

olan 16 sayısıdır. Bu sayıyı Japon bayrağında da görürüz : Bu bayrağn zemini beyaz olup ortasında bir daire vardır. Bu daireden kenara kadar uzanan ve ışık şeklinde bulunan 16 tane şerit doğmuştur (Almanak, Haşet 1924).

Görülüyor ki, Türk mantığının sayıları Çin ve Japon bayraklarına kadar etkin olmuştur. Bu durum, Türk mantığının ne kadar kapsamlı ve önemli olduğunu göstermeye yeterlidir.

6

EŞİT OLMAYAN İKİLİ AYIRIM

Ak ve kara ayırımı : Çinliler, eşit olmayan ikili ayırımı yang ve yen kavramları ile meydana getirmişlerdi. Eski Türklerde yang'ın karşıtı «ak», yen'in karşıtı «kara»dır. Doğu Türkleri ak'a «gök», kara'ya «yağız» derlerdi. «Gök Tanrı», «Yazığ yer» gibi.

Ak-kara ayırımının Türklerde uygulanması: Türklerin en eski devirlerinde bu ayrıma gereksinmeleri yoktu. Çünkü, o zamanın Türk teşkilâtında il'in bütün aşağı tabakaları ve kişileri birbirlerine eşittiler. O zaman «Karabudun», «Kara-ulus», «Kara-gün» gibi terimler ve bu terimlerin simgelediği egemen olmayan halk grupları yoktu. Erlik Han ve onun egemen olduğu yeraltı dünyası da yoktu. Fakat, er-geç bu gruplar ve ilâhlar da meydana geldiler. Bu yüzden, ayırımlar içinde bunları da bir kadroya koymak gerekti. İşte o zaman ak ve kara ayırımı, sağ-sol ayırımının yanında yer tutmaya başladı. Türkler, tarafları eşit olan ikilikleri sağ-sol ayırımına, tarafları eşit olmayan ikilikleri de ak-kara ayırımına dahil ettiler. Bu ikili ayırımın iki tane olmasından, bilhassa

kadın türü yararlandı. Çünkü, Çinliler gibi Türklerde de yalnız bir türlü ayırım bulunsa idi, Çinlilerde olduğu gibi zorunlu olarak kadın aşağı olan sınıfa sokulacaktı. Halbuki; Türkler, Çinlilerin «yang-yen» ayırımına karşı «ak-kara» ayırımını kullanmakla birlikte, ayrıca eşit değerlerden oluşan «sağ-sol» ayırımını kabul ettiler.

«Sağ-sol ayırımını yukarıda gördük. «Ak-kara» yahut «gök-yağız» ayırımını da burada inceleyeceğiz.

Göktürk, karabudun : Aristo sistemi, eşitliksiz ikili sınıflandırmaya gereksinim gösterir. Doğu Türklerinde cemiyette egemen olan grubun ismine «Gök» egemenlik altında bulunan gruba ise «kara» sıfatları verilirdi. Göktürk, Karabudun gibi.

Bunların simgeleri olan ilâhlara da «Göktürk», «Yağız yer» denilirdi. Altay Türklerinde birinciye «Bay-ülken», ikinciye «Erlik Han» adları verilirdi. Oğuzlarda da birinciye «ak» ikinciye «kara» adları verilirdi. Ak söyek, ak kemik, kara söyek (kara kemik) gibi. Bu terimlerden birincisi aristokratları, ikincisi egemenlik altındaki halkı ifade ederdi.

Eski Türklerde bir başbuğ yenildiği zaman «Kara-han», yahut Moğolca aynı anlama gelmek üzere «Gur-han» adını alırdı. İntikamını alıncaya kadar bu san üzerinde kalırdı.

Esir ve tutsak olan bir millet de «kara» sıfatını alırdı. Türklerden «Bolak» kavmi, Kıpçaklara yenilip esir olunca «Kara bolak» adını aldı. Sonra, esirlikten kurtulunca kara sıfatını üzerinden attı.

Eski Türklerde ruhlar (çorlar)da ak ve kara olarak ayrılmıştır : Ak çor ve kara çor iyi ruhlar ve kötü ruhlar demektir.

Şamanların da ak'ı ve kara'sı vardı. Ak şaman yaz âyinlerini, kara şaman kış âyinlerini yönetirdi. «Ak gün, kara gün» deyimleri de, zamanın iki rengini gösterir.

İlâhlar teşkilâtı : İki türlü ikili ayırım, ilâhlar'ın iki türlü ayırımını gerektirmiştir. Bu ayırımlar şöyledir :

I

Sol kol (yer-su'lar) — Sağ kol (tanrılar)

II

Ak : Gök Tanrı
Kara : Yağız yer

Görüyoruz ki, bu şekillerden birincisi yatay, İkincisi dikeydir. Yataylık eşitliği, dikeylik eşitsizliği görsterir.

7

ÜÇLÜ SINIFLANDIRMA

Bu iki ayırımın birleşmesi : İki sınıflandırmada da yukarıki göğe ait olan kısım değişmiyor, yer'e yahut yeraltına ait kısım değişiyor. Böylece, ikisindeki «Gök Tanrı»yı aynı şey sayarsak, birbirine karşıt olan Yer-su'lar ile Yağız-yer'in eklenmesi ile ilahlar'ın üç derecesi meydana gelir. O zaman bu üçlü ayırımı şöyle gösterebiliriz :

1) Gök Tanrı (ak)
2) Yer-su'lar (ak ve kara)
3) Yağız yer (kara)

Dünyalar : Bunlardan üç dünya meydana gelir:

1) Yukarıki dünya (ak)
2) Orta dünya (ak ve kara)
3) Aşağıdaki dünya (kara)

İşte eski Türkler'in evren hakkındaki görüşleri bu şekilde idi. Bütün varlıklar bu üçlü ayırıma alınabilirdi. Fakat, bu üçlü ayırım, yukarıda anlatılan üç ayırım ile karıştırılmamalıdır.

Türklerde evlerin ocağındaki ateş de üç türlüdür. Bunlardan herbiri bu üç dünyadan birine aittir. (Din konusuna bakınız.)

Toyonlar, bu üç dünyaya, oranlarına göre ayrı nitelikler kazandırırlâr :

1) **Altın kemikler** : Prensler'dir. Tanrılar gibi bunlardan hiç zarar gelmez. «Tekin değil» deyimi» bunlarla doğmuştur. Zararlı olanlar hakkında söylenir.

2) Ak kemikler

3) Kara kemikler

Şamanlar da bu üç âleme karşılık ayrı isimleri alırlar :

1) Tar-han

2) Ak şaman

3) Kara şaman

Çadırlar da üç türlü idi : Kara çadır, ak çadır, kızıl çadır. Bunlardan birincisi kara kemiklere, ikincisi ak kemiklere, üçüncüsü altın kemiklere aitti. Hakanlar'ın çadırları altınlı idi.

ESKİ TÜRKLERDE İLİM

Eski milletler zorlamasız bir deneyimden doğdukları için, yalnız teknikler müsbetti. Onların ilimlerine gelince, geleneksel mantığa dayandıkları için objektif değil subjektif idiler. Bu gibi kavimlerde, kesinlikle doğru olan tekniklerle, ilimler yanyana yaşarlar. Meselâ, bugünkü Çinliler'in tekniklerine bakalım, görürüz ki, büyük bir gelişme göstermiştir. Fakat, ilimlerine bakarsak, o zaman geleneksel bir mantıktan doğan ve doğru olmayan inanışlar karşısında ka-

lırız. Eski Mısırlılar, Keldaniler, İranlılar da böyle idi. Bunlardaki medeniyet, ilmî bir medeniyet değil, teknik bir medeniyetti. Akılcı ilimler, ilkin Eski Yunanlılarda başladı. Bu sebeple, Eski Yunanlılarda medeniyet, yalnız tekniklere değil, akılcı ilimlerine de dayanıyordu. Bugün Avrupada da öyledir. Bugünkü Avrupa medeniyeti de objektif, müsbet ve akılcı ilimlere uymuş, diplomalarını ilimlerden almıştır. Demek ki, eski kavimlerde tekniklerden başka kendilerine özgü ilimleri vardı. Fakat, madde alanında iş gören, yalnız teknikleriydi. İlimleri yalnız toplumsal değer hükümlerini sembolik olarak ifade etmek açısından doğru olabilirdi. Meselâ, Çinlilerde her yön kendi hayvanının ismini alır ve çeşitli durumlara göre uğurlu yahut uğursuz sayılır. Uzayı yönetmekle görevli olan sembolik hayvanlar, gök gibi yeri de idâre eder. Bir tepe yahut coğrafî bir alan kaplana benzedi mi, taoizm'e göre bu kaplandır. Ve dolayısıyle batıdadır. Bir ejderhayamı benziyor, o halde ejderhadır ve doğudadır. Bir yerden göç edileceği zaman yöredeki eşyaya bakılır: eğer bunlar kendi yönlerine uygun şekillere sahip iseler, meselâ batıda bulunanlar kaplana, doğuda olanlar ejderhaya benziyorlarsa, bu göç uğurlu kabul edilir. **(Sosyoloji yıllığı cilt 6, sayfa 55).**

Bu yukarıda gösterdiğimiz ilkel ayırımlar, Çin'de halk taoizm'inin esasını ve «Yi-King» adlı kutsal kitabın da konusunu oluşturur.

Eski zamanlarda Türk kavminin de «Hangi şeyler uğurludur ve hangileri uğursuzdur?» sorusuna cevap veren geleneksel bir ilimleri vardı. Bu ilim, pratik hayatlarına rehberlik ederdi. Bugün «Tandırname» yahut «Keçe kitap» adını verdiğimiz halk inanışları ve uygulamaları o eski Oğuz ilminden geri kalmış artıklarıdır. Yapacağı bir işin uğurlu olup olmadığını bilmek bugün bile birçoklarının ruhunu yoran önemli bir problemdir. Bugün bile felsefenin rolü, insanlara ümit vermek ve uğurlu ile uğursuzu ahlâk alanına

taşıyarak, «İyi ve fena» adları altında yeniden diriltmektir. İnsanlar, hâlâ en doğru felsefeyi değil, en çok ümit veren felsefeyi arıyorlar. Bu bakımdan eski Türkler'in geleneksel ilimleri, realite bakımından gerçekten uzak olmakla birlikte, değer ve ülkü açısından çok kapsamlı idiler. Eski kahramanların fatihler'in, büyük kumandanların başarısındaki sırrı arayacak olursak, bunların yanında daima kendilerine ümit ve iman aşılayan «Bilge»lerin, ozanlar'ın manevî aydınlatmalarını ve yol göstermelerini buluruz.

Aristo'nun mantığı nasıl oluyor da bu eski mantıklardan çıkabiliyor? İlkel cemiyetlerde eşyayı içinde sıralamak için yalnız sosyal kadrolar vardır. Aile yalnız kişilerden oluşmuş değildir; birçok eşya da ailelere dahildir ve böylece kutsal mantığın çeşitleri meydana gelmiştir. Aileler birleşerek kabileleri, kabileler de birleşerek aşireti meydana getirmiştir. O halde, aileler bir kutsal tür olduğuna göre, kabileler de birer kutsal tür ve aşiret de bunları çevreleyen «en yüksek türü» meydana getirirler.

Bu ayırımlarda bir türe dahil olan insanlar, maddi benzerlik dolayısiyle birbirinin aynı bulunan kişiler olmayıp, belki, aynı aileden olmak ilişkisi ile aynı kutsallığa sahip olan şeylerdir.

İşte, ilk ayırımda, yüksek türün, türlerin ve çeşitlerin içindeki kişilerin benzerliği ,maddi bir benzerlik olmayıp, bağlı sayıldıkları aşiret, kabile ve ailelerin sahip oldukları kutsallığa ortak olarak sahip bulunmaktan doğan bir benzerliktir. İlkel kavimler bir yandan toplumsal hayatta bu sosyal benzerliklere önem verirken, diğer yandan da ekonomik ve teknik hayatta maddî özellikleri ve bu özelliklerdeki benzerlikleri de dikkata almaya mecbur oluyorlardı. Böylelikle dinî sınıflandırmanın dereceli düzeni yanında bir de düzensiz, kabataslak bir teknik sınıflandırma oluşmakta idi. Fakat, insan zekâsı birliğe eğilimli olduğu için, bu teknik sınıflandırmaları meydana geldikçe, dinî ayırım düzenine sokmağa çalışıyordu.

Özellikle, beri yandan din de daimi bir değişme, başkalaşma ve gelişme hâlinde olduğu ve toplumsal teşkilât devamlı değiştiği için, dinî ayırımda da gittikçe artan bir esneklik ortaya çıkıyordu. Bunun sonucu olarak dinî ayırımın çerçeveleri devamlı kalmakla birlikte bu çerçevelerin içindeki eşya, maddi benzeyiş ilişkisine bağlı olarak niteliklerini değiştirmeye başladılar. Meselâ, dörtlü sınıflandırmada «Güneş, ay, yıldızlar, gezegenler» değerleri ve kutsallıkları yönünden ayrı türlere dahil edilmişken, yavaş yavaş bunlar maddi olmaları açısından aynı türe sokulmaya başlandı. Teknikler'in pratik deneyimlerinden doğan bu yeni ayırımlara yardım ettiğinden, başlangıçta gerçeğe uymayan geleneksel sınıflanlamaların kadrolarına yavaş yavaş gerçekte bir türden olan eşya ve maddeler konmaya çalışıldı. İşte bu «Spontanè» işlemlerin sonucu olarak, maddi ve gerçek türler meydana geldi. Bu türlerin birleşmesinden cins'ler ve cinsler'in birleşmesinden de «yüksek cins» oluştu. İşte, somut ve rasyonel mantığın geleneksel mantıklardan yavaş yavaş doğması bu şekilde meydana gelmiştir.

O halde, somut mantığın kavramları nitelik yönünden reel olan bir takım bilgiler, gittikçe daha çok teknik deneyimlerin etkisiyle gerçeğe doğru değişme özelliğini kazanmakla birlikte sınıflandırmaların kadroları açısından sürekli toplumsal kalırlar. Aklın, toplumsal sınıflandırmalara uygun bir düşünme teşkilâtı olması, bu sebebin bir sonucudur.

ESKİ TÜRKLERDE FELSEFE

Sembol dili : Medeni milletler kelimelerle konuşurlar. Bu yüzden felsefeleri, kavramlara dayanan bir felsefedir. Eski Türkler ise, kelimelerle ve kavramlarla değil, sembollerle düşünürlerdi. Eski Türk felsefesine sembolizm adını verebiliriz.

Sembol, ruhumuzun şuur altı tabakasında yaşayan, şuursuz bir değer hükmünün, şuursuz bir ülkünün yerine geçen, şuurlu bir hayaldir. Eski Türkler'in yazılmamış, belki de söylenmemiş gizli düşünüşünü anlamak isterseniz, din'deki ve bilhassa mitolojisindeki sembolleri incelemelisiniz.

Sembollerin asılları : Türk sembolleri hangi gerçek varlıkları temsil ediyor? Bunları birer birer inceleyelim :

Tabiî aşk devri : Eski Türkler, cemiyet'in büyük buhranlar, coşkunluklar, kendinden geçmelerle dolu olan zafer günlerinin, yaratıcı an'lar olduğunu ve bütün ülkülerin bu anlarda yaşanılan coşkulu hayatlardan ibaret bulunduğunu şuursuz olarak anlamışlar ve bunlara «Tabiî aşk günü», «Tabiî aşk gecesi» gibi adlar vermişlerdi. Güya, bu günlerde ve gecelerde tabiattaki tümel (bütün) aşk coşardı. Onun ışığı bir ışık sütunu şeklinde ortaya çıkardı. Bu ışığın en ufak bir dokunuşu, dokunduğu canlı cansız şeyleri gebe bırakırdı. Ve bu dokunuştan doğan çocuktan, yeni bir il doğardı. Bu il, zaferlerle şan ve şeref kazanan bir budun'du..

İdealin girdiği ruhları gebe bıraktığı ortadadır. Eski Türklerin ışık sütûnundan yahut altın ışık'tan şuursuz bir biçimde algıladıkları realite ülküden ibaretti. «Kut», toplumsal vicdan olup bu vicdan'ın önem verdiği şey «kutlu» oluyordu. Ülkü, yaratıcı bir hamle olduğundan, girdiği ruhları gerçekten gebe bırakırdı.

Kara-han ve su: Türk mitolojisinde Kara-han, ülkünün doğuşundan önceki karanlık hâlidir. Kara-han'a arkadaşlık eden uçsuz bucaksız «su», cemiyetin kaos durumudur.

Bay-ülken ve Erlik Han : Bu ikisinin evlenmesinden, şuurlu bir biçimde toplumsal vicdan doğuyor. Toplumsal vicdan sevinçli, kendinden geçmiş bir halde ise, insanlardan şenlikler ve gösteriler istiyor. Toplumsal vicdan, millî bir felâket yahut vatanî bir matem zamanında doğmuşsa, insanlara büyük bir öfke içinde görünüyor ve kişileri yas tutmağa, kendi elleriyle yüzlerini paralamağa, saçlarını yol-

mağa yöneltiyor. Birinci hal, toplumsal vicdanın «cemal», (güzel) ikincisi «celâl» (ulu) sıfatiyle görünmesidir. Bu görünüşlerden birincisine «Bay-ülken» denilir, ikincisine ise «Erlik Han» adı veriliyor. Sosyol ödülü veren toplumsal vicdan olduğu gibi, sosyal cezalandırmayı da yapan yine toplumsal vicdan'dır. Bay-ülken birinci durumun sembolü olduğu için, ödüllendirme ilâh'ı oluyor. Erlik Han da ikinci durumun sembolü olduğu için, cezalandırma ilâh'ı oluyor.

Ayzıt'ın niteliği : Ayzıt, cinsel ahlâk işlerinde toplumsal vicdanın görünümüdür. Toplumsal vicdan, namuslu ve temiz olanlara ödül, namussuzlara ceza verdiği gibi, Ayzıt da ayni işleri yapıyor.

Toplumsal vicdan hangi kişinin temiz ve namuslu, hangisinin namussuz olduğunu biliyor. Ayzıt da kişilerin cinsel ahlâk'a ait günah ve sevaplarını biliyor kamuoyu namussuzları değerden düşürdüğü gibi, Ayzıt da namusluları sarayına kabul ettiği halde, namussuzları kabul etmiyor. Ayzıt'ın sarayı halk'ın cinsel vicdanından başka birşey değildir.

Ongun'lar : Ongun'lar içinde bulundukları halk tabakalarının egemenliğini temsil eden sembollerdir. Ongun Kişiselleşirse, kamu egemenliği de kişiselleşmiş olur. Bir grubun Ongun'unu, başka bir grup zorla alırsa, birinci, ikincinin egemenliği altına girmiş olur. Bu Ongun bir kişinin değil de başka bir il'in eline geçmişse, onun sahibi olan halk tabakası da o il'in egemenliği altına geçmiş olur.

Renkler : Renkler, dört yöne ve merkeze ait beş tabakadan hepsinin kutsal olduğunu, fakat, hepsinin kutsallığı ayni olmayıp, herbirinin ayrı ayrı türleri olduğunu gösterir.

Söğükler : Söğükler, hayvansal organların unsurlarıdır. Oğuz ili kendisini bir sosyal vücut biçiminde, organlarını da, bu vücudun parçaları halinde kabul ettiği için bütün organlara birer hususi söğük ayırmıştır. Bu benzetme, cemiyetteki dayanışmanın canlı ve kuvvetli olduğunu gösterir.

Çor'lar : Yöresel kamu oyları, yerel nitelikteki küçük

toplumsal vicdanlardır. Bu küçük toplumsal vicdanlar sevinçli oldukları zaman «Ak çor», düşünceli oldukları zaman «Kara çor» sembolleriyle gösterilirler.

Kısrak memeli sanem (put, heykel) : Erkek türüne ait toplumsal vicdanın sembolüdür.

İnek memeli sanem : Kadın türüne ait toplumsal vicdanın sembolüdür.

Od ata, od ana : Aileye özgü toplumsal vicdanın semsolleridir.

Asen : Kişilerde toplanan ve görünen toplumsal şahsiyet'in sembolüdür.

Yer-su'lar : Aşiretlere özgü toplumsal vicdanlardır. Bunlar yalnız kendi aşiretlerinin zaferini isterler.

Oğan : Merkezde olan Yer-su'ların özel etkilerine engel olup il'in birliğini temsil eden bütün il'e özgü toplumsal vicdandır.

Tanrılar : Barış ve barışıklık yanlısı olup, Yer-su'lara bağlı aşiretleri savaştan ve kan dâvasından uzak tutan il kurucusu aşiretlerin toplumsal vicdanlarının sembolüdür.

Gök Tanrı : Bütün il'e ait toplumsal vicdanın sevinçli zamanlarındaki sembolüdür.

Erlik Han : Bütün il'e ait toplumsal vicdanın, genel felâket zamanındaki sembolüdür.

Dokuz dallı çam : Dokuz kavime ait toplumsal vicdanların sembolleridir.

Yerin merkezindeki çam'ın Bay-ülken'e kadar yükselmiş olması : İkisi de büyük il'in sembolleri olan Bayülken'le Oğan'ın birbirine eşit olduğunu gösterir.

İl'in kara sıfatını alması : Yenilen yahut esir olan il'in kurtulmak ve intikam almak için hazırlandığını gösterir.

Gur-han ve Kara-han : Yenilmiş ve ülkesinden kovulmuş olan hakanın eski hakanlığı geri almaya ve intikam almaya çalıştığını gösterir.

Gerek il, gerek Hakan, hürriyetlerini kazandıktan sonra, bu sıfatı isimlerinden çıkarırlar. Meselâ, Bolaklar, Kıpçaklara esir olunca «Kara Bolak» adını aldılar, esirlikten kurtulunca «Ak Bolak» adını yeniden kazandılar.

Kurt, arslan totemleri : Totemleri, zayıf hayvanlardan olan kavimler içinde kurt ve arslan gibi totemler ortaya çıkarılınca, cemiyet'in içinde emperyalizmin başlamış olduğu anlaşılır. Bu kuvvetli totemler bir il'e ait ise, emperyalizm'i yapan ildir. Yok, bir sülâleye ait ise, o zaman emperyalizm'i yapan o sülâledir.

Gökle yer : Gökle yer, il'in sağ koluna ait toplumsal vicdanlardır.

Ay'la güneş : Ay, milletteki erkeklerin, güneş, kadınların sembolüdür. Bu suretle Hyung-nu tanjularının Çin fağfuruna (imporator) mektup yazarken, başına «Gökle yer'in doğurduğu, gün ve ay'ın taht'a çıkardığı Kun'ların büyük tanjusu, Çin fağfurundan rica eder ki..» diye yazardı.

Gökle yer, sağ ve sol kolların toplumsal vicdanları olduğuna göre, hakanın egemenliğini bu iki vicdan'ın doğurmuş olduğu ve erkek âlemiyle kadın âleminin toplumsal vicdanlarının da beraberce bunu doğrulamış oldukları anlaşılıyor.

Tanrı kut'u, İdi kut : Bu terimlerden birincisi Hyungnu'lara, ikincisi Uygur-Dokuz Oğuzlar'a aittir. «İdi» kelimesi de «Gök Tanrı»nın karşılığıdır. Bu terimler gösteriyor ki, Kun hükümdarıyla Dokuz Oğuz Hakan'ı kendilerini «Tanrısal hak = Droit divin»a sahip sayıyorlardı. Tanrısal hak, «Toplumsal vicdan'ın doğruladığı hak» demek olduğundan, Kun'larla Dokuz Oğuz'lar'ın, hükümdarlarını, toplumsal vicdan'ın kabul etmesi ile hükümdar olmuş saydıkları anlaşılır.

Yukarıdaki misaller gösteriyor ki, Türk din'i ve Türk mitolojisi zengin bir sosyolojidir. Sembollerin arkasında realiteleri görenler, bu sosyolojiyi kolayca okuyabilirler. Türk

dinindeki bütün semboller, sosyal realitenin ve özellikle toplumsal vicdan'ın hayalî ve efsanevî ifadesinden ibarettir. Yukarıdaki usulü, bütün Türk efsanelerine ve felsefelerine uygulayacak olanlar, daima bu gerçekçi sembolizm'i göreceklerdir.

İKİNCİ KİTABIN SONU

ÜÇÜNCÜ KİTAP

İSLÂMİYETTEN ÖNCE TÜRK DEVLETİ

I

İL NEDİR?

Eski Türklerde, devlet'in en basit şekli «il» adını alırdı. Doğu Türklerinde, büyük olsun, küçük olsun, siyasal varlığı olan her cemiyete «Budun» derlerdi. Kâşgarlı Mahmud'a göre, budun, «halk» anlamınadır. Budun, bağımsız olduğu zaman «millet» anlamına idi. Orhun kitâbesinde bağımsız olsun olmasın, bütün milletlere «budun» adı verilmiştir. Meselâ, Çinliler, Hıtay'lar, Tibetliler birer budun idiler. Bağımsız olan Kırgızlar da bir budun idi. Bağımsız olmayıp, Göktürklerin uyruğu olan Türgiş'ler bir budun idiler. Göktürkler'in sağ ve sol kollarını oluşturan «Tuleş» ve «Tarduş» toplumlarına da budun adı verilmektedir.

İl kelimesi, Dîvân-ı Lûgat'e göre «barış» mânâsınadır. «İlci», barışçı demektir. Eski Türklerde devlet, barış dininden doğduğu için, devlet'e de il adı verildi. «İl'li budun idim, il'im, amanım hani?» **(Orhun kitabesi).**

Batıdaki Oğuzlarda il, «göçebe bir budun» mânâsınadır. Fakat, ancak, ak bir budun'a, yani bağımsız ya da egemen

bir budun'a «il» adı verilebilir. İl, kesinlikle bir «Ak budun» dur. Bunun egemenliği altında bulunan halklara «Kara budun» adı verilir. Kara budun, «ulus, oymak, gün» terimleri ile de anlatılır: «İlini, ulusunu aldı gitti. İlini, oymağını aldı gitti. İl'e güne karşı. İlden günden hariç.» Bu terimlerdeki il, ak kemikleri, «Ulus, oymak; gün» terimleri de kara kemikleri ifade eder(*)

Bu kitapta, il kelimesini, Oğuzlar'ın kullandığı mânâda kullanacağız. Eski Oğuzlarda, siyasî, bağımsız, egemen toplumlara il adı verilir.

Eski Oğuzlarda ve diğer Türk boylarında, budun halkı gibi il halkı da, siyasî bir topluluktan ibaretti; kavimsel bir topluluk anlamında değildi. Bu anlamda «uruk» kelimesini kullanabiliriz. Uruk, Kâşgarlı Mahmud'a göre «tohum» demektir. Bir tohumdan gelen kuşaklar, «kavmî = éhnique» topluluklardır.

2

İÇİNDEKİ AYIRIM

Eski Türklerde il'ler, birer siyasî cemiyettir. Bu siyasî cemiyet «uz» lardan, yani aşiret'lerden meydana gelmişti.

(*) Bu terimlerden «Ulus» kelimesi «ulamak» mastarından gelir ki, «payları ayırmak, bölmek» anlamındadır. Bir Hakan'ın budun'u, şehzadeler arasında Uluslara bölünür. Oymak; Kasgarlı Mahmut'a göre «uyan, egemenlik altında olan» anlamına olmak üzere «uymak» masdarındandır.

Uz'lar da, boy'lardan oluşurdu.(*). Boylar da «sop»lardan meydana gelirdi.

Oğuzlarda, uz'ların yalnız kadrosu kalmıştır. Uz'lara ait olan, ongun, sökük, ilâhlar, beyler müslüman oldukları zaman «boy'lar»a katılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki, aşiretler «arta kalan»lar niteliğindedir. Onların yerine «kabile'ler» geçmiştir. Boy kelimesi, kabile kelimesinin karşıtıdır. Oğuzlarda en kuvvetli olan teşkilât bu idi. Bunun karşılığına Göktürkler «oğuş» derlerdi. **(Tomsen).** Oğuş kelimesi Kâşgarlı Mahmud'a göre, aşiret mânâsına ise de, kullanılışta boy kelimesinin karşılığı olmuştur.

«Sop» kelimesi ise «semiyye» (büyük aile) karşılığıdır. Bugün, halâ Yakutlarda, «sip» şeklinde kullanılmaktadır. Kırgız Kazaklarda, sağ ve sol kollarının bölünmüş olduğu gruplara sip denilmiştir. Bizde de «soy ve sop» deyimi içinde geçmektedir.

Bu tabakaların hepsi, hem siyasal hem de ailesel bir niteliğe sahiptir. Çünkü, il, bir siyasal birlik idi. Uz'lar, boy'lar, sop'lar da, bu siyasal cemiyet'in idare bölümleri idi.

Bu gruplar aynı zamanda aile ile ilgili nitelikte idiler. Çünkü, sop bir babanın evlâtlarından meydana geldiği gibi, Boy ve uz toplulukları da bir babanın evlâtlarından yani amcazadelerden, akrabalardan oluşuyordu. Bu kapalı toplulukların kadrolarına yabancı insanlar giremezdi. Çünkü, il «dıştan evlenmeme» kuralına bağlı idi. Evlilikler ancak il içinden olurdu. Hizmetçiler ve esirler ise il'in dışında idiler.

Siyasal topluluklarla ailevî topluluklar, böylece birbirlerine karışmakla birlikte, bunları birbirinden ayırmak da gereklidir. Bir toplulukta siyasal nitelikler, ailevî niteliklerden daha kuvvetliyse, onu siyasal topluluklar sırasına koy-

---

(*) Uz kelimesi akraba demektir. Yakutlarda «uza» şeklinde olarak aşiret türetilmiştir. Ağa uza = baba aşireti gibi.

malı. Yok, ailevî nitelikler, siyasal niteliklerden daha baskın ise, onu da aile toplulukları arasına karıştırmalı!

Bu yolda bir ayırım yapılınca, il ve uz toplulukları siyasal gruplar sırasına konulmak gerekir. «Boy» ise aile toplumları arasına konulur. Çünkü, boy'da ailesel nitelikler daha kuvvetlidir.

Boydan sonraki aile topluluklarına gelince : Bunları boy'un kapsadığı «Sop, soy, baba-üstün aile evlilikle oluşan aile» gibi daha küçük topluluklarda göreceğiz. Bu yüzden, biz, aile konusunda ailesel toplulukların en büyüğü olan boy'dan başlayarak, gittikçe daha küçük topluluklara indiğimiz gibi, devlet konusunda da siyasî toplulukların en küçüğü olan uz'dan başlayarak gittikçe daha büyük siyasî varlıklara doğru çıkacağız.

Türk il'inin toplumsal yapısını anlamak için, Türk düzenini eski Yunanlılarla ve Romalıların «medine» (site) düzeni ile karşılaştıralım :

La cité	:	il (site)
La tribu	:	uz (aşiret)
La phratrie	:	boy (kabile)
Les gens	:	sop
La parentéle	:	soy
La famile paternelle	:	baba-üstün aile
la famile conjugale	:	evlilikle oluşan aile

Bu karşılaştırma gösteriyor ki, Türk il'i göçebe bir «cite = site» den başka bir şey değildir.

Eski Yunan ve Lâtin toplumları, birer «site» hâlini almadan önce, bağımsız aşiretler şeklinde yaşıyorlardı. İl'lerin kurulmasından önce Türklerin de bağımsız uz'lar hâlinde yaşadıklarına şüphe yoktur. O halde Türklerin siyasî düzenin incelemesine «uz»dan başlamamız gerekmektedir.

3

AŞİRET (UZ)

Oğuzlarda aşiret'e uz denilirdi. Türklerden bağımsız aşiret yoktu. Her aşiret, kesinlikle bir il'in içine girip onun bir organı olmuştu.

Aşiret hayatını bağımsız olarak yalnız Tatar'larda görürüz. Câmi-üt Tevârih, Tatarlar'ın hayatını bize şu yolda anlatıyor:

«Tatar kavmi birçok kollardan oluşmakta ve aşağı yukarı yetmişbin evi kapsamakta idi. Ülkesi, Çin sınırı ile Boyir gölüne komşuydu. Her aşiret, özel bir toprağa sahipti. Tatarlar çoğu zaman «Hıtay» imparatorluğunun uyruğu idiler ve onlara haraç verirlerdi. Fakat, genellikle bazı aşiretleri isyan eder ve ancak silâh zoru ile bastırılırdı. Tatarlar, «Kürt», «Berberî» ve «Frenk» kavimleri gibi ufak bir ağız kavgası sebebiyle birbirlerine bıçak yahut kılıç çekmekle ünlü idiler. Bugün Moğollar arasında süregelen disiplin onlarda yoktu. Kindar, öfkeli, kızgın ve intikamcı idiler.»

Tatarlar'ın ayrı bir kavim olması şüphelidir. Tatar kelimesi bir kavim adı olmaktan çok, bir sınıfı gösteriyor, bir mesleği anlatıyor. Tunguz olsun, Moğol yahut Türk olsun, Tatarlar, henüz göçebeliği bırakmamış bir sınıftı.

Tatarlar, Orhun Kitâbesinde, Hıtanlar'la (Hıtaylılar), Tatabilerle, Aparpurimlerle birlikte anılırlar. Türkler, Tatarlar'ın yaşadıkları aşiret hayatını çoktan geçmişlerdi. Türkleri en eski dönemlerde bile il hâlinde buluyoruz.

4

İL'LERİN DAĞILMASINDAN DOĞAN AŞİRETLER

Bazan bir il dağılmaya uğradığı için, içindeki, bağımsız bir hayat yaşar. Meselâ, Kırgız Kazaklar dağılma sonucu herbiri bağımsız bir hayat yaşamaktadır. Bu boy'lar arasında kan dâvâsı ve akın kuralı geçerlidir. Kırgız Kazaklar, kan dâvâsına «gün» ve akın'a «barfanta» derler.

Türkmenlerden de il hayatını yitirenler, toplumsal bir gerilemeye uğrayarak bağımsız aşiretler haline düşerler. Meselâ, Harzem'deki Türkmen aşiretleri bugün bu haldedir. Bu aşiretlerin sosyal hayatını yakından görmek için, bunlardan birisini, meselâ «Teke» aşiretini ele alalım:

Teke aşireti, Harezm ve İran'daki diğer Türkmen aşiretleri gibi, boylar'dan, boylar'da sop'lardan oluşmaktadır. Tekelilerde egemenlik, aşiret meclisindedir. Her kişi bu meclis'in üyesidir. Bu meclis, bir «Han» seçer. Fakat, Han, halk'ı hoşnut edemezse, istifa zorundadır. Han'ın yanına gençlerden «kırk yiğit» verilir. Bu kırk yiğit Tekeli'lerin toplumsal derece yönünden bir il değil, bir boy olduklarını ve seçtikleri Han'ın da bir «İl beyi» değil, bir «Boy beyi» olduğunu gösterir. Çünkü, boy beyi'nin kırk yiğidi vardır. İl beyi'nin yahut Han'ın ise üçyüz yiğidinin olması gerekli-dir. **(Dede Korkut Kitabı.)**

Bu kırk yiğit, Han'ın emirlerini yerine getirir. Fakat, Han'ın malı, gücü ve dolayısı ile hazinesi yoktur. Özel gayeler için «İhtiyar» adı ile bir halk temsilcileri seçilir. Antlaşma, barış gibi siyasal mukavelelerde elçilik görevi yapar.

Tekeli'ler üç kısma ayrılmışlardır:

1) Toktamışlar, yani «kalanlar»; Merv vahasının doğu bölgesindedir.

2) Otamış'lar, yani «göçmüş olanlar»; batı kısmında otururlar.

3) Bey'ler ise, vaha'nın doğu ucunda otururlar.

Yukarıda söylediğimiz teşkilât, bu üç grubun üçünde de, ayrı ayrı vardır. Bundan bir süre önce, aşiret hükûmeti, saray hükûmetine doğru değişmeye başladı. Demokrasi'den, kılıçla kazanılmış bir sülale hükümdarlığına doğru yürüdü. Bu iki idâre biçimi «Nurverdi Han» adlı ünlü bir başkanla başladı. Bu Han, Tekelileri «Hîve» ve «İran» devletleriyle «Sarik = Sarı» aşiretine karşı zaferlere kavuşturdu. Han, cesur ve ulu idi. Kendilerini başbuğ yapan insanlar örneğinden beri etki sahası o kadar büyüktü ki «Ak kal» Tekelerinin başkanlığını oğlu «Mahdum Kuli Han» a verdi. Kendisi, Merv vahasındaki Tekeler'in başkanlığını kazanmayı sürdürdü.

Tekelilerde kan dâvâsının hâla sürüp sürmediğini bilmiyoruz. Fakat, bu aşiret'in içinde «akın» âdetinin henüz yürürlükte olduğunu biliyoruz.

Tekelilerde, serdar adı ile, akınları yönetmesini bilen birtakım tabiî başkanlar vardır. Bu tabiî kumandanlardan biri, bir akın'a karar verdi mi, üzerinde ufak bir bayrak bulunan mızrağını otağ'ının önüne diker ve bütün iyi müslümanları Hazret-i Nebî adına sancağı altına davet eder. Silâh altına dâvet pek ender olarak iyi kabul görmez. (Çünkü, akınlar genellikle şiiler ve Ruslarla karşıdır). Serdar, derhal çadırı önünde yüzlerce, hatta binlerce cenkciyi körü körüne bir itaatla emrine hazır bulur. Bunlara yalnız yığınak yerini ve toplanma zamanını söyler, fakat, hedef'in neresi olduğunu söylemez. **(Asya'nın Göbeği Kitabı - İngilizce).**

Tekeli'lerin anlatılan durumları, Hîve Türkmenlerinin son derece eşitlikçi ve demokrat olduklarını gösteriyor.

Avrupalı birçok gezginlere göre, Hîve Türkmenleri dün yanın en demokrat bir kavmidirler. **Gaston Rişar** diyor ki: «Bu kavimde eşıtlik, olgunluğun son derecesine ulaşmıştır. Çünkü, Türkmenlerde ücretle iş gören hizmetçiler yoktur. Esirlerse azdır.»

Gerçi, Hîve Türkmenlerinin demokratlığı, yalnız içlerinde hizmetçilerin ve esirlerin bulunmaması ile kalmaz.

Tekelilerde gördüğümüz üzere, Türkmen'ler, âdeta «referandum» usulüyle yönetilen bir cumhuriyettir. «Han»ın bir cumhurbaşkanı kadar bile gücü ve yetkisi yoktur. Çünkü, maaş ve ödeneği yoktur. Han'ı seçen ve düşüren halk meclisi'dir. Gaston Rişar, Mihaylof'dan anlatarak diyor ki: «Kendi isteğiyle ne siyasal başkan, ne derece farkı kabul etmeyen eşitlikçi halk'ta, kamuoyu, çok kadınla evlenmeye izin vermez. Türkmenlerde büyük bir çoğunluğun yalnız birer karısı vardır ve çok eşliliği asla onaylamazlar.»

Hîve'deki Türkmenler, bağımsız aşiretler hâlinde yaşamakla birlikte aralarındaki eski il bağını gösteren bazı geleneklerini korumuşlardır. Güya, Türkmenler'in hepsi Bin kışlak'dan çıkmışlar. İlk ataları Son Han ile, Eşili imiş. Son Han'dan Yomut ile Teke doğmuş. Eşili'den de Çavdar ile Salor üremiştir. Ersarı ve Köklen (Kovayin) aşiretleri ise, zaten bir kışlak'ta otururlarmış.

Bu söylentiye bakılırsa, Hîve'deki Türkmenler'in, eskiden iki kol'a ayrılmış bir il olduğu anlaşılıyor. O halde, bugünkü bağımsız aşiret hayatı, toplumsal bir düşüşün sonucudur.

Eski bir il'in bağımsız aşiretlere bölünmesini Oğuzlarda da görürüz. İbni Haldun il'e «Cık=çığ» adını veriyordu. Orhun kitâbesinde de, böyle bir il'den söz ediliyor. Bunun «Bozok» kolu Yozgat'a kadar çıkarak orasını merkez edinmiş, ismini de o liva'ya resmi ad olarak vermişti. Çiğ'ler il'inin boz-ok'u, bugün Türkmen adını verdiğimiz aşiretlere dönüşmüştür.

«Kaşgayi = Kaş+kayı» boy'u Şiraz'dadır. «Bayat = Bay+at» İranda «Mako» hanlığını oluşturuyor. Senhar'a doğru, çölde Telaffar Türkmenleri; Türkmen çöllerinde aynı adı taşıyan Türkmenler vardır. Bayat boy'u Musul'da, Bekendili boy'u Diyarbakırdan, Cırablus'a kadar uzanan bölgede; Döger Irak'ta ve Urfa'da; Ürker Adana'da; Afşar Azizi-ye'de. Çepni İzmirde ve Trabzon'da; Salor Harezm'de yaşarlar. Bu boylardan bazılarının adları da Hükûmet, sancak, nahiye, kaza, şehir ve köy adları şekline geçmiştir. Adana'da Ürker, Yozgat'ta Sancak, Diyarbakırda Kanklı, Kars yöresinde İkindiz, İzmirde Bayındır ve Kınık gibi.

Bu Oğuz Türkmenlerinde «boy» gittikçe büyüyerek, bir il şeklini almış ve birtakım bölümlere ayrılmıştır. Şimdi, bu bölümlere «oymak» adı veriliyor. Boy'un başkanına «Bey», oymakların başkanlarına «ağa» lâkapları kullanılıyor. Oymaklardan herbiri de çeşitli «oba»lara ayrılmıştır. Hîve'de ve İran'da oymak yerine «tâife» ve oba yerine de «tire» kelimeleri kullanılmaktadır.

5

AŞİRET HUKUKU VE AHLÂKI

Türk aşireti, içinde yaşadığı ırmak boyunu ortak olarak kullanırdı. Yaylak ve kışlak aşiretindi. Sonraları Osmanlılarda gördüğümüz «mirî toprak» sistemi, en eski zamanlarda «âşar toprağı» halinde vardı. Eski Türklerin toprak kullanımındaki bu sosyal dayanışmanın sebebi nedir? Bu sebebi Türkler'in o zamanki dininde görürüz. Aşiret devrinde, her aşiret'in özel bir ilâhı vardı. Bu ilâha «Yer-su» adı

verilirdi. Aşiret'in sahip olduğu yer'in ve su'yun asıl sahibi bu ilâh'tı.

Eski Türklerde su kutsaldı. Cengiz yasasında su'ya işemek, idam cezasını gerektirir bir suçtu. Cengiz'in uluslarında, çamaşır su ile yıkanmazdı. Kirlenen gömlekler atılır, yenisi giyilirdi. Kazan, tencere, sahan gibi kap kacaklar da su ile yıkanmazdı. Ot'la, toprakla temizlenirdi. Suyun bu kutsallığı, onun içinde yaşayan «Yer-su» ilâhından geliyordu.

Türk aşiretlerinden herbiri, kendine özgü bir ırmağın kenarında yaşardı. Ve genellikle o ırmağın adını taşırdı. Bu durum, iki şekilde olurdu. Bazan, aşiret, kendi adını ırmağa verir, bazan da ırmağın adını kendine isim yapardı. Meselâ, Orkun Türkleri kendi adlarını Orhun ırmağına, Aras il'i kendi adını Aras çayına, Kuman Türkleri de kendi adlarını Kama suyuna vermişlerdi. Bulgar Türkleri de adlarını Volga ırmağından alarak «Volga eri» yapmışlardı. Bu bileşim, sonradan kaynaşarak «Bulgar» şeklini aldı. (Aslı, üç noktalı s harfiyledir. Bu harf, bizim türkçemizde hem b, hem de v harfleriyle ifade edilir. Volga ve Bulgar kelimelerindeki farklar bu harf'in iki ayrı okunuşu olmasından ileri gelmiştir. Volga kenarında oturan il'e «Bolga eri» denmekle başlamış, sonra bu iki kelime kaynaşarak «Bulgar» olmuştur).

Görülüyor ki, ırmak adı, bazan boy adı olduğu gibi, bazan da il adı olmuştur. Meselâ, Bulgar kelimesi gayet büyük bir il'in adıdır. Bir il, büyük bir ırmak kenarında oturursa, ırmağın kollarına da, ilk aşiretlerinin adlarını verirlerdi.

İlleri meydana getiren vaha'lardı. Aşiretleri yaratan da o vahanın içindeki ırmaklardı. Bundan dolayıdır ki, her ırmağın kenarı bir aşiret'e yurt olduğu gibi, her vaha da bir il'e yurt olmuştur. Aşiret'in yurduna «yer» denilir. İl'in yurt-

du olan vahaya da «yurt» adı verilir. **(Grenar)**. Yer-yurt sözü her ikisini de kapsamaktadır.

Her Türk aşiretinin bir ırmağı olduğu gibi, bir de dağı vardı. Çünkü, ırmak kenarı onun kışlağı ise, dağ da onun yaylağı idi.

Göçebe Türkler, bazan her sene dört mevsimi, dört ayrı yerde geçirirlerdi: O zaman yaz, ilkbahar mânâsına idi. Bizim yaz dediğimiz mevsime, onlar «yay» derlerdi. Bu sebeple, dört mevsime özgü yerlerinin adları şöyle idi:

Yazlak : İlkbaharda oturulan yer
Yaylak : Yazın barınılan yer
Güzlek : Sonbahara ait yer
Kışlak : Kış'a özgü yer

Bazı aşiretler de senede iki kez yer değiştirirlerdi:

Yaylak
Kışlak

6

YER-SU'LAR VE ÇİVİLER

Türk aşireti, kendini besleyen ve barındıran ırmakla dağ'ı kutsal bilir ve ilah olarak kabul ederdi. Sanki aşiret, ırmak, dağ birleşerek; üçü kutsal bir kişilik olmuştu.

İşte bu kutsal kişiliğe «Yer-su» adı veriliyordu. Yer-su, bazan egemeni olduğu dağ'ın ismiyle anılırdı: «Altay Han» gibi. Bazan da ilâh, bulunduğu aşiret'in ismiyle adlandırılırdı: «Kırgız Han» gibi. (Eski Türkler han gibi, toyon gibi başbuğlara ve beylere özgü olan adları, ilâhlar için de kullanırlardı).

Türk aşiretleri, dağlarına ve ırmaklarına o kadar bağlı idi ki, başka ülkelere göç ettikleri zaman, her aşiret kendi dağının ve ırmağının adını yeni yurduna götürerek oradaki yeni ırmağa ve dağa verirdi. Meselâ, Oğuzlar, bir zaman Farab'da otururlardı. Farab şehrinin adı «Karacuk» du. Oğuzlar kışın bu şehirde otururlardı. Yazın da Karacuk adlı dağ'a çıkarlardı. Sonradan bu Oğuzlar Türkiye'ye göç ettiler. Bir bölümü Musul'da yerleşti. Orada yayla edindikleri dağ'a «Karacuk» adını verdiler. Diğer kısımları da Diyarbakır'da, Birecik'te, Ankara'da yerleştiler. Bunlar da oralarda yaylak yaptıkları dağ'a «Karacadağ» adını verdiler. Dede Korkut kitabında, o zaman Diyarbakır yöresinde yaşayan Oğuzlar'ın, Diyarbakırdan geçen Dicle ırmağına «Amat suyu» dedikleri anlaşılıyor. (Amat Suyunun Kaplanı. Amat = Amuderya.)

Ceyhun ve Ceyhun kıyılarından gelen Türkmenler de Adana ilinde yerleştikleri zaman, buradaki iki ırmağa, Seyhan ve Ceyhan adlarını verdiler. «Bin kışlak»dan gelen Türkmenler de yeni yaylaklarına «Bingöl» adlarını verdiler.

Bu olaylardan şu sonucu çıkarırız: Eski Türk aşiretlerinden herbiri, kışlak ve yaylak yaptıkları ırmak ve dağ'ına kendi özel ilâhının, yer-su'sunun adını veriyordu. Aşiret, ilâhıyla birlikte göçüyordu. Zaten aşirete «göç!» emrini veren de kendi yersu'su idi.

Din bölümünde anlattığımız «göç» destanı, Dokuz Oğuzlar'ın «Toğla» ve «Selenga» ırmakları kıyılarındaki «Kumlancu» ülkesinden nasıl göç ettiklerini bize gösteriyor: Yer-su, kuşların, kurtların, ev hayvanlarının; henüz süt emen memedeki çocukların diliyle «Göç! Göç! Göç!» diye bağırıyordu. Yer-su'nun bu emrine uyarak Dokuz Oğuzlar göç ettiler. Akşamları bu ses kesiliyordu. Bu sususş, konaklamaya işaretti. Sabahları yine «Göç!» sesi başlıyordu. Bu da yürümeyi emrediyordu. Dokuz Oğuzlar bu şekilde «Beşbalık» ülkesine kadar geldiler. Burada «Göç!» sesleri kesin

biçimde kesildiği için Yer-su'nun burasını «yer» ve yurt olarak benimsediğini anladılar. Bu sebeble, bu yeni ülkede yerleştiler.

Avrupa tarihlerinin ifadesine göre «Arpad», Macaristan'ı, Yer-su adına fethetmişti. Yer'le su'yun «Yersu perisi» olduğu şimdi anlaşılıyor. (Orhun kitâbesinde çok geçen bu deyim, hâlâ Altay Türklerinde kullanılmaktadır. -Radloff-)

Çin İmparatorluğunu kuran ve Türk olduğu Edvar Şavan tarafından iddia edilen Çindeki «Tsin sülâlesi» başkanı «Şi-Vang-Ti» de "«su» adına hükümran olduğunu ilân etmişti.

Görülüyor ki, Türk aşiretlerinin bir yurt'tan göç etmesi, başka bir yurdu fethetmesi, hep «yer-su» sunun emriyle oluyordu. Yurd'un kutsal tanınması da bundan ileri geliyordu.

Bir Türk aşireti, atalar yurdundan ancak Yer-su'su göçerse göç edebilirdi. Göç etmeye mecbur olduktan sonra da, hiç bir zaman asıl yurdunu unutmazdı. Dokuz Oğuzlar, Turfan'da «Beşbalık»ı kurup Uygarlarla birlikte yaşamağa başladıktan sonra da, eski yurtları olan Kumlancu'yu ve bu yurdu meydana getiren «Toğla» ve «Selenga» ırmaklarını bir türlü unutamıyarak, millî efsanelerine esas aldıklarını, mitoloji bölümünde göreceğiz.

Kâşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat'ta «Yer-su» deyimini kullanmamıştır. Bunun yerine «çivi» kelimesi vardır. Çivi kelimesi, Türkçede su ve ırmak anlamına olan «cu» ve «cub» terimlerine dönüştürülebilir.

Olabilir ki, çay kelimesi de bu köktendir. Kâşgarlı Mahmud'un ifadesine göre, her Türk kavminin bir çivi'si vardır. İki kavim kavga edeceği zaman, bir gece önce onların çivileri düello ederler. Bunlardan hangisi galip gelirse, sabahleyin yapılan savaşı da onun kavmi kazanır.

Kâşgarlı Mahmud'un bu açıklamaları, bize Yer-su'ların durumunu daha iyi anlatıyor. Demek ki, Türk aşiretlerinde

«Yer-su», kendi kavminin toplumsal vicdanından başka bir şey değildir. Aşiret ne yaparsa, onu daha önce isteyen ve yapan kendi Yer-su'su idi. Galip yahut mağlup olması da, daha önce, gece savaşında Yer'su'sunun öteki aşiretin yer-susunu yenmiş veya yenilmiş olmasına bağlı idi. Böylelikle, Türkler'in en eski din'inin toplum severlikten ibaret olduğu anlaşılıyor. İlâh olan yer-su cemiyetin, başka bir söyleyişle toplumsal vicdanın bir sembolüdür. Bundan dolayıdır ki, o zaman yurd'un ve yaylak'la kışlak'ın mülkiyeti, bütün aşirete aitti. Tekelilerde ve diğer Türkmen aşiretlerinde gördüğümüz eşitlikçilik ve halkçılık da bu dinî anlayışın bir sonucudur. Bundan dolayıdır ki, aşiret'i yönetim yetkisi yalnız bütün aşiretlerin oluşturduğu halk meclisine aitti.

7

BARIŞ ÇAĞRISI

İl kelimesinin hem barış, hem de devlet mânâsına gelmesi, bu iki kelime arasında bir bağın varlığını gösterir. Devlet'in oluşumu, bağımsız aşiretler arasında kan dâvâsıyla, akın'ın yasaklanması sonucu başlamıştır.

Eski Türklerde il, «barış din'i» adını verebileceğimiz bir din sistemidir. Bu din'le yeni bir ilâh, il ilâh'ı, yani barış ilâh'ı, aşiret ilâhlarını yenerek, boylar arasında akın'ı, sop'lar arasında da kan dâvâsını yasaklamaya başladı. Artık aşiret kavgaları yasaktı. Çivi'ler, Yer-su'lar artık kendi aşiretlerini, aşiret kavgalarına teşvik etmiyeceklerdi. Bu barış dinini kabul edenler, il dairesine girmiş olurlardı.

Böylelikle meydana gelen il dairesinden, en eski Türk devleti oluştu. Türklerde devlet, bu il din'i kadar eskidir. Çinliler, bir merkezî devlet kuramıyorlardı. Tsin Türkleri mi-

lâddan 241 yıl önce, il din'ini oraya sokarak, ilk kez Çin'de siyasî bir birlik meydana getirdiler. Türkler, bu barış dini sâyesinde Asya'nın her yanına ve Avrupa'nın doğu bölgelerine yayılarak oralardaki aşiretleri birleştiriyor, iç barış esasına dayanan devletler meydana getiriyorlardı. Çinde, Afganistan'da, Belücistan'da, Hindistan'da, Rusya'da; Macaristan'da, Romanya'da, Bulgaristan'da, devlet esasını kuran Türklerdi.

Başlangıçta, bütün Asya ve doğu Avrupa, kavgacı aşiretler hâlinde idiler. Aşiretler durmaksızın, birbirleriyle din savaşı yaparlar ve kan dâvâsı yürütürlerdi. Bu iki sebepten dolayı, arada seller gibi kanlar akardı. «İl din'i» bu dökülen kanlara son verdi. Asya'da, doğu Avrupada, genel bir barış meydana getirmeyi başardı. Türk İlhanları zamanında, Mançurya'dan Macaristan'a, hatta bazan Avrupa'nın merkezine kadar, genel bir barış sağlandı. Bu büyük alan içinde herkes, başına altın koyup serbest, hür gezebilirdi. İlhan, barış hakan'ı demektir. Bu bileşik kelimenin başındaki «il» eki, barış anlamınadır.

Bazı kötü düşünceliler, Türkler'in büyük ilhanlık'lar kurmak için, savaşlar yaptıklarını, çok kanlar döktüklerini yazarlar. Halbuki, bu büyük savaşlar, sürekli olan küçük çarpışmaları ortadan kaldırmak için yapılıyordu. Her yıl, aşiret kavgalarının öldürdüğü insanlar milyonlara çıkardı.

Devletler arası savaşlar ise, bunlara oranla daha az kurban verirdi. Bundan başka, bir kez büyük bir barış devleti meydana geldi mi, artık uzun seneler savaş olmazdı. İlhanlığın içinde de, kan dâvâsı, akın, iç savaş gibi olaylar meydana gelmezdi.

Özellikle Türkler'in savaşları, bütün milletleri «barışa dâvet» ülküsüne dayandığı için, her ne zaman yenik taraf barış istese, galip gelen eğer Türk ise, kesinlikle barış teklifini kabul ederdi.

Milâttan 236 yıl önce, karargâh'ı kuşatılan Çin Fağfur'u,

Türk İlhan'ı Mete'den sulh ister istemez, teklifi kabul edildi. (De Giinyi). Türk tarihinde bunun misallerine çok rastlarız.

Fransızca Grand Ansiklopedi, «Hunlar» maddesinde, en büyük zaferler ânında bile, Attilâ'ya ne zaman barış teklif edilmişse, derhal kabul ettiğini yazıyor. İşte, Attilâ'nın gerçek yüzü : Düşman bile, istemeyerek onun erdemini itiraf etme zorunda kalıyor. Attilâ'nın savaşları, iç hesaplaşmalarla mezbaha hâlini almış olan Avrupada, genel bir barış atmosferi oluşturdu. Türk'ün bu büyük barışı, Roma barışından farksızdı.

Cermenler'in devlet kurmaya alışmaları, aralarında barışın, adaletin yerleşmesi, Hunlar'ın eğitici idâreleri altında yaşamaları sâyesinde oldu. Avrupalılara göre Attilâ, kendi kendine «Allahın belâsı» sıfatını veriyormuş. Bu da Avrupalıların bir saptırmasıdır. Otuz asırdan beri Hun tanjularının resmî bir adı demek olan «Tanrı kut'u» kelimesi, en eski atalardan beri aldıkları bir sandır. Anlamı «Ruhullah» (Allahın kutsal ruhu)dur. Çünkü, kut kelimesi kutsal ruh mânâsına gelir.

Attilâ'nın Mete'ye kadar ve ondan yukarı çıkan dedeleri, kendilerine «Tanrı kut'u» şanını verirlerdi. «Tanrının gölgesi» yahut «Tanrının kutsal ruhu» demek olan bu terim millî bir addır. Mutlaka, Attilâ «Ben Tanrı kut'uyum» demiş; Avrupalılar onu bilerek yahut bilmeyerek «Allah'ın belâsı» diye tercüme etmişler. Bu tercüme «Tatar» kelimesinin, cehennem mânâsındaki «Tartar» şeklinde okunması gibidir.

Eski Türklerde, bir millet kendi halkına «iç il», kendinin dışındaki milletlere «dış il» derdi. Anadoludaki ve Dede Korkut kitabındaki «Taş Oğuz» terimi «Dış Oğuz» demektir. Buradaki dış kelimesi «çolki» kelimesi gibi bağımsız olan illeri bildirir. Çiğ Oğuzlarında İç Oğuz ve Üç ok, başbuğun içinde bulunduğu sol kol'dur. Diğer kol'a, Dış Oğuz

ve Boz-ok adının verilmesi gerekli idi. (Dede Korkut Kitabı). «İç il» terimi de, aralarında samimi bir vicdan ortaklığı bulunan bir grubu belirler. İlhanlıklarda iç il'in dairesi, bütün Türkleri içine alacak derecede genişlerdi. Orhun kitâbesi, Çin, Tibet, Hıtay gibi milletlere «çolki il=dış il» adına veriyor. Bu kelime gösteriyor ki, il din'i, Türklerde milliyet ülküsü gibi bir de uluslar arasıcılık ülküsü doğurmuşdur. İlhanlar'ın yuğ'larında (matem bayramlarında) yalnız iç il'den olan milletlerin değil, dış il'den olan yabancı devletlerin de temsilcileri bulunurdu.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, il kelimesinin iki anlamından barış mânâsına olanı daha eskidir. «İlci» terimi «barışçı» kavramına karşılıktır. Türkler'in aşiret hayatı yaşadıkları dönemlerin bazı izleri atasözlerinde kalmıştır: «Kanı kan ile yıkarlar, kalanı su ile yıkarlar». Sonraları iç barış yerleşince, bu atalar sözü aşağıdaki şekle girdi: «Kanı kan ile yıkamazlar, kalanı su ile yıkarlar». İşte bu iki halk sözünden birincisi, bize bağımsız aşiretler hayatını, ikincisi il hayatını gösterir.

Türkler en eski zamanlarda il şeklinde düzenli devletler kurmuşlardı. Devlet'in aşiretten farkı, kan dâvâsını yürürlükten kaldırmasıdır. Bir halk grubunda eğer kan dâvâsı dayanışması varsa, o henüz devlet olmamış, aşiret düzeyinde kalmış demektir. Yok eğer bir siyasî grup kan dâvâsını yasaklamış mı, işte o, devlet niteliğini kazanmış demektir. Türkler'in en eski kanunnameleri elimizde yoktur. Fakat, onlardan alınmış olan **Cengiz yasasında,** kan meselelerinde halk egemenliği, kişi egemenliğini yasaklamış ve ceza hakkını kendi üzerine almış olduğu görülür. Mahmut Esat Efendi'nin Darst'ın Hukuk Tarihi'nden tercüme ettiği **«Tarih-i İlm-i Hukuk»** adlı eserinin 122. sayfasında şöyle deniliyor:

«Eski sözlerden açıkça anlaşılacağı üzere, Cengiz Han'ın yasası, eski kişisel intikam hakkını yasak ederek, onun

yerine, devlet adına ve onun emriyle uygulanan gerçek cezayı getirmişti. Para cezası, bedensel cezanın fidyesinden ibarettir. Zamanımıza kadar ulaşan az miktarda sözlerden çıkarılacak gizli anlama göre, ise, taraflar arasında barış antlaşması da söz konusu olamaz».

Bundan anlaşılıyor ki, Türklerde en eski zamandan beri «ceza» kamu hukukundandı. Kişilerin hayatını, namusunu, malını korumak, kamu gücünün borcuydu. Bunlara karşı yapılacak saldırıların suçlularına ceza verip uygulamak da kamu gücüne ait bir yetki idi. Öldürme, yaralama gibi olaylarda diyet verip uyuşmak, kamunun hakkına saldırı olması yönünden yasaktı.

Türklerde, bağımsız aşiret hayatını, ancak bir düşüş sonucu olarak bulmuştuk. Eski Türklerde genel toplumsal tür il'dir. Türk medeniyetini anlamak, ancak il teşkilâtını iyi bilmekle mümkün olabilir. Bu bakımdan, biz burada il'in çeşitli tiplerini tetkik edeceğiz.

Türk il'i bileşikliğinin derecesine göre, aşağıdaki dört tipe dönüşür :

1) **Küçük il** : Dört aşiret'in birleşmesinden meydana gelmiştir.

2) **Orta il** : İki küçük il'in birleşmesinden doğmuştur.

3) **Büyük il** : İki orta il'in birleşmesinden meydana gelmiştir.

4) **En büyük il** : İki büyük il'in birleşmesinden oluşmuştur.

8

KÜÇÜK İL

Küçük il, dört uz'un (aşiret'in) siyasî bir birlik hâline girmesi demektir. Uz'ların kesin olarak dört olması sebepsiz

değildir. Bu sebep, yönlerin dört olmasıdır. Her aşiret dört yönden birini temsil ettiğinden, küçük ili oluşturan aşiretler'in sayısı da mutlaka dörttür.

Küçük il, «küçük toyonizm» adını verebileceğimiz bir dinî sisteme dayanır. **Toyonizm, totemizm'in ve animizm'in de bazı kalıntılarını içine alan bir naturizm'dir** Totemizn'in dört tipini din ve mantık bölümünde de gördüğümüzden, şimdilik yalnız siyasal teşkilâtlarından ve törelerinden sözedeceğiz.

Türkler'in küçük naturizm'ine göre, il, herbirinin ayrı bir rengi, ayrı bir yönü, ayrı mevsimi, ayrı totemi; ayrı bir unsuru ve ayrı bir Yersu'su olan dört uz'dan (aşiretten) oluşmuştu. Bu dört renk, olabilir ki, aşiretlere ait bayrakların da renkleri idi. Böyle olsun yahut olmasın, bu dört renk, kutsallığın dört çeşidini ifade ederdi. Bunlar ayrı ayrı sembollerle gösterilir.

Yönler	Renkler	Mevsimler	Totemler	Unsurlar	Yersu'lar
Doğu	Gök	İlkbahar	Koyun	Ağaç	Gökhan
Güney	Kızıl	Yaz	Kuş	Ateş	Kızılhan
Batı	Ak	Sonbahar	Köpek	Maden	Akhan
Kuzey	Kara	Kış	Domuz	Su	Karahan

Çinliler bu dört renge genellik simgesi olan sarı'yı eklediler ve dört yön sisteminde onu merkez'in rengi olarak kabul ettiler. Bu beş renk, bugünkü Çin bayrağında aşağıdaki sırayla yer almaktadır.

Kırmızı
Sarı
Mavi
Beyaz
Siyah

Bu renklerin Türk din'ine ve mantığına ait olan yönleri, bu cilt'in din ve mantık bölümlerinde anlatılmıştı.

Bu renklerin Türklerde de siyasal kullanılışları vardır:

1) Küçük toyonizm'i önce «Tsin = Thsin» Türklerinde görüyoruz. Edvar Şavan «Türk Çağı = Cycle Turc» adlı eserinde, Tsinleri Türk sayıyor ve dörtlü ayırımla oniki hayvandan meydana gelen Türk çağ'ını, Tsin Türklerinin Çin'e soktuklarını iddia ediyor.

Tsinler'den Tsin- Şi Vang- Ti milâddan 247 yıl önce bütün Çin derebeylerini ortadan kaldırarak, Çin'de merkezî bir imparatorluk kurdu. Çin'de caddeler açtı, dağlar deldi, kendi amca çocuklarının akınlarına engel olmak için 2500 kilometre uzunluğundaki Çin seddini yaptı. Çinlileri geçmişlerine aşırı bağlılıktan kurtarmak için Çin kütüphanelerini yakmakla suçlanıyor. Bu garip imparator, Türkler'in oniki totemden (hayvan adından) meydana gelen Türk takvimiyle dörtlü ayırımı Çin'e getirdi. **(Edvar Şavan).** Çinliler bu dörtlü ayırıma merkez'i de ilâve ederek beşe çıkardılar. Merkezin niteliği şunlardır:

Yönü	**rengi**	**ongun'u**	**yer-su'yu**	**unsur'u**
Merkez	sarı	tosun	ogan	toprak

Han sülâlesinin kurucusu olan Çinli «Lieo pang» Tsin ülkesini ele geçirince: Tsin beyleri'nin yukardaki dört han'a ibadet ettiklerini gördü. M.Ö. 205) Şaşkınlığını şöyle açığa vurdu : «Ben, gökte beş sultan'ın var olduğunu öğrenmiştim. Halbuki, burada dört taneye inanılıyor. Bunun aslı nedir?».

Hiç kimse bu meseleyi açıklayamadığı için, kendisi şöyle cevap verdi: «Anladım. Bunların beş'e çıkarılması için, ben bekleniyordum.»

Edvar Şavan, bu sözleri söyledikten sonra, «Yukardaki han»ların unsurlar sisteminin özel bir biçimi olduğunu ve unsurlar Tsinler'de dört iken, Çinliler'in ona bir beşinci eklediklerini ve Tsinler'in ise Türk olduklarını, Türkler dört yöne merkezi karıştırmazken, Çinlerin bu geleneği Türkler-

den alarak dört yöne merkezi de ekleklerini anlatıyor. (Türk Çağı).

Sınıflandırmada il'in tamamı, merkez sayılarak birtakım sembollerden merkez'in öneminin artması, il'in tamamına ait dayanışmanın arttığını gösterir. Tsinler zamanındaki Türk ayırımında merkez yoktu. Bundan anlaşılıyor ki, o zaman, Tsin ilinde merkezcilik de yoktu. Tsin Türkleri, Çin hükümetçiklerini birleştirerek Çin'de ilk kez merkeziyetçi bir imparatorluk kurdular. Fakat, bu merkezcilik Tsin ülkesine yansımadı. Çünkü, Tsinler, Hyungnu'lar gibi bir Türk İlhanlığı meydana getiremediler. Çinde bir imparatorluk sülâlesi kurarak, bağımsızlıklarını onun içinde yitirdiler.

Gerçi böylelikle eriyen, saray'la kendi askerleri idi. Tsin il'i, bir bağımsız il olarak Kâşgarlı Mahmut zamanına kadar yaşamakta devam etti.

2) Tsinler'in **«Çinci»** olmasına karşılık, Kun'lar **«Türkçü»** idiler. Milâddan önce 209 da, Kun hanı olan Mete, Çin imparatorluğu iki kez eline geçmişken kabul etmedi. Bütün Türk illerini birleştirerek bir Türk ilhanlığı meydana getirmeyi, Çin imparatorluğuna tercih etti.

Mete, töre'ye de çok saygılı idi. Çin imparatorunu karargâh'ında kuşattığı zaman, çevresinde dört suvari livası (tugayı) vardı. Mete bu tugayları atlarının renklerine göre ayırmıştı. Mete, bunları atlarının renklerine göre dizdi. Atlardan gök renginde olanlar, kuşatılan Çin karargâhının doğusuna, Kızıl renginde olanlar güneyine, ak renginde olanlar batısına, kara renkli olanlar kuzeyine dizildiler.. Mete, bu düzeni yapmakla, keyfî bir iş yapmış olmadı. Töreye uygun bir iş yapmış oldu.

3) Dede Korkut'a göre, Oğuz'un içinde yüzü örtülü yalnız dört kahraman vardı.

4) Yakutlar'da büyük şamanlar yalnız dört olabilirdi.

5) Orhun kitâbesinde, dinî toplantılarda, biri Kül Erkin olmak üzere, dört tarhan bulunurdu.

6) Dört yönün renkleri o yönlerdeki denizlere verildi:

Doğuda	Kuzeyde	Batıda	Güneyde
Gökdeniz	Karadeniz	Akdeniz	Kızıldeniz

Türk aşireti gibi Türk il'i de demokrat'tı. Aşiret'in fertleri birbirine eşit oldukları gibi, bir küçük il'in içine aldığı aşretler de birbirine eşittiler. Dörtlü ayırım arasındaki ak ve kara renkleri, kıymet bakımından derece oluşturmaz. Yalnız, bu dört renk, kutsallığın dört türünü gösterir.

Küçük il ayırımını tam olarak bazı cemiyetlerde görüyoruz:

1) Oğuz geleneğine göre, «Türk Han»ın dört oğlu vardı: Çiğil, Barscar (Varsak), İmlak (İymil), Tavunk (Ötüken). Bu isimler, il'in bölümlerini gösterir.

2) Moğol Han'ın dört oğlu vardı: Karahan, Orhan, Gürhan, Guzhan.

3) Dokuz Oğuzlar'ın ataları olan Böğü Han'la kardeşleri de beş bölümlü bir il gösterir. Bunlar, göç'den sonra Turfan'a gidenlerdir.

9

ORTA İL

Orta il, iki küçük il'in birleşmesinden meydana gelen daha büyük bir cemiyettir. Küçük il'in dört aşiretten oluştuğunu gördük. O halde, orta il'in de sekiz aşiretten meydana gelmesi gerekir. Sekizli ayırımı önce «Nayman»ların adında görüyoruz. Nayman Moğolcada sekiz mânâsınadır. Batı

Türklerinin ataları olan Oğuzlarda bu sekiz aşiret'in dış görünüş bakımından altıya indiğini görüyoruz. Halbuki, Oğuz il'inde de şölen'deki sökükler'in sayısı sekizdir. Çünkü, Han ile Hatun'un da sökükleri vardır.

Sökük kelimesi, söğüş kelimesinin aslıdır ki, dinî ve siyasî nitelikler taşıyan millî ziyafette (şölen'de) kutsal kurbandan her boy beyinin yiyebileceği organı gösterir. Kutsal kurban, başlangıçta Tibet öküzü denilen yak'tı. Bu öküz il'in sembolü idi. Yani, sosyal varlığı temsil ediyordu. İl'i oluşturan çeşitli gruplardan herbiri de, sosyal varlığın bir organı olduğundan, belirli bir sökük'e (bir söğüş'e) sahipti: Öküz'ün başı Han'ı, karnı Hatunu gösterir (Hakan'la Hatun da il'in bütünlüğünü temsil ederler). Öküz'ün sağ tarafı, il'in sağ kolunu, sol tarafı il'in sol kol'unu temsil eder. Bunlardan sağ kolu oluşturan Boz-ok'lar kolundaki üç aşiret'in söğüşleri sağ butla sağ aşıklı ve kuburgadır. Sol but'la sol aşıklı ve sırt eti de, sol kol'u oluşturan boyların söğüşleridir.

İşte, Oğuzlarda aşiret beyleri yerine geçmiş olan boy beyleriyle, Han ve Hatun bu mantık dairesinde, ancak kendi söğüşlerini yiyebilirlerdi. (Yalnız, Han'ın sırt etinden de payı vardı). Bundan anlaşılıyor ki, Oğuzlarda da il teşkilâtı, sekizli bir sınıflandırmaya dayanıyordu. Zaten, yukarda Üçoklar'ın nasıl dörtlü ayırımda Han ile Hatun'a yer verdiklerini söylemiştik. Bu sökükler çıkınca, il'in söğüşleri altıya indi. Fakat, Han ile Hatun'la birlikte, teşkilâtları yine sekiz uz (aşiret) durumundadır.

Orta il de «Orta toyonizm» adını verebileceğimiz bir din'e dayanır. Orta toyonizm'de, ilâhlar, küçük toyonizm'de olduğu gibi, yalnız Yer-su'lardan ibaret değildir. Orta toyonizm'de Yer-su'lardan başka Tanrılar da vardır. Oğuzlarda sağ kolu meydana getiren «Gün—han, Ay—han, Yıldız—han» Tanrılardır. Sol kolu oluşturan «Gök—han, Dağ—han, Deniz—han» Yer-su'lardır. (Bu sökükler Altaylılarda şu ad-

ları alırlar: Oğan, Demir-han, Su-han gibi). Bunlardan herbiri altı aşiretten birinin ilâhı'dır. Han ve Hatun'un ilâhları olan «Gök Tanrı» ve «Yer-su» ile sekize tamamlanmış olurlar. Sonraları, aşiretler dörder boy'a ayrıldılar ve yerlerini, meydana gelen yirmi dört boy'a bıraktılar. Bunları sırasıyla gösterelim:

Boz-ok'lar, adları kaybolan üç aşiretten meydana gelmişti. Bu aşiretlerin adlarının totemleri bakımından şöyle olması gerekir: Doğanlı (şahinli), Kartallı, Tavşancıllı.

Üç-oklar'ın da aşiretleri totemlerine göre şöyle olmalıdır: Sungurlu, Üç kuşlu, Çağrılı.

Boz-ok'lar

1 — Doğanlı boyları Totemi: Şahin (doğan)	Kayı Bayat Alka evli Kara evli
2 — Kartallı boyları Totemi: Kartal	Yazer (yaz eri) Döğer Dodurga Yayerli (yay eri)
3 — Tavşanlı boyları Totemi: Tavşancıl	Afşar Kırık Bekdili Karkın

Üç-oklar	4 — Sungurlu	Bayındır Peçne Çavuldur Çepni
	5 — Üç kuşlu	Salor Eymur (Eymureli) Alayunadlı Ürker
	6 — Çağrılı	Eyindir Berkdüz Yiva Kınık

Bu yirmi dört boy'dan herbirinin kendine özgü bir «Tamga = damga» sı vardı:

Câmi-üt tevârih'e göre	Kâşgarlı Mahmut'a göre	Câmi-üt tevârih'e göre	Kâşgarlı Mahmut'a göre
Kayı		Yazer	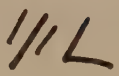
Bayat	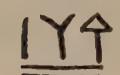	Döğer	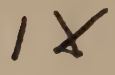
Alka evli	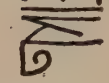	Dodurga	
Kara evli	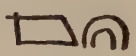	Yayerli	
Kırık		Afşar	
Bekdili	Adedi az, damgası belli değil		
Kargın	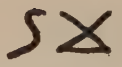	Eymureli	
Bayındır		Alayunatlı	
Peçne		Ürker	
Çavuldur		Eyindir	
Çepni	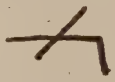	Berkdüz	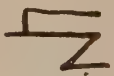
Salor		Yiva	
		Kınık	

Bu tamga'lar, Oğuzlar'ın hayatında çok önemli idi. Oğuz boyları sürülerini, hazinelerini bu tamgalarla damgalartar, böylece birbirinden ayırırlardı. Herbiri özel bir toplumsal vicdana sahip olan boylar'ın bu toplumsal vicdanlarının simgeleri işte bu tamgalardı. Boy'un kişiliği, tamgasıyla belli oluyordu. Bir boy'un bütün sürülerine, hazinelerine aynı tamga'nın vurulması Oğuz boylarında bir tür ekonomik dayanışmanın var olduğunu gösterirdi.

Hakaniye Türklerinde, Hakan'ın tamgasına «Tuğrak» adı verilirdi. Bu kelime Batı Türklerinde «Tuğra» şeklini almıştı. Orhun kitâbesindeki «tamgacılık» memurları, Selçuklarda «tuğracılık», Osmanlılarda «nişancılık» adlarını aldılar. Tuğrak, Cengizlilerde «tarak» şeklini aldı: Tarak tamga.

Tamgalar, eski totemizm'in asılları kaybolan totemlerinin kalıntıları olabilir.

Ongunlar : Ongun'lar, totemler demekti. Bir boy'un ongun'u onun kutsal tanıdığı bir hayvandır. Oğuzlarda bu hayvanlar, avcı kuşlardan seçilmiştir. Her dört boy'un ortak bir ongun'u vardır. Çünkü, bu dört boy aynı aşiret'in yerine geçen kardeş boy'lardır.

Sökükler : Sökük'ler şölenlerde her aşiretin beyler ile, Han ve Hatun'un kutsal kurbandan yediği parçadır. Oğuz aşiretlerini, ongunlarıyla, sökükleriyle, ilâhları ile, birlikte sıralayalım:

Han'ın sökük'ü baş ve bir kısım sırt eti, Hatununki, karın.

Aşiretlerde ise durum şöyledir:

	Aşiretler	İlâhlar	Ongunlar	Sökükler
	1 numaralı	Günhan	şahin	sağ but
Bozok'lar	2 »	Ayhan	kartal	sağ aşıklı
	3 »	Yıldızhan	tavşancıl	kaburga

	4	»	Gök-han	sungur	sol but
Üçok'lar	5	»	Deniz-han	çağrı	sol aşıklı
	6	»	Dağ-han	üç kuş	sırt eti

Oğuz teşkilâtının aynısını başka kavimlerde de görüyoruz. Kun İlhanlığının kurucusu olan Mete, Türk milletini sağ kol ve sol kol olmak üzere iki kol'a ayırmıştı. Her kol'a bir beylerbeyi kumanda ediyordu. Veliaht sol kolun kumandanıydı. Devlet'in en büyük memurlukları altı adetti. Ordu yirmi dört tumana (onbin kişilik) bölünmüştü. Sağ kol'a on iki bey kumanda ederdi **(De Ginyi).**

Moğollarda da aynı teşkilâtı buluruz. Moğollar sağ kol'a «bırağungar», sol kol'a «çağungar» derlerdi. Eski zamanda Moğollar, tuman adı verilen altı bölüme ayrılmıştı. Bunlar da iki kol meydana getirirlerdi. Sağ kol'a Han kuman da ederdi. Sol kol Han'ın kardeşi yahut oğlu tarafından yönetilirdi. (Grand Ansiklopedi).

Moğollarda yirmi dört boy teşkilâtını da görüyoruz. 164 tarihinde kabilenin yirmi dört başkan tarafından temsil edilen «Oyratlar müctemiası = uğraklar topluluğu» 115 maddelik bir düstur (yasa) kabul etmiştir. **(Tarih-i ilm-i hukuk).**

Yakutlarda da, yirmi dört boy teşkilâtı var. Fakat, bu teşkilât, dinsel ve siyasal bir teşkilât değil, sihirsel bir teşkilât olacak. Büyük Petro, kutsal kaz'ı göstermek için Petersburg'a Yakutlardan sihir teşkilâtının temsilcisi olmak üzere yirmi dört şaman getirmiş. Yirmi dört sayısı, Selçuk teşkilâtında, Eyyûbiler'de ve Kölemenler'de, Akkoyunlular'da, Harezm Oğuzlarında ve Çiğ Oğuzlarında (şimdiki Anadolu ve Arabistan Türkmenlerinde) teşkilât'ın esası olarak görülür. Atabeyler'e, Eyyûbilere, Kölemenlere, Selçuklulardan geçmiştir. Hatta Bitlis aşiretlerinden «Rojki» aşireti de iki kol'a ve yirmi dört boy'a ayrılmıştır. Bunun da Eyyûbilerden geçmesi mümkündür.

Yirmi dört boy'un aslı, altı aşirettir. Altı sayısını Oğuz-

lar'ın uygurları (egemenlikleri altında) olan altı il'de de görürüz: Kanklı, Kalaç, Kıpçak, Ağaç eri, Karluk, Uygur.

Oğuzlar'ın teşkilâtını Osmanlılarda da görürüz: Osmanlı devleti Rumeli ile Anadolu olmak üzere iki kol'a ayrılmıştır. Birlik süvarileri altı bölüktü: Atlı yemin, silâhdar, ulufeciler, sağ, ve sol, sağ ve sol garipleri bölükleri. Atlının bayrağı kırmızı, silâhdar'ın sarı, diğerlerinin alaca idi. Atlı ile silâhdar'a baş, kapı kullarına orta, gariplere aşağı bölükler denilirdi. Vezirlerin içoğlanları da yirmi dört tane idi.

10

BÜYÜK İL

Büyük il, iki orta il'in birleşmesinden meydana gelir. Orta il'in ilk şekli sekiz aşiretten oluşmuştur. Bu sekiz aşiret, sekiz yönün karşılığıdır: Doğu, güney doğu, güney, güney batı batı, kuzey batı kuzey, kuzey doğu.

Bu sekiz yönün karşılığı olan orta il, büyük il'in sol kol'unu oluşturur. Sağ sol ise, bu sekiz yöne merkez'in eklenmesiyle meydana gelen dokuz semt'e simetriktir. Bu yüzden, büyük il'in sağ kol'u dokuz (aşiret (Yakutlarda uza), sol kol'u sekiz uz'dan oluşur. Bundan dolayıdır ki, küçük il devrinde beş sayısı, orta il devrinde yedi sayısı kutsal olduğu halde, büyük il döneminde de dokuz sayısı kutsal oldu.

Orta il tipinde soy, yedinci göbeğe çıkardı. Oğuzlarda her fert, yedinci göbeğe kadar atalarını sayabilirdi. «Yedi kat yabancı kız alırım», «Yedi kat yabancıya kız veririm» gibi eski deyimler, il'in içinde ve soy'un dışında olan eski Türk evlenmesini anlatır. Soy'un içinde evlenmenin yasak-

lanması devri çoktan geçmiş olduğundan, belki de, yalnız soy'un içinde evlenmenin tercih edilmesi kalmış.

Büyük il örneğinde ise, soy, dokuzuncu göbeğe kadar çıkar. Tarhanlık ayrıcalıkları, dokuzuncu göbeğe kadar devam eder. Yakutlarda, dokuz atası demirci olan şaman olur. Altay Türklerine göre, yaratılışın başlangıcında, yeryüzü'nün ortasında dokuz dallı bir çam ağacı ve her dal'ın altında da bir adam yaratılmış. Bu dokuz atalar, dokuz büyük soyun dedeleriydi. Bunlara bugün bile «Dokuz atalar» adı verilir.

Yakutlarda göğün sayısı dokuzdur. Altay Türklerinde, göğe çıkmak için şaman'a merdiven hizmeti gören huş ağacı üzerinde dokuz basamak yapılır. Bu basamaklardan herbiri, göğün dokuz tabakasından birini gösterir.

Ceza hukukunda da dokuz sayısının büyük önemi vardır: Hırsız, çaldığı malı geri verdikten sonra, bunun bedelinin dokuz katını daha vermezse, cezadan kurtulamazdı.

Para cezasında esas dokuz hayvandır. Bu sayı, onbeşe kadar çıkabilen sayılardan biriyle çarpılarak para cezasının çeşitli dereceleri meydana getirilirdi.

Yakutlar büyük il tipinde şekillenmişlerdir. Bu kavimde il'in sağ koluna «sekiz ağa uza» denilir. Ağa uza, «baba aşireti» demektir. Eye uza da, «ana aşireti», ana soyu demektir.

Dokuz ağa uza'nın sembolleri, göğün dokuz tabakasında oturan «dokuz atalar» dır. Sekiz ağa uza'nın sembolleri de, yeryüzünde çeşitli yerlerde egemen olan «sekiz yer-su»dur. Yukarıda anlattığımız gibi, tanrıların en büyüğü olan «Ay toyon ağa» dünya işlerine karışmaz. Çünkü, ona eşit olan Yakut ilinin genel başkanı da, her türlü siyasal yetkiden yoksundur. Bu başkana «Tekin» adı verilir.

Tekin, öyle bir başkandır ki, siyasal hiçbir etkinliği yoktur. Bütün siyasal etkinlik, aşiret beylerinde yahut onların yerine geçen boylar'ın beylerindedir. Bu aşiretlerin (yahut

boy'ların) Yer-su'ları, egemenlikleri altındakileri kan dâvâsına, akın'a ve iç savaşa yöneltirler. İl din'inin ruhanî başkanları olan tekinler'in ilahları da tangre (Tanrılar) dır.

Yakutlarda tanrıların en büyüğü olan «Ay toyon» da, yeryüzündeki simetriği olan «Tekin» gibi, dünya işlerine karışmaz. Tekin, siyasal egemenliği aşiret başkanlarına kaptırdığı gibi, onun ilâhi alemdeki simetriği olan Ay Toyon da dünya işlerine karışamaz. Hatta kendisine kurban kesilmesini istemez. Kan dökülmesinden nefret eder. Bu şefkat ve sevgi ilâh'ına yapılan ibadet, ilkbaharda yalnız gençler tarafından kendi şerefine dokuz bardak kımızı dokuz kere içmekten ibarettir. Bu tören sırasında «Ayhal, uruyi ayhal» diye bağırırlar. Tören bittikten sonra, herkes tarafından sevinçli oyunlar, neş'eli koşular yapılır.

Yakutlarda herkesin hem çok korktuğu, hem de büyük ümitlerde bulunduğu hareketli ilâh, Yer-su'ların başı olan «Ulu Toyon»dur. Bu ilâh, Altay Türklerindeki «Oğan»ın karşılığıdır. Oğuzlarda bunun karşılığı Gökhan'dır.

Ulu Toyon yeryüzüne indiği zaman dağlar titrer. Dereler yerinden oynar. Herkes ümit ve korku ile ona yüz çevirmiştir.

Altaylılarda, Oğan'a ait yeryüzünün tam göbeğinde, onaltıncı kat göğe kadar yükselen bir çam ağacı vardır. Bu sembol, Oğan'ın güçlülükte Bay-ülken'e eşit olduğunu gösterir. Bunun anlamı, sol kol aşiretleriyle sağ kol aşiretlerinin birbirine eşit olduğudur. Bu eşitlik, il'in demokrat olduğunu gösterir.

Yakutlar'da, Yer-su'ların Tanrılara, etkinlikte üstün olmaları, il'in büyük düşüş göstermesindendir. Yakutlar, bu düşüş ve yokoluş dolayısıyla bağımsız uz'lara ayrılmışlardır. İl'ın konfederasyon meclisi bir «sözde meclis»den başka birşey değildir. Bu meclise başkanlık eden Tekin'in kesinlikle, yetkisi yoktur. Yetki, aşiret başkanlarına yahut onların yerine geçen boy beylerine geçmiştir. Yer-su'lar, aşi-

retlerin sembolleri olduklarından, bunların kuvvetlenmesi yer-su'ları yönetici durumuna çıkarmıştır. İl'i var eden ve kuvvetlendiren, sağ kol'un tekinleridir. Tanrılar bunların temsilcileridir. Tanrılarla tekin'ler, il'in sembolleri olduklarından, il'in zayıflamasıyla onların da yetkileri azalmıştır.

İleride göreceğimiz yabguluk'lar, hakanlık'lar, ilhanlık'lar, sultanlıklar da, başka illeri içine almış birer il'den doğduklarından, o il'in özelliklerini gösterirler. Meselâ, Osmanlılar, orta il tipinden olan Oğuz kavmindendir. Ve o da, eski Kun kavmindendir. Bunlara özgü teşkilâtların altılı olmak için, sekizli teşkilât'tan nasıl türediğini gördük. Diğer âdetlerin de, bu genel töreden nasıl doğduklarını aşağıdaki misallerle göstereceğiz.

Osmanlılarda Padişah'ın altı tuğ'u vardı. Altı memurluk verme yetkisi de yalnız onda vardı. Sadrâzam, beş tuğ'dan fazla kullanamaz, kendi başına beş memurdan fazlasını tayin edemezdi. Büyük il tiplerinden biri olan Kâşgar Hakanlığında ise, Hakan'ın sancakları dokuz tane idi. Bu gibi sayılar Türk devletlerinin ve illerinin hangi il tipinden olduklarını gösterir. Böylece hangi il'in hangi il'e akraba olduğunu ve hangi il'in hangi il içinde hakanlık ve ilhanlık hayatına katılmış olduğunu anlarız.

Japonlar'ın millî bayrağındaki kırmızı teker'in (daire) merkezinde bir beyaz bulunur. Bu tekerden ışın şeklinde 16 kırmızı şerit çıkar. (Haşet sayfa 365). Japonlar'ın en büyük il tipinden doğdukları, millî bayraklarının bu onaltılı durumundan anlaşılır.

11

EN BÜYÜK İL

Büyük il'in sağ kol'una ait dokuz sayısı ile, sol koluna ait sekiz sayısı toplanınca, 17 sayısı ortaya çıkar. İşte Altay

Türklerinde gördüğümüz «En büyük il»in sağ ve sol kolları, bu 17 sayısına çıkmıştır. Altay Türklerinde, din bölümünde göreceğimiz üzere, göğün onyedi tabakası vardır. Her tabakanın özel bir tanrısı olduğundan, göğün onyedi özel tanrısı vardır: Bunlar, ilâhlar'ın sağ kolunu oluşturur. Yeryüzünün de onyedi yer-su'su vardır: Bunlar da ilâhlar'ın sol kolunu meydana getirir. Bu yer-su'lar, sol kol'u oluşturan onyedi uruğun atalarıdır. Tanrılar da sağ kolu meydana getiren onyedi uruğun atalarıdır. Bu iki kol'un birleşmesinden «En büyük il» tip'i meydana gelir.

12

İLLER'İN ÖZELLİKLERİ

Türk ilini gösteren tiplerin dördünde de, Türk illerini oluşturan aşiretlerin birbirine eşit olması, bu iller'in demokrat olması sonucunu doğurdu. Küçük il'de, dört aşiret birbirine eşittir. Orta, büyük ve en büyük illerde de sağ ve sol kollar birbirine eşittirler. Bu kolları meydana getiren aşiretler de birbirlerine eşittir. Bu eşitliklerden ilkel bir demokratlık çıkar. İleride göreceğimiz yabguluk'lar, hakanlık'lar, ilhanlık'lar, sultanlıklar da birer il'den doğduklarından, o il'in özelliklerini korumuşlardır. Oğuz düzeninin, Kun teşkilâtının tam benzeri olması, Oğuzların, eski Kun'ların devamı olduğunu göstermez mi? Yakutlar'la, Oyratlar'ın da yirmi dörtlü teşkilâta sahip olmaları, Kun'ların yahut Oğuz'ların egemenliği altında yaşamış olmalarının bir sonucudur. Yakutlarda yirmi dört boy, şaman teşkilâtı hâlini almıştı. Nasıl ki, dörtlü düzeni de, şaman teşkilâtı arasında görüyoruz. Yakutlar'da büyük şaman, ancak dört tane olabilirdi.

Deli Petro, kutsal kazı göstermek üzere, Moskova'ya yirmi dört şaman getirmişti. Bundan anlaşılıyor ki, toyonizm'de herhangi bir dereceye sahip olan bir il, kendisinden aşağı olan iller'in teşkilâtlarını, şamanizm'de esas olarak kullanabilir.

13

DEMOKRASİDEN ARİSTOKRASİYE

Türk cemiyeti, totemizm döneminde demokratikti. «Potlaç» sebebiyle aristokratik ve emperyalist bir cemiyet oldu.

Totemizm dönemi : Totem, sop'un yahut onun yerine geçen aşiretin veyahut il'in toplumsal vicdanının sembolüydü. Totemizm'de kamu egemenliği toplumsal vicdana aitti. Bir il'in totemi, başka bir il tarafından ele geçirilince, cemiyette, aristokrat ve demokrat olmak üzere iki tabaka meydana gelirdi. Meselâ, Oğuzlar, Koyunluları egemenlikleri altına alınca, bunların totemleri olan «koyun» adını da kendilerine ad olarak aldılar. Fakat, asıl Koyunlulara «Karakoyunlular» adını vererek kendilerini «Akkoyunlular» adıyla, isimlendirdiler.

Bir il'in totemine ait olan egemenlik, o il'in toplumsal egemenliğinin sembolünden ibarettir. Bu egemenlik, toplumsal vicdanda bulundukça, cemiyet, cumhurî bir demokrasidir. «İl mi yaman, bey mi yaman» atasözü, bu demokrasi dönemini gösterir.

Fakat, bu egemenlik, başka bir il tarafından zorla alınınca, «sulta = imperium» niteliğini kazanır. Egemenlik, zor kullanmaksızın uyum sağlayan ve delilsiz kabul ettiren toplumsal bir kuvvettir. Sultan ise, kendine zorla uyulmasını sağlayan ve insanları zorla egemenliği altına alan bir kav-

min, bir ailenin yahut bir ferd'in maddi baskısıdır. Bu değişmeyi totem'in zorla alınması ile anlıyoruz. Meselâ, Bolak'lar (Ulah'lar) Türk illerinden biridir. Bu il, bir zaman Kıpçaklara esir oldu. Kendi, totemi, Kıpçaklar tarafından zorla ele geçirildiğinden, zorla ele geçirenler, «Ak bolak» adını aldılar. Bolaklar ise, totemlerini kaptırdıklarından «Kara bolak» diye adlandırıldılar. Sonradan, Bolaklar, hürriyet ve bağımsızlıklarını geri aldılar. Derhal isimlerini değiştirerek yeniden «Ak bolak» diye anıldılar.

Bir kavimin egemenlik altına girmesi iki şekilde olur:

1) Savaş yoluyla. Mağlûplar galip gelenin egemenliğini kabul etmeğe mecbur olurlar. Savaşta galip gelen kavim, yenilen kavmi esir hâline koyar. Bu esir kavim savaşta efendisi olan kavmi mağlûp edince, istiklâlini geri almış olur.

2) Potlaç yoluyla. Bu kurum önemli olduğundan, bunu ayrı bir bölüm içinde ele alacağız.

14

ŞÖLEN VE POTLAÇ

Potlaç, karşıdaki kişileri, karşılık yapmaktan âciz bırakacak savurganlıkta, gösterişli ve meydan okuyucu bir ziyafettir. Bunun eski Türklerde karşılığı, şölen adını verdikleri son derecede savurganca bir ziyafetti.

Dede Korkut, şölen'i şöyle anlatır: «Dirse Han, diş ehlinin sözüyle ulu toy eyledi. Hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırttı. İç Oğuz beylerinin üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu, çıplak görse, donattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı. (90. sayfa)»

Bayındır Han, iki türlü şöylen yapardı. Birincisine yalnız «İçoğuz» davet edilirdi. Bayındır Han bu ziyafete, kendinin de boyu olan İç Oğuz'u çağırdı. Gayesi, kendi kol'unun egemenliğini güçlendirmekti. Bu da, şölen yapıp dâvetlilere meydan okumakla olurdu. Davetliler karşılık veremezlerse totemleri davet sahibi tarafından ele geçirilmiş olurdu.

Bayındır Han önce yalnız İç Oğuz için yaptığı ziyafetle, onları egemenliği altına alırdı: «Bin yerde ipek halı döşenmişti. İç Oğuz beyleri kenarına dizilmişti. Yeme içme oldu.» (sayfa 113). Bu ziyafetlere iç il'den aşiretler davet edilirdi.

Davetli aşiretler, karşılık veremeyince, sol kol başkanının kişisel egemenliği altına girerlerdi. İl beyinin kendi kol'u üzerindeki kişisel egemenliği yerleştikten sonra, karşıki kol'a ziyâfet çekmesi gerekirdi. Bu ziyâfete karşıki taraf karşılık veremezse, kendi kolu gibi bu kol da kişisel egemenliği altına girmiş olurdu. Çünkü, meydan okuduğu karşıki kol'un aşiretleri meydan okumaya karşılık veremeyince, totemlerinin zorla alınmasına zorunlu olarak razı olurlardı. Totemlerin zorla alınması, toplumsal egemenliğin de zorla alınması demekti. Toplumsal egemenlikler zorla alındıktan sonra, kişisel egemenlikler kurulurdu.

Ziyafet, bazan yedi gün yedi gece olurdu: «Kazan, kırk otağ diktirdi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu» (Dede Korkut kitabı sa: 32) Bazan da kırk gün kırk gece devam ederdi.

15

YAĞMA ŞÖLENİ VE POTLAÇ

Yağma şöleni potlaç'ın son aşamasıdır. Şöleni yapan bey, davetlileri yedirip içirdikten, giydirip donattıktan ve

borçlarını verdikten sonra, hatununun koltuğuna girerek otağ'dan çıkardı. Bütün davetliler davet sahibinin otağ'ını, sürülerini ve diğer mallarını yağma ederlerdi. Dede Korkut kitabının onikinci hikâyesinde, Salor Kazan'ın malını nasıl yağmalattığını görüyoruz:

«Üç-ok, Boz-ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan, yine evini yağmalattı. Ama Dış Oğuz beraber bulunmadı. Yalnız İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman, Kazan evini yağmalatırsa, karısının elini alır, dışarı çıkardı. Ondan sonra bütün mallarını yağma ederlerdi.» (sayfa 165).

Salor Kazan'ın Boz-ok ve Üç-ok üzerindeki egemenliği, bu yağma şöleni sonucu kurulmuştu. Salor Kazan egemenliğinin, bu iki kol üzerinde sürmesi için, bazan yalnız İç Oğuz (Üç-ok) için ziyafetler, yapıp, İç Oğuz üzerindeki egemenliğini kuvvetlendirmeye çalışırdı. Bazan da, ziyafete hem İç Oğuz, hem de Dış Oğuz'u davet ederek her ikisi üstündeki egemenliğini yineletirdi. Bu iki ziyafet şeklinin ikisine de ihtiyaç vardı.

Fakat, Dış Oğuz, kendisi bulunmadan yapılan Yağma ziyafetine razı olamazdı. Çünkü, bunun sebebini bilemezdi. O, yalnız, yağma ziyafetine katılmamasını, büyük bir işkence ve hakaret sayardı. O kadar büyük ki, esirlerini isyana davet eder, üzerlerindeki kişisel egemenliğe son verirdi. İşte bundan dolayıdır ki, İç Oğuz'a ait olan yağma şölenin-den Dış Oğuz beyleri öfkelendiler. Dış Oğuz beylerinden Uruz, Emin ve Kalan beyler bunu işittiler. Dediler ki: «Bak, bak! Şimdiye değin Kazan'ın evini bile (birlikte) yağma ederdik. Şimdi niçin bile olmayavuz dediler. Taş Oğuz beyleri birlik olup Kazan'a gelmediler, düşmanlık eylediler» (sayfa 165).

Bu sözler gösteriyor ki, Oğuz, yağma şölenine katılmamakla üzerindeki kişisel egemenlik düştü ve artık Salor Kazan'a gelip bağlılıklarını sunmağa gerek kalmadı.

Kişisel egemenliğin, bu suretle düşmesi aslının ne ol-

duğunu da gösterir. Madem ki, yağma şölenine katılmamakla, Dış Oğuz kendini Salor Kazan'ın kişisel egemenliğinden bağımsız saydı, o halde, daha önce de Dış Oğuz'ların üzerindeki kişisel egemenlik, yağma şöleni sonucu kurulmuştu. Savaştaki galibiyet, yağma şöleninden doğan kişisel egemenliğin kurulması için ikinci sebeptir. Bu iki sebebin katılımı, kurulması ve devamını sağlar.

Dış Oğuz, yağma şölenine katılmayınca, Salor Kazan'a karşı isyan ettiler. Salor Kazan onları kılıcıyla mağlûp etti. Fakat, kişisel egemenliğin üzerlerinde yeniden kurulması, yalnız savaştaki yenilginin sonucu değildi. Yeniden yağma şölenlerine katılmak kişisel egemenliğin yeniden kurulması sonucunu doğurdu.

16

YAĞMASIZ ŞÖLENLER VE YAŞAYIŞ

Eski Türkler, hergün zamanlarını toy'larda ve şölen'lerde geçirirlerdi. Bu toy'lar ve şölen'ler sâyesinde, en fakirler bile, güzel giyer, güzel yer; güzel içerlerdi. Aralarında borçlu bulunmazdı. Her gün bir bey'de şölen olduğundan, bütün ömürlerini zevk ve eğlence ile geçirirlerdi. Bu durum eski Türkler arasında bir tür «Sosyal Adalet» in bulunduğunu haber veriyor. Yağma şöleni de bu sosyal adaleti tamamlar. Sosyal dayanışmanın göründüğü bir gelenek de av etlerinin birlikte yenilmesidir. Bundan başka, av hayvanı bir otağ'a kaçıp girerse, otağ sahibi o avdan pay alırdı. «Kasırga Yenge derler bir hatun vardı. İleri çıkıp pay diledi: Hey bey yiğit, bize dahi bu geyikten pay ver, dedi» (sayfa: 42).

En büyük şan ve şeref cömertlikle sürdürülürdü. «Er,

malına kıymayınca adı çıkmaz.» (Dede Korkut, sayfa: 3).

Erkekler kadar kadınlar da misafirperverdiler: «Evin dayağı oldur ki, yaz'dan, yabandan eve bir konuk gelse, er adam (kocası) evde olmasa, ol, onu yedirir, içirir, ağırlar, gönderir. Ol; Ayişe; Fatıma soyudur» (sayfa: 5).

Eski Türklerde, millet devlet'i beslemezdi. Devlet milleti beslerdi. Orhun kitâbesinde Göktürk Hakanı diyor ki: «Zengin bir millete gönderilmedim. Türk milleti azdı, çoğalttım; açtı doyurdum; çıplaktı giydirdim, kuşattım» (Orhun kitâbesi).

Göktürk'ler Hakan'a «İlterez, yani milleti yaşatan, ili besleyen» adını verirlerdi (Orhun kitâbesi). Ebülgazi bu terimi ilteber şeklinde alır.

Başbuğ, hangi derecede olursa olsun, misafirlerine büyük ikramlarda bulunurdu. «Ulaş oğlu Salor Kazan içmişti. Çergap çergap çadır, otağ bağışlardı. Katar katar develer bağışlardı» (sayfa: 68).

17

TUDUNLUK

Türk hükümdarlığı, beş devreden geçmiştir: Tudunluk, Yabguluk, Hakanlık, İlhanlık, İmparatorluk.

Tudun, aşiret yani boy beyidir. Çözülme dönemleri dışında, bağımsız aşiret olmadığı gibi, bağımsız tudun da yoktur. Tudunlar, genellikle Yabguların emrindedir.

Eskiden, Karluk'lar üç aşiretten meydana gelirdi. Bu aşiretler küçük bir il hâlinde birleşmedikleri için, her aşiret ayrı bir tudun'a bağlı idi. Ne zaman ki, Çin'e karşı bağımsızlık elde ettiler, o zaman hemen bir yabguluk meydana

getirdiler. Üç tudun bu yabgu'ya bağlı oldular. (Orhun kitâbesi, Tomsen).

Oğuzlarda, boy'lar aşiretlerin yerine geçtikleri için, boy bey'leri Oğuz il'inin tudunlarıdırlar.

Boy beyleri, siyasal başkan olmakla birlikte, dinsel görevleri de vardı. «Kazan eyder (söyler), maksudun (amaç) bu mudur? Bay Büre der ki: Evet budur. Benim dahi oğlum olsa Han Bayındır'ın karşısını Büre alsa, dursa kulluk eylese, ben dahi baksam sevinsem, kıvansam, gövensem dedi. Böyle deyince, Oğuz Beyleri yüzlerini göğe tuttular. El kaldırıp dua ettiler. Allahütâala sana bir oğul versin dediler.

O! zamanda Beylerin alkışı alkış, kargışı kargış idi. Duaları kabul olurdu.» (sayfa: 38).

Türk toplumu birbiri içine konulmuş kutular gibiydi. Bazan bu kutular serbest kalırdı. O zaman, beyleri de il beyi'ne karşı bağımsız olurlardı. Kutuların en küçüğü uz'lar yani aşiretlerdir. Bu kutuları daha büyük bir kutu'nun içine koyabilirsiniz. Bu kutu küçüktür. Küçük il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz: Bu kutu da orta il'dir. Orta il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz: Bu kutu da büyük il'dir. Bu büyük il kutularını da daha büyük bir kutuya koyabilirsiniz. Bu sonuncu kutu da en büyük il'dir.

Türk dünyası bu örneklerle doludur. Şurada bir küçük il görürseniz, şu karşıda da en büyük il görürsünüz.

Türk il'inin bu dört tipinin birbirinin iki katı olması, Türk ilinin gelişmesini iki kat olma ilkesine dayandırmıştır.

Türk cemiyeti, gelişmesine ilk basamak olmak üzere aşiretten, ondan sonra ikinci, üçüncü, dördüncü; beşinci basamaklar olmak üzere küçük, orta, büyük ve en büyük illerden geçmiştir.

Bir Türk cemiyeti bu beş tip'ten birinde kalabilir, veyahut iki kat büyüyerek kendisinden daha yukarı olan üst kademeye geçebilir.

Bütün Türk illerinden Hakanlık, İlhanlık veyahut İmparatorluk çıkmamıştır. İller'in çoğu halis il hayatı yaşamıştır. İl hayatının en canlı şeklini Dede Korkut'da görürüz:

Salkım salkım tan yelleri esdiğinde
Aklı karalı seçilen çağda
Göğsü güzel kaba dağlara gün doğanda
Bey yiğitler, cilâsunlar birbirine koyulan çağda
(sayfa: 7)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, her gün, sabah erkenden, Bey yiğitler, cilâsunlar (yiğit) birbirini aramağa başlarlardı. Oğuz obaları birbirinden uzak konarlardı. Fakat, Bey yiğitlerle, cilâsunlar daha güneş doğmadan birbirini ararlardı. Beyler'in orduları (sarayları, otağları) birbirinden ve Han'ın ordusundan uzakta bulunurdu. Fakat, sabah erkenden, nerede yığınak, şölen ve toy varsa, oraya doğru gitmeye başlarlardı.

«Hanlar Hanı Han Bayındır, yılda bir kez toy edip Oğuz Beylerini konuklardı. Yine toy edip, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu: Kimin oğlu kızı yok, kara otağ'a kondurun (oturtun). Kara keçeyi altına döşeyin. Kara koyun yahnisinden önüne götürün, yerse yesin, yemezse durmasın gitsin demişti. Oğlu olanı ağ (ak) otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allahutâala kargamıştır! Biz dahi kargarız. Belli bilsin demişti.» (sayfa: 6).

18

YABGULUK

Eski Türklerde tudun'ların üstünde olan ve bütün il'in üzerinde kişisel egemenlik uygulayan siyasal başkana «Yabgu» derlerdi. Tudun, boybeyi demekti. Yabgu da il-beyi anlamına idi.

Gerek il beyi, gerekse boy beyleri, il'den hiç ayrılmazlardı. Bundan başka bu beyler'in otağlarında, ılgarlarında (at sürüsü barınağı), ağıllarında, ahırlarında, kaynapanlarında (deve sürüsü) ne kadar servetleri varsa kural olarak il'e aitti. Türk il'inde kendine özgü bir tür sosyal dayanışma vardı. Bunu gösteren âdetlerden bazılarını verelim:

Korkut Ata kitabına göre, boy beyleriyle hatunlar, genellikle, şölen adı verilen genel ziyafetler verirlerdi. Yirmi dört boy beyi'nin bu ziyafetlerde hazır bulunması şarttı. Fakat, bu ziyafetlere katılanlar yalnız beyler değildi. İl'in bütün fertleri, bu sofralarda, yer içer, eğlenirdi. Bunların arasında çıplak olanlara elbise giydirilir, borcu olanlar varsa bu borçlar verilir; düşkün olanlara yardım edilirdi. Şölenler bazan, Acem şairlerinin «Hân-ı yağma» dedikleri «Yağma ziyafeti» şeklinde olurdu.

Korkut Ana kitabı meydana çıkıncaya kadar, «Hân-ı yağma»nın ne demek olduğu bilinmiyordu. Bu kitap, bize Oğuz il'inde Beylerbeyi konumunda bulunan Salor Kazan'ın her sene bir yağma ziyafeti verdiğini, İç Oğuzlarla Dış Oğuzlar'ın bütün boylarını bu ziyafete davet ettiğini söylüyor: «Ziyafet şöyle son bulurdu: Yemekler yenip sofradan kalkılınca, Salor Kazan karısının elini alır, dışarı çıkar-

dı. Ondan sonra, yağma ederlerdi.» (Dede Korkut, Kitabı sayfa: 164).

Yabgu, göçebe bir başbuğdan çok, bir aşiretler birliği başkanına benzerdi. Yirmi dört Oğuz Bey'i her gün, ya kendi otağında yahut beylerden birinin otağında şölen ve toy diye birleşince, yeme içme olurdu. Sonra da oturup danışık ederlerdi. Beyler neye karar verirse, Han onu yapardı. Başka birşey yapamazdı.

Bazı iller bağımsızlıklarını yitirerek bir Hakan'a bağımlı olurlardı. O zaman, Hakan, bu illerin Yabgularını ve Tudunlarını yani iş düzenini korumakla beraber, bunların başlarına, kendi sülâlesinden bir kontrolcu komiser atardı.

Göktürklerde bu kontrolcu komisere «Şad» adı verilirdi. Orhun kitâbesinde «Tuleş, tarduş budunlarının başına birer yabgu ve şad atadım.» Şad, hem prens hem de bir tür komiser sayılırdı. Bugünkü İngiltere'nin sömürgelerindeki komiserlerine benzerdi. Yabgu'nun soy bakımından, egemen olduğu ilden olduğunu yukarda gördük.

Bir Türk Bey'i, Hakanlık kurmayı başarınca, oğullarını, kardeşlerini, amca çocuklarını, yeğenlerini; bağımlı olan illerin başlarına şane olarak geçirirdi. Böylece bir anda, bir devlet teşkilâtı kurulmuş olurdu.

Şehirlerde oturan tarihçiler, yalnız şehirlere egemen olan Hakanlar'ın durumlarını yazmışlar, tudunlar gibi yabguların da durumlarını not etmemişlerdir.

19

HAKANLIK

Şimdiye kadar saydığımız Türk cemiyetleri, Türk ülkelerinin coğrafi yapısına göre oluşmuştu. Eski Türkler, bozkırlarla çevrilmiş vahalarda otururlardı. Her vahada pek çok

ırmaklar bulunurdu. Her ırmağın boyunda bir boy yerleşmişti. Bir vahadaki boyların toplamı bir il meydana getirirdi. Vahalar arasındaki bozkırlara «çöl» derlerdi. Normal şartlarda bir vahadan diğer vaha'ya gidilemezdi. Çünkü, gidebilmek için atların ve binicilerinin, içecekleri suyu ve yiyecekleri besinleri yanına alması gerekiyordu.

Vahaların birbiriyle karışamamasından, her vaha'ya ait bir il meydana geldiği gibi, her vaha'nın içindeki ırmaklardan da boy'lar doğuyordu.

Hakanlıklar, genellikle bir yabancı devleti kendine temsilci ve dayanak yaparak kurulurdu. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı bir atasözüne göre «Tat Türksüz olmaz, baş börksüz olmaz». Tat (bağımlı olan) İran, Hint, Afgan, Rus, Cermen gibi kavimlerdir. Çinlilere tat denilmemesi, Türk diniyle Çin din'i arasında ilişki bulunmasından dolayıdır. Bununla birlikte, Çin ülkesi de, Türk Hakanlıklarının bir temsilcisi idi.

Türk devleti genellikle yabancı devletlere ve milletlere dayanmakla beraber, bazan da Moğol ve Tunguz gibi göçebe aşiretlere dayanırdı. O zaman, bu aşiretler'in kendilerine Tatar, il'lerine «ulus», ve boy'larına da «oymak» adları verilirdi. Bazan da, Türk Hakanlığı, Türk Yabguluğu gibi yalnız kendi il'ine dayanırdı. O zaman, demokratik olurdu. Çünkü, o zaman kendi il'inin kurultay'ı tarafından kontrol edilirdi. Kırgız Hakanlığı yalnız kendi il'ine dayanan bir devletti. Bu sebeble demokrattı.

Görülüyor ki, Türk Hakanlığı ya tat'lara yahut Tatarlar'a dayanmakla, kurulur ve devam edebilirdi. Tudunluk'lar ve Yabguluk'lar ise, tat'sız ve Tatarsız yaşayabilirlerdi. Tudunluk'ların ve Yabguluk'ların çoğu bu halde idiler; kendi başlarına yaşayabilirlerdi.

Hakanlar'a, çöllerdeki Tatar ulus'ları bağımlı oldukları gibi, serhadlerde (sınır boyları) oturan uygar kavimler de Hakanlığın koruması ve idâresi altında idi. «Çit» adı verilen

sınır boyu ülkelerde, şehirler, köyler kurulmuştu. Bayındırlık ve bolluk meydana gelmişti. Hakan'lar, bu çit'lerde yaşayan çiftçi, san'atkâr, tüccar kavimleri özledikleri barış hayatına kavuştururlardı. Çiftçiye, tarancı ve ekinci, tüccara «sart» derlerdi. Bağımlı kavimlerden devleti besleyecek kadar bir vergi alırlardı. Gerçi, Hakanlık yine, sülâle'nin kökü olan ak kemiklerden bir il'e dayanırdı. Kara kemikler tabakası, ak kemikler tabakasına bağımlı olduğundan, feodal bir cemiyet meydana gelirdi.

Tutun ve yabgu aileleri ak kemik idiler. Hakan sülâlesi de, ak kemik olan bir il'den doğmuştu. Ona dayanırdı.

Hakanlar, ak kemikleri oluşturan kendi il'ine karşı meşrutî bir konumda idiler. Önemli işler, şölenlerde tartışılıp bir karara bağlanmadan, Hakan tarafından uygulanamazdı. Hakan da, şölen üyelerinden olduğundan, orada oyunu söyleyip, inandırıcı delillerle şölen kuruluna kabul ettirebilirdi.

Eski Türklerde kadın tabu olmadığından ve aksine erkeğin tamamlayıcısı bulunduğundan, kadınsız hiçbir iş görülemezdi. Hakan buyrukları yalnız «Hakan emrediyor ki» diye başlamışsa, geçerli olmazdı. Devletler'in elçileri de, yalnız Hakan'ın huzuruna çıkamazlardı. Hakan sağda ve Hatun solda oturmak üzere, ikisinin birlikte huzuruna çıkabilirdi.

Hakan'la Hatun, gök'le yer'in evlâtlarıdır. Güneş Ana ile Ay Ata ise, onların gökteki temsilcileridir. Hakan'ın temsilcisi olan «Ay Ata» altıncı kat gökte olduğu halde, Hatun'un temsilcisi olan «Gün Ana», göğün yedinci katındadır. Bu durum, kadının erkekten daha saygıdeğer olduğunu gösterir.

Hakan, kendi il'inden bir kadınla evlenmek zorunda idi. Emperyalizm döneminde, Hakanlar, ilhanlar ve diğer prensesler ve beyler il dışından evlenmeyi seçtiler. Fakat, bu evlenmeyi Türk töresi kabul etmedi. Çünkü, töre gereği yalnız bir eşe izin vardı. O da il'den olan hatun'du. Türk

töresine göre, kadın erkeğin tamamlayıcısı olduğundan ve bir erkeğin yalnız bir tamamlayıcısı olabileceğinden, bütün evlenmeler, tek kadınla evlenme esasına dayanıyordu.

Emperyalizm döneminde hükümdarlar ve bey'ler arasında töre'nin dışında olarak başka illerden özellikle bağımlı ve yenilmiş budun'lardan kız alanlar oldu. İl dışından gelen bu kadınlara hatun denmez «kuma» ve eğer Çin prenseslerinden ise, konçuy denilirdi. Fakat bunların hiçbiri eş olarak tanınmazdı. Eş sıfatı yalnız hatun'a aitti. Bu sebebledir ki, kuma'ların çocukları, öz annelerine «anne» diyemezlerdi. Annelerini «teyze» diye çağırırlardı. Kendilerine yabancı olan hatun'a «anne» diyebilirlerdi.

Kâşgarlı Mahmut diyor ki: Eşin üç derecesi vardı: Hatun, konçuy, kuma.

Konçuy, hatun'un bir derece aşağısında idi. Kuma da konçuy'dan bir derece aşağı idi. Bir Hakanın oğlu, Hakan olabilmek için, anasının hatunlardan (yani kendi il'inden olan prenseslerden) olması şarttı. Hem baba hem ana yönünden prens olmayanlar, soylu sayılamazdı. Anası hatun olmayan bir Hakan oğlu, Hakan olamazdı. (Hâlâ İran Kaçar'larında bu töre yürürlüktedir.) Bugün Hive Türkmenler'inde, bir kız, hem babası, hem anası Türkmen olmayan bir erkeğe varamaz.

Kuma'ların oğulları miras'a da katılamazlardı. Onlara, yaşayabilmeleri için, doyacak kadar bir mal verilirdi.

Hakanlar'ın gerçek eşleri «melike» (kadın hükümdar) sıfatına da sahipti. Melike'nin türkçedeki karşılığı «Türkân» kelimesidir. O halde, Hakaniye, Selçuklu ve Harezmşah devletlerindeki «Türkân Hatun»lar, melike olmak bakımından bu adları alıyorlardı. Bu kelime onların kişisel isimleri değildi.

20

HAKANLIK TEŞKİLÂTI

Hakanlığın doğal komutanları ile başkanları Ak kemiklerdendi. Soy'da büyük olan Tekin Hakan'ın veliahd'ı, genellikle Hakan'ın küçük kardeşi, yahut oğlu, bazan da kardeşinin veya amcasının oğlu idi.

Hakanlığa mirasçı olmak için, sülâleler arasında, iki ayrı kural vardır: Osmanlı Hânedanında «soyda büyük» padişah olurdu. Şimdi, Avrupa devletleriyle Mısır'da ise, «evde büyük» hükûmete mirasçı olur. Eski Türklerde de soy'da büyük hakan olurdu.

Veliahd, Hakan'dan sonra en büyük başbuğdu. Orduya kumanda eder, işleri yönetirdi. Hakan, sağ kol'a kumanda ettiği zaman, velianhd sol kol'a kumanda ederdi. Veliahd'e, sadece Tekin, yahut «Gültekin» denilirdi.

Hakan'dan sonra, devlet'in kadın ortağı olan Türkân Hatun, yine melikelikte (hakanın karısı) devam ederdi. Bu bakımdan, yeni Hakan, eski Hakan'ın oğlu değilse, yani melike, yeni Hakan'ın öz annesi değilse, bununla evlenmek zorunda idi. Bazan bu evlenme, kağıt üzerinde bir evlilik olarak kalırdı. Orhun kitâbesinde de melike'nin «er ad»ı «ismen eş» mânâsınadır.

Hakan'a bağlı olan egemen Türk illerinin başında, yine eski yabgu'ları kalırdı. Hakan, aynı sülâleden atamak şartıyla yabgu'ları değiştirebilirdi. Yabgu'ları kontrol etmek üzere, her il'e Hakanlık sülâlesinden bir «Şad» yahut «Şane» tayin edilirdi. Şane kelimesi araplaştırılarak «şahne» haline konulmuştur. Bozkurt'un moğolca adı olan «Börte şane=

börteçine» terimindeki şane sözü, moğolcada kurt mânâsınadır.

Selçuklu'lar, egemenlikleri altına aldıkları hükümdarların denetimi için, başlarına birer şahne dikerlerdi. Göktürkler ise birer şad dikerlerdi. Bu hal, bize şane soyunun Göktürkler değil Oğuzlar olduğunu haber verir.

Göktürklere de şad sülâlesi demek gerekir. Belki «Şato Türkleri» de bunlardandır.

Çinliler, Göktürkler'in dedesine «Asena = kurt» derlerdi. Kurt sülâlesinden gelmek geleneği Oğuzlar'la Göktürk'ler arasında ortaktır. Oğuzlar'ın Şane sülâlesi olduğuna başka bir delil de, İmam Mes'udî'nin bir sözüdür. Mes'udî diyor ki: «Karluk Hakanının ve hatta Şane sülâlesinin üstünde olmak üzere Hakanların Hakanı sülâlesi vardır.» İşte, bu Hakanlar Hakanı sülâlesi, Göktürk İlhanlığını kurdular.

Göktürklerde de yabgu'ları kontrol eden genel valilere şad deniliyor. Genel valilerin şad yahut şan olması, bize başbuğun hangi sülâleden geldiğini bildirir. Meselâ, Selçuklular, genel valilerine «Şahne şan » adını verirlerdi. Bu sıfat, Selçukluların Şane soyundan olduğunu gösterir. Göktürkler ise, gözlemcilere «şad» derlerdi. Bu suretle Göktürk hânedanının da, ayrı bir sülâleden geldikleri anlaşılır.

Göktürklerde şad'lardan sonra «Pad'lar» yahut «Pidboy» beyleri gelirdi. Sağ kol oldukları için, bunların da altın kemiklerden olduğu anlaşılıyor.

Büyük divan'da, (kurultay), şad'larla pad'lar, sağ kol'u meydana getirirlerdi. Bunlardan başka, Ak kemiklerden Kül Erkin, Targat (Tarhan'lar), Yabgu, Tudun, İç Buyruk; Dış Buyruk, Tamgacı, Yoğruş, Subaşı, Atasağun bulunurdu. Orhun kitâbesinde, divan şu şekilde anlatılıyor: Sağda Şad ve Pid Beyleri, solda Targatlar (Tarhanlar) ve Buyruk Beyleri.

«Kül Erkin», Ak kemiklerden olan ve onları temsil eden bir vezirdi.

Buyruklar iki kısımdı. Birincisi İç Buyruklar ki, eski Os-

manlı teşkilâtındaki İçağa'lara karşılıktır. İkincisi Dış Buyruklardır ki, eski teşkilâtımızdaki Dışağa'lara eşittir. Tamgacı, Nişancı konumunda idi. Kam'lar ve ozan'lar şamanlardı. Subaşı ve Çeribaşı, askerbaşı demekti. Atasagun hekimbaşı idi.

Bunlardan başka, Kara kemiklerden, hatta tanjudan da, beylik düzeyine çıkanlar bulunabilirdi. Meselâ, Kâşgarlı Mahmut'a göre «Yuğruş» Farslardan olan Kara Vezirdi. Buna yaz günlerinde gölgelenmek için siyah börk (kapı şeklinde çadır) verilirdi. Kubbe vezirlerinin Türk teşkilâtında gayet eski olduğunu bu suretle görüyoruz.

Bundan başka, vezirlerin de üç çeşit olduğunu görüyoruz:

1) İlhanlar'ın veliahd'ı olan altın kemikleri temsil eden bir vezirdi. Osmanlıların ilk döneminde şehzadeler'in vezirliği gibi.

2) Kül Erkin Ak kemikleri temsil ederdi.

3) Yuğruş, kara kemikleri temsil ederdi.

21

HAZAR HAKANLIĞININ DEVLET YÖNÜNDEN ÖZELLİKLERİ

Hazar Hakan'ı halkının çoğunluğu ile birlikte museviliği kabul etmişti. Mes'udî'nin yazdığına göre, «Arz = Aras» ili, iki kabile hâlinde Buhara'dan gelerek, Hazarlar'la bir antlaşma yapmış. Bu antlaşma gereğince Hazar devleti: 1) Müslümanlarla savaş edecek olursa, Araslı'lar bu savaşa katılmayacaklardı. 2) Araslı'ların iki kadı'sı olacak, kararlarını şeriat kurallarına göre verecekti. (Yedi tane kadı'dan ikisi

müslümanların, ikisi hıristiyanların, ikisi musevilerin; biri de putperestler'in olacaktı). 3) Araslar'ın mescitleri sığınma hakkına sahip olacak, oraya sığınan müslümanlar saldırılardan korunacaklardı. 4) Vezir Kül Erkin, Araslardan olacaktı.

Bu antlaşma, iç kapitülâsyonlar'ın, din farklılıklarının sonucu olduğunu gösterir.

Hazar Hakanlığının başka özellikleri de vardı. Hakan'dan başka, ikinci bir hükümdar da vardı ki, lâkabı «Bey», adı «Yilik=İylik» dir. Hazar Hakan'ı, sarayından hiç dışarı çıkmazdı. «Tabu» olduğu için, kimse kendine dokunamazdı. Güneş'e karşı yüzünü açmaz ve toprağa basamazdı. Bu sebeple ilbey'inden başka hiçbir fertle görüşemezdi. Bu gizlilikten dolayı millî mutlulukların da, millî felâketlerin de sorumlusu sayılıyordu. Bu yasaklar, onun «Mukaddes=kutlu» yani «manalı» olduğunu gösterir.

«Tabu» olabilmek için «manalı» olmak gerekli idi. Hazar Hakanı, millet'in kut'unu kendisi adına ele geçirdiğinden, kendisi de «kut'lu» oldu. Kut'lu olunca, eski Peru; Meksika; Japonya, kralları gibi, artık insanlara görünmemesi güneş'e ve toprağa değmemesi, insanlarla ilişkide olmaması gerekti. Kutlu olan kralların, ne gibi nitelikleri varsa, kendi de aynı nitelikleri gösterdi. Büyük memurlarla görüşürken yüzüne peçe takardı. Eski Peru, Meksika, Japonya kralları ile karşılaştırılınca, Hazar devletinde gördüğümüz özelliklerin, toplumsal bir ruhun ve gelişmeci bir ilerleyişin sonuçları olduğunu anlarız.

Hazarlar'ın kabul ettiği dinî ayrıcalıklar, eski Türkler'in çok tutucu olmadığını, dinler'in bir vicdan işi sayılarak serbest bırakıldığını gösterir. Dinde tolerans'ı Cengiz Hanlılar devrinde de görüyoruz. Cengiz Oğulları zamanında şehzâdelere resmî dinlerin tarhanlık rütbesi verilmişti. Herbiri resmen kabul edilen büyük dinlerden birinin en büyük ruhanî başkanı «Tarhanı» olmuştu.

Hazarlar'da, yangın, deprem, kuraklık, don, su baskını,

salgın hastalık, kıtlık, savaş yenilgisi gibi büyük felâketlerden biri meydana geldiği zaman, bu felâket, Hakan'ın uğursuzluğunun sonucu sayılırdı. Derhal halk meydanlarda toplanmağa başlardı. O zamana kadar ülkenin idâresine asla karışmamış olan Hakan aleyhinde, «İlbeyi»ne yahut diğer deyimle «Bey»e baş vurulurdu. Millî felâket'e derhal son verilmesini, eğer bu yapılmazsa, felâket'in sebebi olan Hakan'ın öldürülmesini İlbey'inden şiddetle isterlerdi. İlbeyi, Hakan'ın bu felâketten dolayı suçsuz olduğunu bilirdi. Bu yüzden, bazan akılcı tedbirlerle onu kurtarmaya çalışır ve başarılı olurdu. Bazan da kurtarmak imkânını göremeyip, Hakan'ı, iç barışın kurulması için feda ederdi. Halk, coşkun bir deniz gibi dalgalanırken, kutlu Hakan'ın idam edildiğini görünce, durur ve dağılırdı. Belki de idamdan sonra, ondan af ve mağfiret dilerdi.

22

İLHANLIK

İlhan, Hakanlar Hakanı demektir. Yukarıda söylendiği gibi, Hakan'ın sahip olduğu yetkilere İlhan daha fazlasıyla sahiptir. Bu bakımdan onları burada tekrar etmiyeceğiz. İlhanlığın kurulma sebebini de Turan kıt'asının, Büyük Türkistan ülkesinin varoluşunda bulabiliriz. Türkler'in Mançurya'dan Macaristan'a kadar yaşadıkları geniş Turan kıt'ası genel bir disipline muhtaçtı. Zira buradan Çin-Bizans ticaret yolu geçtiği gibi, bu kıt'ada yaşayan kavimler'in çoğunluğu, Türk ırkındandı. Bu ülkeleri birbirinden ayıran dağlar, ırmaklar, denizler de yoktu. Bu şartlar içinde dininin esası barışçılık olan bir ırk, pek tabii barış ve devlet dairesi-

ni çeşitli il tipleriyle, yabguluk ve hakanlık sahalarından ibaret bırakmazdı. Bu barışçılığı, bütün Türkleri içine alan büyük bir Türk devleti meydana getirmeye kadar ilerletmek zorunda idi. Tarihin karanlık devirlerinde, İskitler'in, Masacitler'in, Sakalar'ın, Yuşiler'in, Uysunlar'ın, Kumuklar'ın, Kumanlar'ın, Kimmerler'in, Avarlar'ın, Süvarlar'ın, Cucenler'in kimler olduklarını bilmiyoruz. Fakat, tarih'in aydınlık devrinde, bir taraftan Tsin Türkleri Çin kıt'asının bütün aşiretlerini, kavimlerini, krallıklarını da toplayarak, hepsinden büyük bir Çin İmparatorluğu meydana getirirken, diğer taraftan da Hyung-nu'lar bütün Hakanlıkları, bütün uruk'ları, bütün il'leri; bütün boy'ları birleştirerek hepsinden bir Türk İlhanlığı meydana getirdiler.

Tsin Türkleri yalnız kendi çıkarlarını düşünerek, Çin ülkesi ile o zamanki Türk ülkesi arasında bir set oluşturdular. Bundan başka, Türkler'in en millî devleti olan Hyung-nu hükûmetini, eski vatanı olan «Ortus» ülkesinden çıkarıp koğdular. Millât'tan önce 209 senesinde Hyung-nu'lara hakan olan Mete, milletini yeniden eski vatanları olan Ortus ülkesine götürdü.

Mete, iki kere Çin İmparatorluğu kendisine gelmişken kabul etmedi. Fakat, Mete bu vazgeçmesine karşılık, Türk ırkından olan ne kadar boy'lar, il'ler, hakanlıklar varsa; birleştirerek bir İlhanlık meydana getirdi.

Mete'nin mefkûresi (ülküsü) bütün Türkleri birleştirmekti. Mete'nin bu ideal'i anlaşıldıktan sonra, kumandanları, genel valileri, işi gerçekleştirmeye, koyuldular. Fakat, elli yıl sonra, ilhanlık, bunların elinden çıkarak Tatar kavminden olan Avarlar'a geçti. Avarlar'dan Göktürk'lere, onlardan Oğuzlar'a, onlardan da Çinliler'in «Kakaz = Akkaz» dedikleri Kızgızlar'a geçti. Daha sonra Cengizlilere, ondan sonra da Timurlenk'e geçti.

İlhanlık meydana getiren «Kutlu il»e «Gök» unvanı verilirdi. Göktürk'ler, Gökmoğollar gibi. Bunlar'ın en büyük

ilahlarına da «Gök Tanrı» derlerdi. Gök terimi altın sözüne eşitti.

Kâşgarlı Mahmut'a göre, Kâşgar Hakanlığının sancağı erguvani idi. Göktürk ve Moğol İlhanlıklarının sancağı ise, kızıl değil, gök renginde idi. «Gök bayrak» ilhanlığın en belirgin göstergesi idi. Leon Cahun, bu ad altında, Cengiz zamanındaki Türklerle ilgili bir roman yazmıştır.

İlhan'ın yanındaki Hakan'lar savaş olmadığı zamanlarda, potlaç aracılığı ile, ilhan'ın egemenliği altına girerlerdi. İlhan, potlaç yolu ile Hakanları, Hakanlar da potlaç sonucu Yabgu'ları, Yabgular da potlaç sayesinde Tudunlar'ı egemenlikleri altına alırlardı.

Hakanlar'la İlhan'lar, her önemli olay sırasında ad değişirlerdi.

1) Gençler onbeş yaşına girip kahramanlıklar gösterince, millî bir ad alırlardı.

2) Bir Tudun, Yabgu, Hakan yahut İlhan, savaşta yenilince yeni bir ad alırdı; yahut eski isminin başına bir «kara» eki konurdu. Bu Tudun, Yabgu, Hakan yahut İlhan zafer kazanınca da yeni bir ad alırdı. Bir Yabgu, Hakanlık katına çıkınca, bir Hakan İlhanlık düzeyine geçince yine bir yeni isim alırdı. Bir Hakan evlendiği zaman yine bir ad alırdı.

Hyung-nu'ların İlhan'ı Çin İmparatoruna şu biçimde mektup yazardı: «Gökle yer'in doğurduğu, güneşle ay'ın tahta çıkardığı Hyung'nu'ların büyük Tanju'su Çin İmparatorluğuna rica eder ki... **(De Guignes** (De ginyi)

İlhan'ın ölümünde yapılan büyük yuğ'a bütün Hakanlar ya bizzat, yahut elçiler göndererek katılırlardı. Ölen ilhanın adına bir «Bark=mabet» yapılırdı. Bir de «Mengü taş» dikilir, üzerine ölünün kahramanlıkları yazılırdı. Dost Hakan'ın birisi, yuğ'a başkanlık etmek üzere «Balbal» seçilirdi. Her Hakanlıktan gelen ağlayıcılar ile «Yuğukçular=tâziyeciler» (baş sağlığı dileyiciler) ölüye ağlarlardı. Orhun

kitâbesinde, Çin Devlet'inden, Kırgızlar'dan, Türgişler'den v.s. elçiler geldiğini görüyoruz. Türgiş elçilerinin isimleri «Oğuz tamgacı» ile «Makarac tamgacı» dır. Kırgız Hakan'ı da bir yuğ'da «Balbal» olmuştur.

Hakan'ın, Hatun'un saray çadırlarına «Ordu» adı verilirdi. Ordudaki «asker» mânâsı, saray çadırlarını koruyan muhafızlardan çıkmıştır. Her sarayın çadırını koruyan bir hassa ordusu vardı. Saray otağıyla beraber buna ordu derlerdi.

Yatır Han sülâlesindeki İlhanlık otağ'ı altındandı. İlhan'ın otağı bazan Altın Hanlarda ve Yatır Han sülâlesinde olduğu gibi «Ak ordu», «Altın ordu» adını alırdı. Hakan'ın ordusu da Ejderhan Hakanlığında olduğu gibi «Ak ordu» adını alırdı. İlhan'ın ve Hakan'ın başşehrine «Ordu kent» adı verilirdi.

Câmi-üt tevârih'e göre, İlhanlık hangi uruk'ta ise, bütün il'ler kendilerini o uruk'tan sayarlardı. Meselâ, bir zaman Turan egemenliği Tatarlarda idi. O zaman, bütün Türk illeri kendilerini Tatar sayarlardı. Tatarlar arasında egemenlik, çoğu kez Avarlar'da olduğundan, Avrupaya geçen «Ak Hunlar» kendilerinin Avar olduklarını iddia ettiler ve tanju'larına «Varhuni» adını verdiler. Bu terimin analizi gösterir ki «Avar Hanı» anlamınadır.

Göktürkler'in İlhanlığı zamanında, bütün Turan halkı Türklük iddiasına kalkıştılar. Cengiz Hanlılar devrinde ise, bütün Turanlılar, Moğol'uz dediler.

İlhanlığın Türklere geçmesi, Türklüğün bütün Turan illerinin genel adı olmasına sebep oldu. O zaman batıdaki iller «Türke benzeyen» mânâsına Türkiş ve Türkman adlarını aldılar. İlhanlık Oğuzlara geçtikten sonra, Cengiz Han, Tsin'i Oğuzlara ve Kayılara bağladı. Daha sonra, İlhanlık Moğollara geçince Türklere de Moğol denmeye başladı.

Meselâ, Hindistandaki «Büyük Moğollar» safkan Türkmendiler, Moğollukla hiçbir ilgileri yoktu. Bununla beraber,

tarihte «Büyük Moğollar» adını aldılar. O halde, iller'in ait oldukları kavimleri ve uruk'ları belirlerken çok dikkatli davranmalıdır. Görünürdeki isimlere, siyasal adlara bakmamalıdır.

İlhanlık da, kökünü oluşturan il'e ve Hakanlık'a dayanır. O da Hakanlık ve Yabguluk gibi, demokratik ve cumhurî iller'den doğmuştur. Bu cemiyet'lerin başkanları kişisel egemenlikleri olmakla beraber, kurultay'ın denetimi altındadır. İmparatorluk gibi baskı yönetimi değildirler. Türk yönetimi demokratik niteliğini henüz kaybetmemişti.

23

İLHANLIK TEŞKİLÂTI

İlhan sülâlesine altın kemik denilirdi. Önemli işler, kurultayda görüşülüp karara bağlanmadan, İlhan tarafından uygulanamazdı. İlhan da kurultay'ın üyesi olduğundan, orada oyunu açıklayıp, inandırıcı delillerle kurultaya kabul ettirilebilirdi. Kutultay'ın ilk kurucusu, ilk Türk İlhanlığının ve İlhanlık, ordu ve devlet teşkilâtının kurucusu olan Mete' dir.

Mete'nin kurduğu ordu ve devlet teşkilâtına bağlı olanlar «Kun» idiler. Hyung-nu ve Hun isimleri «Kun» kelimesinin Çinliler ve Avrupalılar tarafından bozulmasından doğmuştur.

Kurultay'ın ilk kurucusunun «Mete» olması ihtimali var. Çünkü, Türk İlhanlığının ilk kurucusu «Mete»dir. Kurultay, İlhanlık için çok gerekli olduğundan, kurultay'ın da kurucusu Mete olabilir. Kun İlhanları kendilerine «Tanrı kut'u geyik yüz» derlerdi. De Ginyi'ye göre «Geyik yüz»,

«Geniş yüzlü» demekmiş. Tanrı kut'unun mânâsı ise belli: «Tanrının kutsal kuvveti» demektir. Dokuz Oğuzlar'da «idi kut» derlerdi. «İdi», Tanrı mânâsındadır. O halde, bunun anlamı da, «Tanrının kutsal kuvveti» olmalıdır.

Kun'lar, «Tanrı kut'u geyik yüz» tamlamasını hafifleterek, bundan «Tanju» kelimesini çıkarmışlardır. Tanju, o zaman, İlhan anlamına idi. Kunlar'ın büyük Tanju'su, Çin Fağfur'una mektup yazarken «Gökle yer'in doğurduğu, güneş'le ay'ın taht'a çıkardığı Büyük Türk Tanju'su, Çin İmparatoruna rica ederki...» cümlesiyle mektuba başlardı. Eski Türklerde kadın, tabu olmadığından, kadınsız hiçbir iş tamam olmazdı. İlhanlık buyrukları, yalnız «İlhan buyuruyor ki...» diye başlarsa, geçerli olmazdı. Geçerli olması için «İlhan ve Hatun buyuruyor ki...» diye başlaması gerekirdi. Komşu devletler'in elçileri de, yalnız İlhan'ın huzuruna çıkamazdı. İlhan sağda, Hatun solda olmak üzere, elçiler ikisinin birlikte huzuruna çıkardı. İlhan, kendi il'inden bir prenses'le evlenmek zorunda idi.

İlhan, Hakan ve Yabgu, komşu devletlerle siyasal ve ticarî antlaşmalar ve ittifaklar yaparlardı. Komşu milletlere tüccar grupları, kervanlar (arkışlar) gönderirlerdi. İlhan, Çin'le Bizans arasındaki ipek ticaretinin koruyucusu idi. Çinlilere göre, ipek ticareti iki yoldan yapılırdı:

1) Pelo = kuzey yolu
2) Nanlo = güney yolu

Pelo yolu, Beşbalık'taki Tarim ırmağı vadisine, Nanlo yolu da Altın şehirdeki İli ırmağa vadisine uğrardı.

Türk illeri derece derece yükselebileceği gibi, eski Türklerde her Tudun, Yabgu olabilirdi. Her Yabgu, Hakanlığa geçebilirdi. Her Hakan da İlhanlığa adaydı. Şansları varsa, derecelerini aşarak bu yerlere ulaşabilirlerdi.

24

EN ESKİ TÜRK DEVLETİ

Türk tarihi nereden başlamalı? Bu soru bize, bugün, çözümlenmesi gereken bir problemi gösteriyor. Bazı yazarlarımız, Türk tarihini, Sümerler'den, Elâmlar'dan, İskitler'den, Medya'lılardan; Saka'lardan; Hiksoslar'dan ve onların Anadoluda bıraktıkları Kuman'lardan, Âmid'de (Diyarbakır'da) sur içinde yaşayan Kumuk'lardan, Kimmer'lerden, başlatmak istiyorlar. Fakat, henüz dilleri ve soyları belirsiz olan bu eski kavimleri, Türk tarihine başlangıç tanımak doğru değildir. Bundan başka, tutalım ki, bunların Türklerle akrabalıkları belirlense bile, bunlar aracılığıyla Türk tarihini aydınlatamayız. Çünkü, henüz bu kavimler'in ne devlet teşkilâtlarına, ne de medeniyetlerine, hars'larına (kültür) ait müsbet bir bilgi yoktur. Bundan dolayı, biz Türk tarihini inanılır olduklarına hiç şüphe bulunmayan en doğru kaynaklarda aramak taraftarıyız.

Türk kavimlerinin asıllarını ararken, bilinmezden başlayarak bilinene doğru gelmeyi değil, bilinenden başlayarak bilinmeze doğru gitmeyi daha uygun görüyoruz.

Bu metodu uygulayınca, önce önümüze Çinliler'in «Tukyu» adını verdikleri Orhun Türkleri çıkar. Bu devlet'in Türk olduğu, taş üzerinde kazılmış olarak bugüne kadar kalmış olan Orhun yazıtları ile kesinleşmiştir. Bundan hiç kimse şüphe edemez. Bu yazıtlarda anlatılan olaylar, Çin harfleriyle dikit'in diğer yüzünde yazılı olduğu gibi, ayrıntısı ile bütün Çin tarihlerinde de vardır.

Tuk-yu'ların köklerinin nereye uzandığını, devletlerinin nasıl ortaya çıktığını da bize Çin tarihleri haber veriyorlar.

Bu tarihlere göre, Tuk-yu'lar, kendilerinden dört asır önce, aynı ülkelerde hüküm sürmüş olan Hyung-nu adlı bir kavmin devamından ibarettir. Hyung-nu devleti, Çinlilerle doğuda oturan Avar ve Suvar Tatarlarının ortaklaşa saldırılarıyla ortadan kalktıktan sonra, bu kavmin bir kısmı batıya doğru gitmiş, bir kısmı Çin İmparatorluğunun, diğer kısmı da Avar Tatarlarının kurduğu «Cucen» devletinin egemenliği altında kalmışlardır. Batıya gidenlere Avrupalılar «Hun» adını vermişlerdir ki, Hyung-nu isminin Avrupalılaşmış şekli olduğu anlaşılıyor.

O halde, meydana çıkacak yeni kaynaklar, bize daha eski bir Türk İlhanlığı, yahut hiç olmazsa Hakanlığı gösterinceye kadar, Türk tarihi'ni, Çinliler'in Hyung-nu adını verdikleri devlet'in kuruluşundan başlatmaya mecburuz.

Milâttan önce 220 yılından beri bu devlet'in bütün tarihini Çin tarihlerinden öğreniyoruz. Bu devletin yıkılmasından sonra, halkının ne hallere düştüğü, sonraları bunlardan ne gibi yeni devletler çıktığı da Çin tarihlerinde yazılıdır.

Gerçi, İslâm devrindeki Türkler, bu eski Türk kavminin gerek ismini, gerek bazı önemli olayları ile kahramanlıklarını unutmadılar. İslâm Türkleri ve Arap, Acem tarihleri bu ismi «Kun» şeklinde sürdürdüler. «Elkanun-el Mes'udi» adlı arapça kitap, Türk boylarının bulundukları yerlerden söz ederken, «Fakat, yebitti men mesakin Türk-el maşrık men Kay ve Kun... v.s.»der.

İşte, bu söz bize en doğuda Kay'ların, onun batısında Kun'ların, daha batıda da Kırgız, Dokuz Oğuz, Türkman ve Farab toprakları ve Hazar beldelerinin bulunduğunu gösterir. Kunlar hakkında bize bilgi veren diğer bir kitap da «Câmi-ül hikâyat ve Lâmi-ül rivâyat»dır. Burada da, Kun'ların otlak darlığından dolayı Çin yörelerinde olan eski yurt'larından çıkarak batıya doğru geldikleri bildiriliyor.

Kun kelimesi, Türkçe olduklarında şüphe bulunmayan «Erkine Kun» ve «Or-kun = Orhun» gibi terimlerin içine,

bir dil unsuru olarak girmiştir. O halde «Hyungnu» ve «Hun» terimlerinin aslı, Türkçe «Kun» kelimesi olduğuna, bu yüzden de, bu eski Türk kavminin Türklerin kendilerince «Kun» adıyla adlandığına karar verebiliriz.

«Kun» kelimesinin anlamına gelince: Kâşgarlı Mahmut'un Lügat'ine (Divan-ı Lügat'it Türk) göre bu kelime argo türkçesinde «koyun» demektir. Kâşgarlı Mahmut'un, Esbicab ile Belasağun arasında oturduklarını haber verdiği bu Argo Türkleri, olabilir ki, «Orgun = Orhun» Türkleridir. Bunlar, tabiî, kendi adlarını en doğru bir şekilde korumuşlardır. Sonradan, Oğuz'lar bu kelimeyi «koyun», Doğu Türkleri de «Koy» şeklinde söylemişlerdir. «Kun» kelimesinin anlamı böylece meydana çıkınca, Eftalit'lere verilen «Ak-hunlar» adının da «Ak-koyunlular» olduğu meydana çıktı.

Çinliler'in «Hyung-nu», Avrupalılar'ın «Hun» adını verdikleri kavmin Türklerce «Koyunlular» diye adlandığı anlaşıldı. Bu ad, yakın zamanlara kadar «Akkoyunlular» ve «Karakoyunlular» ismi ile iki il'in ve devlet'in adlarında kaldı. Bugün bile, eskiden bu adları almış olan birçok ilçe, bucak, aşiret ve köy isimleri vardır.

Hyung-nu'lar bir İlhanlık oluşturdukları için, Türklerden hiç olmazsa büyük bir kısmını toplamış olan bir devletti. Bilhassa, Göktürk'ler (Tuk-yu) lardan başka, Dokuz Oğuzlar'ın, Kırgızlar'ın, Karluk, Çiğil, Thsin, Peçenek, Hazar, Kuman ve Oğuz'ların bu devlet içinde yer aldıkları söylenebilir. Oğuz'lar millî destanlarında «Oğuz Han» adlı bir kahraman'ın yaptıklarını anlatırlar. Dede Korkut kitabındaki «Boğaç» adlı kahraman'ın da aynı yiğit olduğu, babasıyla olan savaşından anlaşılıyor.

De Guignes, bu efsânevî kahraman'ın, Kun İlhanlığı'nın kurucusu sayılan, kahraman Mete olduğunu iddia ediyor ki, aşağıdaki karşılaştırmalar, ikisinin aynı kişi olduğunu gösterir.

1) Mete, babası Teoman'la savaşarak onu öldürdü. Efsâneye göre, Oğuz Han da aynı işi yaptı.

2) Mete, yirmi dört tuman'dan oluşan bir ordu kurdu. Bu orduyu altı büyük beyin komutası altına verdi. Bunların da üstünde sağ ve sol Beylerbeyleri olmak üzere iki komutanlık kurdu. Efsâneye göre, Oğuz Han da aynı düzeni meydana getirdi.

3) Mete, ıslık çalan bir ok icat etmişti. Bu ok, karşıdaki hedefi kolayca vurur ve onu parçalardı. Mete, yirmi dört tumanlık suvari ordusunu bu ok'la silâhlandırmıştı. Sanki, bu ordu, Mete İlhanlığının okçu teşkilâtı idi.

Oğuz Han da gerek kendi adını, gerek Oğuz Ilinin adını Oğuz Han'dan almıştı. Oğuz kelimesinin aslı «Oğuz = ok +uz» dur. Oğuz, «Ok eri» «Ok aşireti» demektir. Bu ok kelimesi, il'in sağ ve sol kol'larının adlarında, açık bir biçimde yer alır. Kol'larının adları «Boz-ok» ve «Üç-ok olan bir il'in adının da mutlaka «ok» olması gerekir. Fakat, Oğuzlarda bu kelime «uz» sözüyle birleşerek tanınmaz bir hâle gelmiştir.

Oğuz Han'ın yaptığı gibi, Mete'nin yaptığı ordu da, okçulardan meydana geldiğine göre, bu iki teşkilât'ın gerek totemi gerek adı «ok» olmuştur.

4) Mete ile Oğuz Han'ın aleyhinde bulunan ve baba ile oğul'u savaşa yönelten üvey anneleridir.

Bu en eski Türk devleti'nin incelenmesi, bize Türk destanlarının da ortaya çıkışını gösterecektir. Bu devlet, Çin, Türk, Avrupa söylentilerini de aydınlatmaya yetkilidir. Bu sebeple, Türk Tarihine başlangıç olmak üzere bu devlet'in kuruluşu ile, ilk teşkilâtının nasıl meydana geldiğini «De Ginyi» yi esas olarak aşağıda göstereceğiz.

25

KUN'LAR

Şensi, Şansi ve Peçeli eyaletlerinin kuzey sınırlarının üstünde, sonraları Hun ve Türk adlarıyla tarih sahnesine çıkan, büyük bir kavim yaşıyordu. Bu kavim, Çin Devletiyle birlikte başlamış gibiydi. Çin tarihçileri milâddan iki bin yıl önceye doğru hüküm sürmüş olan İmparator «Yao» zamanından beri bu kavmin var olduğunu ve «Şang-Yung» yani «Dağ barbarları» diye adlandırıldığını haber vermektedir. Çin'in birinci İmparatorluk sülâlesi olan «Hiya»ların zamanında bunlara «Çung-yu» adı veriliyordu.

«Şam» sülâlesinin İmparatorları, bu ülkeyi «Kirvei-Kang» yani «Çinler ülkesi» adıyla tanıyorlardı. «Çeo» sülâlesi devrinde «Hyung-nu» yani «Bedbaht» (kötü şanslı) esirler adını aldılar.

Kendilerinden başka kavimlere hep yüksekten bakan Çinliler, Çin'in kuzeyindeki ülkenin bütününe «Barbarlar ülkesi» derlerdi. Burada oturan kavimleri «Doğu barbarları», «Batı barbarları» adı ile iki kısma ayırırlardı. Birinciler önceleri Peçeli Eyaletinin kuzeyinde otururlar, doğudan da Doğu denizine kadar uzanırlardı. İkinciler, Şensi, Şansi ve hatta Peçeli Eyaletlerinin kuzeyinde bulunan ovalarla derelerde otururlardı. Bunlar, çeşitli başbuğların idaresi altında sayısız sürülerini otlatmakla uğraşırlardı. Arabalar üzerine kurulmuş olan çadırlar altında yaşarlardı. Bu yürür evlerle ırmak kıyılarında, ovalarda kolayca konup göçerler, sürülerine nerede bol çayırlar bulunursa, oralarda gezerlerdi.

Eski Kun'lar, kasaplık ve binek hayvan etiyle yaşarlardı. Bunların derilerinden de elbiseler, tuğ'lar ve bayraklar

yaparlardı. Toprak bölüşümünde paylarına düşen tarlaları ekerlerdi. Henüz yazıları yoktu. Fakat çok güvenli adamlar oldukları için, senete, yazıcıya muhtaç değildiler. Çünkü, verdikleri sözü kesinlikle tutarlardı. Adam öldüren, yahut büyük bir hırsızlıkta bulunan idam edilirdi. Çocuklarının terbiyesinde özel bir metodları vardı. Onları, millet'in genel çıkarı yönünde yetiştirirlerdi. Çocuklara avcılık ve savaş talimleri yaptırırlar, bunlardan gelecek için silâhşör suvariler yetiştirmeye çalışırlardı. Çocuklar çok küçükken at yerine koyunlara binerler, kuşlar ve fareler üzerine küçücük oklarıyla nişan atarlardı. Daha büyük olunca, tavşan ve tilki avına giderler, böylelikle, obalarına yiyecekler, giyecekler ve üzerine oturacak pöstekiler getirmeye başlarlardı.

Daha kuvvetli ve daha ağır silâhları kullanacak bir yaşa geldikleri zamanda da, savaşlara katılırlardı. Çocuk bir kahramanlık yapmadan yahut bunu yapacak derecede kuvvet ve ustalık sahibi olmadan «erkek» tanınmazdı. O zaman, Türklerin biricik işi savaşlarda.

Milletin beğenisini kazanabilmek için yalnız bu yol vardı. Savaşta iş gören gençler olduğu için, en büyük saygıya onlar lâyık görülürdü. Artık askerlikte işe yaramayan ihtiyarlara o kadar önem verilmezdi.

Kunlar barış zamanlarında komşularının topraklarına, özellikle, Çin ülkesine akın ederlerdi. Çin, bolluk ve servetiyle, Türkler için bitmez tükenmez bir ganimetleri (düşmandan alınan mal) hazinesi idi. Şansları kendilerine yardım ettiği sürece Çin toprağında ilerlerler, talihsizlik yüz gösterince, geri dönerlerdi. Fakat, en çok bu dönüş zamanlarında korkunç olurlardı. Düşmanları, özellikle, bu dönüşleri sırasında çok dikkatli olmak zorunda idiler. Çünkü, Kunlar, kaçar görünürken, birdenbire geriye dönerek üzerlerine saldırabilirlerdi. Atlarının çevikliği bu biçimdeki savaşta onlara yardımcı oluyordu. Çin askerleri gibi düzenli ordular bunlarla başa çıkamazlardı. Büyük ordular tarafından çok yakın-

dan izlenen Kunlar, çöllerin içinde toz gibi dağılırdı. Arkalarına düşürüp de bu korkunç ıssızlığa bilerek çektikleri düşmanlarını açlık ve susuzlukla yok ederlerdi.

Ölen arkadaşının cesedini kurtarabilen, onun mirasalarına konardı. Bundan başka, Kunlar, olabildiğince çok esir alırlardı. Bu esirler onların başlıca servetleriydi. Çünkü, onları sürülerinin, otlaklarının yanında çalıştırırlardı. Silâhları bir yay'la oklar'dan, bir de kılıçtan ibaretti. Düşmanlarına karşı hepsi akıncı ve çapulcu idiler. Fakat, kendi aralarında, son derece hukuk'a uyarlar, âdil olurlardı. Kun'ların karıları bir tane olmakla beraber, emperyalizm devirlerinde odalıklarının sayısı sınırsızdı. Besleyebilecekleri kadar alabilirlerdi. Kunlarda da, levira (ölen baba ve kardeşlerinin karılarını almak zorunluluğu) kuralı yürürlükte idi.

Kunlar da, Çinliler kadar eski idi. Çinliler milâddan 220 sene önce taht'a geçen «Hiya» sülâlesi zamanından beri, bunları tanıyorlardı. Fakat Çin tarihi, bu Kun'ların yahut genel olarak kuzeydeki göçebelerin bazı akınlarını söylemekle kalıyor.

Bu akınlar da, Çin'in bu birinci sülâlesi dönemine ait değildi. Yalnız birkaç Şam sülâlesi dönemine aitti.

Kun'lar, yazın sıcaklarda Çin üzerine akın yapıyorlardı. Çin tarihçileri bu akınları Allah'ın bir cezası olarak yorumluyorlardı. Çünkü, İmparatorla halkı, atalarının kendilerine göstermiş oldukları erdemliliği elden bırakmışlardı. Bu eski Çinliler inanmışlardı ki, İmparatorlarının huy ve ahlâkı, ülkenin mutluluk yahut felâketine sebepti. Bunlar, kendilerinin, yahut halkın mutluluğunu, ancak erdemli olmakla elde edebilirlerdi.

Çin Seddi, iki şekilde Türkler'in medeniyetteki olgunluğunu gösterir:

1) Bu seddin birçok kısımlarını yapanlar yani Tsin'ler, Türk idiler.

2) Bu set, Çinlilere askerî teşkilâtça üstün olan Türkler tarafından yapılmıştı.

3) Bu set, askerlikçe Çinlilere üstün olan Türklere karşı yapılmıştı. Milâddan önce 220 yılında Kun'ların Yabgu'su, «Teoman» adlı bir başbuğdu. Kun İl'i, çoktanberi egemen bir ulus gibi yaşıyordu. Fakat, başkanı, değil İlhan, hatta Hakan bile olamamıştı. Kun İl'i, kendi başına yaşayan bir il'di. Bu il'in başında bulunan başkanı da, Yabgu derecesinde idi. Bu Yabgu'nun oğlu olan Mete, az zaman içinde, devletini Yabguluk'tan Hakanlığa, Hakanlık'tan da İlhanlığa yükseltti.

Çin orduları, Kun'ları atayurtları olan «Ortus = Ordu» eyâletinden çıkardılar. (Milâddan önce 220) Kunların Yabgusu, o zaman, Teoman idi. Bu yabgu, Çin, ordularının gelmesi üzerine, daha kuzeye çekilerek on sene oralarda barındı. Fakat, Çin Fağfuruyla (İmparator) generalinin ölümlerinden sonra (Milâddan önce 210) Çin'in yeniden karışıklıklara düştüğünü görerek hazırlanmaya başladı. Çin'in bütün Beyleri, yeni Fağfura karşı ayaklanmışlardı. iç siyasete karışmak için, sınırda bulunan bütün garnizonlar, yerlerini bırakarak içeriye doğru gittiler.

Kun'lar, Karamoran ırmağını hızla geçerek Ortus ülkesine girdiler. Ve Tsinler'in işgalinden önce sahip oldukları yerleri yeniden ele geçirdiler.

26

TÜRKLER'İN İLK KAHRAMANI

Türkler'in adı bilinen en eski başbuğu «Teoman»dır. Fakat, milletinin belleğinde Oğuz Han adı ile sonsuz bir

şanla yaşayan ilk büyük Türk kahramanı, bunun oğlu olan «Mete»dir. Türk Devleti'nin ne gibi esaslara dayandığını, Türk töre'sinin nasıl kurulduğunu, bize Mete'nin yaptığı işler gösterir. Milâddan önce 220 yılı, Türkler için bir fırsat yılı idi. Türk Milleti'nin birçok ülkelerini ele geçirmiş olan Çin devleti, bu tarihte, içindeki ihtilâller yüzünden çözülmeye başladı. Sınırlardaki Çin askerleri, devrim zamanındaki Rus orduları gibi ellerindeki garnizonları, siperleri, boş bırakarak ihtilâl ganimetlerinden pay almaya gidiyorlardı.

O zaman, kuzeye doğru itilmiş olan Kun İl'i, Kara Irmağı geçerek Ordu ülkesine giriyorlardı. Bu durum gösteriyor ki, Türkler, milletlerinin bağımsızlığını, vatanlarının hürriyetini kurtarmak için her an hazırdılar. Bu konuda hiçbir fırsatı kaçırmamayı kutsal bir görev tanırlar.

Kun'lar'ın o zamanki Yabgu'su olan Teoman da bu millî görevi yapmakta gecikmedi. Eski ülkelerini yeniden bayrağı altına aldı. Fakat, çok sevdiği «Yen-şi» sine (Türk Hatununa, yani İmparatoriçesine) karşı zayıf olan bu yabgu, dram yazanlarımız için iyi bir trajedi konusu olabilecek acıklı bir duruma sebebiyet verdi.

Teoman'ın büyük oğlu olan kahraman Mete, kutsal vatanı kurtarmakta büyük yararlıklar göstermişti. Türk Milleti, bu genç kahramanı, gözünün bebeği gibi seviyordu. Savaş işleri bitince, Mete, babasının sarayına çekilerek orada kendi hakkındaki düşünüşlerden habersiz, dinlenerek yaşıyordu. Mete'nin anası çoktan ölmüş, babası başka bir kadınla evlenmişti. Teoman, yeni karısını çok sevdiğinden, onun sözünden dışarı çıkmıyordu. Bu kadın, kendi oğlunu veliaht yaptırmak istiyor, fakat, milletin Mete'ye olan sevgisini bildiğinden, bu işe açıktan açığa girişemiyordu. Gayesine erişmek için, sonunda hileli bir yol buldu.

Kun Ülkesinin güneyinde «Yüe-şi» isminde bir kavim vardı. Teoman karısının öğüdüne bakarak, oğlu Mete'yi rehin olarak Yüe-şi'lerin içine gönderdi. Güya, bu şehzade, el-

lerinde bulundukça, onun hayatını korumak için Kun devleti Yüe-şi'lere karşı savaş açmayacaktı. Yüe-şi'ler, kuzey sınırlarının böyle güvenli bir hal almasından seviniyorlardı. Halbuki, Kun Melikesinin maksadı Mete'yi öldürtmekti.

Mete'yi öldürebilmek için, kocasını Yüe-şi'lere karşı savaş açmaya teşvik etti. Karısının sözünden çıkamayan bu ihtiyar yabgu, derhal yürümek için ordusuna emir verdi. Tabiî, Yüe-şi'lerin ilk işi, öldürmek için Mete'yi aramak oldu. Fakat, millet'in sevgilisi olan Mete, kendisi için kurulan bu kalleşçe tuzağı haber alarak, zamanında oradan sıvışmıştı. Bu sıvışmaya, Melike gibi, Yüe-şi'ler de şaşa kaldılar. Mete, doğruca, Kunlar'dan kendisine sadık olan bir Kun aşiretinin içine gitti. Kun'lar, şanlı kahramanlarını ölümden kurtulmuş görünce sevinçlerinden ağlamaya başladılar. Mete mevki düşkünü ve başbuğluk hırsı olan bir adam değildi. Kendisinin ölmesini isteyenlere karşı da hiçbir kin'i yoktu. Veliahtlığı küçük kardeşine bırakmak onun için çok kolay bir işti. Fakat, Tanrı, bu fedakâr kahraman'ın ruhunda birdenbire bir ülkü güneşi parlattı. Mete, Türk Milletinin içten egemen il'lere ayrılmış, dıştan da büyük düşmanlarla kuşatılmış olduğunu, Türkler'in bu düşüş ve zayıflıktan ancak insanüstü bir hamle ile kurtulabileceğini anladı. Bu peygamberce görüşten sonra, Mete kendisini Tanrı'nın bir memuru, yeryüzündeki vekili gibi gördü. Evet, Çinliler, ogün için iç karışıklıklardan dolayı Türklere zarar veremeyecek bir durumda bulunuyorlar. Fakat, bu uyanık millet, mutlaka bir süre sonra, yine eskisi gibi demir bir pençenin yönetimi altında birleşerek, yeniden bir kuvvetli İmparatorluk haline girebilecekdi. Böyle bir imparatorluğa karşı, bir aşiretler birliğinden başka birşey olmayan bugünkü Kun Yabguluğu kendisini nasıl koruyabilecekti? Özellikle, o gün için bir yandan Yüe-şi il'iyle savaşta idiler. Diğer yandan doğudaki korkunç Tatar'lar (yani Avarlar'la, Suvarlar'ın ve Cucen'lerin eski dedeleri, Kun'ların üzerine saldırmak için fırsat

bekliyorlardı. Böyle üç kuvvetli düşman'ın ortasında Türk Milletinin hali ne olacaktı? Kalbindeki aile sevgisine karşı, vicdanının iyilik duyguları isyan ediyordu. Hayır, hayır! Büyük tehlikeler içinde bulunan milletinin idâresini karısının eline bırakmış olan ihtiyar bir İl Beyine, hırslı bir kadına, deneyimsiz, ülküsüz bir çocuk olan veliaht'a bırakamazdı. Böyle bir zayıflığı göstermesi, Türklüğüne karşı büyük bir sırt çevirme olacaktı.

Bundan başka Mete'nin asıl gayesi, bütün Türk Tudunluklarını, Yabguluklarını, Hakanlıklarını birleştirerek bunlardan uyumlu ve dayanışma içinde kuvvetli bir Türk İlhanlığı meydana getirmekti. İşte, bu sebeplerden dolayı, ülke yönetimini artık rastlantıya bırakamazdı.

Mete, bir an içinde bu düşünceleri yaşadıktan sonra hemen kararını verdi: «Türk Milletine herşeyden önce hiçbir millette eşi görülmemiş olan demirden bir ordu gerekli» dedi. Kunlar'dan bulunduğu yere yakın olan boy'ları toplayarak, onları yeni ülkünün savaşına davet etti. Mete, Türklerden yalnız iki şey istiyordu: «Millet için en sevgili şeylerini feda etmek, kendilerinden imkânların üstünde, hiç yapılmamış fedakârlıklar istendiği zaman, fedakârlıkları yapıp disipline kesin olarak uymak.» Bu fedakârlık konusunda önce kendisi örnek olacaktı. Kendisinden sonra Beyler, daha sonra da askerler hep kendisi gibi hareket edecekler, en çok sevdikleri şeyleri ülkü uğruna feda edeceklerdi. Fedakârlıktan ve disipline uymaktan kaçınan her kim olursa idam edilecekti.

Kunlar, hep birlikte, bu teklife karşı: «Başımız üstüne! Gözümüz üstüne!» dediler.

Mete, önce, onbin suvariden oluşan bir tuman meydana getirdi. Islık çalan oklar adını verdiği çok kuvvetli ve hızlı bir ok icat etti. Süvarilerini bu okları önce kuşlara, sonra en çok sevdikleri atların tepelerindeki hedeflere nişan aldırarak talim ettirmeye başladı. Atmaktan çekinenin,

yahut hedefi vuramayanın cezası idamdı. En sonunda, askerlerin fedakârlık ve disiplinlerini daha iyi bir biçimde denemek için, nişan hedeflerini en çok sevdikleri eşlerinin başları üzerine koydurmağa başladı. Bütün gençler, Giyom Tel gibi çekinmeden, sevgililerinin tepesine hedef koydular ve nişana ok attılar. Hiç birinin idam edilmelerine gerek kalmadı. Mete, işte bu eğitim ile yirmi dört tuman'dan oluşan bir ordu meydana getirdi. Ordusunda hem disiplin, hem de kişisel fedakârlıklar son derece kuvvetli idi. Mete, bu korkunç, fakat çok değerli olan ordusunu tamamladıktan sonra işe başladı.

Mete, böyle bir ordu ile, önce; kendi üzerine gelmekte bulunan babası Teoman'a saldırdı. Ona karşı kesin zafer kazanarak, babasını, üvey annesini; küçük kardeşini tutsak etti. Ülkenin iyiliğini, bunların üçünün de yok edilmesinde gördüğünden, bu büyük fedakârlığı yapmaktan çekinmedi. (Milâddan önce 209).

Kunlar'dan, Melike'ye ve eski Yabgu'ya bağlı kalanlar, «Kazak» olup çöl'e çıktılar.

«Leao Tung» un kuzeyinde oturan Tatarlar, o zaman çok kuvvetli idiler. Kunlar arasındaki bu devrimi öğrenince bu durumdan yararlanma fikrine düştüler. Bunların zengin ülkelerine girerek servetlerini ele geçirmek istediler. Başka milletlerce önemsiz olan bir şey, Kunlarca çok doğru olması açısından savaş sebebi oluşturuyordu. Hara'larında gayet kıymetli bir at vardı ki, güya günde bin «li» koşardı. Tatarlar elçi göndererek bu atı istediler.

Mete, diktatör olmadığı için, kurultay'da görüşülmeden atı verip vermemeye karar veremezdi. Mete, kendi uygulamalarında kurultay'ın kararlarına bağlı idi. Bu sebeble derhal, Türklerin millî parlamentosu olan «Kutultay»ın yığınak olmasını emretti. Kurultay, il'in ve devlet'in derecesine göre genelleşti ve demokratlaştı. Aslında kurultay'da bütün egemen il'ler üye idiler. Mete, ne kadar altın kemikler'den,

ak kemiklerden ve hatta buyruk görevi gören kara kemiklerden, prens'lerden, kumandanlardan, subaylardan, memurlardan, boybeylerinden ve tuman beylerinden, ordu ve Hakanlık teşkilâtına girmiş bulunan başkanlardan varsa, hepsini kurultay'a çağırdı. Kurultay'ın heyecanlı üyeleri, at'ın Tatarlara verilmemesinden yana idiler. Fakat Mete, istenilen at'ın sırf kendine ait olduğunu, ne kadar değerli olursa olsun kendi malı olan bir at için milletini savaş gibi bir felâketler kaynağına atmanın en büyük bir ihanet olduğunu anlattı. Kurultay bu açıklamadan sonra savaş fikrinden vaz geçti. Mete, o kadar sevdiği az bulunan cins atı Tatarlara göndermek fedakârlığında bulundu. Derhal, onu Tatarlara gönderdi.

Fakat, bu hareket Tatar'ların gurur ve şımarıklığını artırdı. Artık Kun'lara istedikleri kadar baskı yapabileceklerini sandılar. Bu kez daha saldırgan bir tavır takınarak, Mete'nin çok sevdiği, gönlünün tek kadını olan sevgili karısını istediler. Mete, tekrar milletini kurultay'da topladı. Kurultay üyeleri yine red cevabı vermek istediler. Fakat Mete, bu kez de istenilen şey kendisi için ne kadar çok değerli olursa olsun, sırf kendisine ait olduğunu söyleyerek ayağa kalktı.

Bedel, kendi sevgilisi olsa bile, milletini savaş felâketleri içine atamayacağını, sevgilisini vatanı için feda edeceğini ve böylelikle, vatanını savaş belâsından kurtaracağını söyledi. Şimdiye kadar, hiçbir insan tarafından yapılmamış ve hiç kimsenin aklına bile gelmemiş olan bu kadar büyük fedakârlığı, ağlaya ağlaya yaptı. Sevgilisini Tatarlara teslim ederek, Tatar Hükümdarına gönderdi. Böylelikle milletine söz verdiği fedakârlığın en üst derecesine kadar çıktı. Fakat, Tatarlar da, artık istedikleri verildikçe şımardılar. Mete, her türlü fedakârlıkları yaparak, barışın devamına çalıştıkça, Tatarlar da savaşa tutuşmak için devamlı bahaneler (vesile, sebep) arıyorlardı.

Tatarlar üçüncü kez elçi göndererek, iki ülkenin arasın-

da, hiçbir ürünü olmayan, yalnız askerî strateji ve bir de sınır olmak açısından önem taşıyan bir toprak parçasını istediler. Mete, yine kurultay'ı topladı. Fakat, kurultay üyeleri bu kez cömertlik gösterdi. Hiç bir işe yaramayan bu toprak parçasının Tatarlara verilmesinde hiç bir sakınca olmadığı yönünde oylar verilmeye başladı. (M.Ö. 209). İşte bu anda, Mete, büyük bir şiddet ve kararlılıkla ayağa kalktı, dedi ki:

«Şimdiye kadar düşman tarafından istenilen şeyler, hep kendime ait olan şeylerdi. Bu kez istedikleri toprak, kendime ait değildir. Bu, atalardan kalan kutsal vatanın bir parçasıdır. Bu toprak millet'in malıdır. Bunda, hatta millet birleşse devredemez. Tarihin başlangıcından sonuna kadar gelmiş, veyahut gelecek olan Türkler de bugünkü Türklere katılsalar bile, vatan'ın isterse, en kısır; ürünsüz toprağından olsun, bir küçük parçayı vatandan koparıp düşmanlara veremez.

İstenilen bu kısır toprak, benim öz malım değildir. Bu atalardan kalan kutsal vatanın bir parçasıdır. Bu toprak millet'in malıdır. Kendi atımı, kendi karımı istediler verdim. Bu konularda fedakârlığın son derecesine varmaktan hiç çekinmedim. Çünkü, kendi atım, kendi karım üzerinde karar verebilirim. Bunları vermekle bu güne kadar savaşı geciktirdim. Bugün bizden istenilen kısır, ürünsüz, semeresiz toprak parçasına gelince, bu benim öz malım değildir. Doğrudan doğruya millete ait olan bir toprağın bir zerresini bile kimseye veremem. Vatanın parçası vatan demektir. Vatandan ayrılmış en küçük parçayı bile, başka bir millete vermeye, ne millet'in ne de benim hakkımız yoktur. Hatta, bizden önceki Türklerle, bizden sonraki Türkler de, bugünkü Türk milletine katılsa doğacak bu çok güçlü cemiyet'in bile, vatandan bir zerreyi ayırıp, başka bir millete vermeye hakkı yoktur. Vatan kutsaldır. Kutsal olan şeyden bir parça koparıp başkasına vermek, hiçbir şekilde bağışlanamaz.

Şimdi, ey vatansever kahramanlarım ve uyumlu asker-

lerim! Tatarlara verecek cevabımız artık kalmadı. Onlara kelimelerle cevap vermeyeceğiz; oklarımızla ve kılıçlarımızla cevap vereceğiz.

Haydi İl Beyleri, Boy Beyleri, Tuman Beyleri! Alayları, tumanları toplayınız. İşte ben atıma bindim. Düşmanların üzerine gidiyoruz. Arkamdan gelmeyen idam edilecektir.»

Mete, derhal hazırlanmış olan yirmi dört tuman suvarisiyle, Tatarların üzerine baskın yaptı. Kendilerini güvencede gören Tatarlar, savaşa hazır değildiler. Bu yüzden, mağlûp oldular. Hükümdarları öldürüldü. Halkının birçoğu esir, bütün malları yağma edildi. Mete, kendi ordusundan olup da arkasından gelmeyenlerin hepsini de öldürdü. Böylelikle Kun Yabguluğu şimdilik Hakanlık düzeyine yükseldi. Yavaş yavaş İlhanlık düzeyine çıkmaya başladı.

Tatarların geri kalanları **Pekin** ilinin kuzeyindeki Tataristan dağlarına kaçtılar. Orada, ileride ayrı iki millet meydana getiren iki ayrı kavime ayrıldılar: Avar ve Süvar milletleri, işte bu iki ayrı kavimdir.

Mete, doğu, Tatarlarının işini bitirdikten sonra, yüzünü batı ve güney yönlerine çevirdi. Yüe-şi'leri yendi. Ortus ülkesinde sarkıntılık eden Tatarları egemenliği altına aldı. Bu başarılar, eskiden Çin adına Tsin Türkleri tarafından alınan yerlerin tekrar Kun'ların eline geçmesini sağladı.

Mete'nin askeri, üçyüzbin kişi idi. Çin ise, iç savaşlarla zayıflamıştı. Bu hal, Kun'lar için büyük bir üstünlük sağlıyordu. O zaman için uzakdoğunun en güçlü İmparatoru Mete, askerlik ve siyaset açısından bir dâhi idi. Türk devletini ve ordusunu örneği görülmemiş bir düzenlilikle kuran Mete'dir. Bütün vatandan düşmanları kovan ve bütün Türk Milletini bir bayrak altında toplayan odur. Mete, doğu Tatarlarını Kore'ye ve Niu-çi'lerin ülkelerine kadar ele geçirdikten ve Çin'in batısındaki kavimleri egemenliği altına aldıktan sonra, Kun'lar ülkesinin kuzeyine doğru Sibirya'da, Selenga, Obi, Angada ırmakları kıyılarında yerleşmiş olan

«Tim-lim», «Li-kuen» «Sin-li» ve daha başka kavimleri bağımlı kıldı.

Daha sonra, önceleri babasının yanında kalmış bulunan Beyler, daha sonra Mete'nin Hakanlığını kabul ettiklerinden, Mete'nin kuvveti arttı. Bundan yararlanarak Çin'e karşı yeni girişimlerde bulundu. Mete, önce «Bir tuman» yani onbin kişi ile işe girişmişti. Bu sırada ordusu, yirmidört tumana çıktı. Her tuman'a, bir Tuman Bey'i kumanda ediyordu. Bunların yanında da binbaşı, yüzbaşı, onbaşı adları ile birer subay bulunuyordu.

Çin ülkeleri, birçok kargaşalıklardan sonra, «Han» adlı imparatorluk süllesinin idâresinde birleşmişti. Bu sülâlenin kurucusu olan «Kao-ki» iç savaşlardan doğan karışıklıkları düzeltmekle uğraşıyordu. Şansi eyâletindeki Tay yahut «Ta-tumku» eyâletini Han Kralı adını taşıyan «Sin»e vermişti. Bu şahıs «Ma-ye» şehrinde oturuyordu. Kunlar, üçyüzbin kişilik bir ordu ile bu yönden Çin'e girmeyi denediler. Once, Ma-ye'yi kuşattılar. Bu kadar kaliteli ordulara dayanamayan «Sin», kendisine İmparator'dan yardım istedi. Fakat, isteklerine hiç bir önem verilmedi. Hatta Kunlar'la anlaştığından bile şüphe edilerek, tenkitlere uğradı.

Saray'ın hareketinden gücenen Sin, kendisine İmparator'un emrini getiren şahısları öldürerek, kendisini ve «Maye» şehrini Kunlara teslim etti. Bu önemli bölgeyi alan Kunlar, daha güneye indiler ve Tay'a saldırarak «Tsin-yam»'a kadar geldiler. Kunlar'ın zaferlerini öğrenen «Kao-Ti», ordularının başına geçti. Çinliler, Sin'in kumandasında olarak, Çin içlerinde «Tsin-yam»'a kadar ilerlemiş olan Kun ordusunu birçok raslantılardan yararlanarak mağlûp ettiler. Eğer, soğuğun ve karların çokluğu, askerleri rahatsız etmeseydi, daha büyük zaferlere ulaşacaklardı.

Bununla birlikte, Çin İmparatoru Şansi de, «Ta-tum-nu» yöresindeki bir vadide konmuş olan Mete'ye saldırmak üzere ilerliyordu. Kunlar'ın durumlarını anlamak için ordugâh-

larına casuslar gönderdi. Fakat, Mete'nin tedbirli davranışı onları aldattı.

Mete, en iyi askerlerini sapa ve ıssız yerlere çekerek, ordugâh'ta yalnız kötü atlar ve biraz kasaplık hayvan ile hastaları bırakmıştı. Çin casusları İmparator'a, Kunlar'ın uzun süre kafa tutamıyacaklarını ve hiç şüphesiz, bir saldırıya uğrayınca derhal kaçacaklarını bildirdiler. Bununla birlikte, İmparator, yeni bilgiler almadan belirsiz bir savaşa girmek istemedi. «Lieo-kim»i haber alma işi ile görevlendirdi. Çok tecrübeli olan bu adam, Hunların savaş hilesini belirledi. Ve İmparator'a birbirine düşman ve yakın olan iki kavimden, ikisinin de bütün kuvvetlerini göstermek ve en cesur askerlerini işe sürmek istediklerini bildirdi.

Kunlar'ın aksi bir durumda görünmeleri, Çinlileri kendi üzerlerine çekmek için yapılmış bir hileden ibaretti. Mete'nin ikiyüzyirmi bin askeri pusuda bekliyordu ve ilk işarette ortaya çıkmak için hazırdı. O halde ileriye gitmek tedbirsizlik olurdu.

Bu sözleri anlama yetisinde olmayan İmparator, Lieo-kim'i sözleriyle askerlerinin cesaretini kırdığı için cezalandırdı. Onu zincire vurarak, ordusuyla «Pimçim»e doğru yürüdü. Bütün Çin ordusu üçyüzyirmi bin kişi idi. Fakat, İmparator'un yanında bunun ancak bir bölümü vardı. Geri kalanı onu takip ederek arkasından geliyordu. Bu halde iken, birdenbire, Mete; dört yüzbin askerle karşısına çıktı. Çin ordusuna baskın vererek onu parçaladı. Ne yardım ne de savaş gereci alamayacağı bir yer olan «Ta-tum-fu» yöresinde bir siperin içine çekilmiş olan İmparator'u yedi gün sonra kuşattı.

Çin İmparatoru, atlarının renkleri dört yönün renklerine uyan dört suvari tugayı tarafından kuşatılmıştı. Mete, Türk töresine son derece bağlı idi. Her suvari tugayı, dört yönden birine aitti. Her suvari tugayının atları, ait oldukları yönün renklerini taşıyorlardı.

Mete, Çin İmparatorunu kuşatırken, atlarının renkleri sebebiyle dört yöne bölünen dört yüzbin kişilik bir orduya dayanıyordu. Bu ordunun doğu yönündeki bütün atlarının rengi külrengi, güneydekiler kızıl, batıdakiler ak; kuzeydekiler kara olacaklardı. (Batıdaki suvariler kır, kuzeydekiler yağız, doğudakiler bakla kırı, güneydekiler kula, yahut açık sarı) atlara binmişlerdi, (De Guignes, cilt 2; sayfa: 20).

Kao-Ti, bu üzücü durumdan kurtulmak için, kendisini savunmak üzere, Mete'nin Melikesi olan hatununa baş vurmaktan başka çare bulamadı. Çünkü, Melikenin, kocası üzerinde büyük bir etkinliği vardı. Bundan başka, eski Türklerde Melike konumunda bulunan Türkan Hatun, egemenliğin kullanılmasında hakanın ortağı idi. Hakan, Melike'nin oyunu almadan hiçbir iş yapamazdı.

Mete'nin Melike olan eşi, gayet akıllı ve politik düşünüşlü bir Prenses'ti. Bu kadın, kocasına dedi ki: «Çin İmparatoru büyük kuvvet kaynaklarına sahiptir. Kunlar'ın onlarla savaşması büsbütün faydasızdır ve boşunadır. Ordu ülkeye döndükten sonra bizim işgal ettiğimiz yerleri elde tutamayacağımız ortadadır.» Mete, bu sözleri haklı buldu. Özellikle, Sin Kralının generalleri olan «Ram-huam» la «Çao-li»nin, kararlaştırılan görüşmeye gelmemeleri onu, endişelendirdi. Bunların Çinlilerle birleşmeye karar vermiş olmalarından şüphe ediyordu.

Bu, her ne kadar, aslı olmayan bir şüphe idi ise de, artık Çin Fağfur'unu sıkı bir gözetim ve kuşatma altında tutmayıp, ona kaçabilmek için, serbest bir kapı bıraktı. Çin İmparatoru, bundan yararlandı. Çinliler, sislerin yoğunluğu sayesinde, Kunlar'a görünmeden, Çin genel karargâh'ından Çin ordusuna, Çin ordusundan da, Çin genel karargâh'ına gidip geliyorlardı. General «Çing-Ping», en iyi ordularla İmparator'u kaçırdı. Bu Prens, sür'at gösterilmesini istiyordu. Fakat, bir subay ona karşı çıktı ve askerleri dü-

zenli bir biçimde gönderdi. O zaman İmparator, geri kalan ordusuna ulaşarak Çin casuslarını öldürdü. Lieo-kim'i zincirden çıkardı ve ona ödül verdi. İki İmparatorluktan birinin yok olması ile sona erecek olan bu büyük sefer, bir kadın'ın tedbiriyle bu şekilde sonuçlandı. Bununla birlikte barış yapmadan ayrılmışlardı.

27

İLK İLHANLIK

Önceki konuda, Mete'nin kuşattığı Çin İmparatorunu esir almaya ramak kalmışken, onun kaçıp kurtulması için bilerek göz yumduğu anlatılmış ve Çin tarihçilerinin, bu hareketi işlerine geldiği biçimde açıklamak için buldukları zayıf sebepler de söylenmişti. Fakat, gerek o olay, gerek ilerde anlatılacak olaylar gösteriyor ki, Mete Çin'den yalnız Turan'a, yani Büyük Türkistan'a ait olan ülkeleri geri almakla yetinmiş, Çin topraklarını ele geçirmekten kendiliğinden vazgeçmişti. Çünkü, tarihî olaylardan anlaşıldığına göre, Mete'nin büyük bir ülküsü vardı: Bütün Türk Tudunluklarını, Yabguluklarını ve Hakanlıklarını birleştirerek, bunların hepsinden büyük ve toplu bir Türk İlhanlığı meydana getirmek. Yüzlerce ve belki binlerce Türk il'leri vardı. Fakat bir il, bazan kendi başına yaşamakla birlikte, bir millet niteliğinde olamazdı. Hatta, bağımsız bir Hakanlığın bayrağı altında yaşayan Türk illerinin toplamı da, bir millet olamazdı. Bunlara kavim adını verebiliriz; fakat millet adını hiçbir zaman veremeyiz.

Türk Milleti denilince, onun içine, bütün bu boy'lar, il'ler, kavim'ler girer. Bu da; ancak Türk İlhanlığı'nın ger-

çekten meydana gelmesiyle mümkün olur. Türk kavimlerinin, illerinin ve boy'larının toplamı, bugün bile bir millet tir. Çünkü, bugünkü Türk İller inin hepsi birbirinin dillerini anlamaktadırlar. Bu kavim dilleri, millî dilin lehçeleridir. Çünkü, bir milleti oluşturan kavimler ve iller birbirinin dillerini öğrenmeden anlayabilirlerse bu dillere «lehçe» adı verilir. Bu dilleri anlayan kavimlerin, illerin, boylar'ın toplamına **Millet** ve bunların ortak olması gereken edebi dil'ine millî dil adı verilir: Bugünkü Türk İlleri yalnız Yakutlar'la Çuvaşlar'ın dillerini anlayamıyorlar. (Türk Sarf'ı Jan Deni Fransızca). Bunun sebebi, bu illerin hıristiyanlığı kabul etmekle birlikte, eski putperest inanışlarını da korumaları ve İslâm âleminden çok uzak düşmeleridir.

O halde, bugün bu iki il dışında, bütün Türklerin toplamı bir millet meydana getirir. İslâmiyetten önceki zamana uzanırsak, Yahutlar'la Çuvaşlar da millî Türk birliği içindedirler. Çünkü, o zamanda, diğer Türk illeri bu iki Türk kaviminin dillerini anladıkları gibi, bu kavim de, diğerlerinin dillerini anlarlardı.

Mete, bütün Türkleri, ortak bir merkez çevresinde toplanmış, millî bir İlhanlık hâline gelmiş görmek istediği için, Çin'i ele geçirmekten vaz geçmişti. Çünkü, biliyordu ki, Türkler; bu çok nüfuslu, geniş vatanlı, becerikli, uyanık; zengin milletin içine girince, az bir zaman sonra, Çin kültürü tarafından yutulacaklardır. Nasıl ki, Tsın Türkleri öyle oldular.

Edvar Şavan'ın Fransızca «Turk Çağı» adlı eserinde anlattığı gibi aslında Türk olan Tsin'ler, önce Çin birliği içinde bir Kral sülâlesini, sonra da, ilk defa kendilerinin kurdukları Çin'in İmparatorluk sülâlesini meydana getirdiler. Fakat, bu sülâleler Çinlilerden çok, Çin yanlısı kesilerek, kılıçlarını önce Türklere karşı kullandılar. Kan kardeşleri olan Kunlar'ın ve diğer Türk kavimlerinin bütün mü-

lî vatanlarını ellerinden alarak, onları Çin topraklarının dışına sürdüler.

Kunlar, ancak Tsin sülâlesinin yıkılmasından sonra, eski yurtlarını geri alarak, yeniden bir kavim devleti kurabildiler.

İşte, bu durum, Mete için ibret verici bir misal olabilirdi. Tsinler, Türk olmayıp da, başka ırktan bir kavim olsalardı bile, yine yabancı bir kavmin az zamanda Çinlileşmesini gösterdikleri için, Mete'nin gözlerini açmağa yetecek bir misaldiler. Özellikle, Orhun Yazıtlarında, Bilge Han'ın, Çin ülkesine gitmek isteyenler için: «Çin'e gidecek olursak, orada olacaksın. Ey Türk Milleti sen Ötüken'de kal. Ve oraya yalnız kafileler ve kervanlar gönder» demesi, eski zamanlardan beri Türklerin ruhunda başka şekle girmek korkusunun bulunduğunu gösterir. İşte, Metede bu fikrin etkin olduğunu görüyoruz.

İşte bundan dolayı, barıştan sonra, Mete, Çinlilere karşı samimi bir dostluk gösterdi. Bu sıralarda Çin'de yeniden bir isyan çıkmıştı. Birçok isyancılar, kendilerine yardım için Mete'yi Çin'e çağırıyorlardı. Fakat, Mete, Çin'in bu kötü durumundan yararlanmaya, isyancılarla işbirliği yapmaya asla yanaşmadı. Bir süre sonra, başlıca isyancılardan «Yen» Kıralı «Lio-van» onbin askeriyle Türk ülkesine geçtiği halde bile, bu durumdan faydalanma fikrine düşmedi.

İmparator Kao-ti ölmüş, yerine oğlu Hiao-hu-vey-ti geçmişti. Bütün otorite İmparatoriçe «Tai -heo»nun elinde idi. Çin tarihçilerinin iddiasına göre, Mete'nin bu İmparatoriçeye nefreti vardı. Ona yazdığı mektuplarda durumuna uygun bir dil kullanmıyordu. Bu duruma, öteden beri çok kızan Çin İmparatoriçesi, Mete'den yine böyle bir mektup alınca, derhal meclisi topladı. Mektubu getiren elçiler'in başlarını kesip kesemiyeceğini, Türklere derhal bir savaş açıp açamayacağını sordu. Fan-hu-Vei adlı bir bakan, yüzbin askerle bütün Kun ülkesini ele geçirebileceğini söyle-

yerek öğündü. Fakat, bu söze kızan Lipo adlı başka bir bakan Fan-hu-vei'nin idamı hak ettiğini söyledikten sonra, yüksek sesle aşağıdaki sözleri ekledi: «Evet, Fan-hu-vei adlı bu bakan idam edilmelidir. Çünkü, zamanında emrinde üçyüzbin asker varken, gidip, eski İmparator Kao-ti'yi kuşatmadan kurtaramadı. O zaman İmparator'u kuşatma altında gördüğünüz halde, yardımına yetişemediniz. Bugün halk, hâlâ o felâketi gözü önünde görür gibi oluyor. O zamanki askerlerlerin yedi gün yiyeceksiz kaldık diye hâlâ sızlandıklarını işitenler var. O zaman, aç kalanların şikâyetleri henüz dinmedi. Gövdeleri delik deşik olanların yaraları henüz onulmadı. Ey Fan-hu-vei! Yalancı sözlerle yine Çinlileri savaşa başlatmak, yüzbin askerle Kunlar'ın üzerine saldırtmak mı istiyorsun? Hayır! Bu kadar gurur fazladır! Sanmayınız ki, bu göçebe iller iyiyi kötüyü ayırt edemeyen hayvanlar gibidir. İyiyi kötüyü ayırtedebilme yetisine sahip olan insanlar hakkında böyle düşünmek hatadır. Evet, ben cesaretle söylerim ki, içinde bulunduğumuz bu zayıf durumumuzda barışı korumak en doğru ve yerinde hareket olacaktır.»

Bu nutuk meclis'in ruhu üzerinde iyi bir etki yaptı. İmparatoriçe, Mete'nin daha saygılı bir dille kendisine mektup yazması şartıyla barışın devamına razı oldu. Mete, bu teklifi kabul etti. Çin'in protokolüne ait bu gibi âdetleri hakkında yeterli bilgisi olmadığını söyleyerek özür diledi. Böylelikle, Çinlilerle Kunlar arasında barış yine kurularak uzun süre devam etti. Gerçi, bir zaman sonra, bazı Kun çeteleri, Çin'in Şan-si eyaletine iki akın daha yaptılar. Fakat, Mete, bunların eşkiya çeteleri olduklarını, kendi devletinin teşkilâtiyle hiçbir ilgilerinin bulunmadığını söyleyerek, onların hareketini nefretle kınadı. Çin tarihçilerinin bu sözleri sonradan uydurulmuş sözler gibi görülüyorsa da, Mete'nin bütün hareketleri, bu sözün doğruluğuna işaret ediyor.

Çin İmparatoriçesinin ölümünden sonra, yerine Hiao-ven-ti geçti (177). Bu sırada, Kun devletinin sağ kol Beylerbeyi'si, Ortus ülkesini, kendi ordusuna karargâh yapmıştı. Görünüşe göre, bu Beylerbeyi, uslu durmaz bir adamdı. Mete'nin isteğine aykırı olarak Çin'e akın etmeye kalkışmıştı. Hatta akıncıları, Çin'in o zamanki başkenti olan Si-gan-fu şehrinin kapılarına kadar ulaştı. Çinliler, derhal, seksenbeşbin askerli bir ordu göndererek, akıncıları geri püskürttüler. Bu hareket, barış antlaşmasına aykırı bir hal olduğu için, Mete, derhal ordusunun sağ kol Beylerbeyi'sine, Çin sınırlarından uzaklaşmasını emretti. Böylelikle, Çinlilerin gönüllerini almaya çalıştı. Mete, şimdiye kadar, büyük ülküsünü gerçekleştirmek için, gereken teşkilâtı hazırlamakla uğraşıyordu. Bu sebeple doğu hakanı olan sağ kol Beylerbeyi'sini Çin sınırından kaldırması, yalnız Çinlileri memnun etmek için değildi; aynı zamanda, eskidenberi hazırlamakta olduğu «Türk İlhanlığı» teşkilâtının programını uygulamaya başlamak içindi.

Kunlar, sol kol Beylerbeyi'sine doğu hakanı, sağ kol Beylerbeyi'sine batı hakanı derlerdi. Büyük Türkistan'ın yani Turan'ın doğusu bütünü ile eline geçmişti. Bir Yabguluk'la başlayan Kun Devleti, şimdi, bir Hakanlık derecesine ulaşabilmişti. Çünkü, yalnız Çin yönündeki ülkeleri Kunlar'ın egemenliği altına alabilmişti. Şimdi de, batı yönündeki Türk Tudunluklarını, Yabguluklarını, Hakanlıklarını birleştirerek Türk İlhanlığı mefkûresini gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Turan'ın doğu yönü tamamiyle ele geçmişti. Şimdi sıra batı Turan'ın fethine gelmişti. Bu sebeple, batı hakanı önce büyük bir ordu ile Yüe-şi'lerin ülkesine gönderildi. O zaman, Yüe-şi'ler «Kan-Çeo», «Kua-çeo», «Şa-çeo» eyâletlerinde oturuyorlardı. Bu eyâletler, o zaman henüz Çin toprakları içinde değildi. Kunlar, önce yendikleri Yüe-şi'leri, bu kez kesin olarak egemenlik altına aldılar.

Kunlar'ın batı ordusu, Yüe-şi'leri millî Türk birliği içine aldıktan sonra, yürüyüşünü güney batı'ya çevirdi. Tibet'in kuzeyinde «Şamu» çölünde ve «Lup» gölünün çevresindeki Kunlar ve Tatarlar gibi, çadır altında göçebe hayatı yaşıyan «Şen-şen» kavimleri üzerine giderek, onları da egemenlik altına aldı. Bu sırada Kun ülkesinin batısında, Uygur yurdunun kuzeyinde, İrtiş ve İli ırmakları boyunda yaşayan «Vusun = Uysun» kavmi Kunların egemenliği altına geçti. Birer birer bütün Türk kavimleri Mete'nin sancağı altında birleşiyorlardı. Fakat, bu ülkeler, Kun Devletinin son sınırları olarak kalmadılar.

Batı Hakanı, ordusuyla birlikte, daha batıda bulunan «Hu-te»lerin ülkesine kadar ilerledi. Kunlar bu suretle, Kore'den Volga boyuna kadar bütün güney Sibirya'yı fethederek, bu alan içindeki bütün Türkleri birleştiren büyük bir İlhanlık kurdu.

Mete'nin babası Teoman, bir Yabgu'dan başka birşey değildi. Mete de, uzun süre bir Yabgu olarak kaldı. Sonra Çin çitesinde ne kadar boy'lar ,il'ler ve kavimler varsa, hepsini bayrağı altına alarak, devletini Hakanlık derecesine yükseltti. İşte, bugün de bütün Türk âlemindeki Tudunluk, Yabguluk ve Hakanlıkları bir millî toplum halinde birleştirerek devletini «İlhanlık» düzeyinde yükseltiyordu.

Mete, bir taraftan batıdaki zaferlerle, Türk İlhanlığını kurup, bütün illerin birleşmesini sağlarken, diğer yandanda Çin sarayıyla eski dostluğunu yeniden diriltmeye çalışıyordu. Çinliler, anlaşmanın bozulmasından sorumlu olarak yalnız Türkleri görüyorlardı. Halbuki, Mete'ye göre, bu işte, Türkler kadar Çinlilerin de sorumluluğu vardı. Çünkü, iki İmparatorun haberi olmadan yapılan karşılıklı akınlarda, Türk Beylerinden çok Çin subayları suçlu idiler. Çin görevlileri yalnız şikâyet ediyor, Kun devletinin ileri sürdüğü açıklamaları asla dinlemiyorlardı. Hatta, memurlar, Mete'nin elçilerini tevkif etmeye, kendi başlarına barışı boz-

maya kadar işi ileri götürebiliyorlardı. Mete, batı Hakanının hareketini benimsemediği için, işte onu Çinden uzak ülkelere göndermişti. İmparator'un hatırı için, onu batının ucundaki savaşlarla uğraştırıyordu. Mete, bu noktada çare olarak büyük Buhara'da, Türkistan'da, Sibirya'da yeniden fethettiği geniş ülkeleri sayıyordu. Kun Türklerine yeni bağlanan yirmialtı devletin adlarını sıralıyordu. Mete, Çin İmparatoruna yazdığı mektubunun sonunu şöyle getiriyordu: «Batıdaki ülkeleri barışa kavuştukları için, doğudaki ülkelerin de barıştan yararlanmalarını istiyor, artık iki tarafın da ihtiyarlarına dinlenme, kadınlarına ve çocuklarına güven hediye edilmesini» arzu ediyordu.

Çin İmparatoru uzlaşmak niyetinde değildi. Devlet'in çıkarları kendisini bu yola götürüyordu.

Kunlar, Çin'in çok yakınlarına gelmişlerdi. İmparator'un gayesi, onları Çin'den daha uzak ülkelere sürmekti. Fakat, Kunlar, anlaşma yapmak için yeniden elçiler gönderdiler. Çin bakanları da batıdaki fetihlerle son derece kuvvetlenmiş olan Türk Devleti'nin artık eskisi gibi kolayca emir altına alınır göçebe bir Beylik olmadığını İmparatora anlattılar. Bundan başka, tutalım ki, Kunlar'ın toprakları fethedilmiş olsa bile, çorak çöllerden ibaret ve Çinliler için barınmak mümkün olmayan bu ıssız ülkede ne yapabileceklerdi. İnat yahut keyf için, dökülecek bunca kanlar, Çin ülkesine hiçbir fayda vermeyecek, büyük başarılar elde edilse bile, can ve malca yapılacak fedâkarlıkları hiçbir şekilde ödemiyecekti.

Bu anlatılanlarla ikna olunan İmparator, sonunda barışa razı oldu. Mete'ye barış için haber gönderdi. Hatta, Mete'nin iki milleti de rahat ve huzur'a kavuşturmak için gösterdiği babacan isteği tebrik etti. Böylece, insanlara acımak açısından, eski başbuğları andırmasından dolayı onu beğeni ile karşıladığını söyledi.

Mete, Çin'le yapılan sulh anlaşmasını bütün ülkele-

rinde ilân ederek, herkes tarafından ona uyulmasını emretti. Bu barış, huzur ve rahata muhtaç olan Çinlilere son derece tatlı geldi. Uzun zamandanberi sınırlar, Kunlar'ın sürekli baskınlarına hedef olmuştu. Nice Çinli gençler savaşlarda ölmüşlerdi. İmparator bu yüzden bir açıklama yayınlayarak bu zararları sayıyor, bunlara sebep olduğu için kendini suçluyordu. Diyordu ki: «Ben, daha akıllı ve erdemli bir adam olsaydım bu felâketler hiç olmayacaktı. Gerçi, bu sürekli acılar içinde, gerek içte gerek dışta, mutlu bir barışın meydana gelmesi için, bütün araçlara başvurmaktan geri kalmadım. Kun ülkesine elçiler gönderdim. Dileğimin iki millet hakkında da, hayır ve iyilik olduğunu Türk hakanına anlatabildim. O da, aynı duyguları beslediğini açıkça göstererek, kamunun mutluluğu için, benim gibi çalıştı. Artık, iki taraf da, geçmişi unutacağız; halkımızın iyiliği için birlikte çalışacağız. Kendi ailesini birlik hâlinde bulundurmak, bir İmparatorun başlıca görevlerinden biridir. İşte, ben, bu görevimi ancak bu yıl yerine getirebildim.»

Bu duyuru, İmparator'un ilk fikirlerine kesinlikle uymuyordu. Bu yüzden, vicdanının içten gelen bir sesi değildi.

Halbuki, De Guignes'ye göre, Türk kahramanı Mete, buna benzer bir duyuru yayınlamış olsaydı, çok samimi olacaktı. Çünkü, büyük Türk Kahramanı gerçekten, Çin devleti hakkında her zaman barışçı, fikirler beslemişti. Mançurya'dan Macaristan'a kadar Türk İllerini egemenliği altına almaya büyük bir istek gösterirken, iki kez eline geçtiği halde, Çin Saltanat taht'ında oturmaktan çok sakınması, Mete'nin emperyalist olmayıp, milliyetçi olduğunu gösterir.

Kunlar'dan sonra, İlhanlık, Avar Tatarlarına, sonra Göktürk'lere, daha sonra Oğuzlar'a, Çinliler'in Hakaz dedikleri «Ak-kaz»lara, yani, Ak-Kazaklar'a, daha sonra Ha-

kaniye'ye, onlardan Cengizler'e, en sonunda da Timur'lara geçti.

28

TOPLUMSAL VE CİNSEL TOTEMLER

Eski Türkler, demokrattılar. Çünkü, totemli bir dinleri vardı. Totem, toplumsal vicdan'ın sembolü idi. Kamu egemenliğinin totem'de olması, toplumsal vicdanda bulunması demekti.

Eski Türklerde totemizm kalıntılarının varlığı, sayısız olaylarda görülür. Bu olaylar şunlardır:

1) Küçük il'de dört yönün, dört mevsim'in, dört unsur'un, dört Yersu'nun, dört rengin ortaklaşa Ongun'ları vardı.

2) Bu dörtlü sınıflandırmadan doğmuş olan «Türk Çağı», herbiri bir senenin totem'i olan oniki hayvan isminden meydana gelmiştir.

3) Orta il'de, il'in ortak olduğu altı aşiret'in Ongun'ları (totemleri).

4) Sökük'ler (orta il'deki aşiretlerin şölendeki kutsal kurban etinden yiyebileceği et parçaları; özel söğüşler).

5) İl ve boy adlarının, hayvan, bitki, cisimler, âlet, san'at v.b. isimleri olmasıdır. Hayvanlar: Kun'lar (Koyunlular), Tsin (Tosun), Kazak (Kaz), Hakaz (Akkaz), Alayunad (Yunat=at), Sungurlu, Bozdoğan, Karakeçili, Teke, Çiğil (Keçili), Dakuk (Tavuk), Aras (Arslan), Tavşanlı, Kuşan (Kuş), Tunguz (Domuz), Başkırd (Baş kurt = arı beyi), Develi, Kıpçak.

6) Uruk, il ve boy isimlerinin bitki isimleri olmasıdır: Ağaç eri, Çavdar.

7) Halk grubu isimlerinin san'at ismi olmasıdır: Demirciler, Tahtacılar, Mandalcılar, Sürgücüler, Menteşeciler.

8) Yakutlarda, şamanlar'ın kişisel totemleri vardır: Kurt, geyik, tavşan, tay, tilki; çakal v.b. Şamanlar'ın huy ve ahlâkları kişisel totemlerinin huyuna bağlıdır.

Cinsel totem : Totemler, başlangıçta toplumsal iken, sonraları cinsel totemler meydana gelmeye başladı. «Kısrak» erkeğin, «inek» kadının totemleri oldular. Bunların durumu iki putta görüntülenirdi: Evde iki put vardı, biri kısrak memeli, diğeri inek memeli idi. Bu putlardan birincisi odanın sağ tarafına, ikincisi soluna asılırdı.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, bu iki totem, erkek cinsiyle kadın cinsinin eşitliğini gösterirdi. Eski Türklerde sağ kol ile sol kol birbirine eşitti. Cinsel totemlerin eşitliği, iki kesime ait toplumsal vicdanların eşitliğini göstermiştir. Bu durum, bize iki kesime ait egemenliğin eşit olduğunu bildirir.

Bundan anlaşılıyor ki, cinsel eşitlik, demokrasinin esaslarından biridir. Erkekle kadının eşit olmadığı toplumlarda, cinsel eşitlik de yok demektir. Cinsel eşitlik olmadıkça, yani erkekle kadın eşit bulunmadıkça, hukuki eşitlik de olmaz.

Tabu ve Tekin : Eski Türklerde kadının durumu oldukça ilginçti. Çünkü, başka toplumlarda kadın «tabu» idi. Eski Türklerde ise, kadın «tekin» di.

Tekin, tabu'nun tersidir. Tekin, kendisine yaklaşmaları yasak olanları çarpmaz; hiçbir yabancı tekin'den zarar görmez. Oysa, tabu'dan, kendisine yasak olanlar çok zarar görür. Tabu, bunların hakkında çok tehlikelidir. Tabu'nun tekin'e karşı olan bu karşıt durumu, tabu'ya türkçede «tekinsiz» denilmesini gerektirdi.

Kadın'ın, tekinsiz olmayıp, aksine tekin olmasının

birçok önemli sonuçları var. Bunlardan birkaçını sayalım:

1) Bir buyruk «Hakan buyuruyor ki...» diye başlarsa geçerli olmazdı. «Hakan ve Hatun buyuruyorlar ki...» diye başlarsa ona uyulurdu.

2) Hakan, yalnız başına yabancı devletler'in elçilerini kabul edemezdi. Elçiler, Hakan sağda, Hatun solda olmak üzere ikisinin huzuruna çıkabilirlerdi. Bundan anlaşılıyor ki, egemenlik, Hakan'la Hatun'un ikisine aitti.

3) Aile içindeki özel egemenlik de, yalnız babaya ait değildi. Ortaklaşa ikisine aitti. Meselâ, baba, annenin onayını almaksızın kızını kocaya veremezdi.

4) Eski Türklerde harem yoktu. Kadın her toplantıya katılırdı.

5) Eski Türklerde, peçe ve yaşmak yoktu. Siyasal, dinî ve ekonomik toplantılara kadınlar yüzleri açık olarak katılırdı.

6) Mesleksel işbölümü olmadığından, erkeklerin yaptıkları bütün görevleri yapabilirlerdi: başbuğluk, komutanlık gibi.

7) Kurultay'a erkekler gibi katılırdı. Orada hür ve serbest yapılan konuşmalar yapardı.

8) Şölenler ve yağma şölenlerine erkekler gibi katılırdı.

9) Millî toy'lara erkekler gibi katılırdı.

10) Devlet'in siyasal işlerine katıldığı gibi, evin ekonomik işlerinde de erkekler ile ayni idi.

Kadının erkek için bir tamamlayıcı olması ve onun çalışmalarına katılması, kadın'ın tekin olması sayesindedir. Tekin kelimesinin öngördüğü bu hayırlı anlama gelince: Tekin, eski türkçede «Prens» demekti. Eski Türkler'in kara kemikler, yani bağımlılar tabakası arasında, kötülükler pek çoktu. Ak kemiklerden meydana gelen soylular tabakası arasında ise aksine yoktu. Altın kemiklerden olan prensler tabakası arasında ise, kötülük ve uğursuzluktan en ufak

bir eser yoktu. Ve erdemlilikte Altın kemikler melek gibi idiler. Kırgız Kazaklar, insanların kötü, uğursuz ve tehlikeli olup olmadıklarının sebebini, kemiklerinin özüne bağlar lar. Bu sebeple, sosyal sınıfları birbiri üzerine konulmuş üç tabakaya ayırırlar. O tabakalar şunlardır:

1) Kara söyek = Kara kemik
2) Ak söyek = Ak kemik
3) Altın söyek = Altın kemik.

Eski Türklere göre, tekinler, altın kemik tabakasında bulunan «Prensler»di.

Bir insanın kötülüğü, kemiğinin kara, ak, ya da altın olmasına göre değişir. Ak kemikler, kara kemiklere oranla daha uğurludurlar. Altın kemikler ise ak kemiklere oranla uğurludurlar.

29

KUT VE ALTIN IŞIK

Sosyologların **mana** dedikleri şey'e, eski Türkler **kut** derlerdi. Kut, yayılmış kutsallıktır ki, hangi şey'in üstüne konsa, onu kutsallaştırır. Bundan dolayı, ona «Kutlu» sıfatını veririz. Bu kelime ile yapılmış tarihsel terimler vardır: Kutlu Dağ, kutlu meral, kutlu kent (Hokent) gibi.

Eski Türkler, kut'u gökten inen bir nur (ışık) sütunu, bir altın ışık olarak kabul ediyorlardı. Bu altın ışık, hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye dokunursa, onu gebe bırakırdı.

Altın ışık, özellikle, senenin belli bir gününde veya gecesinde meydana gelirdi. Eski Türklere göre, bu güne «Aşk günü» ve bu geceye de «Aşk gecesi» derlerdi. «Tabiî

aşk» bu gün veya gecede coşku halinde bulunurdu. Bu aşk, her kime ve neye değse, onu gebe bırakırdı. Aşk gecesi yahut aşk günü demek yerinde olan bu sırlı anın ne zaman geleceğini kimse bilmezdi. Bu gece, ancak geldikten sonra, eserleriyle aşk gecesi olduğu bilinirdi.

Dokuz Oğuzlar'ın, **Böğü Tekin** efsânesinde, altın ışık bir kayın ağacıyla bir fıstık çamı üzerine inerek, ikisinin bir aşk evliliğine sebep olmuş ve fıstık çamı gebe kalarak «Beş kahraman» doğurmuştur.

Altın ışık, bazan, bir kız şekline girerdi: «Böğü Tekin efsânesi». Bazan bir erkek şekline girer: «Alangova efsânesi». Bazan da bir totem yani hayvan şeklini alır: Göktürkler'in ve Oğuzlar'ın Kurt destanındaki kurt gibi. Göktürk İlhanlığı, bir mızrağın başına altından bir kurt başı takarak alay'ın önünde yürütürdü.

Kara kemikler'in Ak kemik olabilmeleri için, aşk gecesinde il'in üzerine göksel nur'un inmesi gerekliydi. Ya da yeni bir hayvan yani totem şeklinde görünerek eski il'i kutlamasıyla onu kara kemik tabakasından ak kemik tabakasına yükseltmesi şarttı. Yahut da savaş yolu ile egemen olan kavmi yenerek bağımsızlığını geri alması zorunlu idi.

Kâşgarlı Mahmut, bize bu il'in önceki adının «Ak Bolaklar» olduğunu, Kıpçaklara yenilip esir olduktan sonra «Kara Bolak» adını aldığını, daha sonra, egemen olan Kıpçak kavmini yenerek, yeniden «Ak Bolak» ismini geri kazandığını bildiriyor.

Bu tabiî aşk gecesindeki göksel nur sütûnu yahut onun dokunduğu totem kara kemiklerden olan bir ulus'u yahut oymağı, kara kemiklik tabakasından ak kemiklik tabakasına yükselttiği gibi, bazan da ak kemiklerden olan bir il'i altın kemiklerden oluşan bir il hâline yükseltebilir. Her Hakanlığın ve İlhanlığın kökenine ait birtakım efsaneler vardır ki, bunlar bize, sembolik bir dille altın ışık'tan altın kemik tabakasının nasıl meydana geldiğini anlatır·

Bu efsâneler, Türklerde din ve mantık bölümünde ayrıntısı ile gösterilmişti.

30

TOTEM VE POTLAÇ

Yukarıdaki sözlerimizden anlaşılıyor ki, totemizm din'inin esası kamu egemenliğinin totem'e ait olmasıdır. Totem, kamu egemenliğinin yani millî egemenliğin simgesidir. İlk totemli sop'larda, demokratik ve cumhuriyetçi bir nitelik vardı. Sonradan, demokrasiden aristokrasiye geçmek gerekti.

Demokrasiden aristokrasiye geçebilmek için, sosyoloğlar'ın potlaç dedikleri bir âdet'e başvurmak gereklidir. Bu âdet'e en kuvvetli olarak kuzey Amerikanın batısında yaşayan «Tilinkit, Hayda» kavimlerinde rastlanır.

Potlaç âdetinin esası, karşıdakilere meydan okumaktır. Fakat, bu meydan okuma bir ziyafet şeklinde olur. Ziyafeti çeken adam'ın birçok malları bir araya toplaması gereklidir. Potlaç, üç dönemden geçer. Önce, kendi sop'una potlaç yapar. Onların önüne, yiyecek içecek topladığı gibi, meydana pek çok kazanlar da yığar.

Potlaç ziyafeti yapan adam, sop ya da klânın bütün fertlerini kapsayan davetlileri yedirip, içirip, giydirdikten sonra, davetlilere, meydandaki yiyecekleri, giyecekleri, kazanları, yorganları toplayıp götürmelerini bildirir. Karşısındakiler, kendi sop'unun kişileridir. Ya bu ziyafete karşılık verirler, yahut totem'inin ziyafet sahibi tarafından ele geçirilerek kişiselleşmesine razı olurlar.

Totemin, kişiselleşmesi egemenliğin, kamu egemenli-

ğinin de kişiselleşmesi demektir. Klâna ait totem'in ziyafet sahibine geçmesi, cemiyet'in demokrasiden aristokrasi'ye geçmesi sonucunu doğurur.

Totem şimdiye, kadar toplumsal vicdanın simgesi iken, cemiyet'in demokrat ve cumhuriyet olmasını gerektiriyordu. Bundan sonra egemenlik, toplumsallıktan çıkarak kişiselleşmiştir. Totem de klân'ın malı olmaktan çıkarak, klân başkanının malı olacaktır.

Derebeylik ve aristokratlık böyle oluşur. Bu başlangıç, Tudunluktan Yabguluğa, ondan Hakanlığa, Hakanlıktan İlhanlığa geçtikten sonra, en sonunda Saltanat'ta son bulacaktır.

Ziyafet sahibi potlaç'ı bu kez, kendi kabile = phratrie sine çeker. Sosyoloji ilminde, kabile'nin belirli bir yeri vardır. Eski Yunanlılarda ve Romalılarda, aşiret kabilelerden ve kabileler de soylardan oluşurdu:

La tribu	:	aşiret
La phratrie	:	kabile
Gent	:	soy
Clan	:	sop

Bir adam'ın kendi kabilesi birkaç klân'ın (sop) toplamıdır. Kendi klân'ının totemini ele geçirdikten sonra, kabilesini oluşturan klân'ların totemlerini ele geçirmek gerekli idi. Bu da ancak potlaç yoluyla yapılabilirdi.

Ziyafet sahibi, önce, kendi klân'ının totemiyle birlikte egemenliğini de kendi adına kişiselleştirirdi. İkinci olarak, kendi klân'ını da içine alan kendi kabilesinin totemleriyle birlikte, toplumsal egemenliğini kişiselleştirir. Üçüncü olarak, kendi aşiretini oluşturan bütün kabile ve klân'ların totemlerini kişiselleştirerek ele geçirir. Dördüncü olarak, başka aşiretlere de aynı işlemi uygulayarak, onları da totemlerini ele geçirmek yoluyla egemenliği altına alır. Bu ege-

menlik, kişisel egemenliktir. Halk tabakalarının egemenlikleri gibi, totemleri de kişiselleşmiştir.

İşte, toplumsal gruplara ait toplumsal egemenliğin böyle derece derece ele geçirilmesi, ancak onların totemlerinin ele geçirilmesiyle olur. Bütün totemler ele geçirilmekle, toplumsal olan bütün egemenlikler kişiselleşir ve bir kişinin eline geçer. Bu kişiselleşme işlemi Kuzey Amerika Hintlilerinde potlaç yoluyla olur. Eski Türklerde de bunun izini şölen geleneğinde ve özellikle «yağma şöleni» kurumunda görürüz.

31

TOY VE YAĞMA TOY'U

Bize eski Oğuzlar'ın toplumsal hayatını canlı biçimde gösteren bir eser vardır. Bu eser Dede Korkut kitabı'dır. Bu kitabın Dede Korkut'a ait sayılması, İlyada ve Odise'nin Homer'e bağlanması gibidir. Bu eserler, gerçekte halk eserleridir. Homer'le Korkut Ata, sözlü gelenek ile gelen eserleri yazıya geçirmekten başka birşey yapmamışlardır.

Dede Korkut kitabı bize, o zaman henüz il hayatı yaşayan Oğuzlar'ın nasıl yaşadıklarını, nasıl akına ve ava gittiklerini ve özellikle, nasıl Oğuz Beylerinin her gün bir yerde ziyafet için toplandıklarını gösterir.

Ziyafet'in basit şekline toy derlerdi. Toy'da, yeme, içme, çalgı, oyun, her türlü eğlenceler olurdu. Oğuzlar, zevk ve eğlenmeyi çok sevdiklerinden, her gün toy yaparlardı.

Toy'ların en büyükleri düğün toy'u olarak yapılırdı. Düğün, iki gencin evlendiği sırada yapılan büyük bir toy'-

dur. Bu toy'larda, kopuz'unu çalan ozan'dan başka zurnacılar ve dümbelekçiler çalarlardı. Ozanlar'ın bu toy'larda önemli rolleri vardı. Bize bir düğün toy'unu canlı bir şekilde tasvir eden «Deli Ozan» hikâyesi çok ilginçtir.

Toy töreninde nasıl oturulduğunu Deli Ozan'ın şu sözlerinden anlarız: «Sağda oturan Sağ Beyler! Sol kolda oturan Sol Beyler! Eşikteki İnaklar (danışmanlar), meclisin dibinde oturan Has Beyler! Kutlu olsun devletiniz!» (s. 61).

Beylerbeyi Salor Kazan, Deli Ozan'a bir günlük «Tarhanlık» veriyor; Deli Ozan böyle diyince, Kazan şöyle dedi: «Bre Deli Ozan! Dile benden ne dilersin? Çıtırlı otağ mı dilersin, köle ve cariye mi istersin? Altın akçe mi istersin? Ne istersen vereceğim.»

Deli Ozan dedi: «A Sultanım! Beni koysan da, şölen beyi'nin yanına varsam, karnım açtır, doyursam» dedi.

Kazan, Deli Ozan'a dedi: «Beyler! Bugünkü beyliğim bunun olsun! Bırakın, nereye giderse gitsin; ne yaparsa yapsın!» (Sayfa: 61).

Eski Oğuzlarda potlaç'a benzeyen harcamalı ziyafetlerin adı toy'du. Toy'da dâvetliler yiyip, içip, yeni elbiseler giyindikten sonra, borçları da verilirdi: «Dirse Han, diş ehlinin sözüyle ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç Oğuz, Taş Oğuz ve Dış Oğuz Beylerini üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu, çıplak görse donattı, borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı. (sayfa: 6).

Gerçi, bu toy'lar, yeteri derecede toplaç'ın yerini tutmaz. Toy'un yağma ile son bulan türü, tamamiyle potlaç'ı andırır. Buna «yağma toy'u» adını verebiliriz. Acemler'in «Hân-ı yağma» deyimi de bundan alınmıştır.

Oğuzlarda yağma toy'unun nasıl olduğunu bize Dede Korkut Kitabı gösteriyor:

«Üç-ok, Boz-ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan, yine evini yağmalattı. Ama, Taş (dış) Oğuz beraber

bulunmadı. Yalnız İç Oğuz yağmaladı.» (sayfa: 165).

Kazan, ne zaman evini yağmalatsa, eşinin elini alır, dışarı çıkardı; bunun üzerine evini yağma ederlerdi. (sayfa: 165).

Görülüyor ki, toy, ve özellikle yağma toy'u bir tür potlaç'tan ibaretti. Egemenlik, totemizm devrinde toplumsaldı. Bu toplumsal egemenliği kişiselleştirmek için, yeni bir kurum gerekli idi. İşte bu yeni kurum potlaç'tı.

Toy ve özellikle yağma toy'u, egemenliği kişiselleştiriyordu. Bu kişiselleşmeden, dereceleriyle, Tudunluk, Yabguluk, Hakanlık, İlhanlık gibi hükümdarlığın dreceleri meydana geliyordu. Egemenliğin kişiselleşmesinden dolayı, insanlar, kara kemik, ak kemik, altın kemik tabakalarına ayrılıyordu.

Önceleri, bir il'i oluşturan aşiretlerde, yalnız sağ ve sol ayırımı uygulanırdı. Bu ayırımda, sol kol sağ kol'a eşitti. Sonradan Çinliler'in yang ve yen ayırımına dahil edildiler. Bu ayırımda yang «ak» karşılığı ve yen de «kara» karşılığıdır.

Sonraları, Türk sınıflandırmasının Çin sınıflandırmasına uyarlanmasından, melez bir ayırım ortaya çıktı.

Eski Oğuzlarda egemenliği kişiselleştiren yağma toyu idi. Bir grup, yağma toy'una katıldığına göre kişiselleştirilmiş egemenliği kabul etmiş demekti. Bunun delili şudur ki, Salor Kazan tarafından yağma toyuna yalnız İç Oğuzlar dâvet edilince, Dış Oğuzlar kendilerini, Kazan'a ait kişisel egemenlikten kurtulmuş saydılar.

Dede Korkut Kitabı'nın onikinci Oğuznâmesinde, Dış Oğuz'un İç Oğuz'a karşı isyanının neden ileri geldiğini açıkça bildiriyor.

«Taş (dış) Oğuz Beylerinden Uruz, Emen ve Kalan Beyler bunu işittiler. Dediler ki, bak! Bak! Şimdiye kadar Kazan'ın evini birlikte yağma ederdik. Şimdi niçin beraber olmayalım?» (sayfa: 165).

Birlik olup bütün Taş Oğuz Beyleri, Kazan'a gelmediler. Düşmanlık eylediler. (Sayfa: 165).

«Kalbaş» derler bir kişi vardı. Kazan ona sordu: «Bre Kalbaş! Bu Taş Oğuz Beyleri her zaman beraber bize gelirlerdi. Şimdi niçin gelmiyorlar?» (sayfa: 165). Kalbaş dedi ki: «Ne zaman ki, Kazan evini yağmalatırdı, Taş Oğuz Beyleri beraber yağmalardı. Beyler gelir, Kazan'ı selâmlar giderlerdi.» (Sayfa: 166).

Uruz dedi: «Bre Kalbaş! Ol vakit ki, Üç-ok, Boz-ok yığınak olurlardı. Ol vakit Kazanın evini yağma ederdi. Bu kere, suçumuz neydi ki, yağmada beraber olmadık» (sayfa: 166).

«Uruz çok sertleşti. Taş Oğuz Beylerine adam saldı. Emen gelsin, Alp Rüstem gelsin, Dönabilmez Dölek Ören gelsin. Geri kalan Beyler hep gelsinler dedi.» (sayfa: 166).

«Taş Oğuz Beyleri hep yığınak oldular.» (sayfa: 166).

«Mert olmayan Uruz dayından adam geldi, Beyrek' istemiş. Ol dahi varmış. Hep Taş Oğuz Beyleri yığınak olmuş. Bilmedik. Yeme, içme arasında Mushaf (kuran) getirdiler: Kazan'a biz asi olduk, ant içtik, gel sen dahi ant iç, dediler. Ant içmedi. Ben Kazandan dönmem, dedi.» (sayfa: 169).

32

TOTEMLERİN HUYLARA ETKİSİ

Bir totem'e sahip olanlar, totemine göre bir san'ata yahut huy ve ahlâka sahip olurlardı. Meselâ, Oğuz il'i (oklar il'i) anlamına idi. Bu il'in sağ kol'unun Boz-ok'lar, sol kol'unun Üç-ok'lar olması da, Oğuzlar'ın «Ok + Uzlar» ol-

duğunu kanıtlar. Bu terimin iki mânası vardı:

1) Ok aşiretleri, okçu aşiretler

2) Ok erleri, okçular.

Bu iki mâna birbirine yakındır. Oğuzlar, ilk Türk İlhanlığını kuran kahraman Mete'nin okçularıdır denilebilir. Zaten, o zaman en iyi ok, kendi askerlerinin elinde bulunan «ıslık çalan oklar»dı.

Kunlar'ın (Koyunlular'ın) totemi de koyun'du. Bunlara egemen olan Göktürk'ler ve sonraları Göktürklere galip gelen Oğuzlar, kurt totemini kabul ettiler. Göktürklerde hakanın önünde, bir mızrağın ucuna takılmış altından bir kurt başı vardı. Hakanın otağının önünde dikilirdi. Göç sırasında da, bu kurt başını taşıyan mızrak, ordunun önüne düşerdi. İlhan'ın iki tarafında «Börü» diye adlandırılan genç Prens'ler yürürlerdi. Börü, kurt demektir. Kurt hakkında birçok hikâyeler vardır ki, Türk mantığı bölümünde anlatılmıştır.

Totemi koyun olan bir kavmin huyu da koyunca olduğu gibi, totemi kurt olan bir kavmin huyu da kurt'a lâyık bir huy olması gerekirdi. Oğuzlar'ın doğuda iken totemleri kurt'tu. Batıya gelince, arslan'ın kurt'tan daha cesur olduğunu görünce, arslan totemini de kabul ettiler. Tabiî, huylarını da önce kurtlara, daha sonra arslanlara uydurdular.

33

ESKİ TÜRKLERDE AD NASIL ALINIRDI? BOĞAÇ NASIL AD ALDI?

«Oğlan onbeş yaşına girdi. Oğlanın babası, Bayındır Han'ın ordusuna karıştı. Bayındır Han'ın bir boğası vardı.

Bir de buğra'sı (erkek deve) vardı. Ol boğa katı taşa boynuz vursa un gibi öğütürdü. Bir yazın, bir güzün, boğayla buğrayı savaştırırlardı. Bayındır Han, kalan Oğuz Beyleriyle seyreder, bakardı. Eğlenirdi.

Yine yazın boyağı çıkardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından demir zincirlerle bağlı tutmuşlardı. Gelip meydan ortasında koyverdiler. Dirse Han'ın oğlancığı üç de ordu uşağıyla aşık oynarlardı. Boğayı koyverdiler. Oğlancıklara kaç dediler. O üç oğlan kaçtılar. Dirse Han'ın oğlancığı kaçmadı. Ak meydanın ortasında baktı durdu. Boğa dahi oğlana sürdü geldi. Diledi ki, oğlanı parçalaya: Oğlan, yumruğuyla, boğanın alnına katı çaldı. Boğa götün götün gitti. Boğa, oğlana sürdü geldi. Oğlan, yine boğanın alnına yumruğuyla şiddetle tutup çaldı. Oğlan bu surette boğanın alnına yumruğunu dayadı, sürdü meydanın başına çıkardı. Boğa ile oğlan bir hamle çekiştiler. Boğa, iki omuzunun üstüne durdu. Ne oğlan yener, ne boğa yener.

Oğlan düşündü, dedi: Bir dama direk vururlar. Ol dama dayak olur. Ben bunun alnına niye dayak olur, dururum. Oğlan, boğanın alnından yumruğunu giderdi (çekti). Yolundan savuldu. Boğa, ayak üstünde duramadı, düştü, tepesinin üstüne yıkıldı. Oğlan bıçağına el vurdu, boğanın başını kesti.

Oğuz Beyleri gelip oğlan üstüne yığınak oldular. Tahsin (aferin) dediler .Dede Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun. Beraber alıp babasına götürsün. Babasından oğluna Beylik istesin· Taht alıversin, dediler·

Çağırdılar. Dedem Korkut gelir oldu. Oğlanı alıp babasına vardı. Şöyle dedi: Hey Dirse Han! Oğlana Beylik ver, taht ver! Erdemlidir. Boynu uzun bedevi at ver! Bayındır Han'ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir. Bir boğa öldürmüştür. Senin oğlunun adı «Boğaç» olsun. Adı-

nı ben verdim, yaşını Allah versin, dedi» (Dede Korkut sayfa: 38).

34

BAMSI BEYREK NASIL AD ALDI?

İç Oğuz, Taş Oğuz Beyleri, Bayındır Han'ın sohbetine toplanmışlardı. Baybüre Bey dahi Han'ın sohbetine gelmişti. Bayındır Han'ın karşısında, oğlu Kara Budak Bey dayanıp durmuştu. Sağ yanında Kazan oğlu Uruz durmuştu. Sol yanında Kazlık Koca oğlu Bey Yüğnek durmuştu.

Baybüre Bey bunları gördüğünde ah eyledi. Başından aklı gitti. Mendilini eline alıp hüngür hüngür ağladı. Baybüre Bey böyle deyince, Bayındır Han'ın güveyisi Salur Kazan dizi üstüne kalktı, Baybüre Bey'in yüzüne baktı. Dedi: Baybüre Bey, ne ağlayıp sızlarsın?

Baybüre Bey dedi: Han Kazan, nasıl ağlamayım, nasıl sızlamayım! Oğulda taliim (şans) yok. Kardeşte kaderim yok. Allah beni kargamıştır (lânetlemiş). Beyler! Tâcım tahtım için ağlarım. Bir gün düşeyim öleyim, yerimde yurdumda kimse kalmaya!

Kazan dedi: Maksudun (dilediğin) bu mudur? Baybüre Bey dedi: Evet budur. Benim de oğlum olsa, Han Bayındır'ın karşısını alsa, dursa kulluk eylese! Ben de baksam, sevinsem!

Baybüre böyle deyince, Oğuz Beyleri yüzlerini göğe tuttular, el kaldırıp dua ettiler. «Allahûteâla sana bir oğul versin» dediler. O zamanda, Beylerin alkışı alkış kargışı kargış idi. Duaları kabul olurdu.

Bay Bican Bey de, ayağa kalktı, dedi: «Beyler! Benim

hakkımda da bir dua ediniz. Allahüteâla bana da bir kız versin.» dedi, Oğuz Beyleri el kaldırdılar, dua ettiler: «Allah sana da bir kız versin». Bay Bican Bey dedi: «Beyler! Allahüteâla, bana da bir kız verecek olursa, siz şahit olun benim kızım Bay Büre Bey'in oğluna beşik kertme nişanlı olsun!»

Bunun üzerine birkaç zaman geçti. Allahhüteâla, Bay Büre Bey'e bir oğul, Bay Bican Beye de bir kız verdi. Oğuz Beyleri bunu işittiler. Şâd (sevinçli) olup sevindiler.

Bay Büre Bey, bezirgânlarını (tüccarlar) çağırdı, emretti: «Bre bezirgânlar! Allahüteâla bana bir oğul verdi. Gidin Rumeli'ne, benim oğlum için güzel armağanlar getirin. Benim oğlum büyüyünceye kadar ulaştırın!»

Bezirgânlar, gece gündüz yola devam ettiler. İstanbul'a geldiler. Pazarlık ile, güzel armağanlar aldılar. Bay Büre'nin oğlu için bir boz aygır aldılar. Bir ak tozlu katı yay aldılar. Bir de altı dilimli gürz aldılar. Yol hazırlığı gördüler.

Bay Büre'nin oğlu beş yaşına girdi. Beş yaşından on yaşına girdi. On yaşından onbeş yaşına girdi. Çalımlı bir güzel yiğit oldu.

O zamanda, bir oğlan baş kesmese, kan dökmese, ad koymazlardı. Bay Büre Bey'in oğlu atlandı ava çıktı. Av avlarken babasının tavlası üzerine geldi. İmrahorbaşı karşıladı. İndirdi. Konukladı. Yeyip içip otururlardı.

Bu taraftan da bezirgânlar (tüccar) gelerek, Kara Derbent ağzına konmuşlardı. Gürcü kalesinin kâfirleri bunları casusladı. Bezirgânlar uyurken, beşyüz kâfir onların üzerine koyuldular, çaptılar, yağmaladılar. Bezirgânların büyükleri tutuldular. Küçükleri kaçarak Oğuz'a geldiler. Baktılar gördüler ki, Oğuz'un ucunda bir ala sayvan dikilmiş, bir güzel Mirza (beyoğlu), kırk yiğidi sağında ve solunda otururlardı. Oğuz'un bu güzel yiğidi: «Yürüyelim, imdat edelim» dedi. Bezirgân dedi: «Yiğit! Yiğit! Bey Yiğit! Ü-

nüm anla, sözüm dinle! Onaltı yıldır ki, Oğuz içinden gitmiştik. Araya taraya kâfirin malını Oğuz Beylerine getirmekte idik. Pasin'in Kara Derbend'inde kâfir il'ine düşmüştük. O kalenin beşyüz kâfiri üzerimize koyuldu. Kardeşim tutsak oldu. Malımızı, rızkımızı yağmaladılar. Geri döndüler. Sana geldim. Kara başın sadakası olsun, Yiğit! İmdat bana!»

Oğlan şarap içerken, artık içmez oldu. Elindeki altın kadehi yere çaldı. Dedi: «Ne dediniz, ne dediniz? Kırk yiğitten üzerinize düşman mı geldi?» Kendi adamlarına dedi: «Benim savaş elbiselerimle şahbaz atımı bana yetiştirin. Beni seven yiğitler, arkamdan gelip bana yetişsinler».

Bezirgân (tüccar) önlerine düştü, kılavuz oldu. Kâfirler de bir yerde toplanarak para bölüşmekte idiler.

Bu yerde, erenlerin arslanı, pehlivanların kaplanı Bozoğlan yetişerek, bir-iki demedi, kâfirlere kılıç vurdu. Baş kaldıran kâfirleri öldürdü. Gaza (din yolunda savaş) etti. Bezirgânların malını kurtardı. Bezirgânlar dediler ki: «Bey Yiğit! Bize sen erlik işledin. İmdi, beğendiğin maldan al!»

Yiğit'in gözü bir boz aygırı tuttu. Bir de altı dilimli gürz'ü, bir de ak tozlu yay'ı tuttu. Bu üçünü beğendi. Dedi: «Bre bezirgânlar! Bu aygırı, bu yay'ı, bu gürz'ü bana verin.»

Böyle deyince, bezirgânlar kederlendiler. Yiğit dedi: «Bre bezirgânlar! Çok mu istedim?»

Bezirgânlar dediler: «Neden çok olsun? Ama bizim Beyimizin bir oğlu vardı. Bu üç şeyi ona armağan götürmekteyiz.»

Oğlan dedi: «Bre! Beyinizin oğlu kimdir?»

Dediler: «Bay Büre'nin oğlu vardır. Adına «Bamsı» derler.» Karşılarındakinin, Bay Büre'nin oğlu olduğunu bilemediler.

Yiğit, parmağını ısırdı. Burada minnetle (borçluluk duyarak) almaktansa, orada babam yanında minnetsiz al-

mak daha iyidir, dedi. Atını kamçıladı, yola düştü. Bezirgânlar ardından baka kaldılar. Vallah, iyi yiğit, mert yiğit, dediler.

Bozcğlan, babasının evine geldi. «Tüccarlar geldiler» diye babası sevindi. Çadır, otağ ala sayvan (kırmızı kulübe) diktirdi. İpek halılar yaydırdı. Geçti oturdu. Oğlunu sağ yanına aldı. Oğlan, bezirgânlar hakkında asla söz söylemedi. Kâfirleri kırdığını anmadı. Birdenbire bezirgânlar geldiler. Baş indirip selâm verdiler. Gördüler ki, o yiğit ki, baş keserek, kan dökerek kendilerini düşmanlardan kurtardı; Bay Büre Bey'in sağında oturmaktadır. Bezirgânlar yürüdüler, yiğit'in elini öptüler.

Bunlar böyle yapınca, Bay Büre öfkelendi. Bezirgânlara dedi ki: «Baba dururken oğul'un eli öpülür mü?»

Bezirgânlar sordular: «Hân'ım! Bu yiğit senin oğlun mudur?»

Bay Büre Bey dedi: «Evet, oğlumdur.»

Bezirgânlar dediler: «İncinme Hânım! Oğlunun elini öptüğümüze hiddetlenme. Eğer, senin oğlun olmasaydı, bizim malımız Gürcistanda elimizden çıkmış olacaktı. Hepimiz tutsak olmuştuk.»

Bay Büre Bey sordu: «Benim oğlum baş mı kesti? Kan mı döktü?»

«Evet, baş kesti, kan döktü. Adam esir aldı» dediler.

Kazan dedi: «Bre! Bu oğlana ad koymak zamanı geldi mi?»

«Evet Sultanım, zamanı çoktan geldi. Hatta geçti bile».

Kazan, Oğuz Beylerini çağırdı. Dedem Korkut geldi. Oğlana ad kondu.

Adını ben koydum, yaşını Allah versin, dedi. Oğuz Beyleri el kaldırdılar, dua ettiler. Bu ad, bu yiğid'e kutlu olsun dediler. (Dede Korkut: S. 38-41).

BAZI TERİMLER

Kerim : Her kahraman'ın düşman tarafından kendisine denk bir rakibi vardı. Kahramanlar, ancak kendi kerimleriyle boy ölçüşürlerdi.

Adam aktarmak : Savaşta bir savaşçının, düşmandan bir savaşçıyı esir alması.

Sü : Sü, asker anlamına idi. O halde asker başı'na «Subazı» demek yanlıştır. «Sübaşı» demek gerekir.

Süngüşmek : Çarpışmak mânasına idi.

Ona : Savaşta genç Tekinler (prens'ler) komutanlık görevi yapardı. Fakat, bunların yanına «Erkân-ı harbiye Reisi» yerinde ihtiyar ve tecrübeli bir general verilirdi. Buna «Ona» adı verilirdi. Anlamı, «Bilici, akıllı, tecrübeli» dir.

Ordu : Saray çadırı, «yüce otağ» mânasına idi. Cengiz'in her eşinin bir ordusu vardı. Her gece birisinde yatardı. Ordu'nun bugünkü mânasında ise «sü» kelimesi kullanılırdı.

Altın Ordu : «Altın otağ» mânasına idi. Cengiz Han, Altay Han'larından savaş ganimeti olarak aldığı altın otağ'ı, torunu Batu Han'a hediye etti. Bu sebeble, Batu Han'ın kurduğu devlete «Altınordu» devleti denildi.

Ordu kent : Saray şehri, yani başkent demekti.

Han Balık : Bu kelime de, başkent mânasınadır. «Pekin» şehrine de isim ve işaret olmuştur.

İnak : Güvenilir kişi, danışman, müsteşar demekti.

Cilasın'lar : Genç kahramanlar demektir.

Alpler : Onlar, şanlı emir'lerden olan kahramanlardır.

Alpagutlar : Alpler içinde kendilerini gösteren bir tür kahramanlardır.

Şölen : Oğuzlarda Hanlar Han'ıyla Beylerbeyi'nden ve yirmidört Bey'inden oluşan resmî divan'a denilirdi. Her şölen, mutlaka bir toy'u da içine alırdı. Çünkü, obalar birbirine uzak olduğu için, bir şölene gittiklerinde, orada, yemek içmek zorunda idiler.

Oba : Hep birlikte konup göçen bir göçe oba denilirdi.

Kurultay : İlhanlığı teşkil eden sülâleye ait prenslerle Hakanlar, Yabgu'lar, Tudun'lar ve diğer asker ve devlet memurlarından oluşan millet meclisi demekti. İlhan'ları seçen ve taht'tan indiren bu meclisti.

Töre : «Coutume» (örf-âdet gelenek) mânasına idi.

Yasa : Kanun demekti. Yasak, ondan alınmıştır.

Altın yasa : Cengiz yasası.

Altın defter : Bu yasanın yer aldığı kitap.

Yam : Menzil demekti. Yamçı, menzilciler'in giydikleri yağmurluk.

Tekin : Baba tarafından prens.

İnal : Ana tarafından prens.

Hatun : Prenses.

Türkân : Melike. Hakan'ın egemenliği birlikte kullandığı kadın ortağı.

Yarlığ : Buyruk.

Tarhan : Büyük işleri gören adamlara Tarhanlık rütbesi verilirdi. Tarhan'a, yurt'luk, ocaklık olmak üzere bir otağ verildikten başka aşağıdaki ayrıcalıklar de bağışlanırdı. Tarhan'ın otağı ve içinde oturanlar, vergi, askerlik gibi yükümlülüklerden bağışlanırdı. Bu vergilerin alınışı Tarhan'a aitti. Tarhan, dokuz suça kadar cezadan sorumlu olmazdı. Hükümdar'ın sarayına izinsiz girip çıkabilirdi. Bu ayrıcalıkları dokuzuncu göbeğe kadar oğullarına geçerdi.

Tarhanlık, soylu olmayanlara bir tür soyluluk veren

bir sunu'dur. Eski Türklerde, soyluluk kalıtımla geçtiğinden halktan birisinin bir tür soyluluk kazanabilmesi, ya potlaç yoluyla, yahut Tarhanlık yoluyla olurdu. Şu kadar ki, potlaç yoluyla soyluluk kazananlar, kendi çabaları ile bunu başarırlardı. Tarhanlık rütbesini ise, Hükümdar sunardı. Fakat, Hükümdar'ın bu rütbeyi verebilmesi için, alacak adam'ın millete ve devlet'e büyük bir hizmette bulunması gerekliydi. Bir büyük yangını söndürmek, denize düşenleri kurtarmak, savaşta generallerden birini tehlikeden kurtarmak, Hakanı tehlikeli bir yerden çıkarmak, kadınları, çocukları tehlikeden kurtarmak gibi.

Başka milletlerin kanunlarında, yalnız suçlara karşı verilecek cezalar yazılıdır. Türk töresi ve yasa'sı ise, hizmetlere karşı verilecek ödülleri de gösterirdi.

ÜÇÜNCÜ KİTABIN SONU

DÖRDÜNCÜ KİTAP

TÜRK AİLESİ

İSLÂMİYETTEN ÖNCE TÜRK AİLESİ

İslâmiyetten önce Türk ailesi «Boy, sop, soy; baba-üstün aile, evlilik ailesi adlı beş tip dönemi geçirmiştir.

1

BOY

Boy, «Phratrie» kelimesinin karşılığıdır. Batı Oğuzlarda her «Uz=aşiret» dört boy'dan meydana gelirdi. Oğuz İl'i, yedi uz'u ve yirmidört boy'u içine alırdı. Her boy'un bir «Tamga-damga»sı vardı ki, bir totem'in kalıntısı idi.

Oğuz Türklerinde bir adamın künyesi, (nüfus kütüğündeki bilgiler) boy'unun ismiyle kişisel adından meydana gelirdi. Boy ismi, Avrupadaki aile adı yerine idi. Fakat, onun gibi, küçük ad'dan sonra gelmezdi. Aksine, önce gelirdi. Meselâ, «Salor Kazan» denilirdi. «Salor» boy is-

mi idi· «Kazan», kişisel ad'dan ibaretti. «Büğdüz Emen», «Kayan Selçuk» gibi adlarda da, birinci kelimeler boy ismi, ikinciler kişisel isimdir. Dede Korkut Kitabında bu adları görüyoruz. Kâşgarlı Mahmut da, Divân-ı Lûgat'inde diyor ki: «Bir adamın kim olduğu bilinmek istenildiği zaman, hangi boy'dan olduğu sorulur· O da, meselâ, Salor boyundanım derse, kimliği anlaşılmış olur.» Bu olaylar bize, «Boy»un aile niteliğini çok güzel isbat ediyor. Aile ismi, Macarlarda da kişisel isimden önce gelir. Bizde de «Zade» yahut «Oğul» sözünün eklenmesiyle, aile ismi kişisel addan önce gelir: Şirvanî zade Ali Bey, Çapan oğlu Ahmet Bey gibi.

Boy isminin kişisel isimden sonra geldiğini gösteren misaller de verilebilir. Meselâ, «Yunus Emre» «Tapduk Emre» isimlerinde olduğu gibi. Burada «Emre» kelimesi, Oğuz boy'larından olan «İmer, İmralı» boy'unun ismi ise, o zaman, boy isminin kişisel isimden sonra gelebildiği anlaşılır. Fakat, bazılarına göre, «Emre» kelimesi «Âşık» anlamına bir sıfat'tır. Doğru olan bu şık ise, o zaman, boy isminin kişisel ad'dan sonra gelmesi problemi ortadan kalkar.

Oğuzlara göre, boy isimleri, Oğuz Han'ın yirmidört torununun adlarından ibaretti. Bir boy'un fertleri, boy'un adını eski dedesinin adı sayardı.

Tarih'in yetişemedeği en eski zamanlarda, boy, «ana-üstün» idi. Yani, çocuk, anasının boy'una ait olurdu. Sonradan boy «baba-üstün» nitelik kazandı. Bunun sebebi şudur: Bu eski devirde de, koca, kalın (başlık parası) vererek karısını kendi obasına götürürdü. (Oba, Fransızca compement karşılığıdır. Birlikte konup göçen çadırın tamamı demektir. Oba, genellikle, soy'dan ibarettir). Çocuk bu oba'daki toplumsal hayata girince, yavaş yavaş bu topluluğun toplumsal vicdanı ile tanışır ve kulakları onunla dolar. Bu suretle boy, ana-üstün'lükten baba üstünlüğe geçer. A-

şirette başkanlığın oluşması da bu erkekleşmeye yarar. Çünkü, başkanlar erkek olduğu için, onların temsil ettiği boylar da erkekleşir.

Boy'un eskiden ana-üstün olduğuna en büyük delil, şamanizm'in dişi nitelikli olmasıdır. Yakutlar'da, şamanların totemleri ve koruyucu ruhları da dişidir.

Boy'un fertleri arasında bazı dayanışmalar vardır:

1) **Siyasal dayanışma** : Kan dâvâsı dayanışmasıdır. İl meydana geldikten sonra, kan dâvası yasaklanmıştır.

2) **Ahlâkî dayanışma** : Boydaş'lar malları ile biribirine yardım ederler. Ve her şekilde birbirine yardımda bulunurlar. Bu yardımlarda bulunmak için, aynı boy ismini taşıyan fertler'in, kesinlikle aynı il'den olması gerekmez. Bazan bir il, birkaç illere bölünmüş bulunur. Başka başka isimler taşıyan bu iller içinde aynı boy isimleri bulunabilir. Meselâ, Afşar, Bayat, Çini gibi boy isimlerine Selçuk Oğuzlarında, Harezm Oğuzlarında, Arabistan Türkmenlerinde, Azerî Türkmenlerinde rastlanır. Bu dört Oğuz İlinin her biri, ayrıca yirmidört boy'dan oluşmuştur. Bu boy'lar aynı isimleri taşırlar. Bir Çinli, yalnız kendi il'i içindeki Çini'lerle değil, başka illerdeki Çinilerle de, nerede rast gelse, kendi kardeşini bulmuş gibi sevinir ve yardımlaşır.

3) **Dinî dayanışma** : Boydaş'ların kutsal olması üzere birer tamga'ları vardır ki, totemizm devrinden kalmadır. Yani her tamga, eski zamanda bir totem'di. Sonradan bu niteliğini kaybederek tamga şekline girdi. Zaten, başka milletlerdeki tamga'lar, armalar, sancaklar da, eski bir totemizm'in kalıntılarıdır. Boydaşlar arasında, birbirinin cenazesinde bulunmak. Doğum evlenme ve erdirme = initation zamanlarındaki törenlere ve ziyafetlere katılmak gereklidir.

4) **Ekonomik dayanışma** : Boy'un fertleri arasında ekonomik dayanışma da vardır. Çayırlar, ormanlar, yaylaklar, kışlaklar, boy'un ortak malıdır. Fakat, fertler arasında

bölünmüştür. Bununla birlikte, gerektiği zamanlarda, bu bölüşümü adalet'e uydurmak için, yeniden bölüşüm yapılır.

Demek ki, boy'un bütün hayvanları, eşyası hazineleri, boy'un tamgasıyla damgalanır. Bu ortak damga, manevî mülkiyette de görünmeyen bir ortaklığın var olduğunu gösterir.

Oğuzlarda «Oğuz-aşiret» topluluğu bozulunca bunun simgeleri, boy'lara geçmişti. Meselâ, naturist ilâhlar'la ongun'lar ve sökük'ler gibi.

Boy'un toplumsal yapısına gelince : Bir boy'un demokrat yahut aristokrat olduğuna göre değişir. Demokrat bir boy'da, yalnız boy'un kan birliği bulunan fertleri bulunur. Bunlar, hukuk yönünden birbirine eşittirler. Başlarında bütün aşiretdaşlar'dan seçilen bir meclis bulunur.

Aristokrat boylar'da, boy'un soylu olan fertlerinden başka, oymak adlı halktan, gün adlı köle ve cariyelerden oluşan bağımlı gruplarda bulunur. Boy'un başkanına, Oğuzlarda «Boybeyi» adı verilir. Bir adı da «Tudun»dur. Zaten, Tudun, boybeyi demektir. İlk dönemde Tudunlar, boylarının fertleriyle eşittiler. Sonradan, ulus, oymak, gün gibi grupları egemenlik altına alınca, Tudun da otorite sahibi oldu. Oysa demokrasi devrinde, yalnız egemenliği vardı, otorite'ye sahip değildi. «Filân Bey, ulusunu, oymağını, gününü aldı gitti» denildiği zaman, «Hem il'den olan boydaşlarını, hem de bağımlılarını ve esirlerini aldı gitti» anlamı çıkar. Boybeyi'nin yanında «kırk yiğit» bulunur. Demokrat boy'larda «kırk yiğit», boy'un gençlerinden olur. Aristokrat toplumlarda ise, oymak'tan seçilir. Bunlara, Beyler'den ayırmak için «Buyruk» adı verilir.

Sonraları oymak, gereğinden çok büyümüş olan boy'un bölünmesinden meydana gelen bölüşüme unvan olmaya başladı. Bugün Türkmenlerde boy, oymaklardan, oymak

lar da tire'lerden oluşuyor. Bunlar, küçük boy'lar mânalarına gelirler.

Araplarda boy'a «batn» adı verilir. Meselâ, Kureyş emirleri iki batn'a ayrılmıştı: Beni Mahzum, Beni Abdel Menaf. Araplarda, cahiliyet zamanında bile, totemizm'in izleri kalmamıştı. Bununla birlikte, Arap aşiretlerinde «Kut» inanışı vardı.

2

SOP

Sop, eski türkçede, semiyye (klân) mânasınadır. Bu kelimenin semiyye mânasına olduğunu, bugünkü Yakutlarda canlı bir biçimde görüyoruz: «Anne Sosyolojik»in (sosyoloji yıllığı) beşinci cildinin 364. sayfasından, aşağıdaki satırları alıyoruz:

«Yakutlar, Sibiryanın kuzeydoğusunda, dünyanın en soğuk ülkelerinden birinde yaşamakta olup, «220.000» e yakın nüfusları vardır. Bulundukları alan gayet geniştir. Bütün şartlar ve haller, bu kavmin bir çok küçük topluluklar hâlinde, biribirinden uzak olarak yayılmasını ve böylelikle en eski âdetlerinin sağlam ve sürekli kalmasını sağlamıştır.

Bu kavmin en esaslı toplumsal birliği «Sip» adını alan klân'dır. Sip'in yaradılışta olduğuna, meydana gelişinin özelliklerine ait bilgimiz pek eksiktir. Fakat biliyoruz ki, bu topluluk, soy açısından biribirinin akrabası olanlardan başka bir takım yabancıları da içine alır. Ekonomik şartlara göre, genişliği değişir. Sop'ları ayıran özellikler arasında, bu saydığımız sıfatların da bulunduğu bellidir.

Sip'in fertleri arasındaki dayanışma çok güçlüdür. Bununla beraber, bu güçlülük azalmaya başlamıştır. Toprağın sahibi «Sip»tir. Toprak, fertler arasında bölünmüşse de arazi bölüşümü daima yeni bölünmelere ve ödünlere açıktır. Orman ve mer'a, sip'in topluma ait malları içinde kalır. Bütün bu teşkilâtta katılımcı bir ruh egemendir. Hatta, özel evler bile, yalnızca sahiplerinin faydalanmasına ayrılmış değildir. Her isteyen, istediği eve girerek, gündüz ve gecenin her saatinde orada kalabilir.

Bir sip'in sahip olduğu özel ailelere, yani evlere gelince, bunlar çok zayıf bir bağa sahip olup, hukukî teşkilâttan tamamiyle yoksundur. Yani, bunlar, ancak «Tabiî aile» niteliğindedir. Din, ahlâk, ve hukuk kurallarınca korunmadığı için «Sosyal aile» sırasına geçmemiş, bir kurum niteliği kazanamamıştır. Hatta, karı-koca ve çocuklardan meydana gelen topluma ait bir ad bile yoktur. Bunlar, hukukça tanınmış topluluklar olmayıp, fiilî topluluklar durumundadır. Bu sebeple, fertler arasındaki ilişkide çok zayıf bir ahlakî niteliği vardır. Bu grubun içindeki düzen, büsbütün geçicidir. Kuvvetli olan, zayıfları egemenliği altına alınca, geçici bir düzen meydana getirir. Baba, ana ile çocuklar arasında belirli bir iş bölümü yoktur. Aksine sürekli bir zıtlık vardır.

Çocuklar ufakken, evin reisi, karısına ve çocuklarına itirazsız bir biçimde egemendir. Fakat, çocuklar, kendi kendilerine yetecek bir yaşa gelir gelmez, bağımsızlıklarını isterler ve ayrıca ev-bark sahibi olabilmek için, babalarının mallarından bir kısmını zorla alırlar. Sonra, ne zaman ki, ana ve baba kocalmaya başlarlar, bu kere, baskı yapmak sırası evlâtlarına gelir; ve bu baskı çok ağır ve acı bir şekilde sürer.

Özel ailede hukukî düzenin bulunmadığı, akrabalığa ait terimlerin bulunmaması ile de belgelenmiştir. Yakutça'da bir evlâd'ın babasına, erkek ve kız kardeşlerin biribiri-

ne olan ilişkilerini anlatacak açık kelimeler yoktur. Bu yoldaki anlamlar, sip'in çeşitli kuşaklarında yerleşmiştir. Yakut, kendi yaşında olan klândaşlarına toplu olarak söylediği bir kelimeye sahip olduğu gibi, kendisinden evvelki ve sonraki kuşaklara ait de birer kelimesi vardır. Demek ki, Yakutlarda, gerçekten kurulmuş ve şekillenmiş tek akrabalık olan sop teşkilâtının, özel aile teşkilâtından önce olduğu, bir kez daha anlaşılmış olur. Özel aile; sadece bir olay olarak vardır. Fakat, sosyal bir kurum olmaya ise yeni başlamıştır. Evlenme kurumunda, «dışardan evlenme» bir kuraldır. Yakut, ait olduğu sip'in içinden evlenemez. Fakat, gelenekler, eski zamanlarda var olan ilkel bir «İçerden evlenme» kuralını korumakta ve bazı terimler de bunun izlerini saklamaktadır.» (*)

Bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Yakut Türklerinde, klân'ın adı «Sip»tir. Bu kelime Kara Kırgızlarda «Sabit» şeklini, Batı Oğuzlarında «Sop» şeklini almıştır. Yakutlarda klân'ın tek toplumsal aile olduğunu gördük. Bu klân'ın ana-soyu ve baba-soyu klanlarından oluştuğunu da başka kaynaklardan öğreniyoruz:

Siorejevski, «Revue de l'histoire des religions» adlı derginin 47. cildinde yayınladığı «Yakutların inanışına göre şamanizm» adlı bir incelemesinde (204-233) ve 299-338), Yakutlarda «Ağa uza = baba aşireti» ve «Eye uza = ana aşireti» adlı bir teşkilât vardır.

«Ağa» baba mânasına, «Eye» ana anlamındadır. «Uz» kelimesi ise, akraba ve aşiret mânalarınadır. Uz'lar, baba ve ana soyu olmak üzere iki şekilde olduğu gibi, boy'lar ve sop'lar da, baba ve ana soyu aileleri şekillerindedir. Her şaman, eskiden bir ana sop'unun temsilcisi idi. Bu se-

---

(*) Eski Türkler, il'in içinden ve sop'un dışından evlenirlerdi. Bu durum genel kurala uygundur.

beple, totemler, sonraları, soy'ların temsilcileri olan şamanlar'a geçmiştir. Yakutlar, ana'sal totem'e «Eyekila» derler. Yakutçada eye, ana demektir ve kila da, hayvan demektir. Bu iki kelimenin birleşmesinden «Ana totemi», yani «anasal totem» meydana gelir.

Şamanların ana totemleri boğa, tay, kartal, geyik, ayı, kurt, köpek, karga gibi hayvanlardır. Bunlara «Ruhları yiyen koruyucu hayvanların hayalleri» denilir. Yakut ilinin eski anasal teşkilâtı bozulduktan sonra, izleri yalnız şaman teşkilâtında kalmıştır. Bu bakımdan, şamanlar'ın birer anasal totem'e sahip olmaları, eski teşkilâttaki klânların temsilcileri olduklari içindir.

Nasıl ki, Yakutlarda, dört taneden fazla olmaması gereken dört büyük şaman da, il'in eski ayırımı olan «Dört ulus»un temsilcileridir. Şamanlar'ın «Amagat» adlı birer kadın koruyucuları vardır, «İlâhe» (tanrıça) mânasınadır. «Umay» kelimesi gibi ilâhe anlamınadır. Bundan başka, şaman olmayan fertlerin de «Eyeci=eye hızıt» adlı birer koruyucu ruhları vardır. Hızıt edatının Batı türkçesindeki karşılığı «ci» edatıdır. Bu sebeple, bu kelime «anacı» anlamınadır. Bu gerçekler, eski zamanlarda Yakutlarda yaşamış ana soyu bir klân'ın izlerini göstermeye yeterlidir.

Ana klânını yalnız avcılıkla geçinen, sürü sahibi olmayan avcı illerde daha iyi görebiliriz. Şecere-i Türkî, Uygurlar'ın göçten sonra, çiftçi, çoban, avcı olmak üzere üç bölüğe ayrıldıklarını söyledikten sonra (sayfa: 187), avcı Uygurlar hakkında şu sözleri yazıyor: «Ve yine bir bölüğü, İrtiş'in doğusunda, hiç hayvan beslemez, balık ve kunduz ve samur ve sansar avlayıp etini yiyip derisini giyerlerdi. Canlı malı ve yapağıdan olmayıp pamuktan olan kumaşı ömürlerinde göremezlerdi. Analar eğer kızlarını azarlasalar «Kısrak ve sürü sahibi erkeğe düşüp et yiyip kımız

içip başına yaman günler doğsun» diye söylerlerdi.»

Davson'un «Moğollar Tarihi»nde, Câmi-üt-tevârih'ten alınarak yazılmış bir not (sayfa: 421) vardır: «Ormanlı Oryangit'lere, ormanda yaşadıkları için bu ad verilmiştir. Bunlar, Moğol kavminden olan Oryangitler'le karıştırılmamalıdır. Bunlar, çadır altında yaşamazlar, hayvan derisi giyerler ve yabani öküzlerle koyunların etini yerler. Bu sebeple, bir baba yahut ana'nın kızını korkutmak için yapacağı en büyük tehdit, ona, «Seni koyun besleyen birine vereceğim ki, sürülere bak» demesidir. Bazı kızların bu tehdide inanarak kendini astığı görülmüştür.»

Bu söylenenlerden, Türkler'in avcılık hayatının, kadınlar için daha iyi olduğu anlaşılıyor. Son derece fakir olan avcı Türkler'in kızları, bir kalyen (kalın, başlık) karşılığında göçebe bir Türkle evlenmek istemiyordu. Çünkü, kalyen karşılığı olarak kocasının obasına giden bir Türk kızı, haklarının bir kısmını terketmek zorunda idi. Halbuki, avcılık devrinde bu kızlar, erkekten fazla haklara sahiptiler. Bu devirde, kız obasında kalarak, kocası oraya gelir ve bir içgüvey hayatı yaşardı. Ana-soylu sop'da aile başkanı dayı'dır. Güveyi onun emri altında birkaç sene hizmet etmek zorundadır. Bu biçim evlenmeye «Abil anak» adı verilir. Bugünkü günde, Altay'da yaşayan «Barabanaz» ilinde kalyen vermeyen fertler arasında bu tür evlilik vardır. Evliliğin bu şekli, ana-soyu Sop ile sıkı bir bağı olduğu için Barabanaz'ın böyle bir devreden henüz yeni çıkmış olduğu anlaşılır. (**Gaston Richard**-La femme dans l'histoire. sayfa 56).

Toplumsal ailenin yalnız klân'dan ibaret olması, aşiret devrine özgüdür. Aşiret devrinde fertlerin hayatını, malını, onurunu koruyacak bir kolluk gücü ve hükûmet bulunmadığı için, bu durumu «Kan dâvası» teşkilâtı yerine getirirdi.

Eski Türkler, birlikte konup göçen çadırların toplamına «Oba = campement» derlerdi. Araplar buna, «hey» derlerdi. Bir sop, Yakutlarda olduğu gibi, genellikle ya bir oba halinde dolaşır, yahut oturaklığı göçebeliğe tercih ederse, bir köy kurulmuş olurdu.

Cengiz yasasına göre, kırkar evlik her toplulukta yılda dört evlilik olması şarttı. Delikanlılar'ın evlenememesi, fakirliklerinden dolayı ise, bu grubun başkanları, onlara mal yardımında bulunmaya mecburdular. Bu yardımı yapmadıkları için, senede dört evlilik yapılamazsa, bu grubun başkanları ceza görürlerdi.

Sop'un içinde kişisel akrabalık yerine toplumsal akrabalık vardı. Yani, her fert, kendinden önceki kuşaktan olan erkeklerle kadınlara ayrı isimler verir, kendinden sonra gelen kuşaktan erkeklere ve kızlara da ayrı adlar verirdi. Meselâ, ben kendimden önceki kuşaktan bütün erkeklere «eyci» bütün kadınlara «Aba = abla» derim. Dedemi, babamı, amcamı, büyük amcamın oğlunu, büyük kardeşimi hep bu kelime ile ifade ederim. «Eyci» Doğu Türklerine özgüdür. Batı Oğuzları bunlara «Ağa» kelimesini kullanırlardı.

Benden küçük olan erkek ve kızların da ayrı adları vardı. Benden küçük olan erkeğe «Eyni», benden küçük olan kıza «Sifkil» adlarını veririm. Görülüyor ki, sop'un içinde birbirimizin akrabaları değil, hepimiz sop'un akrabaları idik. Bundan dolayıdır ki, kişisel akrabalık terimleri yerine, bu toplumsal ve ortak akrabalık terimleri kullanılırdı. Bu çeşit akrabalık terimlerine sop akrabalığı terimleri de denilir. Çünkü, henüz klan devrinde bulunan birçok kavimlerde, akrabalık terimleri bu biçimdedir.

3

BÜYÜK AİLELER

Cemiyet büyüyünce, klân daha küçük parçalara bölünür. Bunlara «Büyük aile» adı veriliyor ki, üç türdür:

1) Ana-soyu büyük aile.
2) Asabe (Baba yönünden akraba).
3) Soy.

Ana-soyu büyük aile : Soy, ana tarafındandır. Bu ailenin içinde yalnız ana yönünden olan akrabalar vardır. Çocuk, anasının totemine mirasçı olur. Çocuğun, babasıyla hiçbir toplumsal akrabalığı yoktur. Çocuğun velisi dayı'sıdır. Ananın velisi de odur. Yani, büyük kardeşidir. Dayının mirası kendi oğluna kalmaz, yeğenine kalır. Bu tür aile, doğrudan doğruya ana-soyu klân'dan doğar.

Asabe : Baba soyu klân'dan doğar. Yalnız baba yönünden gelen akrabalar bu topluluğa girebilir. Babasal klânın başkanı, kendine ait olan bir kişiyi, içinden kovabilir. Bu yüzden onun yaptığı cinayetlerden, klân sorumlu olmaz. Baba-soyu klândan aşağıdaki orta aileler doğar:

1) **Bölünmez asabe (babasal klân)** : Buna, «Kardeşler arasında kocalık iştiraki» (Polyandrie Fraternelle) adı verilir. Ailenin bu tip'i, başlıca «Tibet» te vardır. Strabon'un dediğine göre, eskiden Yemende de vardı. Bu tür ailede, ailenin mallarının bölünmemesi için, bu mallar yalnız büyük kardeşe kaldığı gibi, evlenmek yetkisi de, yalnız ona aittir. Mallar'ın bölünmesine meydan vermemek için, diğer kardeşler evlenemez. Bununla beraber, büyük kar-

deşe ait olan mallardan faydalanma hakkına sahip oldukları gibi, büyük kardeşin nikâhı altında bulunan eşlerden de, bu kardeşler faydalanma yetkisine sahiptirler. Bu aileye göre, namussuzluk yabancı bir erkeğe ait dölün doğum yoluyla aile arasına karışmasıdır. Bu ailelerde, kardeşlerin büyük kardeşe ait karılarla ilişkide bulunması, aile içine yabancı bir unsur sokmayacağı için, namus kuralına aykırı görülmez. Çünkü, bunlara göre, döllerin yasallığı, asabe dışından hiçbir kimsenin aileye ait eşlerle ilişkide bulunmamasını gerektirir.

2) **Zadruga** : Hayatta bulunan veyahut ölmüş bir dede'nin oğulları ve torunları arasında mirasın bölünmesini kabul etmeyen bir çeşit ailedir. Bu ailede, aile reisinin yeri bir cumhurbaşkanın konumu gibidir. Çünkü, mallar, bütün aile bireylerine aittir. Slâv ve Arap aileleri bu tiptendir. Eski Ruslarda kayınbaba geliniyle ilişkide bulunabilirdi. Çünkü böylelikle asabe'nin dışından yabancı bir döl, asabe arasına girmiş olmazdı.

3) **Pederşahî (baba-üstün) aile** : Bazı cemiyetlerde asabe'ye ait bütün mallar asabe başkanının olur. Böylelikle, aile üzerinde bir otorite sahibi olan aile reisi, ailenin mallarını, kendi çıkarı için istediği gibi kullanabildiği gibi, kendi karıları ve çocukları da dahil olduğu halde, bütün aile fertlerini satmak ve öldürmek haklarını da sahiptir.

4) **Soy** : Eski Türklerde baba-soyu ailenin bu üç şekli de yoktu. Türk ailesi ne ana-soylu bir aile idi, ne de baba-soyundan doğan aile tiplerinden birindendi. Eski Türk ailesi «soy» adını alırdı. Soy'da hem erkek yönünden ,hem de kadın tarafından gelen akrabalar bulunurdu. Ve bu iki tür akrabalar, hukuk açısından bir birine eşitti. Eski Türklerde erkekle kadın birbirine eşitti. O zaman, erkek, toyonizm dini'ni, kadın şamanizm'i temsil ediyordu. O zaman toyonizm'le şamanizm sistemleri, yani din'le sihir birbirine e-

şit oldukları için, bunların temsil ettikleri erkekle kadın da birbirine eşit olmuştu. Bu sebepledir ki, ana soy'u da baba soy'una eşit idi.

Soy, Batı Türklerinde yedinci göbeğe kadar çıkar. Soy'un dışarısında kalanlar, yabancı sayılırlar. Bunlara «Yedi yabancı» veya «Yedi yad» denilir. «Kızımı yedinci yabancıya veririm», «Yedi yabancıdan kız alırım» cümleleri, eski zamanlarda evliliğin yedi göbeğin dışında meydana geldiğini ima (dolaylı olarak anlatma) ediyor.

Doğu Türklerinin «soy» u dokuz göbeğe kadar çıkar: Tarhanlar'ın üstünlükleri dokuz göbek devam eder. Dokuz atası demirci olan bir adam, şamanlık edebilir. (Moğollar demirciye darhan derler). Bu gerçekler gösteriyor ki, asalet dokuz göbek devam ettiği gibi, yeniden asalet ve kutsiyet kazanmak için dokuz göbeğin kutlu bir san'at olan demirciliği yapması gerekliydi.

Ana soyu ile baba soyunun eşit olması, soyluluğun da iki yönlü olmasını gerektiriyor. Bugünkü Harezm Türkmenler'inde bir kız, hem babası hem de anası Türkmen olmayan bir delikanlı ile evlenmek istemez. Çünkü, bir delikanlının tam soylu olması, onlarca, hem babasının hem de anasının Türkmen olmasıyla mümkündür. Eski Türklerde, hatta «Prens»liğin de iki şekli vardı: Baba yönünden prens olana «Tekin» ana tarafından prens olana «İnal» derlerdi. Bugün Kaçar sülâlesinde bir şehzade, hem baba tarafından, hem ana tarafından Kaçar Prenslerinden olmadıkça Şah olamaz. (Kitabın yazıldığı tarihte İran'da Şahlık yürürlükte idi. -Editör.)

Eski Türklerde, sülâle içinde «soyda büyük» olan şehzade, başbuğ olurdu. Eski Osmanlı Hânedanı da böyle idi. Oysa, Avrupa milletlerinde ve Mısırda «evde büyük» olan kral olurdu. Boy ve sop devirleri geçtikten sonra, soy isimleri aile ismi olmaya başladı: Çapanoğulları, Kozanoğulları gibi.

4

BABA SOYLU AİLE

Eski Türklerle Cermenlerde bulunan eşitlikçi ve iki taraflı aileye «soy», almanca «zippé»adı verilir. Fakat, soy, büyük bir dairedir ki, çeşitli orta ailelere ayrılır: Bunlara baba aile adı verilir.

Pederî (baba soyu) aileyi Pederşahî (baba-üstün) aile ile karıştırmamalı. Çünkü, baba-üstün ailede akrabalar yalnız asabe'lerden ibaretti. Aile içinde kadın ve çocuğun hiçbir değeri yoktu. Aile reisi bunları satabilir ve öldürebilirdi. Ailenin malları da yalnız aile reisi'ne aitti. Eski Romalılarda, bugünkü Çinlilerde, baba-üstün aile usulü yürürlüktedir.

Baba-soyu aile ise, tamamiyle hür ve eşitlikçi bir ailedir. Akrabalık onda bir taraflı değil, iki yanlıdır. Amca ile dayı, hala ile teyze, amcaoğlu ile dayıoğlu, halaoğlu ile teyzeoğlu birbirine eşittir. Eşler de büyük haklara sahip olduklarından, kocalarına eşit gibidirler. Çocuklar da, baba-üstün ailede olduğu gibi, aile reisinin keyfine kalmış değildir. Özetle baba-soyu aile, hürriyetçi ve eşitlikçi bir ailedir. Ve Cermen ailesi aracılığıyla bugünkü Avrupa ailesinin kaynağıdır.

Türk ailesine gelince, o da baba-soyu aile sistemindedir. Eski Türklerde, din'le sihirin eşitliğinin, erkekle kadın'ın eşitliğine sebep olduğunu birinci bölümde göstermiştik.

Baba-üstün ailede, ailenin atası bir ilahtı. Bu ilahın yeri aile ocağıdır. Bu puta «man» ve bu din sistemine «manizm» adı verilir.

Eski Türklerde baba-üstün aile bulunmadığı için, manizm de yoktu. Çünkü, Eski Türklerde, ocakta barınan ilah, yalnız babanın tanrısı değildi. Ananın da ocakta barınan bir tanrıçası vardı. Bunlardan birincisine «Od Ata», diğerine «Od Ana» denilirdi.

Grenar diyor ki: Doğu Türklerinde, hâlâ aile ateşinin asla sönmemesine, sebebini bilmeksizin, çok özen gösterirler. Evin hanımı, her akşam ateşi kül ile örter. Sabahleyin, Türklerce kutsal tanınan bir ardıç dalıyla bu ateşi yeniden canlandırır. Bu ardıç dalını alevlendirdikten sonra, eline alır, oda oda dolaşarak, evi bununla temizler. Eğer, kaza ile mutfağın ateşi sönerse -çünkü kutsal olan eteş, ancak mutfağın ateşidir- bunu kibritle yakmağa kalkışmaz, soy'dan olması gereken komşunun ocağından iğreti olarak aldığı korlarla yakmayı daha iyi sayar. Bu ateş, eski Hind- Avrupa toplumlarında olduğu gibi, eski Türklerde de ataların daima canlı olan ruhu, ailenin aynı zamanda hem görünen sembolü, hem de tanrısı durumundadır. Bugün, Kırgızlar'la Kazaklar, çadırlarının ocağına bir kurban sundukları zaman, aile ilahını «Od Ata, Od Ana» diye çağırırlar. Bu olaylardan anlaşılıyor ki, eski Türklerde bir tür manizm vardı. Fakat, bu manizm, yalnız dedelerin ruhlarını değil, ataların ruhlarını da tanrı sayıyordu. Bundan dolayıdır ki, aile ocağının ateşine, yalnız Od Ata denmiyor, Od Ana da deniyordu. Demek ki, bu ateşte hem dedelerin ruhu, hem de ataların ruhu yaşıyordu. Bunun sonucu olarak, eski Türklerde, yalnızca baba-üstün olan bir aile oluşmamış, baba soy'uyla ana soy'una aynı değeri veren iki taraflı üstünlüğü olan, eşitlikçi bir aile tip'i meydana gelmiştir.

Bazı gezginler, ev içinde Od Ata ile Od Ana'yı temsil eden birtakım putların varlığını haber vermişlerdir. Babasoyu aileye Doğu Türkleri «Torgun» derlerdi. Batı Türkleri «Boz ocak» ve «Baba ocağı» derlerdi.

Doğu Türklerinde baba-soyu ailedeki akrabalık terimleri şunlardır:

Akan	= baba
Öke	= ana
Er	= koca
Konçuy	= karı
Urı oğul	= erkek evlât
Kız oğul	= kız evlât.

5

EVLİLİK AİLESİ

Eski Türklerde bir delikanlı evlenecek yaşa gelince, bir kahramanlık göstererek İl meclisinden, millî bir ad alırdı. Böylece «İldaş» (hemşehri) niteliğini, «Erkek = ermiş» sıfatını kazanarak vatandaş haklarına sahip olurdu. Ailenin özel egemenliğinden çıkarak, milletine laik kanun egemenliği altına girerdi. Eski Türklerde miras'ın geçmesi için, baba ve ana'nın ölmeleri gerekmezdi. Ailenin malları, bütün aile fertlerine aitti. Her oğul büluğ yaşına geldikten sonra, bir kahramanlık göstermeğe çalışırdı ve kahramanlık gösterdiği gün, cemiyet tarafından millî bir ad alırdı.

Dede Korkut kitabında, bu konuda «Ozan»ın rehberlik ettiğini görüyoruz. Ozan, bu küçük kahraman'ın babasına der ki: «Senin oğlun bir kahramanlık yaptı. Ona bir millî ad verdik. Sen de ona, sürülerinden, otağlarından, oymaklarından ayırıp bir «ordu» ver.»

O zaman ordu, şimdiki anlamında değildi. Bir Bey'in saray çadırı (otağ) ile has kullarından ve emri altındakiler-

den ibaretti. Her İlhan'ın, her Hakan'ın, her Yabgu'nun, her Tudun'un mutlaka bir ordusu (otağı) vardı. Birden fazla hatun'ları olursa, her birinin bir ordusu olurdu. Meselâ, Cengiz Han'ın dört hatununun birer ordusu vardı ki, Cengiz Han, her gece birine giderdi.

Evlilik ailesi, evlenmenin sonucudur. Bundan dolayı, ona evlilik ailesi denilir. Türkler, evlenmeye, «ev bark sahibi olmak» derler. «Bark», Orhun Kitâbesinde (mâbet» (ibâdet edilecek yer) anlamınadır. Hakan türbelerinin yanında bir mabet yapılır ve orada kurbanlar kesilirdi. Ev de, kutsal bir mabet olduğundan, bark adını alırdı.

Eski Türklerde, bir genç evlenirken, ne karısını kendi babasının ocağına getirirdi, ne de kendisi, karısının ocağına girerdi. İç güveylik olmadığı gibi, iç gelinlik de yoktu. Erkek, baba ocağının mallarından payını alır, kız da «yumuş» adlı bir cehiz getirirdi. Bu cehiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan oluşurdu. Gelinle güvey, mallarını birleştirerek, birlikte bir ev sahibi olurlardı. Teke'lerde bunların kurduğu yeni aile ocağına «Ak ev» derler. Eski çadırlar zamanla kirlenmiş, esmerleşmiştir. Yeni evlilik için yeni bir çadır yapılırken, temiz ve beyaz olduğu için «ak ev» ismiyle adlanır.

Eski Türklerde, evin bir sahibi olduğu gibi, bir de sahibesi (sahip olan kanım) vardı. Evin sağ tarafında «kısrak memeli», evin sol tarafında «inek memeli» iki put vardı ki, birincisi kocanın, ikincisi karının sembolü idi. Birincisine ev sahibinin kardeşi, ikincisine evin hanımının kardeşi denilirdi.

Anlaşılıyor ki, erkeğin cinsel totemi kısraktı. Kadının cinsel totemi de, inek'ti.

Eski Türklerde «eşik» de kutsaldı. Yabancı bir adam eşiğe basarsa çarpılırdı. Evlerin saldırıdan korunması, eşiklerin bu kutsallığında dinî bir yaptırım bulmuştu.

Bir ailenin «evlilik ailesi» sayılması için, baba-soyu a-

ileden doğması yeterli değildir. Devlet tarafından aile hakkında kanunlar konulması da gereklidir. Cengiz'in kanunu olan **«ulu yasa»**da, devlet tarafından, aile hukukuna ait konulmuş kurallar vardır. Meselâ, bir kadın dengi olmayan bir erkekle evlenemezdi. Fakat, bir kızı dengi olan bir erkek istediği zaman da, babası ve anası vermemezlik edemezdi.

Fakat, bu gibi kanunlar, hem pek azdı; hem de kanunlar töre'den ayrılamazdı. Henüz kanun yapıcı devlet dönemine tam olarak girilmemişti. Bu sebepledir ki, eski Türk ailesi, evlilik ailesinin yalnız bir başlangıcından ibaretti. Gerçekten, evlilik ailesi, ancak Avrupada son asırlarda meydana gelebildi. Zamanın ailesi, evlilik ailesinden ibarettir. Bu ailenin kurulması, devlet'in eşitlik ve adalet üzerine kurulmuş aile kanunları yapmasiyle oldu. Eski Türklerdeki evliliğe dayanan aile, yalnız töre'ye dayanıyordu. Evliliğe dayanan aile'nin tam olarak kurulabilmesi için, yasama kanunları devrine girmek gerekiyordu.

Türk ailesinin islâm döneminde devamı, islâm ailesi; eski Arap ailesinden doğduktan ve buna Yunan'la İran'ın baba-üstün ailesinden bir takım unsurlar katıldıktan sonra, müslüman kadını çok üzücü bir konuma düşmüştü. Bu üzücü konumun, Mısırda, Yemen'de; Mağrıb'ta (Fas) böyle üzücü bir hayat yaşadığı sırada, İslâm Âleminin diğer köşelerinde, yani Anadoluda, Kıpçakta, Irakta ve Mâverâünnehir (Orta Asyada Ceyhun nehrinin kuzeyindeki bölge) ülkelerinde, İslâm kadınının diğer bir kısmı'nın, erkeklerle eşit, saygın, hür ve mutlu bir hayat yaşamasına sebep, buralarda egemen olan Türk İllerinde, henüz eski Türk ailesinin devam etmekte bulunmasıdır. Bu sahalardaki kadın hayatını görmek için, Fas'tan gelmiş tarafsız bir gezgin olan **İbni Batuta**'nın Seyahatnâmesi'ne göz gezdirmemiz yeterlidir. İbni Batuta Anadolu'ya girişini şöyle anlatıyor:

«Onuncu günü, önce Anadolu şehirlerinden olan «A-

lâya = Alâiye» (Alanya) beldesine vardık. Anadolu adıyla tanınmış olan işbu memleket dünyanın dört bucağının en güzelidir. Bolluk verici Ulu Tanrı, diğer beldelere dağınık biçimde bağışladığı güzellikleri, Osmanlı ülkesinde bir araya toplamıştır. Halkı dış görünüşleriyle pek güzel, ve giysileri temiz ve yemekleri nefistir. Onun için «Elbereketen fi elşam, ve elşerkaten fi elfûm», yani «Bereket Şam'da ve şefkat Rûm'dadır (Anadolu) denilir. Ve bununla adı geçen memleket halkı yani Anadolu Türkleri kasdolunur.

Bu beldelerde bir küçük tekke yahut eve insek, komşularımız olan erkek ve kadınlar hâlimizi soruştururlardı. Orada kadınlar saklanıp gizlenmezler. Ayrılmamız sırasında, güya kavim ve soy'umuzdanmış gibi, bize veda ederler. Ve kadınlar gözyaşı dökerek ayrılışımıza üzülürlerdi. Bu memleket'in âdetince, haftada bir defa ekmek pişirilerek, bir hafta süresince yetecek kadar hesaplanır. Erkekleri, ekmek pişirildiği gün, bize sıcak ekmekle, çok nefis yiyecekler hediye ederler. Ve «Bunu size kadınlar gönderiyorlar, sizden dua istiyorlar derlerdi.» (İbni Batuta Seyahatnâmesi Mütercimi Mehmed Şerif Paşa. Sayfa: 210).

İbni Batuta, Anadoluda gezerken, bazı beldelerde hükümdar yahut sultan eşlerinin huzuruna kabul olunuyor, onlarla beraber yemek yiyor:

«Kiserya, Irak Padişahının (yani İlhanlılar'ın) egemenliği altındadır. Rûm ülkesinin büyük şehirlerinden biridir. Orada, Irak halkından asker bulunduğu gibi, Emir «Alâeddin Ertene»nin hatunlarından biri de oturur. En erdemli ve cömert hatunlardandır. Irak Melik'ine akrabalığı vardır. Kendisine «Ağa» denilir ki, «büyük» mânasına gelir. Sultan'a soyca yakınlığı bulunan kimselerin hepsine bu ad verilir. Sözügeçen'in ismi, «Tağı Hatun»dur. Yanına girdiğimizde ayağa kalkarak ve iyi şekilde selâm verdi ve söz söyledi. Yemek hazırlanmasını emretti. Yemekten sonra,

bize kölelerinden biri ile, eğer ve gemi çok güzel bir at, hil'at (süslü elbise, kaftan) ve para yollayarak, özür diledi.» (sayfa: 325).

İbni Batuta, İznik şehrinde, o zaman Osmanlı taht'ında oturan Sultan Orhan Gazi'nin saygıdeğer eşi «Bilun Hatun»u anlatıyor: Hatunun Oradaki askere egemen olduğunu bildirdikten sonra, onun huzuruna nasıl kabul edildiğini ve beraber yemek yediğini şöyle hikâye ediyor:

«Bu beldede, İslâm hukuk bilgini Alâeddin Sultanevî bizi misafir eyledi. Sözünü ettiğimiz kişi çok cömert olup, ne zaman ziyaretine gitsem, mutlaka yemek hazırlatır idi. Yüzü güzel ve huyu daha güzel idi. Benimle birlikte, demin söylediğim «Bilun Hatun» un otağına gitti. Hatun, ikram ve ziyafet bağışladı. Bizim gelişimizden birkaç gün sonra, biraz önce andığımız Sultan Orhan Bey, bu beldeye şeref verdi.»

İbn-i Batuta Kıpçak ülkesine gittikten sonra şöyle yazıyor:

«Burada garip bir duruma şahit oldum ki, o da Türkler'in gözünde kadınların saygıdeğer tutulmasıdır. Bunların yerleri ve değerleri erkeklerin üstündedir. Bey kadınlarına gelince, birincisi değerli insanlara çıkışımda (gidişimde) bağışlar, hediyeler aldım. Şöyleki; Emir Sultiye'nin hanımına rastladım. Bindiği araba, mavi renkli kumaşla kaplı, pencere ve kapıları süslü olarak önünde zarif elbiseli, olgun, iyi ve güzel yüzlü dört kadın hizmetçi vardı. Arkasından emrinde bulunan ve çevresini dolduranlar da arabalarla giderdi.

Emir Sultiye'nin yerine varınca, hanım yere indi. Kendisiyle birlikte ortalama otuz hizmetli kadın inerek eteklerini yerden kaldırdılar. Elbisenin iplikleri olup, her kadın bir iplikten tutarak, eteğinin her yanını toprağa sürünmekten

koruyorlardı. Kendisi saygıdeğer şekilde Emir'e ulaştığında, Emir ayağa kalkarak saygı ile onu selâmladıktan sonra yanına oturttu. Emirin çevresi hatun'un çevresini de sardı. Daha sonra kımız tulumları geldi ve hatun bundan bir kadeh doldurdu. Emir'in önünde diz çökerek kadehi ona sundu. Emir içtikten sonra, hatun Emir'in kardeşine içirdi. Emir de hatun'a verdi. Yemekler çıkarılarak, Hatun, Emir'le yemek yedi. Emir buna bir kat elbise vererek yerine döndü. Emirlerin davranışı bu biçimde olup, hükümdar hatunlarından ileride söz edeceğiz.

Satıcılar ile çarşı esnafının kadınlarına gelince; bunları da gördüm. Bir tanesi bir atın çektiği arabaya binmiş, önünde üç kadın hizmetli bulunuyordu. Aynı biçimde indiğinde eteklerinin yerlerde sürünmemesi için tutup kaldırıyorlardı. Başında Bağdat adıyla anılan ve mücevherat ile süslü olan, baş tarafında tavus tüyü bulunan bir süs vardı. Arabanın pencereleri açık idi. Türk kadınları kaçınmadığından, hatunun yüzü görünürdü. Diğer bir kadın da bu düzene uyduğundan ve yanında hizmetkârları bulunduğu halde; pazara koyun ve süt getirip esanslar karşılığında halka satıyordu. Genellikle kadınlar, kocaları ile birlikte bulunup, erkeği gören kadının hilesinden uzak zannedilirdi. Kocası arkasına yalnız koyun postundan bir kürk ve başına da buna uygun olarak bir (Külâf-külâh) denilen şapka giyerdi. (İbn-i Batuta Seyahatnamesi Sh: 368).

Sultan Özbeğ (Özbek) Han savaşa veya geziye gittiği zaman; yerinde yalnızca kendi ülkesinin devlet adamları bulunur, hatunlarından her biri ise ayrı yerdedir. Bunlardan herhangi birinin yanına gitmek istediğinde, haber gönderir, hatun da kabul sebebiyle hazırlıklara girişir. Normal zamanlarda veya savaş anında beğenilen garip bir düzene uyarlar. Gelenekten olmak üzere, Cuma günü sonradan yapılmak üzere, «Issalah-kabe-i zehep» türkçesi (Al

tın Crdu(*)» denilen süslemeli daire gibi yerde oturur. Bu daire; altın levhalarla kaplı ağaç çubuklarından yapılmış olup, ortasında altın ve gümüş kaplı ağaçtan yapılmış ve som gümüşten olan, ayaklarının baş tarafı incilerle süslü, taht bulunur.

Sultan bu tahta oturur, sağında Tay tağlı (Tıfığlı Hatun) ve bunun alt yanında Göbek Hatun (Geyik Hatun) ve solunda Erücü Hatun (Beylû Hatun), onun önünde Ardacı Hatun bulunur. Tahtın alt tarafında sağ yönünde oğlu Tin Beğ, sol yanında ikinci oğlu Can Beğ durur.

Bu hatunlardan biri geldiğinde; sultan ayağa kalkarak ve elinden tutarak tahta oturtur. Ancak hükümdar, yanında ötekilerden çok daha kıymetli ve süslü, saygı işaretini taşıyan sopası olan Tıfığlı Hatun geldiğinde; otağın kapısından karşılayarak selâm verip elinden tutar. Tıfığlı Hatun tahta geçip oturduktan sonra, sultan tahta oturur. Kaçınma olmadığı için, bu durumların tamamı Türkler'in gözü önünde cereyan eder. (İbn-i Batuta Seyahatnamesi Sh: 370).

İbn-i Batuta, «Hatun ile Düzenleri» adlı bölümde, her hatunun ordusunu anlatıyor. Bu arada da «Her arabaya, bildirilen hizmetçi kızdan biri ile, evlenmiş bir kişi bakar. Çünkü Türkler'in âdetine göre karısı olmayan hiç kimse, hizmet eden kişilerin arasına giremez» diyor. Bu âdet Türkler'de cinsel ahlâka gösterilen titizliğin derecesini vurgular.

İbni Batuta, Özbek Han'ın hatunlarına ait genel durumu anlattıktan sonra, herbiriyle nasıl görüştüğünü ve her-

---

(*) **Altın Ordo** : Cengiz Han, büyük oğlu Cuci'ye bir altın otağ vermişti. O zaman hanların ve hatunların otağına, «ordo» denilirdi. Sonraları, Kıpçak Devleti'nin aldığı «Altın Ordu» adı, bu altın Ordo'dan gelmektedir.

birinin ne gibi konularda yetkili olduğunu da anlatıyor. İbni Batuta'nın sözlerinden şurası da anlaşılıyor ki, Sultanla birlikte yönetime ortak olan yalnız büyük hatun'dur.

Eski Türklerde kız evlad sahibi olmak, Araplarda olduğu gibi, bir felâket, bir şerefsizlik değildi. Kız babası olmak için Oğuz Beylerinin duasını isteyenden kimseler de vardı: «Bay Bican Bey dahi yerinde durdu· Dedi: Beyler! Benim dahi hakkıma bir dua eyleyin. Allahüteâla bana da bir kız vere, dedi. Oğuz beyleri el kaldırdılar, dua eylediler· Allah sana da bir kız vere dediler.» (Kitab-ı Dede Korkut).

6

TÜRK AİLESİNİN YAPISI

Çin Türkistanında bilimsel gezi yapan ve «Türkistan ve Tibet» adlı bir kitap yazan **Grenar,** Türk ailesinin yapısının baba-üstün olduğunu iddia ediyor. Bu incelemelere dayanan· **Gaston Richard** da Türk ailesini, Yakutlarda ana-soylu, Türkistanda ve Batı Sibirya'da baba-üstün, Altay Türklerinde ise, bu ikisinin arasında orta bir şekilde buluyor.

Oysa, şimdiye kadar anlattığımız olaylar, Türkler'in bütün kollarında, ana soy'uyla baba soy'unun birlikte bulunduklarını ve birbirine eşit olduklarını ve hiçbir Türk kavminde, Türk ailesinin baba-üstün bir şekil almadığını göstermiştir. Bu iki yazarın zıt iddiada bulunmaları, Türkler arasında önce aile ateşinin kutsal tanınmasında, sonra çok gösterişli matem âyinleri yapılmasında, üçüncü olarak bazı düğün âdetlerinde, dördüncü olarak bazı hukuksal kurumlarda baba-üstün ailenin izlerini sezmelerindendir. L'an-

née Sociologique'in üçüncü cildinde (sayfa 373), Grenar'ın kitabını inceleyip yorumlayan **Durkheim** de, Türklerde baba-üstün ailenin bulunmadığını -hatta bizzat Grenar'ın saydığı olaylara dayanarak gösterdiği için bizim bu konudaki inancımız çok değerli olan bilimsel bir üstünlüğe de dayanmış demektir. O halde, şu çekişmeli Grenar'la, Gaston Richard'a ait olan görüşlerin yanlışlığını isbata çalışacağız.

Türk kavminin çeşitli kolları arasında, birbirine benzemeyen aile tiplerinin bulunduğunu gösteren Gaston Richard tarafından ortaya atılan bu kanunun doğru olmadığı anlaşılınca, artık çeşitli boylar birbirinden ne kadar uzak bulunursa bulunsun, bir kavimin yalnız bir aile tipinden olabileceği gerçeği de meydana çıkacaktır. Çünkü, aile teşkilâtı, sosyal kurumların en eskisi olduğundan dolayı bir kavim'in birbirinden uzaklaşan boyları arasından en çok benzer kalması gereken kurum, özellikle aile olmak durumundadır.

1 — **Aile ateşi** : Bir cemiyette aile ateşinin kutsal tanınması, orada baba-üstün ailenin bulunduğunu belgelemez. Bunu isbat için, başka kavimlerden örnek getirmeye gerek yok. Gaston Richard'a göre anasoylu klân devrinde bulunduğu iddia edilen Yakut Türklerinde, baba-üstün ailenin bulunmaması gerektiği halde, aile ateşine tapılmaktadır.

Siozevkski'nin şu satırlarını okuyalım:

«Ateşe tapmak, Yakutlar'ın en eski ibâdetlerindendir. Ve şimdi de bütün Yakutlar tarafından bu ibadet yapılmaktadır. Kendisini saygıdeğer bilen bir ev kadını, günde hiç olmazsa bir defa olmak üzere, ateşe bir şey atmak konusunda tembellik gösteremez. Pişirmekte olduğu yemekten bir parçacık, bir iplik, bir saç kılı, bir deri parçası v.b. Kır sakallı bir ihtiyar olan ateş perisi çok gevezedir. Daima

birşeyler mırıldanır. Fakat, mırıltılarını yalnız çocukla, şaman anlayabilir.

Ayakkabılarının çamurunu ateşte temizlemek, ateşe bir demir silâh sokmak ve bilhassa ateşin içine tükürmek yasaktır. Ateşin çeşitli türleri var:

a) Ulu Toyon'un yarattığı ateş; gündelik hayatta kullanılan faydalı ateştir. Buna beyaz bir aygır kurban edilir.

b) Kutsal ateş; baygınlık sırasında şaman'ın üzerinde parlatılır.

c) Korkunç ateş, «Yeraltındaki ihtiyar» yani şeytan tarafından gönderilen bir yıkım aracıdır. Buna da, burnu beyaz, sırtında siyah bir çizgi bulunan kan kırmızısı bir aygır sunularak öfkesi dağıtılır.

Ocağınızda bu ateşlerden hangisinin yanmakta olduğu asla bilinemez. Bu sebeple, ona birtakım hediyeler sunmak en tedbirli iştir. Keşinlikle, ateş hakkında kötü söylememeli ve tanınmayan birine kendi ocağından ateş vermemelidir.

Görülüyor ki, Yakutlar'ın kutsal tanıdıkları üç türlü ateş, aile tanrılarının değil, birincisi «Yer ilâhı»nın, ikincisi «Göl ilâhı»nın, üçüncüsü ise, yeraltı'nın en derin katında bulunan «Cehennem şeytanı»nın ateşleridir. Demek ki, Yakutlarda görülen ateş ibadeti, bir aile din'inin varlığını göstermez.

Radloff'un Altay şamanizm'i üzerine yazdığı incelemeye göre, ateş bir kutsama aracı olarak kullanılır. Fakat, bunun için kullanılan ateş, ucu alevlendirilmiş bir ardıç dalıdır.

Grenar, Sibirya Türklerinde, ev kadınının her sabah, mutfak ateşini bir ardıç dalıyla tutuşturduktan sonra, bütün odaları bu dal ile kutsadığını bildiriyor. Kazaklar'la Kızgızlar'ın, çadırın ocağına kurban ederken, «Od Ata» ile «Od Ana» diye bağırdıklarını anlatıyor.

Bu olaylar gösteriyor ki, Türk ailesinde, baba-üstün a-

ilede olduğu gibi, yalnız erkek yer ilâhına tapılmadığı, aynı zamanda bir tanrı ile bir tanrıçaya da tapıldığı anlaşılıyor. Bu iki ilahın birisi kocanın, diğeri karının esirgeyici perileridir. O halde, Türklerde ailenin temeli, ölmüş dedelere değil, karı ile koca'nın perilerine tapmaktır.

Grenar, baba-üstün aileye delil olmak üzere, Türklerde evin erkeğine «ev ağası» denilmesini gösteriyor. Oysa, evin hanımına da «ev kadını» derlerdi.

2 — **Mâtem (yas) âyinleri** : Eski Türkler, matem (yas) âyinine «Yuğ» derlerdi. Cenazeye «yuğcular ve siğitçiler» yani yascılar ve ağlayıcılar gelerek, ağlarlar, yüzlerini yararak kanlar akıtırlar, birçok yerlerini yaralarlardı. Fakat, bütün bu hareketler, ölüye tapmaktan çok, ölünün öfkesini gidermek içindi. Çünkü, bu öfke, cemiyet için tehlikeli idi.

Yine bu öfkeyi gidermek için, ölünün evinde kara şaman tarafından koyu renkli bir hayvan kesilerek kurban edilirdi. Bu âyin, eski yurdundan ayrılmak istemeyen ölünün ruhunu, bu yurt'tan çıkarmak ve böylelikle yurdu tehlikeli bir ruhtan kurtarmak içindi.

Görülüyor ki, bu âyinler'in hiçbirisi, baba-üstün ailede olduğu gibi, dedelere tapmak değildir.

3 — **Düğün âdetleri** : Düğün âdetleri, evliliğin birtakım gereksiz, anlamsız tören ve âdetlerinden ibaret değildir. Düğün âdetleri evlilikle o kadar sıkı sıkıya bağlıdır ki, evliliğin çeşitli şekillerini, bağlı bulunduğu düğün âdetleriyle açıklayabiliriz.

Düğün âdetleri yönünden toplumlar beşe ayrılır. Bu ayırım, düğün âdetlerinin çeşitli şekillerini de açık seçik gösterebilir. Bu türleri aşağıda gösteriyoruz:

a) Ana-soyu klânın egemen olduğu toplumlarda, hiçbir düğün töreni yoktur. Avustralya'nın aşiretleri buna örnektir. Bu cemiyetlerde bir erkeğin bir kadınla birleşmesi üç şekilde olur:

1) Erkek kadını ya isteği ile ya da zorla kaçırır.

2) Kadının akrabasından bir erkeğe kendi kız kardeşini veya akrabasından bir kızı vererek değiş tokuş yapar.

3) Kadının akrabasına bir miktar para verir.

Bu şık'lardan ikincisi ve üçüncüsü öç dâvasını önlemek içindir. Kız kaçırmadan doğacak tazminatı peşin olarak vermektir. Bununla birlikte, bu şekiller, evliliğin belli törenleri değildir. Çünkü, bu zamanda, toplumsal evlilik bulunmadığı gibi, bu şekiller de toplumsal kurumlar niteliğinde değildirler. Böylelikle meydana gelen birleşmeler, hayvan ailelerinde olduğu gibi, tabiî birleşmeler niteliğindedir.

Birleşmenin saydığımız şekilleri, tabiî bir takım işlemleri gerektirir. Ne bu işlemlere âdet adı verilebilir, ne de bu birleşmelere evlilik denilebilir. Çünkü, bu birleşmelerde, kadın, ancak başka birisi tarafından kaçırılıncaya kadar eski sahibinin yanında kalabilir. Güzel bir kadın, fırsat bulan her erkek tarafından kaçırıldığı için sürekli elden ele dolaşır. Kuzey Amerika Hintlilerinde de ana-soyu klân egemen olduğu için, belirli düğün törenlerine rastlanmaz.

b) Aileler baba-soyu esasına dayandıktan sonra, ilk defa olarak düğün âdetleri meydana çıkar. Çünkü, çocuğun anasına olan akrabalığı tabiî bir doğurma olayı ile gözler önüne serildiği için, birtakım toplumsal törenlerle doğrulamaya ihtiyaç yoktur. Oysa babasına olan akrabalığı, böyle bir tabiî ve apaçık olayla belirlenmiş olmadığı için, birtakım toplumsal akrabalık kurulmasına hizmet eden bu törenler, aynı zamanda erkekle kadın arasındaki evlilik bağını meydana getirir.

İlkel toplumlarda bu ilk âdet ve törenler; «kız kaçırma» taklidi ile «satın alma» taklidinden ibarettir. Bununla birlikte, bu taklitleri, Avustralya'daki gerçek kız kaçırmalardan, gerçek satın almalardan ayırmalıdır. Çünkü, Avustralya'da bir kadının çalınmasının veya intikam dâvasının

tazminat ödeyerek çözümlenmesi şeklinde görülen işlemler, baba-soyu akrabalığın var olduğu cemiyetlerde sırf muvazaa (danışıklı dövüş) yoluyla yayılmış taklitlerinden, yani sembolik anlamdaki törenlerden ibarettir. Bundan dolayıdır ki, bu işlemler, ikinci sınıf cemiyetlerde düzenli evlilikleri düzensiz birleşmelerden ayıran resmî göstergeler oldukları halde, Avustralya toplumlarında hiçbir resmîliği ve sembollüğü yoktur. Bu iki işlem, aynı ihtiyaçtan doğduğu içindir ki, satın alma (nişanlanma) ile danışıklı ve sembolik kız kaçırma âdetlerinin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu görüyoruz. Bu iki işlem, karı ile kocayı danışıklı bir ekonomik bağ ile, yani kadını kolay kazanç, yağma veyahut satın alma suretiyle erkeğin sözde mülkiyeti altına geçmesi sonucu kocasına bağladığı gibi, kadından doğacak çocukları da, babalarına bağlamış olur. Demek ki, kocalığın ilk şekli, erkeğin kadına sahip olması şeklinde anlaşıldığı gibi, babalığın ilk şekli de babanın evlâdına sahip olması olarak anlaşılmıştır. Birtakım cemiyetlerde, karı ile koca arasındaki evlilik bağı, yalnız bu ekonomik sembollerin az ya da çok birleşik olan şekilleriyle gösterilir. Fakat diğer cemiyetlerde, ekonomik şekillere, birtakım dinî yahut sihrî semboller de eklenir. Yıkanma, yahut gelin'in üzerine kutsal bir su serpme şeklinde yapılan kutsamalar, bir hayvan'ın kurban edilmesi veya güveyin üzerine kurban kanının serpilmesi, erkeğin evinin eşiğine kurban kanının akıtılması gibi âyinler örnek olarak gösterilebilir.

Bundan başka, açık ziyafetler, sunu'lar, gelinle güvey'in birbirine hediyeler vermesi, iki taraftaki akrabaların gelinle güvey'e ve bunların onlara hediyeler vermesi, kötü cinlerin etkilerini gidermek veyahut yeni ailenin mutluluğunu sağlamak üzre yapılan büyü âyinleri de vardır.

Yıkanmalar veya su serpmeler, kuşkusuz, gelinde var olan ve onu erkeklerle birleşmeden uzak tutan «tabu»ları

gidermek içindir. Kurbanlar, açık ziyafetler ve sunu'lar da, bütün önemli sözleşmelere yoldaşlık eden dinî şartlardır. İlkel cemiyetlerde, her anlaşma ve sözleşme mutlaka bir hayvan'ın kanı dökülerek veya ortak bir ziyafet verilerek yapılır. Karşılıklı hediyeler vermek de, kurban sunmanın bir kalıntısı gibi görülebilir. Çünkü, kurban sunmak, bir klân'ın kendi ilahı olan totem'in yenmesiyle yapılan bir komünyon'dan türediği gibi, hediye sunma, kurban sunmaktan türemiştir.

Evliliklerin bazı zamanlarda yapılıp bazı zamanlarda yapılamaması da, dinî veyahut sihrî sebepler dolayısiyledir. Kutsal ya da uğurlu zamanlar, evlilik için en elverişli anlardır.

c) Yukarıda gösterilen cemiyetlerde kız kaçırma veya satın alma danışıklı işlemleri ikinci dereceye geçerken, dinî törenler birinci dereceye geçmiştir. Dinî tören birinci dereceye geçince, artık ekonomik sembollerle oluşan bir bağı kutsamak, veya kötü ruhların etkisiyle din ve sihir tabularını gidermek görevlerini yapmakla kalmaz, aksine evlilik bağının kendisi bu dinî âyinlerden meydana gelir.

Bu dönemde, dinî âyinler de, ailevî bir nitelik kazanarak özelleşir. Eski Romada olduğu gibi, gelini kocasının aile dinine sokmak gibi bir görev yapar.

d) Genel dinler'in kabulünden sonra, aile dinlerine ait törenler yerine, genel dinlere özgü törenler geçti. Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in doğurduğu dinî törenler, bu döneme aittir. Bununla birlikte, eski Araplar, aile din'ine sahip olmadıkları için, İslâmiyet'te nikah akti baba-üstün cemiyetlerde olduğu gibi sihirsel dinsel bir nitelik kazanmadı. Ekonomik bir akit tarzında kaldı. Yalnız sırf tebrik gayesiyle, nikahın kıyılmasından sonra, imam efendi tarafından bir dua okunması, kural olarak yerleşti.

Buna karşılık, islâmî nikâhta, muaccel ve müeccel «mehr»in (evlenirken erkek tarafından verilen para, mihir.

Mehr-i muaccel: Nikâhta verilen ağırlık. **Mehr-i müeccel:** Boşanma veya ölüm hâlinde verilmesi kararlaştırılan para) önemli bir yeri vardır. Bunun sebebi evliliğin ikinci devrinde bulunan eski Araplar'ın geleneklerinde, ekonomik sembollere büyük bir değer verilmesidir. İslâmî aile, ikinci dönemden birdenbire dördüncü döneme atladığı için, baba-üstün ailenin izlerinden uzak kalmıştır.

e) Düğün törenlerinin beşinci dönemi, yasal törenler şeklinde ortaya çıkar. Eski cemiyetlerde devlet, evliliklerin nasıl yapılacağına önem vermediği halde, günümüz cemiyetlerinde, evlilik özel bir akit şeklinde değil, bir kamu kurumu niteliğinde kabul edilmeye başlandığı için, devlet de evlilik konusunda kurallar koydu.

Bu sebeple, Avrupada ekonomik ve dinî nikâhlardan sonra, bir de kanunî nikâh meydana geldiğini görüyoruz.

4 — **Türklerde düğün âdetleri** : Grenar, Çin Türkistanında evlilik törenlerini üç işlemde topluyor:

a) Güvey, dostlarıyla birlikte kayınbaba'sının evine gider hep birlikte «Hay, hay evlenin! Hay evlenin» şeklinde olan ve bugün mânası bilinmeyen millî bir nakaratı tekrarlarlar. Genç kızın babası bunları kapıda karşılar, konukseverlik ekmeğini sunduktan sonra, onları törenle eve alır. Burada, baba, delikanlının boynuna bir yazma sardıktan sonra, kızını törenle onun elleri arasına verir. Grenar, bu yazmayı, babalık velâyetinin (yetki) güvey'e geçtiğine bir simge gibi görüyor. Baba-üstün ailede, aile reisi'nin otoritesi varsa, baba-soyu ailede de velâyet'i vardır.

Bu işlemden sonra, büyük bir fincan dolusu su getirilir. Genç kızla delikanlının ana ve babaları bu suyun içinde bir parça ekmek ıslatarak nişanlılara verirler. Bundan sonra, artık kız, eski yurdunu terkedebilir.

b) Genç kız kocasının evine götürülür. Alay, mümkün olduğu kadar gösterişlidir. Şarkılar söyleyerek, atlı olarak giderler.

Gelinle ailesinden olan kadınlar bu ayrılmayı gönül hoşluğuyla kabul etmiş görünmezler. Ağlarlar, sızlarlar. Delikanlının arkadaşları, gelini teselli etmek için: «Ağlama kız ağlama! mutlu olacaksın» diye şarkı söylerler. Kızın annesi de: «Kara gözlü, tatlı sözlü yavrusundan ayrılarak evde yapayalnız kaldığını» melodili olarak söyleyerek ağlar!

Kazaklarda bu karşı koyma oldukça şiddetli olur. Güveyin akrabaları, bir kız kaçırma danışıklı durumunu oynarlar. Kızın arkadaşları buna karşı savunma durumu alırlar. Bu karşı koymayı yendikten sonra, iki evin arasında komşu gençler, ikinci bir kez karşı koyarlar. Birinci karşı koyma ailenin, ikincisi klânın genç kızın ayrılmasına razı olmadığını gösterir. Komşu gençler, güveyin boynundaki yazmayı (fulâr) almak isterler. Güvey, yazmayı vermemek için bedel olarak onlara ayrı ayrı paralar verir. Her halde, yazma, nikâh'ın simgesi olduğu için, onu elinden aldırmamak, güveyin görevidir. Alay, güveyin kapısına gelince durur. Evin eşiği «tabu» olduğundan, genç kız bu eşiğe basıp geçemez. Güveyin akrabası, onu bir halı üzerinde olduğu halde, ayağı eşiğe dokunmadan içeri alırlar ve içeride yanmakta olan bir ateşin yanına götürürler. Bize göre, böylelikle genç kızın perisi, delikanlının perisine tanıştırılmış olur.

c) Şimdiye kadar birbirini görmemiş olan bu iki peri, birdenbire sevişmezler. Bu perilerin eski akrabalarından ayrılarak biribirine ısınması için, üç gün içinde gelinle güvey'in kaynana ve kayın baba'larıyla karşı karşıya gelmesi yasaktır. Eğer tesadüfen, güvey, kayınbabasını sokakta görürse, her ikisi de büyük bir küfürden yahut cinayetten korkmuş gibi, gerisin geri kaçarlar. Sart'larla Kırgızlar'da, genç kız, bu üç gün içinde, çadırın bir köşesinde bir perde arkasında durur. Üç gün üç gece, akrabasına, kocasına, herkese karşı saklı kalır. Yalnız, talihini arayan samimi

kız arkadaş görüşebilir. Bu süre geçtikten sonra, törenle perdenin arkasından çıkarılır. Artık, kocası, gerek onu, gerek kaynana ve kayın babasını görebilir. Yüz açılması törenine, Kırgızlar «Bet açar toy», Çin Türkistanında oturan Türkler «Yüz açıkdır» derler. Türkiyeli Türklerde «Yüz görümlüğü» adıyla verilen hediye, bu âdetin kalıntısıdır.

Bu üç günlük görüşmemek âdeti, kişisel ruhlardaki tabiî bir utanmanın sonucu değildir. Evliliğin mutlu olması, iki perinin sevişmesiyle süreceğinden, birbirine ısınabilmeleri için bunlara meydan verilmesi ve bunun için de gelin ve güvey'le birlikte baba ve anaların ortadan çekilmesi gerekir. İki peri birbirine alışıncaya kadar bu gizlenme sürer.

Bugünkü nikâhlarda bile, güvey ve gelin yerine, iki tarafın vekilleri; baba yerine sağdıç ve ana yerine yenge geçer. Nikâh'ın, gelinle güveyin ve ana ve babalarının birlikte bulunmadığı bir toplulukta kıyılması bundandır. Türklerde sıkılganlık ve utangaçlık'ın genel olması, bu toplumsal utanmalarındandır.

7

İLKEL CEMİYETLERDE ÖRTÜNME

İlkel cemiyetlerde ikilik: Kadınla erkeğin ayrılması.

Din'in, sihirsel din döneminde, diyanet'in esası olan «mana», sihirsel bir etkinliğe sahiptir. «Mana» nın görüldüğü şeyler «tabu» olurdu. Bu gibi şeylere, türkçede «Tekin değil, çarpar» deriz. Tabu olan bir varlık, kendisine dokunan insanları, otomatik olarak çarpar. Bu yüzden, bir şeyin tekinsiz olması, ateşin yakıcı olması gibi tabiî bir hal-

dir. Din'in bu şekline insanlar, ateş nasıl kendisine dokunanı mutlaka yakıyorsa, tabu'nun da, dokunanları aynı tabiîlik içinde çarptığına inanırlar.

Din'in bu devresinde, cinsel ahlâk'ın esası, kadının erkeğe karşı tabu olması inanışıdır. Totemli klânlarda, mana, totemde görünür. Bu gibi klânlarda soy, ana yönünden olduğu için, çocuk yalnız anasının totemine mirasçı olur, babasının totemine yabancı kalır. Bunun sonucu olarak, mana'ya sahip olan totem'in kanı erkeklerde değil, kadınlarda bulunur. Kadınların tabu olması, mana'lı olan bu totem kanının malı olmalarındandır. Kadınlardan, âdet zamanlarında, lohusalık anlarında bu mana'lı kan aktığı için kadınların tabu'luğu bilhassa bu zamanlarda en üst düzeyde dir. Ilkel cemiyetlerde bir genç kız, büluğ'un ilk belirtilerini gösterince, derhâl klân'ın diğer üyelerinden ve bunlara yarayacak her türlü eşyadan uzaklaştırılır. Hatta, diğer kişilerin bastığı toprağa basmaması, güneş'in ışınlarına çıkmaması sağlanır. Çünkü, mana ve tabu'luk özelliği toprak ve güneş aracılığıyla, insanlara geçerek onları çarpabilir. Bunun için genç kız, altı ot yığınıyla döşenmiş, güneş girmez bir kulübeye hapsedilir, yanına yalnız âdetten kesilmiş bir ihtiyar kadın girebilir. Yemek kapları ve tenceresi tamamiyle ayrı olup, yemeği, bu ihtiyar kadın tarafından verilir. Kadının bu kapanıp, yalnız ibadetle vakit geçirmesi sırf büluğ zamanına özgü değildir. Her ay, âdet zamanında, kadın, ayrı yaşamaya, erkeklerin dokunacağı eşyaya dokunmamaya, erkeklerin yiyeceği kaplardan yememeye mecburdur. Bir Avustralyalı, karısının âdet zamanında kendi yatağına yattığını görürse, hem onu öldürür, hem kendisi korkusundan ölür. Erkekler, kadınların bıraktıkları izler üzerinde yürüyemezler. Kadınlar da erkeklerin bulunduğu yerlerde oturamazlar. Bu gibi karışmalara meydan vermemek için, kadınlar âdet zamanı, birkaç gün kapanırlar. Lohusalık zamanında da, buna benzer birçok kurallar yürür-

lükte olur. **(İçtimaiyat Mecmuası sayı: 3 sayfa: 119-124).**

Kadının kanlı bir durumda olmasından dolayı, erginlik, adet ve lohusalık zamanlarında «tabu» olmasından, diğer zamanları da kapsamak üzere, birtakım sonuçlar ortaya çıkar. Birinci sonuç: Bir klân'ın içindeki erkeklerle kadınlar'ın birbirine yasak olması, yani evliliklerinin yasak bulunmasıdır. Bir erkek kendi klân'ından bir kadınla evlenir veya ilişkide bulunursa, bir «fücur = inceste» (günah, zina) işlemiş sayılarak öldürülür. Kadın da, ya öldürülür veyahut büyük cezalara çarptırılır. Kadın, totem'in kanını taşıdığı için, o toteme tapan bir erkeğin kişisel zevklerine yarayamaz.

Bir klân'ın erkekleri başka klân'ın kadınlarıyla evlenebilirler. Çünkü, onlarda bulunan totem kanı kendilerince kutsal değildir. Fakat, kendi klânlarındaki kadınlar, taşıdıkları totemler gibi kutsal olduklarından, onlarla, ancak kutsal, yani dinî ve ahlâkî ilişkide bulunabilirler. Lâmukaddes olan (yâni kutsal olmayan) cinsel ve güzellik ilişkilerinde bulunamazlar.

Bir klân'ın erkekleriyle kadınlarının biribirine yasak olarak evlenmelerinin haram tanınmasına «Dışardan evlenme = exogamie» adı verilir. Önce bütün bir klân'ın uyması gereken «soya saygı» kuralı, bugün, yalnız yakın akrabaların biribirine yasak olması şekline dönüşmüştür. Kadınların tabu tanınmasının ikinci sonucu da, toplumda erkeklerle kadınların birçok konularda birbirinden ayrılması, aralarında sosyal bir ikilik meydana gelmesidir. İlkel cemiyetlerde erkeklerle kadınlar, ne bir sofrada ne de biribirinin karşısında yemek yiyemezler. Erkekle kadın, yemeklerini ayrı ayrı yerlerde yerler. Bir kadının, evde erkeklerin yemek yemesine ayrılmış bir yere girmesi, bazan ölüm cezasıyla cezalandırılır. Hatta, kadınların gıdasıyla erkeklerin gıdası bile, ayrı ayrı şeylerdir. Meselâ «Kurne» lerde, erkekler erkek hayvanları, kadınlarda dişi hayvanları yiyebilirler.

Bunların uğraşıları da ayrıdır. Erkeklere ait olan görevler, kadınlara ve kadınlarınki erkeklere yasaktır. Meselâ, Nikaragua'nın bazı aşiretlerinde, çarşıya ait işler kadına aittir. Bir erkek çarşıya giderse dayak yer. Diğer taraftan, kadınlar da ineklere, kayıklara v.b. dokunamazlar. Aynı şekilde, erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı olmak üzere âdeta iki dinsel hayat vardır.

Aleoniyen'lerde kadınlara özgü bir gece dansı vardır ki, erkekler katılamazlar. Erkeklere özgü dansda da kadınlar bulunamazlar. Herve adalarında erkeklerle kadınlar hiçbir zaman dansta beraber bulunamazlar. Dinî hayatın ikiliğini gösteren bir delil de, erkekler için ayrı bir totem'in, kadınlara özgü ayrı bir totem'in bulunmasıdır.

Erkeklerle kadınların biribirinden sakınması, yalnız resmî ve tören zamanlarına özgü de değildir. Günlük hayatta da erkekle kadın arasında en ufak ilişkinin yasak olduğu olağandır. Samoyit'lerde, Ostiyak'larda, erkekler kadınların kullanmış olduğu bir şeye dokunamazlar. Bilmiyerek bu yasaklara riayet etmiyenler, tütsü ile temizlenirler. Başka yerlerde bir kadın kulübesine giren erkek, kendi cinsine ait onurunu kaybeder. Bazı aşiretlerde erkek çocuklarla kız çocuklar birlikte oynayamazlar. Kaliforniya, Malenezya, Yeni Kaledonya ve Kore'de erkek ve kız kardeşler ergenlikten sonra birbiriyle konuşamazlar. Tonga'da bir aşiret reisi büyük ablasına saygı gösterir ve çadırına hiçbir zaman giremez. Seylan'da «Tuva»larda, bir baba kızını ergenlikten sonra, artık göremez. «Burma»da «Leta»larda erkek ve kız çocuklar biribirleri ile karşılaştıkları zaman, görmemek için başlarını çevirirler.

«Tenmiyer» adalarında bir genç, bir kızın eline veya başına dokunamaz. Kızlar da erkeklerin saçına el süremez.

Kadınlarla erkeklerin hayatı o kadar ayrıdır ki, bazı durumlarda her birinin ayrı bir dili vardır. «Bodakurus»larda, kadınların kendilerine özgü kelime ve şiveleri vardır

ki, erkekler bunları kullanamazlar· «Surinam»da da aynı durum vardır. «Mikronezi» adalarında erkekler kadınlarla konuşurken, birçok kelimelerin kullanılması tabu'dur. Japonya'da erkeklere ve kadınlara özgü iki tür alfabe vardır. Karaiplerde iki çeşit sözlük vardır. Madagaskar'da da aynı şeylere rastlanır.

Bütün bu âdetlerin zorunlu sonucu olarak, birçok aşiretlerde erkeklerle kadınlar ayrı yerlerde otururlar. «Murtlok» adalarında her klân'da büyük bir ev vardır, geceleri klân'ın reisi, erkeklerle birlikte orada yatar. Bu evin çevresinde küçük kulübeler bulunur ve kadınlarla genç kızlar oralarda kalırlar. Evli kadınlar, kocalarıyla beraber otururlar. Fakat «dışardan evlenme» kuralı gereği bu erkekler yabancı bir klân'a ait bulunurlar. Bu sebeple, burada oturmaları kuralı bozmaz.

Aynı klân'ın erkeklerle kadınları birbirinden kesin biçimde ayrıdırlar. Aynı düzene «Viti», «Palavas», «Amirute» adalarında, Kaliforniya yerlilerinin bazılarında, «Salomon», «Markiz» v.b. adalarında da rastlanır. Bu adalarda erkeklere ait yerlere giren kadınlar öldürülür. **(İçtimaiyat Mecmuası, sayı: 3, sayfa: 122-124).**

Bu olaylar çile çekmeye dayanan bir dinden olan ilkel cemiyetlerde bile bir tür harem hayatının varlığını gösteriyor. Kadının tabu olmasının üçüncü sonucu da, setr-i avret (ayıp yerlerini kapama) tesettür (örtünme ve gizlenme)-dir. Kadında ilk tabu olan, kan akıntılarının kaynağı olan organdır· Bu kan tabu olduğu için, güneşe ve gözlerin bakışına dokunmamalı, toprağa ve kullanılacak eşyaya değmemelidir. Bundan dolayıdır ki, ilk kez olarak, bu organ, âdet ve lohusalık zamanlarında örtülüyor ki, buna ayıp yerler kapama deniliyor· Görülüyor ki, «avret yeri» denilen vücut kısmı, bu avretliği, kan'ın tabu olmasından almış ve ilk setr-i avret (kapanma) gereği bu kan'ın görünmesinin ve kendisine dokunulmasının yasak edilmesi gereğinden

doğmuştur. Tabu, cinsel yakınlaşma ve benzeri yollarla geçtiğinden, kadının cinsel organından erkeğin cinsel organına geçmiş, bundan dolayı erkekler için kapanma gereği ortaya çıkmıştır. Cemiyet gittikçe büyüyüp de toplumsal vicdan'ın etkinliği arttıkça, tabu'nun da kuvveti çoğaldığı için, gittikçe kadında ve erkekte cinsel yerler genişleye genişleye, sonunda, kadınlarda her yerini örtme haline, erkeklerde ise bugünkü giyinme şekline gelmiştir. Bu sebeple, kadınlardan gelen kan'ın tabu olması, bir taraftan harem hayatını meydana getirdiği gibi, diğer taraftan da ayıp yerleri kapama ve örtünme ve erkeklerle kadınların başka sistemlerde elbiseler giymesini doğurmuştur.

Kadın'ın tabu olmasının dördüncü sonucuda; bundan doğan toplumsal ayrılığın, kadının medenî ve siyasal haklarını etkilemesidir. Kadınların siyasal haklardan yoksun olması, medenî haklarda da erkeklerden aşağı bir düzeyde bulunmaları, bu hakları fizik yapıları dolayısiyle kullanamamalarından doğmuştur. Çünkü, aynı işlerin bazı aşiretlerde yalnız erkeklere, diğerlerinde ise yalnız kadınlara ayrıldığını görüyoruz. Meselâ, çarşı hizmetleri çoğu cemiyetlerde erkeklere aitken, yukarıda gördüğümüz üzere, bazı aşiretlerde yalnız kadınlara açıktır. Kuzey Amerikada «Erukova» ve «Huron» aşiretlerinde çiftçilik kadınlara aittir. Bazı «Male»lerde ve «Polinezya»lılarda da siyasal egemenliğin simgesi kadınlardır.

Türklerden yalnız Altaylılarda, erkeklere ait bir ibadete, kadınların giremiyeceğini biliyoruz. **Radloff**'a göre, Altay Türklerinde, şaman'ın yaptığı âyinler iki türlüdür: Birincisi evde yapılır ki, bundan amaç, ölünün ruhunu evden kovup çıkarmaktır. Bu âyine kadınlar katılır. (Bu âyin Erlik Han'a yapılır). İkincisi, huş ağacı ormancığında yapılır. Bu âyin, Bay-ülken'in onurunadır. İşte bu âyine kadınlar katılamaz. Bu kurala budist olan Altaylılarda rastlanması şüphe uyandırmaktadır.

8

BABA-ÜSTÜN AİLEDE ÖRTÜNME

İlkel toplumlarda, kadınlar yalnız kendi akrabaları, yani totemdaşları için tabu idi. Bu sebeple yalnız onlara karşı «kaç-göç» vardı. Kadınların kendi akrabalarından kaçmayarak başkalarından kaçması, baba-üstün aile ile başlar.

Baba-üstün ailede, kız kendi ailesini ve aile dinini bırakarak kocasının ailesine girer. Kocasının dedesini aile tanrısı sayıp ona tapar. Bu ilah da, gelin olarak kendi mabedine gelen (baba-üstün aile devrinde ev bir mabed'di) gelin'i, kendi evlâtlığına kabul eder ve onu mabedi içine alırdı. Fakat, şu şartla ki, gelin, evin içine hiçbir yabancı çocuğu sokmayacak, yani yabancı bir erkekten döl almayacak. Eğer alacak olursa, gizli şeyleri gören aile ilahı, bundan şüphesiz haber alacağından, toplumsal aile ağır cezalar yapmaya uygulayacak. Kadın kocasını aldatabilirdi. Fakat, aile ilâhını aldatamzdı. İşte bu sebepten dolayı, baba-üstün aile, namusa en çok önem veren bir aile tipi'dir.

Gelinin yalnız kocası değil, bütün akrabaları, aileye bir yabancı dölün girmemesi için, gelinin namusunu gözetlerlerdi. İşte, bu yüzden namus ve evliliğe bağlılık duyguları, baba-üstün aile devrinde çok güçlendi. Bu sebepledir ki, baba-üstün aileden geçen milletlerde bu duyguların kuvvetli olduğunu görüyoruz.

İlkel cemiyetlerde dinî hayat, iki ayrı sistem şeklinde yani «dinsel sistem» ile «sihirsel sistem» şekillerinde görünür. Bu devrede sihir, dinsel sistemden biraz ayrı bir sistem oluşturmakla birlikte, henüz dinsel hayat'ın dışına a-

tılmamıştır. Bu sebeble, bu devrede bulunan toplumlarda dinî sistem ile sihirsel sistem birbirine eşit önemdedir.

Rene Moniye, Malenezyada bir sıra, sihirsel işlemlerden ibaret olan orak işinin, sihir gücüne sahip olmaları yönünden kadınlar tarafından yapıldığını söyledikten sonra, şu sözleri ekliyor: «Bu güçler hakkındaki fikir, Polinezya toplumları gibi ilerlemiş cemiyetlerde, önce dinî hizmetler yapan kadının nasıl din'in dışında bırakıldığını açıklıyor. Şöyle ki, kadına verilen güçler aslında sihirsel güçlerdir. Bu inanış, ileride göreceğimiz üzere, din'le sihrin karışık bulunduğu zamanlara aittir. Din'le sihir birbirinden ayrıldıktan ve birbiriyle ayrı kutuplar oluşturduktan sonra, kadın, sihir tarafına atıldığı için, kötü güçlerin taşıyıcısı sayıldığı ve bu sebeple kutsal şeylerden uzak tutulduğu anlaşılıyor(*)».

Eski Türklerde sihirsel sistem dinsel sistemle eşit idi. Bu sebeple kadın da erkeğe eşit oldu.

Eski Türkler'in bu saydığımız kuralların dışında olduğunu görüyoruz. Fakat, gerçekte Türkler, ayrı olmaktan çok, bu saydığımız cemiyetlerin dinine benzemeyen ayrı bir din'e saliktiler. Dinleri, ibâdetle ilişkileri yönünden iki türe ayırabiliriz:

1) Zühdî dinler.
2) Bedîî dinler.

Zühdî dinlerde, kadın erkekler için tabu'dur. Halbuki,

(*) Vie religieuse et vie économique, la division du travail, page: 36 Note: «Kadının sihirsel güçlere yatak olduğu, sol yöne ait olmasiyle de anlaşılır. Türklerde siyasal seremonide Hakan sağda Hatun solda bulunurdu. Ailede, otağ'ın sağ tarafı kocaya, sol tarafı karısına aitti. Bunun gibi, dinî âyinler sağ elle, sihirsel âyinler sol elle yapılırdı. (Les formes élementaires de la forme religieuse).

bedîî dinlerde, kadın erkek için tabu değildir. Aksine, kadın erkeğin her işte tamamlayısıdır. Bu sebeple, her işte kadınla erkeğin birlikte olması şarttır. Ekonomik hayatta, aile hayatında, siyasal meclislerde, savaşta, avda, şölenlerde, yani millî ziyafetlerde, sihirsel âyinlerde ve dinî ibadetlerde kesinlikle kadının erkekle birlikte bulunması gereklidir. Gök' le yer nasıl biribirinin tamamlayıcısı, ay'la güneş birbirinin arkadaşı ise, erkekle kadın da bütün işlerde birbirine çok gerekli iki şeydir.

Eski Türklerde kadın tabu olmadığı için, örtünme ve harem gibi âdetler de onlarda yoktu. Grenar diyor ki:(*).

«Ondört asırdan beri Çin Türkistanında, kadınlar'ın erkeklerle beraber cemiyete kabul edildiklerini biliyoruz. Hiuen-Çang, Kao-Çang'ın melikesiyle beraber hanımları kendisini karşılamak için, şehirden dışarı çıktıklarını, prensin anasının kendi konferanslarına ve dinî sohbetlerine devam ettiklerini bildiriyor.»

İslâmiyetten önce, Türk kadınlarında örtünme ve haremin bulunmaması, Türkler'in o zamana kadar baba-üstün aileden yani bir din'den uzak bulunmalarının bir sonucuydu. Eski Türklerde, bugünkü ahlâk yönünden büyük bir değer taşıyan namus ve kocaya sadakat, son derece kuvvetli olduğu halde, bugünkü ahlâk yönünden hiçbir değeri bulunmayan kaç-göç ve harem usülleri yoktu.

Eski Türklerde, kadınla erkeğin bütün toplumsal işlerde beraber bulunması şarttı. Karı ile koca, aile ocağında barınan Od Ata ile Od Ana'nın vekilleri ve sembolleri idiler. Hakan'la hatun da Ay Ata ile Gün Ana'nın vekilleri ve sembolleri idiler. Ay Ata Hakan'ın sembolü olup, altıncı kat gök'te barınırdı. Gün Ana hatun'un sembolü olup, yedinci kat gök'te otururdu. Hatun'a ait sembolün Hakan'a

---

(*) Le Türkestan et Tibet. Page: 120

ait sembolden daha yüksekte olması da dikkate değer.

Türk Hakanı, Çin İmparatoruna mektup yazdığı zaman, gökle yerin taht'a geçirdiği, güneşle ay'ın koruduğu Türk Hakanı, Çin İmparatoruna der ki... diye başlardı.

Devlet'in egemenliği Hakan'la Hatun'da beraber bulunurdu. Bu sebeble «Hakan buyuruyor ki.» diye başlayan buyruk geçerli olmazdı. Geçerliliği için, mutlaka «Hakanla Hatun buyuruyor ki..» seklinde yazılması gerekiyor. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Hakan ve Hatun beraber kabul ederlerdi. Orhun Kitâbesinde daima «Devlet'i yaşatan Hakan'la «Devlet'i bilen Hatun» birlikte anılıyor. Kadın, savaşta, siyasal meclislerde, şölenlerde, avda, mutlaka kocasıyla birlikte bulunurdu. Şüphesiz bu beraberlik örtünme ile uyuşamazdı.

Eski Türklerdeki namusun sebebi: Şimdi de eski Türklerde gerek karının ve gerek kocanın birbirine karşı namus yönünden bağlı olmasının sebebini arayacağız. Yakutlarda «Doğurma tanrıçasına «Ayzit» adı verilir. Bu tanrıça, aynı zamanda temiz namusun koruyucusudur.

Bu tanrıçaya ibadet, yaz günü yapılır ve bu âyini yöneten şaman'a da «Sayinki = yazinki» derler. Bunun bir adı da «Ak şaman»dır. Yakutların, ilkbahar'da, bir yaz gününde, toplumsal bir sevinç içinde ve güneşin ışıkları altında yaptıkları, gülümseyen bir âyinleri vardır ki, Ayzit için yapılırdı.

Bu tanrıça doğuda, yazın güneşin doğduğu gök bölümünde oturur. Fakat, bu insanların Ayzit'idir. Ataların Ayzit'i, güneşin doğduğu noktada oturur. Boynuzlu hayvanların Ayzit'i ise dağınık yerlerdedir.

Ayzit yere indiği zaman, ev sahibi ve karısının yatağı üzerine yerleşir. Genç kızlar, evlendikleri zaman doğurgan olmak için, Ayzit'in küçük bir resmini yataklarının önündeki bir tahta levha üzerine koyarlar. Yakutlar çocuğa, bilhassa bir erkek çocuğa sahip olmak için, Ayzit'e

yalvarırlar. Ak-şaman'ın, Ayzit'e ibadet ayini yapacağı gün, «Yurt» güzelce temizlenir. Herkes en sevdiği yemeği yer, bayramlık elbiselerini giyer; bütün bu özenler, tanrıça geldiği zaman, bütün yüzleri gülerken görmesi içindir.

Yaz âyini yapılacağı gün, ak-şaman, gelenler arasından dokuz günahsız genç kızla, dokuz günahsız delikanlı seçer. Delikanlılar sağda, genç kızlar solda olmak üzere, bunları yanyana dizer. Sonra kendisi başlarında olduğu halde, küçücük trampetini elinde tutarak ve ilâhiler söyleyerek ilerler. Genç kızlar'la delikanlılar birbirinin elini tutmuş oldukları halde onu izlerler. Ve koro hâlinde «Ayhal, uruyi ayhal» diye bağırırlar. Ak şaman, dualarının içinde, Ayzit'e yararlı olan bütün ilâhları ve bütün ruhları sayar. Şaman, güya, bu suretle göğe doğru çıkar ve genç çiftlere oraya gitmek için kılavuzluk eder. Fakat, Ayzit'in hizmetçileri, ellerinde gümüş kırbaçlarla kapılarda dururlar. Ahlâkı bozulmuş kötü ve tehlikeli olanların girmesini önlerler. Özellikle, namusları lekelenmiş olanları içeriye almazlar. Ayzit, türkülerde şöyle anlatılır: «Bir hanım ki, yarı uykuda denilecek bir halde yatmış ve geniş yüzeyli bir samur pöstekiyi göğsü üzerine çekmiş..», «Kalpağı kulaklarını örtmüş, kurt derisinden çizmeleri kalçalarına kadar çıkmış ve orada sekiz şeritle bağlanmış.»

Bir çocuk dünyaya geldiği zaman, Ayzit lohusanın yanına gelerek, orada üç gün kalır. Bu süre içinde, lohusa, samanla örtülmüş toprak üzerine uzanmış olarak kalmak zorundadır. Üçüncü günden sonra, yıkanarak kendi yatağına uzanır. Bu sırada «yurt» içinde erkeklerin bulunmaması gereklidir. Komşu kadınlarla evin kadınları ateşin yanında kürkten kalpaklar giymiş oldukları halde, bir yandan ateşe tereyağı dökerler; diğer yandan, tereyağından yerler, yüzlerine sürerler ve üç kez «in he» diye gürültülü gülüş sesleri çıkarırlar. Bu tören için, üç çanak tereyağı hazırlanmış-

tır. Biri Ayzit için, diğeri ihtiyar hastabakıcı için, üçüncüsü de komşu kadınlar için.

Sonunda bu tören de biter. Misafirler çekilirler. İhtiyar kadın, samanı toplar, doğurmanın bütün izlerini kaldırır. Bunları, genellikle, uzakta bir ormana götürerek bir ağacın yüksek dalına asar. Ayzit de çekilir gider. Çünkü, artık görevi bitmiştir. Babası, ilâhlar soyunun korkunç efendisi «Jezejos» un kendisine emanet bıraktığı ruh'u «Orta dünya»ya koymuştur. Gökteki kâtipler, bu iki ruh'un kaderini daha önce «Ay Toyon»un yani gökteki ikinci ilâh'ın defterlerine eskiden nasıl yazılmışsa, öyle geçirdikleri için bu işin göğe ait törenleri de bitmiş demektir. Fakat, bu ruh, bırakıp geldiği yıldızlı dünyayı unutmayacak, ona özlemden vazgeçmeyecek, o ilk vatan'ın hasretinden kurtulamayacaktır. **Sierovinski,** hikâyesinin sonunda şöyle diyor: «Yakutlar bir ülküye olan eğilimimizi ve ona ulaşmamaktan ileri gelen kederimizi, işte böyle açıklıyorlar.»

Ayzit, yaz âyininde namusu lekelenmiş olanları sarayına kabul etmediği gibi namussuz kadınlar ne kadar yalvarsalar, ne kadar çok kurbanlar kesseler; onların yanına asla gelmez. Bu iki hareketiyle, herkesten tam bir temizlik ister. İşte bu, eski Türklerde örtünme olmadığı halde, namusun çok yüksek değerde olmasının sebebini gösterir.

9

TÜRK AİLESİNİN GELİŞMESİ

Türk ailesi önce «boy», sonra «sop», sonra «soy», daha sonra «baba-soyu aile», en sonra «evlilik ailesi» şekillerini aldı. Avcılık devrinde ana-soyu boy» vardı. Ana-so-

yu boy bölünerek anasoyu soy'lara ayrıldı. Daha sonra, baba-soyu boy ve sop oluşarak ötekilerle birleşti. Bu ailenin bu şekilleri, cemiyet'in aşiret halinde bulunduğu devirle paraleldir. Gerek ana-soyu ve gerek baba-soyu sop'lara da bölünerek soy'alara ayrıldılar. Bu aile tipi de Tudunluk'la paralellik taşır.

Daha sonra, soy'lar da bölünerek baba-soylu aileleri meydana getirdi. En sonra, baba-soylu ailelerin bölünmesinden evlilik ailesi meydana geldi. Evlilik ailesi, tam ve gerçek şeklini yeni aile kanunuyla alacaktır.

Görülüyor ki, ailenin gelişimi, gittikçe ilerleme ve yükselme şeklinde oldu. İlk aile olan boy, çok büyüktür. Binlerce insanı içine alır. Sürekli, bir aile dairesi «Merkezî aile» olunca, ondan önceki tip, ikinci derece bölge haline düşer. Meselâ, sop, merkezî aile olunca; boy; ikinci bölge hâlini alır. Daha sonra, soy, merkezî aile olur. O zaman sop da, ikinci derecede bölge konumuna girer. Daha sonra baba-soylu aile, merkezî bölge olur. O zaman soy da ikinci bölge durumunu alır. Daha sonra, evlilik ailesi, merkezî bölge olur. O zaman baba-soyu aile de ikinci bölge hâlini alır.

Toplumun gelişmesine gelince: O da gittikçe büyümek biçiminde gelişir. Avustralya aşiretlerinde ağırlık merkezi klân'dır. Kuzey Amerika Hintlilerinde ağırlık merkezi aşiret'tedir.

10

ESKİ TÜRKLERDE NİKÂH

Eski Türklerde, dinî nikâhla eş olan yalnız bir kadın olabilirdi. Hakanlar sultan yetkisini alınca, yani sulta (oto-

rite) sahibi olunca, birden fazla eşlere sahip olmaya başladılar. Kâşgarlı Mahmut'a göre, eşin üç derecesi vardı:

1) **Hatun:** Hükümdar sülâlesinden olan eşe hatun denilirdi. Çünkü, hatun kelimesi, prenses anlamına idi. Hatunlar birkaç tane olursa, bunların bir tanesi melike yerinde bulunurdu. Buna «Türkân» yahut «Türkân Hatun» denilirdi. Tabiî bu, bütün öteki karıların üstünde idi.

2) **Çin prenseslerinden olan eşe «Konçuy» derlerdi.** Konçuy, Çince prenses demektir. Her Türk Hakanı, bir konçuy'a sahip olmaya çalıştığından, zamanla konçuy kelimesi karı mânasını aldı. Orhun Kitabesinde konçuy'un eş manasına geldiğini görüyoruz.

3) **Kuma,** Türk ve Çin sülâlelerinin dışardan alınan eşleridir. Bunların evlâtları, kendi analarına «anne» diyemezler, «teyze» diyebilirler. Yalnız «hatun»a, anne derler. Hatun'lar birkaç tane olup da, Türkân Hatun varsa, ona «anne» diye çağırırlardı. Kuma'ların oğulları, babalarının mallarına mirasçı olmadıkları gibi, başbuğ da olamazlardı.

Eski Türklerde olduğu gibi, şimdiki Çin aşiretinde de, bâkire, bâkir'le; dul dul'la evlenir. Aynı zamanda genç gençle, ihtiyar da ihtiyarla evlenebilir.

DÖRDÜNCÜ KİTABIN SONU

BEŞİNCİ KİTAP

İSLÂMİYET'TEN ÖNCE TÜRK EKONOMİSİ

Ekonomik hayat, dört dönemden meydana gelir. Bunlar şunlardır:

1) Servet'in üretilmesi
2) Servet'in kullanılması
3) Servet'in bölüşülmesi
4) Servet'in tüketilmesi

ESKİ TÜRKLERDE ÜRETİM YOLLARI

Eski Türklerde, ekonomik üretim çalışmaları, dar bir alana sıkışmamışdı. Bunlar, üretim açısından dört ekonomik tip'e ayrılmışlardı:

1) Avcı Türkler.
2) Sürü sahibi Türkler.
3) Çiftçi Türkler.
4) San'atkâr Türkler.

İşte konuya yüzeysel bakanlara göre, Eski Türkler, yalnız bu işlerle uğraşırlardı. Oysa, Türk'ün ekonomik hayatını geçirmek üzere olduğu hayat, «boy» tipinden, kü-

çük il'e küçük il'den orta il'e orta il'den büyük il'e kadar çıkabilirdi. Türk devleti de, ekonomik unsurlardan olan «potlaç» kurumu sayesinde Tudunluk'tan Yabguluk'a, Tabguluk'tan Hakanlığa, Hakanlıktan İlhanlığa kadar yükselebilirdi.

«Göç!» sesi ve göçler :

Eski Türkler'in, eski vatanlarını, eski yuvalarını, eski ülkelerini, eski yurt'larını bırakıp, yeni bir ülkeyi, yeni vatan tutmaları için, mitolojik ve destansı bir biçimde yer-su'larının ağzından «Göç, göç göç!» şeklindeki sesi işitmeleri yeterliydi. Yer-su'lar, aşiretlerini ve illerini savaşa soktukları gibi, büyük göçlere de yöneltirlerdi. Dokuz Oğuzları eskiden «Kumlancu» ülkesinden «Turfan» ülkesine gönderen de yer-su'ların bir «göç» sesinden başka birşey değildi. Avrupa tarihçilerinin anlattıklarına göre, Asyalı eski bir kavimde, önünde köpeğe benzeyen bir hayvanın «Göç, göç, göç!» diye bağırarak batıya doğru yürümesiyle, büyük bir göç olayı meydana gelmişti. Burada «Yer-su», başkalaşıp, değişen bir totem'den başka birşey değildir. Bu totem, yer-su'nun yerini tutmuş ve çok büyük bir göç'ü, küçük bir kelime ile meydana getirmiştir. Cengiz Han'la, Timur ve torunları, bazan, savaşta en başarılı bulundukları anlarda, savaşı bırakarak geri dönerlerdi. Sebebi başkalarınca bilinmeyen bu esrarengiz geri çekilmeler, ya rüyada görülmüş durumlardan, yahut uyanıkken görülmüş hayal görmeler ve diğer olaylardan etkilenmiştir. Eski Türkler, mânevi değerlere çok inanırlardı.

1

ESKİ TÜRKLERDE AVCILIK

Avcı Türkler : Ebülgazi Bahadır Han, Dokuz Oğuzlar'-

ın yalnız avcılıkla yaşayanlarından söz ederken, diyor ki: «Bu il içinde, bir baba kızını azarlamak istediği zaman, «Seni sürü sahibi bir kocaya vereceğim. Orada sürüleri sağacaksın ve koyun, keçi gibi hayvanların etini yiyeceksin» diye tehdit edermiş.»

Câmi-üst-tevârih' de de «Oriyangit» adlı bir il'den sözedilir. Oriyangit, «orman adamı» demekmiş. Bunlar da ormanlarda avcılıkla yaşarlarmış. Ebülgazi'nin Dokuz Oğuzlar hakkında söylediği sözleri, Câmi-üt-tevârih de Oriyangit'ler hakkında söylüyor.

Bu iki il'de de; bazı kızların yapılan tehdide inanarak, korkularından intihar ettikleri olurmuş.

Bu iki hikâye, bize, avcıların kendi hayatlarından memnun olduklarını, sürü sahiplerinde «potlaç» yolu ile meydana gelen otoriteden hoşnut olmadıklarını gösterir.

Avcılık, sahibine bir servet getiremezdi. Bu sebeple, avcı illerde potlaç da yapılamazdı. O halde, avcı iller, devamlı eşitlikçi, demokrat ve cumhuriyetçi kalırdı. Kadınların hakları da böyle cemiyetlerde yüksek olurdu. Bundan başka, bu iki hikâye, bize; avcı kavimlerin de yaşayışlarından memnun olduklarını gösteriyor. Çünkü, bunlar hergün, lezzetli av etleri yerlerdi; av pöstekilerinden, derilerinden, kuş tüylerinden güzel kürkler, elbiseler, kalpaklar, çizmeler ve altlarına sermek, üstlerine örtünmek için kullandıkları pöstekilerle başlarına güzel serpuşlar (başlık) yaparlardı. Bunlar zengin olmadıkları için, hükümdarlar bunları egemenlikleri altına almak için üzerlerine askerler göndermezlerdi. Bu sebeple, ormanlarında hür ve bağımsız kalırlardı. Avcı kızların, bu yaşayışı, çoban ve sürü sahibi olanların hayatına tercih etmeleri, hürriyet ve bağımsızlığın en büyük ülküler olmasındandır. Hiçbir ülkü, bu iki ülkü kadar değerli değildir.

Bundan başka, bu avcı Türkler, avcılıkla ele geçirdikle-

ri değerli pöstekileri, derileri, kuş tüylerini, sürü sahibi, çiftçi ve san'atkâr kavimlerin ürünleri ile değiş-tokuş ederlerdi.

Avcılar, herşeyden önce iyi silâhlara ve özellikle iyi oklara muhtaçtılar. Mete'nin icat ettiği ıslık çalan oklar, son derece gelişmişti. Zaten, Oğuz kelimesi analiz edilince «Ok+uz» durumu meydana çıkar ki, bunun anlamı «Oklar aşireti» yahut «Ok erleri» demektir. Bir başka anlamı da, «Okçular yahut oksu aşiretler»dir. Mete'nin icat ettiği oklar, çok gelişmiş silâhlardı. Bunlar sâyesinde, büyük bir Türk İlhanlığı meydana getirildi.

Oğuzlar'ın adından anlaşılıyor ki, «Ongun = totem»larından biri ok'tur. İkinci ongun'ları Tibet öküzü yani «yak» tır. Bu ok, Mete'nin icat ettiği ok'tur. Bundan anlaşılıyor ki, teşkilât ve totem yönünden Kun'ları taklit eden Oğuzlar'ın, Mete zamanındaki «Kunlar»ın devamları ve onların torunları, kalıntıları olduğuna karar verilebilir.

Dinî av'lar : Eski Türklerin, en çok özen gösterdikleri avlar dinî avlardır.

Küçük il'de, dört yönün totemlerine ve merkez'in totemine, aynı türden totem kurban etmek lâzımdı:

1) Doğunun totemi : Koyun
2) Güneyin totemi : Kuş
3) Batının totemi : Köpek
4) Kuzeyin totemi : Domuz
5) Merkezin totemi : Tibet öküzü.

Bu totemler, tsin din'inin totemleridir. Tsin Türkleri, yılda beş kez, mevsimlerinde, dinî ortaklık için, bu totemlere sürgün avları yaparlardı. Bunlar için, ortaklaşa büyük sofralar kurulur, boy yahut il halkı bir araya gelip yerlerdi. Orta il'de, Kun ilinin devamıydı. Kunların devamı olan Oğuzlarda da, altılı düzeni ve altı adet acvı kuştan ibaret olan altı totemiyle, merkeze ait tibet öküzünden ibaret

olan genel totemi görüyoruz. Tibet öküzüne «sığır» adı verildiği için, eski Türkler sürgün avlarına da sığır derlerdi.

Sürgün avına değer vermek, uzakdoğu medeniyeti dönemine özgü değildi. Selçukluların, Osmanlılar'ın, Cengizli'lerin, Timurlu'ların, Akkoyunlular'ın devletlerinde, saray'ın çok güzel avcı ve okçu teşkilâtları vardı.

Kâşgarlı Mahmud diyor ki: «Okçuluk, eski Türklerde ve özellikle genç tekinler arasında çok gelişmişti. Genç tekin'ler at üzerinde, oku, hem ileri hem geri atabilirlerdi.»

Avcı kuşlar : Avcılıkta, avcı kuşlara da büyük ihtiyaç vardır. Avcı, Avcı kuşlar, av kuşlarından yetişirdi. Oğuzlar'ın orgunlarının beşi, tanınmış av kuşlarıydı: Şahin, kartal, tavşancıl, sungur, çağrı.

Bunlar bize, Oğuzlar'ın kullandıkları en ünlü av kuşlarını bildirir. Altıncısı «üç kuş»tur. Salor Han'a ait olan bunlar da, Oğuzların av kuşlarından üç tanesidir. Fakat, adları verilmemiştir.

Câmi-üt-tevârih diyor ki: Bunlar, altı bölüğün, yahut, bunların dörder dörder bölündükleri yirmidört boy'un «ongun'ları» idi. Ongun, totem demekti. Totemler gibi, ongunlara da ok atılamazdı. Bunlar, saygı gereği öldürülemez ve etleri yenilemezdi. Fakat, herkes tarafından değil, altı bölük arasında, yalnız ait olduğu «bölük» tarafından. Yahut bu bölüğün bölündüğü «dört boy» tarafından, saygı gereği ok atılamaz, öldürülemez ve eti yenilemezdi. Bunlar; orta il'den olan Oğuzlar'ın gerçek totemleriydi.

Millî lejand'lardaki geleneksel icatlar (buluş) ve keşifler:

a) Oğuz şecere'sinin (soy kütüğü) başında, geleneksel bir «Ata» görüyoruz. Bu Ata'nın ismi, adını bütün Türklere vermiş olan «Türk Han»dır. Geleneğe göre bu Ata, ilk önce «çadır»ı icat etmiş. Bu haber, bize, tarihî ve belgeli bir bilgi vermez. Bundan çıkarabileceğimiz efsânevî mânalardan birincisi, çadır'ın icadının çok eski olmasıdır.

İkincisi, çadırın bir efsâneye bağlı olmasından dolayı, bir tür saygıdeğerlik kazanmış olmasıydı.

b) Türk Han'ın büyük oğlu olup yerine geçen «Tavunk», bir gün bir geyik avladı. Geyiği kesip pişirirken, etin bir parçası yere düştü. Tavunk et piştikten sonra, yere düşen parçanın daha lezzetli olduğunu görünce, etler o toprağa sürüldükten sonra pişirilirse lezzetinin artacağını ilân etti. Bu suretle «tuz» keşfedilmiş oldu.

Geyik kelimesi, eski Türklerde, bütün «dört ayaklı av hayvanları»nı kapsardı. Eski Türkler, bizim geyik dediğimiz hayvanın dişisine «bağış», erkeğine «böğü» derlerdi. Bu sebeple, eski kitaplarda, geyik kelimesini görürsek, av hayvanı anlamına almalıyız.

Türk ülkelerinde sürülerle «âhu» (ceylan)lara, «yaban atları»na, «pars»lara, vadilerde ve göl kenarlarında «geyik»lere, «kuğu kuşları»na, Pamir'in en alçak yaylalarında «yak»lara, Tibet'ten gelme, boynuzları burmalı «argalı» denen koyunlara çokça rastlanır.

2

SÜRÜ SAHİBİ TÜRKLER

Sürü sahibi : Türkler'in en büyük bölümü, sürülerle geçinirlerdi. Sürüleri, koyun, keçi, at, deve, öküz sürüleriydi. Dede Korkut Kitabına göre, koyun sürülerine «Ağayıl =ağıl», at sürülerine «iyiliği», deve sürülerine «kaytaban» derlerdi. Bugün de, güney illerimizde, öküz ve inek sürülerine «tahiz» derler. Bu sürüler, onlara her gün, taze süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, peynir, kımız, kımran, tarason (bir tür içki) gibi güzel gıdaları ve içkileri verirdi. Sürüle-

rin derisinden debbağlık, saraçlık, çizmecilik ayakkabıcılık san'atları doğmuştu.

Bundan başka, eyer'ler vesaire yapılırdı. Sürü hayvanlarının pöstekilerinden, kalpaklar, kürkler, kaftanlar yapılırdı. Yün ve yapağılarından, keçeler, kilimler, sicimler, halılar, çadırlar dokunurdu. Her türlü derilerinden ve pöstekilerinden gayet güzel elbiseler yapılırdı.

Sürü hayvanlarının kemiklerinden de birçok şeyler yapılırdı: Meselâ, devenin ayağını yere bastığı ayak kemiğinden kımız içmek için bardak yapılırdı. İranlılar, bu ayak kelimesini alarak «Ayağ bâde» tamlamasını «bardak» mânasına kullandılar. Öküz'ün sak (baldır, incik) kemiğinden de, yine içine kımız koymak için sürahiler yaptılar.

Bu sürüler, göç zamanında da, yük, binek, araba hayvanları olarak kullanılırdı. Eski Türklerde, kadın ve çocuk da, erkekleri ve babaları kadar binici idiler. Kâşgarlı Mahmut, bize bir atalar sözü anlatıyor: Türkün atı, kanadıdır.

Bu atasözü, Türkleri uçan kuşlara benzetiyor. Bu kuşlara kanatlar gerekti. Bu kanatlar ne olabilirdi? Türklere kanat veren, onu doğudan batıya, kuzeyden güneye uçuran cevval atları değil miydi? O halde, yukarıdaki atalar sözü, gerçekten pek uygundur.

Eski Türklerde, kadınlar ve çocuklar da, kocaları ve babaları kadar biniciydiler. Bundan başka, üstü kapalı büyük arabalar da, yürüyen evlerinden ibaretti.

Türk oba'sı, akşam üstü bir yere kondu mu, yürüyen evler, aralarında sokaklar meydana getirecek şekilde dizilirlerdi. «Oba» bir klân değil de bir «boy»dan ibaretse, o zaman arabaların arasında, satıcı arabalardan bir çarşı meydana getirilirdi. Oba, bir boy değil de, bir il'se, o zaman konulan yer gerçekten bir «yürüyen şehir» olurdu. Bu şehrin çarşısındaki bir sokak da, bu imalâthane'lere ayırılırdı.

Türk'ün yürüyen şehri, ilkbahar'ın arkasına düşerdi. İlkbahar, yeşil çemenleriyle, taze otlarıyla, mavi, pembe,

mor, sarı, beyaz, eflâtun renkli çiçekleri ile nereye giderse, Türk'ün yürüyen şehri de oraya doğru giderdi. Türklük, tazeliği, güzelliği önüne katmıştı. Yazın yaylak'ta, kışın kışlak'ta hep ayni yolu izlerdi. Bir yerde oturanlar, bir gün yanlarında yeni bir şehrin meydana geldiğini görürlerdi. Fakat, beş on gün sonra, bir sabah uyanınca, komşu olan şehrin yerinde yeller estiğini görürlerdi.

3

ÇİFTÇİLİK

Çin tarihlerinin verilerine göre, eski Türkler, göçebe olmakla birlikte, herbirinin ayrıca, bir parça toprağı da vardı.

«Yurt» kelimesi, Araplardaki «dâr» kelimesi gibi, kışın kışlak'ta her ailenin çadır kurduğu belli yerin adıdır. Her ailenin, kışlak'ta özel ve değişmez bir yurdu vardı. Türkler, batıya geldikten sonra da «eski yurt»u unutmamışlardır.

Türkistan'dan gelen Türk illeri, orada çevresinde dolaştıkları «Ankara», «Yeşilırmak», «Seyhan = Seyhun», «Ceyhan = Ceyhun» ırmaklarını Anadolu'ya getirdiler. Dağlardan da, bin kışlağa bedel «Bingöl»ü, Karacuk dağına karşılık «Karacadağ»ı getirdiler.

Yalnız, Musul'daki «Karacuk» dağının adı olduğu gibi sürdürüldü.

Çinliler'in anlattıklarına göre, Türkler eskidenberi, buğday, arpa, pirinç, darı mısır ekerlerdi. Asma, elma, dut fidanları yetiştirirlerdi. Toprağı sulamak için, pekçok ark'lar açmışlardı. Kâşgarlı Mahmud'a göre, ark kelimesi öz Türkçe olup, «mecra» anlamınadır. Bu kelimeyi arapça «hark» kelimesinden türetmek, eski Arapçılığın bir sonucudur.

Eski Türkler, çiftçilik yapmaya muhtaçtılar. Çünkü, ekmek yapmak için buğdaya, hayvanlara yem olmak üzere arpa ile mısır'a, kımıza katarak «tarason» adlı bir tür içki yapmak için de darı'ya muhtaçtılar. Yemişleri çok sevdiklerinden, asma, erik, elma, dut fidanları yetiştirirlerdi.

4

SANAYİ

Türk zanaatları : Eski Türklerde demircilik, silâhcılık, özellikle okçuluk ve kuyumculuk çok ileri gitmişti. Bunlardan başka, gürz, mızrak, harbe (kısa mızrak, süngü), kama, kalkan gibi silâhları da vardı. Bunların hepsini yapmak gerekliydi.

Bu silâhlardan «ok», Mete'nin yani Oğuz Han'ın kutsal bir yâdigar (bir kimseyi hatırlatacak şey) ıydı. Zaten, Oğuzlarda il'in adı ok olduğundan, millet'in genel totemiydi.

Eski Türklerde demircilik «kutlu» bir zanaattı. Kut kelimesi «mana» kelimesiyle aynıdır. Mana sahibi olan bir adam yahut bir şey, ulu kutsallık sahibi olurdu. Bu kut sâyesinde, dokuz atası demirci olan bir adam, «kam» yani «şaman» olurdu.

Moğollar, demirciye «darhan» derlerdi ki, «tarhan» demekti. Bu ad da, bize, demircilerin tarhan'lar ve kamlar (şamanlar) gibi, kutlu olduklarını gösterir.

Oğuzlar'la Göktürkler'i ve bağımlılarını dörtyüz yıl esir kaldıkları yer olan «Ergenekon»dan kurtaran da, bir demircidir. Bu durum da, demircinin kutlu olduğunu ve şamanlık gücüne sahip bulunduğunu gösterir. Bu şaman'ın kişi-

sel bir totemi de vardır ki, moğolca adı «Börteşane» türkçesi «Bozkurt»tur.

Dedelerimizi Ergenekon'dan çıkaran bu millî kahraman, kut'larını bir yandan demircilikten, diğer yandan şamanlıktan ve şamanlığın totemi olan bozkurt'tan almıştı. O sâyededir ki, bizi geleneğe göre, dört yanı geçilmez, her yanı sihir tılsımlarıyla bağlanmış olan Ergenekon gibi bir hapishaneden kurtarabildi. Ergenekon'a, yalnız bir çift Tekin'le bir çift Katun kaçıp girmeyi başarmışlardı. (Tekin, prens anlamınadır. Katun da prenses demektir. Hatun kelimesi katun'dan, kadın kelimesi de hatun'dan doğmuştur. Görülüyor ki, kelimeler gibi, mânaları da değişmiştir.) Bunlar, yanlarına her hayvandan birer çift alabilmişlerdi. Ekip yetiştirilecek bitkileri, sebzeleri ve ağaçları da Ergenekon'da bulmuşlardı.

Ergenekon'daki bu kalabalığın ekonomik yaşayış üzerine etkilerinden, orijinal bir hayat doğmuştu. Burası, topluluk halinde girilmiş, büyük bir «Robenson» adasıydı.

Bu adaya, kitlesel katliâmdan (öldürmeler) kurtulmak için, İlhan sülâlesinden «Kayan ve Nüküz» adlı prenslerle, onların nişanlıları olan iki kız, can atabilmişlerdi. Bunlar, Ergenekon'da nişanlılarıyla evlendiler. Her türden birer çift gelen hayvanlar da, çift çift birleşerek, Ergenekon içinde gittikçe çoğalan bir insan ve hayvan kalabalığı meydana getirdiler. Ergenekon'da eskiden beri var olan bitkiler de, kendiliklerinden çoğaldılar.

Ergenekon'dan nasıl çıkıldı? : Kutlarını, aşağıda anlatılacak yedi manevî kaynaktan alan «Tumene» adlı bir başbuğ, yeni bir İlhanlık kurarak «Avar» İlhanlığının yerine geçti. Tumene, şu yedi kut'a sahipti:

1) Demircilik'ten.

2) Kamlık'tan yani şamanlık'tan

3) Kunlar'ın «koyun» totemini yenerek, onu egemenliği altına alan «Bozkurt» adlı totem'inden.

4) Toplumbilimcilerce «potlaç» adı verilen şölenlerde elde ettiği kişisel totemlerden.

5) Bu kişisel totemlerle birlikte gelen kişisel egemenliklerden.

6) Onbeş Tuleş illerinin bütünü olan büyük topluluğu savaşta yenmesinden.

7) İlhanlığa sahip bulunan ve bütün Türk boy'larına, illerine, hakanlarına egemen olan Avar ordusunu bir hamlede tepeleyip yoketmesinden, yedi türlü kut'a sahip oldu. Bu kut'ların herbiri, sahibine insanüstü güçler ve kutsallık veren ışıklı bir kaynaktı. İşte, Kunlardan sonra, dört yüz yıl İlhanlık tahtında kalıp bütün Türkleri egemenliği altında esir gibi kullanan «Cucen Avarlarının İlhanlığı» bu şekilde sonuçlandı.

Demir âyini ve kurt sembolü : İlhan, her yıl belli bir günde demir âyini yapardı. Demir parçası ak-kor haline gelinceye kadar ocakta ısıtılırdı. Demir, bu hale geldikten sonra İlhan'a ait «altın örs»ün üzerine konulurdu. İlhan, altın çekici alarak, bunun üstüne vururdu. Bundan sonra, koşular, toy'lar, şölen'ler yapılırdı.

Sınırda demir âyini : Demir âyini, bir de ülke sınırında yapılırdı. Ülkeye dışardan girmek isteyen bir yabancı elçi, bu âyini yapmadan giremezdi. Âyin şöyle idi:

«Bir demir parçası ateşte eriyecek dereceye getirilirdi. Sonra, ülkeye girmek isteyen yabancı elçi, tüccar veya san'atkâr, sınırı geçmeden önce, bu demir parçası sınırların kesiştiği noktaya konulurdu. Yabancı kişi, bu demir parçasının üzerinden atlayarak, öteki ülkeden ülkemize geçerdi.

Bu âyinden amaç, ülkemize gelmek isteyen bir adamın, büyülenmiş, sihirlenmiş, tılsımlı bir kimse olması ihtimaline karşı, akkor halindeki demir parçası üzerinden atlamasıyla, büyülerin, sihirlerin ve tılsımların bozulması ve tesirsiz bırakılmasıdır. O zaman yabancıların dinine sihir nazarıyla bakılıyordu. Ve herşeyden önce, yabancıların si-

hirbazlığından ve büyücülüğünden korkuluyordu. Bir mızrağın tepesine, altından bir kurt başı asılır ve bu dinî sembolle düşmanların bütün büyüleri yenilirdi.

5

ÜRETİMİN DÖRT AŞAMASI

Üretimin dört aşaması : Üretim de, Türk gelişmesinin aşamalarına bağlı idi. Eski Türkler, siyasî hayatta dört dönemden geçtiler. Ekonomik üretimin de bu dört derece ile paralel dört aşaması vardı:

1) Kendi başına yaşayan bağımsız boy'lar dönemi.
2) Kendi başına yaşayan bağımsız il'ler dönemi.
3) Kendi başına yaşayan bağımsız hakanlıklar dönemi.
4) Bu aşamaların hepsini toplayan ilhanlıklar dönemi.

Boy aşaması : Bağımsız uz'lar yahut onların yerine geçmiş olan bağımsız boy'lar aşamasında, ekonomik yapı da «uz» yahut «boy»du. Bu aşamada özellikle, avcılıkla akıncılığa çok önem verilirdi.

Bu aşamada, aile de, «sop=klan» ile «soy=parentéle»den ibaretti. Soy'a «cognat» adı da verilir. Almanlar «zippé» derler. Bu tür aile «asabe=agnat» den çok farklıdır. Fransızcada «La parentéle» de derler. Asabe'de, yalnız eli silah tutan kardeşler, amcaoğulları, kardeş çocukları ile, baba, dede ve amcalar vardır. Yani, asabe, yalnız erkek yönünden olan akrabalardan oluşurdu. Asabe'nin karşıtı zevilerham'dır (kadın tarafından akraba), yalnız kadın yönün-

den olan akrabalardır(*) Soy'da ise birbirine tamamiyle eşit olmak üzere bütün asabelerle, bütün zevilerham bulunur. Görülüyor ki, soy da, sop gibi cumhurî ve demokratik ailelerin anasıdır. Bugünkü Avrupa ailesini oluşturan «boy, sop, soy» aşamalarını geçtikten sonra, baba-soylu aile (La famile conjugale) aşamasını da geride bırakarak ulaşacağımız «evlilik ailesi»dir. Evlilik ailesi, karı ve koca ile evde kalan çocuklardan ibarettir. Ailenin hem en küçüğü hem de en son derecesi budur. Aile, bundan daha çok küçülemez, iki kişiden daha küçük cemiyet olamaz.

Görülüyor ki, cemiyet'in sosyolojik çemberi büyüdükce, ailenin toplumsal çemberi küçülüyor. Cemiyet, aşiretten ve kabileden ibaretken, aile de boy'dan ve sop'dan ibaretti. Cemiyet, küçük il ve orta il derecelerine inince, aile de, soy durumuna düştü. Cemiyet, büyük il ve en büyük il derecelerine çıkınca, aile de, baba-soyu aile düzeyine yükselecektir.

Cemiyet, hakanlık ve ilhanlık derecelerine yükselince, aile de evlilik ailesine yaklaşacaktır. Çünkü, evlilik ailesi, ancak bugün meydana gelebilmiştir. Eski Türklerdeki aile, evlilik ailesine benzerse de, onun tam ve gerçek şekli değildir.

Bağımsız boy döneminde avcılık : Bağımsız boy döneminde, klânlar, iki amacı için ava giderlerdi: Birincisi, senede bir kez kutsal totemlerini avlamak gerekti. Bu av, ayin niteliğinde ve kutsal bir avdı. Bu avdan sonra, toy ve bayram yapılırdı.

İkincisi, sadece ekonomik gaye ile yapılırdı. Avcılar, av etleriyle beslenirler; derilerinden, pöstekilerinden elbise, kalpak, çizme, eyer takımı, çadır ve sergi yaparlardı.

(*) Bu konularda daha geniş bilgi için Ziya Gökalp'in Türk Ahlakı (Toker Yayınları 1989) Sa: 79'a bkz.

Bağımsız boy'da egemenlik : «Bağımsız boy» devrinde, boy'un egemen bir başkanı yoktu. Totem, henüz potlaç sonucu başkan tarafından kendi adına zorla ele geçirilmemişti. Totem, boy'un öz malıydı. Boy, cumhuriyetçi ve demokrattı. Tudun, belirli zamanlarda âyin yöneten bir ruhanî başkandı. Tudunların siyasal ve ekonomik niteliği yoktu. Boy'un toplumsal egemenliği bu Tudun tarafından zorla alınmamıştı. Egemenlik başkana değil, boy'a aitti. İşte bu devrin avcılığı da kendine özgü idi.

Bu dönemdeki avcılık, daha büyük bir önem taşıyordu. Çünkü, avcılık, totemizm'e de bağlı idi. Bu zamanda, yapılabilecek işler, avcılık, sürü beslemek ve akın yapmaktan ibaretti. Boy'un yer-su'su ve totemi de, boy'un fertlerine bu gibi işleri emrederdi.

«Teke» boy'unda «Han»ın hiçbir otoritesi yoktur. Hatta, maaş ve ödeneği bile yoktur. Fakat «Serdar» adlı tabiî kumandanlar vardır ki, mızrağın tepesine bir bayrak asarak, çadırın önüne diker. Bu simge, akına gidileceğine işarettir. Bu dâvete birçokları hemen koşarlar.

İl aşaması : İl aşamasını, Dede Korkut Kitabında görürüz. İl aşaması, birtakım savurganca ziyafetlerde belirir. Bunların en ünlüleri dörttür: Yağma, şölen, toy ve düğün'dür. Eski zamandan beri, Oğuzlar ilinde, potlaç denilen kurum yerleşmiş ve toplumsal egemenliği kişisel egemenlik biçimine dönüştürmüştü. Potlaç genelleşmişti. Türkçede, buna «evini yağmalatmak» derlerdi. Potlaç sonucu Salor Kazan, önce kendi boy'unun ongun'u olan üç kuş'u, sonra da kendi ilinde kendi boyunu ele geçirmişti. İkinci olarak, kendi kolu olan sol kolun «Üç-ok» ongununu, daha sonra sağ kola ait «Boz-ok» ongun'unu kendine mal etmiştir. En sonunda, Üç-ok ile Boz-ok totemlerini içine alan genel «ok» totemine sahip olmuştur. Oğuz ili ve kolları şöyle analiz edilebilir:

«Bozok + Üçok = Ok»

Zaten Oğuz kelimesi analiz edilince :

«Ok + uz = Oğuz

bileşiği ortaya çıkar.

Üretimin incelenmesinden çıkarılan sonuçlara göre, siyasal ve ekonomik gelişmelerin il aşamasında, yalnız ekonomik ihtiyaçları karşılamak için servet biriktirmeye çalışılmazdı. Bu dönemde, her ferdin, yücelik ve şerefi, yaptığı savurganca ziyafetlerle; potlaç için, karısından başka her nesi varsa, senede bir kere yağmalatmakla ortaya çıkardı.

Kişisel egemenlik, böyle meydana gelmişti. Saf «ongunculuk = totemcilik» aşamasında, ongun gibi egemenlik de toplumsal vicdana aitti. Ongun, henüz kişiselleşmediği için, egemenlik de kişiselleşmemişti.

Evini yağmalatmak, bir tür meydan okumaktı. Ziyafete gelip de yağmaya katılanlardan biri, daha büyük bir yağma ziyafeti yaparak ilk ziyafet sahibini yenilgiye uğratabilirse, o zaman, ongun ve kişisel egemenlik ona geçmiş olurdu. Fakat, bu karşılığı daha parlak, daha çok masraflı bir biçimde yapamayan dâvetliler, ongun'larının ve kişisel egemenliklerinin ziyafet sahibi tarafından zorla ele geçirilmesine razı olmaktan başka bir şey yapamazlardı.

Bu yağma ziyafetleri, bir tür sözleşme niteliğinde idi. Fransız sosyologlarından **Davi**'ye göre, bu sözleşmenin kişisel egemenliğin ve şahsî hukukun kaynakları bu «potlaç»lardan ibarettir.

Eski Oğuz illerinde, yücelik ve onurun yüksek derecesi, bir bey'in her nesi varsa, bütün İç-Oğuz ve Dış-Oğuz'la birlikte yemesi halinde sürerdi. Dede Korkut'un dediği gibi: «Er, malına kıymadıkça, adı çıkmazdı» (sayfa: 3).

Eski Oğuzlarda, Salor Kazan, diğer yirmidört bey'den farksızdı. Şu kadar ki, bu, her yıl evini yağmalatırdı. Böylece Salor Kazan, önce kendi kabilesi olan «Salor» boy'unun «üç kuş» totemiyle, söğük'ünü, tamgasını, hep kendi

adına geçirdi. Ondan sonra, kendi kol'unun ongun'u olan «Üç-ok»u, daha sonra karşıki kol'a, yani sağ kol'a ait olan «Boz-ok»u ve en sonra, tüm Oğuz il'inin sembolü olan «ok» ongun'unu, tibet öküzünü ve diğer simgeleri birer birer elde etti. Böylece, Oğuz İl'i içinde, üçyüzaltmış yiğit sahibi bir Beylerbeyi oldu. Otoritesi, Hanlar Hanı olan Bayındır Han'ı geçti. Dede Korkut kitabında, egemenliğin, özellikle kişisel egemenliğin tümüyle Salor Kazan'da olduğunu görüyoruz.

Potlaç'tan dolayı Dış-Oğuz'un İç-Oğuz'a karşı isyanı:

Üç-ok, Boz-ok yığınak olsa, Kazan evini yağmalatırdı. Kazan, yine evini yağmalattı. Ama, Dış-Oğuz yağmada bulunmadı. Yalnız İç-Oğuz yağmaladı. Ne zaman, kazan evini yağmalatsa, karısının elini alır, dışarı çıkardı. Ondan sonra, ne var ne yok hepsini yağmalarlardı.

Dış-Oğuz Beylerinden Uruz, Emen ve Kalan Beyler bunu işittiler. Dediler ki:

— Bak, bak! Şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağmalardık. Şimdi neden beraber olmadık?

Sözbirliği edip, bütün Dış-Oğuz Beyleri Kazan'a gelmediler. Düşmanlık ettiler.

«Kalbaş» derler bir kişi vardı. Kazan ona sordu:

— Bre Kalbaş! Bu Dış-Oğuz Beyleri dayımla beraber her zaman bana gelirlerdi. Şimdi niçin gelmediler? Düşmanlık gösterdiler?

Kalbaş, dedi ki:

— Bilmez misin niçin gelmediler? Bu kez evini yağmalattığın zaman, Dış-Oğuzlar beraber bulunmadılar, sebep odur. (sayfa: 165)

Kazan — Bize adavet (düşmanlık) ediyorlar öyle mi?

Kalbaş — Han'ım! Ben gideyim, onların dostluğunu, düşmanlığını anlayayım.

Kazan — Sen bilirsin!

Kalbaş, birkaç adamla, Kazan'ın dayısı Uruz'un evine

geldi. Uruz da, altın günlüğünü dikmişti. Oğullarıyla oturmuştu. Kalbaş gelip Uruz'a selâm verdi. Dedi ki:

Kalbaş — Kazan bunlu oldu. Elbette Dayım Uruz bana gelsin dedi. Kara başım bunlandı, üzerime yağı geldi. Develeri, kara-koç atlarımı alıp gittiler. Kaza benzer kızımız, gelinimiz felâkete uğradılar. Benim kara başıma, gör neler geldi; dayım gelsin.

Uruz — Bre Kalbaş! O zaman ki, Üç-ok'la Boz'ok yığınak olurlardı. Kazan o zaman, evini yağma ettirirdi. Bu kez suçumuz neydi ki, biz Boz-ok'lar yağmada beraber bulunmadık. Daima Kazan'ın başına belâlar gelsin. Biz Kazan'a düşmanız, iyi bilsin.

Kalbaş — Kazan'ın başına hiçbir felâket gelmedi. Kazan Han ayağa kalktı. Aladağda çadırın ve otağını dikti. Üçyüzaltmış alp, onlar yanına yığınak oldu. Yemek, içmek arasında, beyler seni andı. Üstümüze yağı (düşman) gelmedi. Ben, senin dostluğunu, düşmanlığını sınamaya geldim. Kazan'a düşman imişsin, anladım.

Kalbaş kalktı, «hoş kal» diyip gitti. Uruz, çok üzüldü. Dış-Oğuz Beylerine adam saldı: «Emen gelsin. Alp Rüstem gelsin. Dönebilmez Dölek Ören gelsin. Geri kalan Boz-ok Beyleri hep gelsinler» dedi.

Dış-Oğuz Beyleri hep yığınak oldu. Uruz alabargâh otağlarını hep düze dikti. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. Dış Oğuz Beylerine ağırlık edip topladı. «Ben sizi niçin çağırdım, bilir misiniz?» dedi.

Onlar: «Bilmeyiz!» dediler.

Uruz dedi ki: «Kazan bize Kalbaş'ı göndermiş İl'im, günüm çapula uğradı. Kara başıma felâket geldi. Dayım Uruz bana gelsin, demiş. Kalbaş'a dedim ki: O zaman ki, Kazan evini yağmalatırdı. Dış-Oğuz Beyleri, beraber yağmalarlardı. Beyler gelir, Kazan'ı selâmlarlar, giderlerdi»

Emen dedi: «Ya sen ne cevap verdin?»

Uruz dedi ki: «Biz Kazan'a düşmanız, dedim»

Emen dedi: «İyi demişsin!»

Uruz dedi: «Beyler! Ya siz ne dersiniz?

Beyler dediler: «Ne diyelim! Madem ki sen Kazan'a düşman oldun biz de düşmanız.» dediler.

Uruz, araya mushaf (kur'an) getirdi. Hep beyler, el vurup and içtiler: «Senin dostuna dost, düşmanına düşmanız» dediler.

Uruz cümlesini hil'atledi. (sayfa: 165-167)

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, eski Türklerin zengin olmak istemeleri, yalnız kişisel ihtiyaçlarının karşılanması için değildi. Onlar, yağma ziyafetleri yapmasalar evlerini bütün Oğuzlara yağmalatmasalar, ne kişisel egemenlik kazanabilirlerdi, ne de onu koruyup sürmeyi başarabilirlerdi.

Salor Kazan, yılda bir kez, hem Üç-ok, hem de Boz-ok kol'ları hazırken, evini yağmalatırdı. Bu sayededir ki, bütün Oğuzlar, onun kişisel egemenliğine isteyerek boyun eğiyorlardı.

Ne zaman ki, bir gün, Boz-ok'lar yokken, Salor Kazan evini yağmalattı. Yağma ziyafetinde yalnız Üç-ok'lar bulunuyorlardı. O zaman, Boz-ok'lar yağma ziyafetinde bulunmadıklarından dolayı, topluca isyan ettiler. Demek ki, Salor Kazan'ın kişisel egemenliği, yağma ziyafetinden yani potlaç'tan doğmuştu. Salor Kazan, yağma ziyafeti'ne Boz-ok-lar kolunu dâvet etmemekle, onlar üzerindeki kişisel egemenliği düşmüş oluyordu. Yağma ziyafeti bir tür toplumsal antlaşma oluşturuyordu. Yağma ziyafeti yapan adama, madem ki daha savurganca ve daha parlak bir ziyafetle karşılık verilemiyordu. Öyle ise, ona isteyerek boyun eğmek gerekli idi. Sosyal antlaşmanın gereği bu idi.

Fakat, yağma ziyafeti yapılır da yalnız bir gruba ayırılır ve diğer grup, bu ziyafetten uzakta bırakılırsa, ikinci grubun artık isteyerek boyun eğme borcu kalmazdı. Fakat, Boz-oklar'ın başkanı olan Uruz'un, yeğeni olan Kazan tarafından öldürülmesi, başkansız kalan Boz-okları bü-

yük bir korkuya düşürdü. Diğer taraftan, bundan sonraki yağma ziyafetlerinde Boz-okların da bulunacağı ümidini verdi.

Şölen : İl aşamasına ait ziyafetlerin ikincisi, şölen, yani, «ziyafetli devlet divanı»dır. Bu divan'ın (meclis) merkezinde Hanlar Han'ı yahut onun adına Beylerbeyi otururdu. Bundan sonraki sıraları «Beyrek»in aşağıdaki sözlerinden çıkarabiliriz: «Sağda oturan sağ beyler, sol kolda oturan sol beyler! Eşikteki inaklar! Dibinde oturan has beyler! Kutlu olsun devletiniz! dedi.» **(Dede Korkut, sayfa 61)**

Bunların dışarıda yandaşları vardı: Han'ın ve Beylerbeyi'nin yani Yabgu'nun 360 arkadaşı ile her boybeyi'nin kırkar yiğidi vardı. Şölenin en önemli kişisi «Korkut Ata»cıdır. Oğuz Han'ın «Erkil Ata»sı zamanından beri, bu kutlu ozanların değeri hakkında bilgi sahibiyiz.

Dede Korkut kitabında, Korkut Ata'nın yaptığı işleri görüyoruz:

1) **Tepegöz hikâyesinde Korkut Ata** : Tepegöz hikâyesinde «Arslan Basat» gelinceye kadar, Oğuz'u kötülüklerden koruyup kurtaran, Korkut Ata'nın Tepegöz'le yapmış olduğu sözleşme idi.

2) **Deli Karçar serüveninde Korkut Ata** : Deli Karçar'ı da kerametle (gerektiğinde gösterilen insanüstü üstünlük, mucize yahut sihir gücü) mağlup ederek yola getiren Korkut Ata'dır.

3) **Boğaç'ın, Beyrek'in, Arslan Basat'ın adlarını koydu:** Ad koymak, eski Türklerce kutlu bir işti. Kerameti olmayanlar, kimseye ad koyamazlardı. Bundan başka, onbeş yaşına girip büyük bir kahramanlık göstermeden de, hiçbir gence ad koymazlardı. Ad alan bir genç «aile adamı» olmaktan çıkar, «millet adamı» olurdu.

Tarhanlık : Eski Türklerde büyük bir iş yapan adama «Tarhanlık» rütbesi verilirdi. Tarhan, dokuz cinayete kadar işleyeceği suçlardan sorumlu olmazdı. Başbuğun huzuruna

izinsiz girip çıkabilirdi. Ve bu ayrıcalıkları dokuzuncu göbeğe kadar evlâdına kalırdı.

Gerçi, başka tarhanlıklar da vardı. Meselâ, Beyrek'in hapiste olduğu haberini uydurup, eskiden kendine hediye etmiş olduğu bir gömleğe tavşan kanı sürdükten sonra, kızın kardeşi Deli Karçar'a gösteren ve Beyrek'in nişanlısiyle nikâh olup, bugün gerdek düğünü yapılmakta bulunan «Yalancık oğlu Yalıncık», kendi payının Deli Ozan elinde iki parçaya bölündüğünü görünce, Beyrek'in ok ve yayının getirilmesini hizmetçilere emretti.

Yalancık oğlu Yalıncık, karşısındaki Deli Ozan'ın Beyrekin ta kendisi olduğunu bilmiyordu. Bilseydi, orada bir an bile durmaz, hemen kaçardı. Deli Ozan, Beyrek'e ait yayı kolayca çekti ve Yalıncık'ın düğün yüzüğünden ibaret olan nişangâh'ın deliğinden geçirdi. Beyler, hiç kimsenin çekemediği bu yay ile onu yüzüğün deliğinden geçiren bu Deli Ozan'ı alkışladılar.

Bütün bu olanları uzaktan seyretmekte olan Salor Kazan eyitti: «Bre Deli Ozan! Dile benden ne dilersin? Çadırlı otağ mı dilersin? Kul, karavaş mı dilersin? Altın akçe mi dilersin?»

Beyrek dedi : «Sultanım! Beni koysan şölen yemeğinin yanına varsam. Karnım açtır, doyursam.»

Kazan, Deli Ozan'a dönerek dedi: «Deli ozan! Devletin tepti.»

Sonra, beylere doğru dönerek ve eliyle Deli Ozanı göstererek: «Beyler! Bugünkü beyliğim bunun olsun! Bırakın, nereye giderse gitsin, ne eylerse eylesin!»

Beyrek, şölen yemeğinin üzerine geldi. Karnını doyurduktan sonra, kazanları tepti, döktü.

Kazan Bey'e haber verildi: «Sultanım! Deli Ozan, hep yemekleri döktü. Şimdi de kızların yanına varmak ister.»

Kazan, dedi: «Bre, bırakın, kızların yanına gitsin!»

Beyrek kalktı, kızların yanına gitti. Zurnacıları kovdu.

nekkarecileri (dünbelekçi) kovdu. Kimini dövdü, kiminin başını yardı. Kızların oturduğu otağ'a geldi. Eşiğini aldı, oturdu.

Bunu gören Bey'in hatun'u boyu uzun Burla çıkıştı: «Bre! Hiç ayıp yok mu? Sana düşer mi, teklifsiz benim üzerime gelesin»

Beyrek dedi: «Hanım! Kazan beyden bana buyruk oldu. Bana kimse ilişemez.»

Burla Hatun dedi: «Madem ki Beyden buyruk olmuştur, bırakın, otursun.» Yine döndü, Beyrek'e dedi: «Bre Deli Ozan! isteğin nedir?»

Deli Ozan dedi: «Hanım! Dileğim odur ki, kocaya varan kız, kalka oynaya. Ben de kopuz çalayım.»

Ziyafetli senato (şölen) : Eski Oğuzlar çok geniş bir alana yayılırlardı. Bunların aynı zamanda, hergün birleşmesi gerekti. Bu yüzden, nerede divan kurulacaksa, yemeğin de orada yenilmesi gerekiyordu. Bundan dolayıdır ki, çoğu zaman, Han'la Beylerbeyi'nin, diğer günlerde de diğer beyler'in otağlarında, ziyafetli divan'lar kurulurdu.

Şölen, aristokratik bir divan (meclis, yığınak) olduğu için, senato'ya benzerdi. Bütün üyeleri beylerdendi. Her bey'in bir ongun'u, söğük'ü, bir ilâhı ve bir tamga'sı vardı.

Şölen, kurultay'ın küçüğü, kurultay şölen'in büyüğüdür. İlhanlığa oranla kurultay ne ise, il'e oranla şölen de odur.

Türklerin bağımsız aşiret devrinde, bağımsız aşiret meclisi gerçekten bir halk meclisiydi. Devlet'in çemberi büyüdükçe, demokratlığı da gittikçe azalıyordu.

Şölen'in kutsal etkisi, : Şöleni oluşturan beyler, aynı zamanda toyon'durlar. Oğuz ilinin ruhsal başkanları bunlardır. Beylerden kimin bir dileği varsa, ya yapılmış bir şölen sırasında dileğini söyler ki, beyler hep birlikte yüzleri-

ni göğe dikerler. Dilek, yapılmış olur. Yahut, sahibi özel bir şölen yapar, amacını anlatır. Beyler hep birlikte, yüzlerini göğe dikerler, dilek yapılmış olur.

Birincisine misal : Bay Büre Bey'in hiç oğlu yokmuş. Bayındır Han'ın yaptığı bir şölende, Bay Büre Bey, başkalarının oğullarını görünce, kıskanır. Kendisinin de bir erkek evlâdı olması için, hep birden yüzlerini göğe çevirmelerini rica eder. Bay Bican Bey de, bu doğacak oğlana beşik kertmeli bir nişanlı olmak üzere, bir kız ister. Her ikisi de dua ederler. İkisinin de muradları gerçekleşir.

Bay Büre Bey, böyle deyince, kalın Oğuz Beyleri yüzlerini göğe tuttular. El kaldırıp dua ettiler. «Allah sana bir oğul versin» dediler. O zamanda, beylerin alkışı, alkış, kargış kargıştı (yani duaları dua, bedduaları beddua idi). Duaları kabul olurdu.

Bay Bican Bey de ayağa kalktı, dedi: «Beyler benim hakkımda da bir dua ediniz. Allahüteâla bana da bir kız versin».

Kalın Oğuz Beyleri el kaldırdılar, dua ettiler: «Allah sana da bir kız versin!» dediler.

Bay Bican Bey, dedi : «Beyler! Allahüteâla bana bir kız verecek olursa, siz tanık olun, benim kızım Bay Büre Bey'in oğluna beşik kertme yavuklu (nişanlı) olsun!»

Bunun üzerine birkaç zaman geçti. Allahüteâla, Bay Büre Bey'e bir oğul, Bay Bican Bey'e de bir kız verdi. Kalın Oğuz Beyleri, bunu işittiler, neşelenip sevindiler.»

İkinci örnek : (Dede Korkut Kitabı, sayfa: 9) «Dirse Han, diş ehlinin sözüyle ulu toy yaptı. Hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç-Oğuz, Dış-Oğuz Beylerini üstüne yığınak etti. Aç görse doyurdu, çıplak görse giydirip donattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı. El getirdiler, hacet dilediler. Bir ağzı ulunun alkışıyla, Allahüteâla bir ayal

verdi. Hatunu hâmile oldu. Bir nice müddet sonra, bir oğlan doğurdu.»

Ava başlamak yetkisi, **siyasal başkana aitti** : Ava başlamak, egemenlik sahibi olan beylere aitti. Hatta, bunların oğulları bile, babalarından izin almaksızın kendi başlarına ava çıkarlarsa, şüphe altında kalır, suçlu ve katil sayılırlardı. «Dirse Han'ın bu kırk yiğidinden yirmisi bir yana, yirmisi de bir yana oldular. Yirmisi, önce geldiler, Dirse Hana bu haberi getirdiler... **(Dede Korkut Kitabı sa: 11).**

Bunlar böyle diyince, o korkakların yirmisi de çıka geldiler ve böyle dediler: Ey Dirse Han! Senin oğlun yerinde doğruldu, göğsü güzel Kabadağ'a ava çıktı. Siz varken av avladı, kuş kuşladı... Böyle oğul nene gerek! Öldürsene, dediler» **(Dede Korkut Kitabı sa: 12).**

İl döneminde akıncılık : İl devrinde genellikle avcılığın yerine akıncılık geçerdi. Kun il'i, Çin kıt'asını (ülkesini) geçinmek için bir yağma yeri bildi. Kendisine gereken bütün servetleri, oradan elde etmeye başladı.

Türklerden büyük bir kısmının adı, milâttan önce «Kun» du. Avrupalılar (k) harfini (h) olarak değiştirip, bu kelimeyi (Hun» şekline soktular. Çinliler de, bu kelimeyi «Hyung-nu» şekline sokmuşlardı.

Türkler, Araplar ve Acemlere gelince: Bunlar, bu kavme «Kuk» adını vermişlerdi. Kuk, Avgo Türklerince «kcyun» demekmiş. Demek ki, bu kavmin ongun'u da koyun'dan ibaretti.

Kun'larla ilgili milâttan önce 260 tarihinden önce, birkaç yabgunun adından başka hiçbir şey bilmiyoruz. Bunlar, yeni meydana çıkan kavime, kanunlar, yasalar vermişler, onu düzen içine almışlardı. En gerekli sanayii icat etmişler ve ormanların içinden barbar adamları çıkararak ekilmesi gereken ovalara göndermişlerdi. İşte, bir millet'in doğuşu ve başlangıcı adını, biz buna verebiliriz.

Kun kavmi, tarih sahnesine Çinlilerle birlikte girmiş

tir. Çin devletinin daha ilk zamanlarından itibaren, Kunlardan söz edilmektedir. **(De Guignes, cilt 1, sayfa: 161).**

«Eski Hunlar, koyun keçi etiyle yaşarlar, derilerini alarak giysi ve bayrak yaparlardı. Paylarına düşen toprağı ekerlerdi. Yazıyı bilmiyorlardı. Fakat, sözlerinde doğrulukları o kadar güçlü idi ki, yaptıkları antlaşmalarda, bu kavimler, bize ne kadar barbar görünürse görünsünler, verdikleri söz yeterli idi.

Birisini öldüren ve önemli bir hırsızlık yapan adam, idam olunurdu. Çocuklarının terbiyesine çok özen gösterirlerdi. Onları, milletin toplumsal yararlarına uygun olarak büyütürlerdi. Yani, avcılığa ve savaşçılığa alıştırırlardı. Beygir yerine koyunlara binen bu çocuklar, küçük oklarla kuş ve sıçan vururlardı. Daha büyüyünce, tavşan ve tilki avına giderlerdi. Bunlar, kendilerine besin ödevi görürdü.

Daha kuvvetli ve ağır silâhları kullanacak bir yaşa geldikleri zaman, savaşa katılırlardı.

Ancak, bir adam öldürdükleri, yahut öldürebilecek bir güç ve beceri kazandıkları zaman, adam sayılırlardı. Artık, bütün uğraşıları savaştan ibaret bulunurdu. Milletin beğeni ve saygısını kazanabilmek için, tek çıkar yol bu idi. Gençler birçok izinlerden faydalanırlardı. Eski hizmetleri unutulan ihtiyarlar, bu savaşçı gençlik tarafından küçümsenirlerdi. Oysa onlar, aynı sonun kendilerini de beklediğini akıllarına getirmezlerdi.» **(De Guignes, cilt 1, sayfa: 182-183).**

Adsızların ad alması : Eski Türklerde, gençler bir kahramanlık yapmadıkça ad alamazlardı. Adsız kalırlardı. **Léon Cahun,** adsızların ne demek olduğunu anlamamış.

Dirse Han'ın oğlunun adı yoktu. Bayındır Han'ın ordugâhında (başkent) her sene boğa ile buğra kavga ettirilirdi. Bir sene, Dirse Han, bu ordugâh'a katılmıştı. Onunla birlikte konup göçüyordu. Dirse Han'ın oğlu olan onbeş yaşındaki bu adsız, azgın bir boğa ile karşı karşıya kaldılar. Çocuk, bu boğayı yenerek başını kesti.

«Oğuz Beyleri, oğlanın üstüne yığınak oldular, aferin dediler. Dede Korkut gelsin bu oğlana ad koysun; beraberine alarak babasına gitsin. Babasından oğluna beylik istesin, taht alıversin! dediler.» **(Dede Korkut, sayfa: 10).**

«Bay Büre'nin oğlu beş yaşına girdi. Beş yaşından on yaşına girdi. On yaşından onbeş yaşına girdi. Çalımlı, güzel bir yiğit oldu...

O zamanda, bir oğlan baş kesmezse, kan dökmezse, ona ad koymazlardı. Bay Büre Bey'in oğlu atlandı, ava çıktı. Av avlarken, babasının tavlası üzerine geldi. İmrahor başı karşıladı. İndirdi, konukladı. Yiyip içip otururlardı.

Bu anda bezirgânlar (tüccarlar) da gelerek Kara Derbend ağzına konmuşlardı. Yarmasın yarçamasın! (şeytan kulağına kurşun) onun kalesinin dinsizleri bunları casusladı. Tüccarlar yatarken, beşyüz dinsiz onların üzerlerine koyuldular. Neleri varsa çapul ve yağma ettiler. Tüccarların büyüğü tutuldu. Küçüğü kaçarak Oğuz'a geldi. Baktı, gördü: Oğuz'un ucunda bir alay otağ dikilmiş, güzel bir prens, sağındaki ve solundaki kırk yiğitiyle beraber otururlar. Tüccar kendi kendine dedi: Bu Oğuz'un iyi bir yiğitidir. Ancak bu bana imdat edebilir. Bundan yardım isteyeyim.

Tüccar, bu prensin otağına geldi, dedi: Yiğit, yiğit, bey yiğit! Önümü bekle; sözümü dinle! On-altı yıldır ki Oğuz'un içinden gitmiştik. Danışıkla aradık, seçtik, Oğuz Beylerine güzel mallar aldık. Bunları Oğuz Beylerine getirmekte idik. Pasin'in Kara Derbend'ine arka vermiş idik. Onun kalesinin beşyüz dinsizi üzerimize koyuldular. Kardeşim tutsak oldu. Malımızı, rızkımız yağmaladılar, geri döndüler. Sana geldim. Yiğit başının sadakası olsun, imdat bana!

Genç prens, şarap içerken artık içmez oldu. Altın bardağı elinden yere çaldı ve dedi: Ne dedin, ne dedin? Haydi

bana savaş elbiselerimle küheylan atımı getirin!

Hemen savaş elbisesini giyerek, atına bindi. Silâhlarını taktı. Beni seven yiğitler arkamdan gelsin, yetişsinler, dedi.

Tüccar da önlerine düştü, kılavuz oldu. Dinsizler de bir yerde konmuşlar, paraları bölüşmekte idiler.

Burada, erenler meydanı arslanı, pehlivanlar kaplanı, Bozoğlan, zorla alınan malların bölüşülmesine yetişti. Bir, iki demedi, dinsizlere kılıç vurdu. Baş kaldıranları öldürdü. Gaza etti. Tüccarların mallarını kurtardı. Tüccarlar dediler: Bey yiğit! Bize sen erlik işledin! Gel, imdi, beğendiğin maldan al!

Yiğidin gözü, bir deniz kolonu boz aygırı tuttu. Bir de altı perli gürz'ü, bir de ak tozlu yay'ı tuttu. Bu üçünü beğendi. Dedi: Bre bezirgânlar! Bu aygırı, bu yay'ı ve bu gürz'ü bana veriniz!.

Genç yiğit böyle deyince, tüccarlar çok üzüldüler.

Yiğit sordu : Bire bezirgânlar! Çok mu istedim?

Tüccarlar dediler : Neden çok olsun! Fakat, bizim beyimizin bir oğlu vardır. Bu üç şey, ona armağan diye alınmıştır.

Oğlan sordu: Bre beyinizin, oğlu kimdir?

Tüccarlar dediler: Bay Büre'nin bir oğlu vardır. Adına «Bamsı» derler.

Zavallı tüccarlar, karşılarındaki genç kahraman'ın, beylerinin oğlu olduğunu bilemediler.

Yiğit, parmağını ısırdı. Kendi kendine dedi: Burada minnetle (borçluluk duyarak) almaktansa, orada babamın yanında minnetsiz almak daha iyidir.

Atını kamçıladı, yola girdi. Tüccarlar, arkasından baka kaldılar. Vallahi iyi yiğit! Mert yiğit! dediler.

Bozoğlan, babasının evine geldi. «Bezirgânlar geldi» diye babası sevindi. Çadır, otağ diktirdi. İpek halılar yaydırdı. Geçti, oturdu. Oğlunu sağ yanına aldı. Oğlan, bezir-

gânlara ait hiçbir söz söylemedi. Kâfirleri kırdığını anmadı. Birdenbire bezirgânlar geldiler. Baş indirip selâm verdiler. Gördüler ki, o yiğit ki, baş kesti ve kan döktü; Bay Büre Bey'in sağında oturur. Bezirgânlar yürüdüler, yiğidin elini öptüler.

Bunlar böyle yapınca, Bay Büre öfkelendi. Tüccarlara dedi: Bre edepsizler! Ata dururken, oğul'un elini mi öperler?

Bezirgânlar dediler: Hânım! Bu yiğit senin oğlun mudur?

Bay Büre Bey dedi: Evet, benim oğlumdur.

Bezirgânlar dediler: Şimdi incinme Hânım! Önce onun elini öptüğümüze sebep şudur ki, eğer senin oğlun olmasaydı, bizim bütün mallarımız Gürcistanda kalmış olacaktı. Hepimiz tutsak olacaktık.

Bay Büre dedi : Bre! Benim oğlum baş mı kesti? Kan mı döktü? Adam mı aktardı?

Bezirgânlar dediler : Evet, baş kesti, kan döktü adam aktardı.

Bay Büre dedi : Bre! Oğlumun yaptığı işler, bir ad koyacak derecede değerli midir?

Bezirgânlar cevap verdiler : Evet, Sultanım! Oğlunun yaptığı işler, kendisine bir ad koyacak kadar önemlidir.

Bay Büre Bey, bunun üzerine, bütün kalın Oğuz Beylerini çağırarak konukladı. Dede Korkut geldi, yiğide ad koydu: «Sen oğlunu Bamsam diye okşarsın. Bunun adı «Boz Aygırlık Bamsı Beyrek» olsun, dedi. Beyler, hep ata bindiler v.b. ...» **(Dede Korkut Kitabı, sayfa: 39-41).**

Beyler'in avı çok eğlenceliydi. Avdan sonra, toy yaparlar, bu av etlerini hep birlikte yerlerdi. Şarabın, tarasonun (bir içki), kımızın, kımranın en iyilerini, bu av etleriyle beraber yerler, içerler, sarhoş olurlardı. Kopuz çalar, Oğuzname'ler okurlardı. Daha doğrusu, eski Türkler'in şö

lenleri, avları, toy'ları, düğünleri birbirine benzerdi. Çünkü hepsinde esas rol, boybeylerine aitti.

İl devrinde ve barış zamanında akıncılık : Barış döneminde Hunlar, komşularının topraklarına ve özellikle Çin'e akınlar yaparlardı. Münbitliği ve zenginliği sebebiyle, Çin onlar için, bitip tükenmek bilmeyen bir hazine idi. Aralıksız oralarını yağma ederlerdi. Şans kendilerine gülerse, ilerilere doğru sokulurlardı. Fakat, ufacık bir başarısızlık üzerine kaçmaktan da utanmazlardı. Gerçi, kaçarken, daha vahşi olurlardı. Onların bu gerçek olmayan, yapmacık bozgunluklarında, düşmanları çok ihtiyatlı hareket etmek zorunda idiler. Çünkü, çoğu kez, bu kaçan Kunlar'ın birdenbire geri dönüp saldırdıkları olurdu. Beygirlerinin çevikliği, bu tür savaş için işlerine yarardı. Çinlilerinki gibi düzenli asker, onlara pek zorlukla karşı koyabilirdi. Kun ordusu, pek yakından izlenirse, toz gibi çöl içinde dağılırdı. Arkaları sıra bu korkunç çöllere düşen düşmanları, oralarda sefalet içinde kırılırlardı.

Bir savaşta ölen arkadaşının cesedini taşıyabilen kimse, onun mirasçısı olur, mallarını alırdı. (Bundan anlaşılıyor ki, eski Türkler, cenazelerinin düşman içinde kalmasına razı olamazlardı. Bu cenazeler kut'lu idiler. Düşmanların Kunlara hakaret etmesine yahut sihir âyinlerinde kullanmalarına eski Türkler razı değildiler).

Bir kavim, savaşta ellerinden geldiği kadar esir almaya çalışırdı. Başlıca servetleri, bu esirlerden ibaretti. Onları, sürülerinde binek ve kasaplık hayvanlarına bakmakta kullanırlardı. Silâhları bir yay'dan, oklardan ve kılıç'tan oluşurdu. Hepsi, komşuları olan kavimlere karşı, hırsız ve haydutlar. Fakat, birbirilerine karşı son derece bağlılık gösterirlerdi.

Hırsız ve uğru kelimeleri : Türkiyenin doğusunda ve güneyinde yaşayan Azerî ve Türkmen uruklarında «hırsız»

kelimesi yerine «hırhız» kelimesi kullanılmaktadır. «Hırhız» kelimesinin aslı da aransa, «kırgız» kelimesi olduğu meydana çıkar.

«Uğru» kelimesinin aslının da «uğrak» kelimesi olması muhtemeldir; «çapulcu» oldukları anlaşılıyor. Çünkü göçebe illerde ve milletlerde, hırsızlık, yalnız akıncılıkla çapulculuktan ibarettir. Onlarda, âdi hırsızlıklar yoktur.

Eski Türklerde, akıncılık ve çapulculuk gibi yağma âdetleri ayıp değildi. O zamanki Türk ekonomisinde, üretim araçlarından birisi de, çapulculuk'tu. Bugün bile, milletlerarası hukuk'un ve ahlâk'ın varlığına, hatta, Milletler Cemiyeti diye bir taslağın varlığına rağmen, savaşta hâlâ eski çapulculuğun küçük bir kalıntısı olan «savaş ganimeti adeti» yürürlüktedir.

Eski Türkler, üretim açısından dört ekonomik tipe ayrılmışlardı:

1) Avcı Türkler
2) Sürü sahibi Türkler
3) Çiftçi Türkler
4) San'atkâr Türkler.

(Bu konular, «İşlamiyetten önce Türk Ekonomisi» isimli beşinci kitabın başlangıç bölümünde işlenmişti. Burada yapılan tekrarları olduğu gibi bırakıyoruz).

AVCILIK

Ebülgazi, Uygurlar'ın (yani Dokuz Oğuzlar'ın) üç bölüğe ayrıldıklarını birinci bölüğün Turfan'a gelerek Beşbalık'ı kurduklarını ve orada çiftçilikle yaşadıklarını anlatır.

Kalan iki bölük'ten birisinin, hayvan sürüleri beslemekle, diğerinin de ormanlarda av avlamakla ve göllerde balık tutmakla yaşadıklarını yazıyor.

Avcı Türkler : Abülgazi, Dokuz Oğuzlar'ın yalnız avcılıkla yaşayan kısmından söz ederken diyor ki: «Bu il içinde, bir kaba kızını azarlamak istediği zaman, seni sürü sahibi kocaya veririm. Orada sürüleri sağarsın ve koyun, keçi gibi hayvanların etini yersin diye tehdit edermiş. Avcı Türklere göre, sürü sahibi Türklerin hayatı, o kadar tatsız, avcı Türklerinki ise, o kadar tatlıdır ki, bu şekilde tehdit edilen kızlardan, sürü sahibi kocaya düşmek korkusuyla intihar edenler çoktur.»

Câmi-üt-tevârih'de de «Oryangit» adlı bir ilden söz ediliyor. Oryangit «orman adamı» demekmiş. Bunlar da, ormanlarda avcılıkla yaşarlarmış. Ebülgazi'nin Dokuz Oğuzlar için anlattığı hikâyeyi, Reşideddin, bunlar hakkında anlatıyor.

Bu iki hikâye, bize avcılarında hayatlarından memnun olduklarını gösteriyor. Çünkü, hergün lezzetli av etleri yerlerdi. Av postlarından güzel kürkler, çizmeler, kalpaklar yapıp giyerlerdi. Bundan başka, avcılıktan ele geçirdikleri şeyleri, başka kavimlerin ürünleri ve ürettikleri ile değiş dokuş ederlerdi. Avcılar, iyi silâhlara, özellikle iyi oklara muhtaçtılar. Mete'nin icat ettiği «ıslık çalan ok» son derece mükemmel imiş.

İsmi «ok+uz» şeklinde çözümlenebilen «Oğuz» il'i, ok aşireti demektir. İsmini ok'tan alan Oğuzlar'ın, ongun'ları avcı kuşlardan olduğuna göre, avcı bir il oldukları anlaşılıyor. Dede Korkut kitabında, avcılığa ait güzel sayfalar vardır.

Sürgün avı : Türklerin en çok sevdiği «sürgün avı»dır. Sürgün avı, **Ravza'tel Safa'**da «çerge» adı altında ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Kaşgârlı, Mahmud, buna «sığır» diyor. Bu kelime, bildiğimiz sığır kelimesinden başka bir şey

değildir. Türklerin millî totemi «Tibet sığırı» denilen «yak»tı. Totem'in yılda bir kez ortak ziyafet sırasında klân tarafından yenmesi gerektiğinden ve bunun avlanması için de sürgün avı yapılması şart olduğundan, sığır dinsel âyinlerin en büyüklerinden sayılırdı. Hakanların çok büyük avcı taşkilâtları vardı. Bunların devamını, Selçuklularda, Osmanlılarda, Akkoyunlularda görüyoruz.

Av kuşları : Avcılıkta, av kuşlarına da büyük ihtiyaç vardı. Oğuzlar'ın ongunlarından beşi, tanınmış av kuşlarıydı: Şahin, kartal, tavşancıl, sungur, çağrı. Bunlar, bize Oğuzlar'ın kullandıkları av kuşlarını bildirir. Türk ülkelerinde sürülerle ceylanlara, vahşi atlara, parslara; vâdilerle göl kenarlarında geyiklere, kuğu kuşlarına; Pamir'in en alçak yaylalarında yak'lara, Tibet yaylalarından gelme boynuzları burmalı «argal» denen koyunlara rastlanır.

SÜRÜ SAHİPLİĞİ

Sürü sahibi Türkler : Türklerin en büyük kısmı, sürüleriyle geçinirlerdi. Sürüleri, koyun, keçi, at, öküz, deve sürüleriydi. Bu sürüler, onlara her gün taze süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, kımız gibi besinleri sağlardı. Sürülerin derisinden saraçlıkta yararlanılırdı. Bu derilerden, çizmeler, eğerler, vesaire yapılırdı. Pöstekilerinden, kalpaklar, kürkler, kaftanlar yapılırdı. Yün ve yapağılarından elbiseler, çadırlar, keçeler yapılırdı. Bu sürüler, göç zamanı taşımada kullanılırdı.

ÇİTÇİLİK

Çin tarihlerinin verilerine göre, eski Türkler göçebe olmakla birlikte, herbirinin ayrıca bir parça toprağı da vardı.

«Yurt» kelimesi, Araplardaki «dâr» kelimesi gibi, kışlakta çadır kurulan belirli yerin ismidir. Her ailenin kışlıkta özel, değişmez ve bozulmaz bir yurdu vardı. Türkler batıya geldikten sonra da «eski yurt»u unutmamışlardır. Seyhun, Ceyhun isimleri ırmak adı olarak; Ankara kelimesi şehir adı olarak; karacuk kelimesi de, eski şeklinde Musul'a, yeni şekli olan «Karacadağ» şeklinde Diyarbakır'a, Bilecik'e, Ankara'ya getirilmişlerdir.

Seyhun, Ceyhun vadilerindeki Türkler, eskiden beri, Buğday, arpa, pirinç, darı, mısır ekerler, asma, elma dut fidanları yetiştirirlerdi. Tarlayı sulamak için pek çok arklar açmışlardı...

Türkler darı'dan bir tür şarap yaparlardı. Bunu kımızla karıştırdıktan sonra, hazırlanan içkiye «tarason» adını verirlerdi. En nefis içkileri bu idi. **(Léon Cahun).**

SANAYİ

Türklerde sanayi : Türkler göçebe olmakla beraber, sanayiden de büsbütün uzak değildiler. Bundan başka, eski Türkler, sürekli barış dinini yaymayı, bütün Türkleri bir ilhanlık yönetimi altında birleştirmeyi özlüyorlardı. Bu işleri yapmak için, savaş bir amaç değil bir araç idi.

Eski Türklerin dinleri de, o zamanki tabiatlarına uygundu: Bu dinde de Yer-su'lar, aşiretlerini savaşa yönlendirirlerdi. Tanrılar da illeri içinde sağ sol aşiretlerini barışçılığa yöneltirlerdi.

Bu kitapta yalnız eski Türklerin toyonizm dinine ve şamanizm sihrine bağlı olan öz medeniyeti incelenmiştir. Bu incelemelerin sonucu gösterdi ki, Türkler bu medeniyeti başkalarından almamışlar, belki kendileri icat ederek, başka milletlere öğretmişlerdir. Çinliler, bu Türk sınıflandırma-

larını işlemişler, bundan geleneksel bilimler ve sihirsel teknikler meydana getirmişlerdir.

Eski Türkler yaratıcı bir kavimdiler. Çinliler ise, Türklerin kâtipleriydi. Türk'e ait birçok yaratma ve yeni buluşları Çin kitaplarında bulursak, bundan dolayı şaşmamalıyız. Türk yapar, Çinli yazardı.

Zaferden zafere koşan Türk'ün zamanı yazı yazmağa uygun değildi. Bundan başka, eski Türkler, şehir medeniyetinden çok göçebe medeniyetini severlerdi. Bilge Han, kayınbabasına, şehir kurmak istediğini söylemişti. Kayınbabası, şimdiye kadar Türklerin göçebelik sayesinde Çin'e akınlar yaparak zengin olduklarını, Çinliler seferberlik yapıp ordu toplayıncaya kadar, Türklerin uzak ülkelere çekildiklerini. Çin ordusunu bozduklarını söyledi. Türkler şehirlerde otururlarsa, Çinliler tarafından kolayca kuşatılıp bağımsızlıklarının ellerinden alınacağını anlattı. Selçuknâme yazarı **İbni Bibî** de, dayısının sürekli kendilerine «Sakın, asla, şehirde oturmayınız; göçebeliği koruyunuz. Çünkü, beylik, şan ve şeref göçebelikte ve türkmenliktedir.» dediğini yazıyor.

Eski Türklerde en ileri düzeyde gelişen san'at, demircilik ve silâhçılıktı. Bunlar arasında da, Mete'nin ıslık çalan oklarını devam ettiren okçuluk'tu. Bundan başka, debbağ'lık, saraçlık, çadırcılık, keçe ve halı dokuma san'atları da ileri gitmişti. Kadınlar ve erkekler, süslenmeyi çok severlerdi. Bu sebeble, kuyumculuk san'atı da çok ilerlemişti.

Ham madde : Göçebe Türkler, bu san'atlarda, ham madde olarak hayvan organ ve ürünlerini kullanmak zorunda idiler. Bu ham maddeler, hayvanlardan çıkan deri, pösteki, kürk, boynuz, ayak kemiği, sak kemiği, bağırsak, kuştüyü gibi şeylerdi. Eski Türkler, bu maddelerden çok nefis el işleri yapmayı başardılar. Öküz'ün sak kemiğinden, kımızı saklamak için güzel sürahiler yaparlardı. Kımız iç-

mek için de, devenin ayak kemiğinden kadeh yaparlardı. Şairlerin «ayağ bade» sözü bundan doğdu.

Uzakdoğu medeniyeti, aslında başlıbaşına Türk medeniyetiydi. Türklerden bazı il'ler, musevi, budist, maniheist, hristiyan dinlerine girmiş ve bunlardan yeni medeniyetlerin ilkelerini almışlarsa da bu kitapta, onlardan söz edilmeyecektir. Çünkü, o medeniyetler kendi malı olmayan, başkasından alınmış medeniyetler olmakla birlikte, Türk ruhuna da uygun değildi. Türklerin millî kültürleri ve toplumsal yapıları bu dinlerle uyuşmaya uygun değildi.

Türklerin sonradan İslâm dinini kabul etmeleri ise, bu din'in yaradılış ve huylarına uygun gelmesinden ileri geldi. Gaza'yı, cihad'ı (din uğruna savaşlar) farz olan şeyler arasına sokan bir din, Türk kültürüne en uygun bir din'di. Çünkü, bu din, Türkleri mâneviyat yönünden olduğu kadar, siyâset ve ekonomi alanlarında da yükseltti. İslâmiyet, Türk'ün tabiatına uygun olduğu gibi, eski Türklerin baş ilkeleri olan dünya barışının da sonucudur.

Eski Türkler, barış için savaşırlardı. Ülkeleri de, Gök deniz'den Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Bu büyük alanın korunabilmesi için, gençlerin askerî terbiye almaları, en üstün silâhlarla silâhlanmaları gerekiyordu. Bu işleri yapabilmek için de, güçlü bir sanayi teşkilâtına ihtiyaçları vardı.

Aile, siyaset, ahlâk, ve meslek teşkilâtlarının ekonomide rolü:

Ekonomik olayların diğer toplumsal olaylara ve teşkilâtlara etkisi olduğu gibi diğer toplumsal olayların yani din, ahlâk, hukuk, güzel sanatlar, dil, akıl ve teknikteki olay ve teşkilâtların da, ekonomik hayat ve çalışmalar üzerinde etkinliği vardır.

Bu toplumsal birimlerden, özellikle dört sosyal daire-

nin, ekonomide büyük bir önemi vardır. Onlar da şunlardır:

A) Aile
B) Devlet
C) Arkadaş topluluğu
D) Meslek topluğu

Ailenin ekonomik hayat üzerindeki etkisi : Aile'nin ekonomik hayat üzerindeki etkileri özellikle şunlardır:

1) Eski Türklerde, kadın tabu değildi, kocanın tamamlayıcısı idi:

İlkel kavimlerde, kadınların âdet görmeleri yüzünden, kadın «tabu»dur. Yani «tekin değil, çarpar».

2) Cinsel iş bölümü : Kadının tabu olduğu yerlerde, kadın, erkeğin yaptığı san'atları yapamaz. Erkek de karşılık olarak, kadının yaptığı san'atları yapamaz. Çünkü, kadın erkeğe karşı tabu olunca, erkeğin dokunduğu âletlere ve maddelere de el süremez. Böyle olunca, erkek de kadın için tabu olur, kadın onun dokunduğu âletlere ve eşyaya dokunamaz. Böylece, kadının erkek için tabu olması yüzünden, erkek de ona karşı tabu olur.

Mcran Muniye'nin anlattığına göre, kadının erkeğe ve erkeğin kadına karşı tabu olmasından, evrendeki maddi ve manevî bütün olaylar ve varlıklar iki büyük sınıfa ayrılır. Erkek tabu olunca, varlıkların yalnız yarısına dokunabilir. Kadın da erkeğe karşı tabu olması sebebiyle, varlıkların öteki yarısına el sürebilir.

İlkel kavimler arasındaki ilk işbölümü hem dinî'dir, hem de iki cins arasındadır. Bu cins iş bölümünün, bazı sosyal sonuçları vardır ki, aşağıda saymaya çalışacağız:

1) Kadının tabu olduğu halklarda, erkek ve kadın birbirlerini göremezler.

2) Kadın'ın tabu olduğu kavimlerde, peçe, yaşmak, çarşaf, yeldirme, harem gibi kurumlar bulunur.

3) Kadınların hukuk yönünden aşağı olması.

4) Cinsel iş bölümü.

5) Dilde kelimeleri erkek ve dişi yapma.

Bunları kısaca inceleyelim:

1 — Kadının tabu olduğu halklarda, birbirini göremeyenler, aynı klândan olanlardır. Başka klânların erkekleri, görebilirler. Meselâ, dayı, erkek kardeş, dayıoğlu, yeğen gibi, kadınlarla aynı totemi taşıyan erkekler, onun totemdaşları olduklarından, kendi klânlarının kadınlarına yine görünmezler. Bu erkekler, köyün dışarısında erkekler için yapılmış olan toplumsal evlerde yaşarlar.

Klânlar karşılıklı evlendiklerinden, bu klânların erkekleri, karşıki klândaki kadınların kocaları olabilecekleri gibi, onları görebilirler de!

2 — Baba-üstün ailelerde de, kadın görünmemeye mahkûmdur. Fakat, bu defa da, yabancılara görünmeyerek kendi akrabalarına görünür.

Bu iki tür cemiyette, kadın erkeğe karşı tabu'dur. Yani, «Tekin değil, çarpar» kuralına uygundur. Bu tabu olmanın sonucu da, kadının, erkekten kaçmasıdır. Türkçedeki «kaç-göç» sözü, bu kavramı açıklar.

Eski çağ'da Türk kadınına gelince : Bu, asla tabu değildir. Türk kadını her işte kocasının tamamlayıcısıydı. Eski Türklere göre, koca ile karı ve Hakan ile Hatun, birbirilerini tamamlarlar.

3 — Kadınların «tabu» olmalarının ikinci sonucu, kadınların hukuk açısından erkeklerden aşağı düzeyde olmalarıdır. Baba-üstün aile tipinden olan bugünkü Çinlilerle eski Romalılarda, aile reisi, karısını ve çocuklarını satmak ve öldürmek haklarına sahipfir. Türkler, böyle bir canavarlığı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Türklerin sahip oldukları aile sistemi «baba-soylu aile»dir. Bunda de aile reisi erkekse de, kadınları ve çocukları öldürmek yetkisi yoktur. Bu sistemde, ana yönünden olan akrabalar, baba yönünden olan akrabalara eşittirler. Baba-üstün aile ile baba-soyu ai-

leyi ayıramamış olanlar, Türk ailesini iyi anlayamazlar.

Türk ailesi, baba-soyu aile tipinden olduğundan ve baba-soyu aile baba-üstün aileden büsbütün farklı bulunduğundan, bunların kesin çizgilerle ayrılması gereklidir

4 — Cinsel işbölümü : Kadın tabu olunca, dokunduğu âletlere erkek değemez. Erkeğin dokunduğu âletlere ve kerestelere de kadın el süremez. Demek ki cinsel işbölümü, din'den doğmuş geleneksel bir işbölümünden ibarettir.

5 — Dilde kelimelerin erkek ve dişiliği : Dilciler, bazı dillerdeki bir kelimeyi erkek ve dişi yapma olayının bizde var olmadığını gördükleri halde, sebebini söylememişlerdir. Yalnız Miran Muniye, bize bu dil olayının sebebini açıklıyor. Kadın yani dişi tabu olunca, onun dairesine giren, dokunabildiği bütün olay ve eşyanın isimleri (dişil) olur.

Erkek de, kadın için tabu olunca, onun sosyal dairesi içine giren bütün varlıklar tabu olur. Kadın tabu olunca, onun dokunduğu bütün olay ve eşyalara ait isimlerin de «tabu», yani müennes (dişil) olması gerekir. Erkek için tabu olmayan eşyanın isimleri de müzekker (erkek)dirler. Türkçede, dişilik ve erkeklik kelimelerin tabu olup olmamasından doğmuştur. Cinsel tabu'dan kelimelerde erkeklik ve dişilik doğduğu gibi, cinsel iş bölümünden de genel iş bölümü doğdu. Ondan sonra klânlardaki iş bölümünde kadın bazı işler için, gerçekten yaratılışı yönünden yetenekli idi. Meselâ eşek resimli, ince ve doğru çizgili olan nefis halıları dokumak için, en basit dokuma tekniğini kullanan kadınların gösterdikleri ustalığı, başka türlü açıklamak mümkün değildi. Eski bir geleneğe göre, her genç kız'ın dokuma san'atı öğrenmesi ve kendisine cihaz (çeyiz) olarak verilecek olan halıları dokuması gerekliydi. Her genç kadın, nikâh olduğu günden kocasının çadırına kesin olarak yerleşeceği güne kadar, birkaç yıl bu işle uğraşırdı. Zaten, Türkmenlerde ev san'atları, özellikle keçe ve yün kumaş dokuması san'atları yaygındı. Bu Türkmenlerde

hizmetçi bulunmadığı ve esir az olduğu için, bu işler özellikle Türkmen kadınları tarafından yapılırdı. (Sayfa: 353).

Eski Türk kadınları, ihtiyaçları olmasa da, yine el işleriyle uğraşırlardı. Boş kalıp boş eğlencelerle uğraşmazlardı. **«Ahlâk-ı Alâî»** kitabında yazıldığına göre, Selçuklu Prenseslerinden birisi, Kazvin şehrinin sahibesi idi. Her sene ilkbahar'da, bu şehrin kenarına gelerek, yeşil bir çimenlikte otağını kurardı. Bir sene, Kazvinli'ler, şehre bir lağım yaptırmak üzere aralarında yardım toplamışlardı. Gerekli paraya ulaşmak için bir miktar daha gerekli idi. Şehirliler, bu parayı da yine Sultan Hanımdan istemeye karar vererek, ileri gelenlerden bir kurulu Sultan Hanım'ın çadırına gönderdiler. Bu kurul otağ'a yaklaşınca, otağın önündeki bir sandalye üzerinde oturan Sultan Hanım'ın el örtüsü örmekte olduğunu görünce, bu parayı seven kadın'ın, para vermesi imkânsız olduğunu düşünerek geldiklerine pişman oldular. Fakat, Sultan Hanım tarafından görüldükleri için, geri dönmeleri de mümkün değildi. İster istemez, Sultan'ın çadırına geldiler ve halkın teklifini sundular. Sultan, ise, bütün masrafları kendinin yapacağını ve toplanan paraların sahiplerine geri verilmesini emretti. Ve hazine memurunu çağırarak, lağımlar için gerekli bütün paraları kurula teslim etti. Kurul içindeki bir ihtiyar, Sultan Hanım'a, elindeki örgü işinden dolayı akıllarına gelen haksız şüpheyi açıkladı. Sultan Hanım, şu cevabı verdi:

— Evet, benim el işiyle uğraştığımı gören bütün İranlılar şaşırırlar. Oysa, benim ailem içinde bütün kadınlar, benim gibi sürekli elişiyle uğraşırlar. Biz Sultanlar, böyle elişiyle uğraşmazsak ne ile uğraşacağız? Boş şeylerle mi? Böyle bir şey, bizim soyumuza yakışmaz. Biz, devlet işlerinden kurtulduktan sonra, boş kalmamak için, fakirler gibi, hep el işleriyle ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket soyumuz için ar değil, belki büyük bir onurdur. Ahlâk-ı âlâi'dir. (Yüksek ahlak.)

ARKADAŞLIK TEŞKİLÂTI

Serdarlık teşkilâtı : Teke'lerde, resmî teşkilât'ın dışında serbest ve bağımsız serdarlık teşkilâtı vardı. «Serdar» sıfatını yaptıkları işlerle kazanmış olan bu tabiî komutanlar, seçme ile kendi kendine yetişir ve iş görürlerdi. Serdarlardan biri çadırın önüne bir bayrak dikince, bunu görenler, yeni bir akına davet edildiklerini anlarlardı. Akına katılmak isteyenler, serdar'a baş vurarak toplanmanın zamanını öğrenirlerdi. Toplanma gününde birleşerek nasıl hareket edileceğine karar verilirdi. Yalnız, hedefin neresi olduğu söylenmezdi. Bunu birtek serdar bilirdi. Oğuzlarda, Han varsa, serdar Han'dan izin alırdı. «Kazılık Koca derler bir kişi vardı. Bayındır Han'ın veziriydi... Bayın'dır Han'dan akın diledi. Nereye dilersen var dedi.» (s: 116).

Kırgız Kazaklarda akın'a «Baratta» adı verirlerdi. İşte, bu akınlar sayesindedir ki, Türk ve Türkmen illeri yoksullukta kalmazdı. «Türkmen göçüdür, vara vara düzelir» ata sözü bu durumu gösterir. Yaradılıştan kahraman olan bu serdarlara «Alp», «Alpagut» ve «Koca» adları verilirdi. «Devlet» döneminde, bunlar hazır komutanlar idiler.

Kazaklık : Kazak, «kazlı» demektir. Kaz gibi hür ve serbest demektir. «Kazak» kelimesi, bir kavim adı olduğu gibi, siyasal muhalefetten doğan bir halkın da ismidir. İş başındaki yönetimden hoşnut olmayan veyahut bir sebeble yöneticilere darılanlar, bozkır'a (çöle) çekilerek kazak olurlardı.

Mete, babasının yönetimine karşı kazak oldu. Bu kazaklıktan çok faydalı bir sonuç çıktı: Türk İlhanlığı...

Mete demokrattı. Her konuyu kurultay'da tartıştırır, orada verilen kararları uygulardı. Kurultay'ın kararları töre'ye uygundu. Çünkü, kurultay adalet'i arıyordu. Töre ise, adaleti aramaktan doğmuştu. Özellikle, kurultay'ın başkanlığında Mete gibi bir üstün zekâlı başkan bulunuyordu.

Bu üstün kişinin kazak olması, Kun ilindeki egemenliği, tudunluktan ilhanlığa kadar çıkardı. Londikler özellikle, kurultay'ın başkanlığında toplanıp savaşan Özbek Han'ın savaşçıları idi. Özbek Han zamanında savaş akınında savaş alanında toplananlar müslüman Türklerdiler. Özbek Han'ın ölümünden sonra, bunlar, «Altınordu» İlhanlığına karşı kazak olup isyan ettiler. Ve asıl yurt olan Türkistan'a çekildiler. Kırgız Kazaklar da, merkezi «Ejderhan» olan «Akordu» Hakanlığına karşı kazak olanlardan doğdu. Kırımda da, Osmanlı devrinde bile, hükûmete karşı olanlar, kazak oldu denilirdi. Timurlenk de gençliğinde kazak olmuştu.

DEVLET'İN EKONOMİK ROLÜ

Devlet'in ekonomideki rolü : Bu rol, devlet'in dört derecesine göre değişir. Bu dereceler şunlardır:

1) Tudunluk (aşiret, uz beyliği)
2) Yabguluk (il beyliği)
3) Hakanlık
4) İlhanlık

Tudunluk : Aşiret (uz) beyliği demektir. Türk aşiretleri henüz bağımsız üretici idiler. Yeşil ekinlik ve ağaçlı vahalarda otururlardı. Her aşiret'in kendisine ait bir ırmağıyla bir dağı vardı. Yazın dağdaki yaylak'ta, kışın ırmak kenarındaki kışlak'ta otururlardı. Kendi sürüleriyle geçindikleri için üretici idiler. Yalnız akınla geçinen Türk aşiretleri gibi tüketici değildiler.

Yabguluk : Yabgu, tudunların üstünde br reistir. İl, aşiret'in ve onun yerine geçen boy'un üstünde bir cemiyet olduğu gibi, illeri de meydana getiren vahalardır. Bir vaha'dan diğer vaha'ya gitmek için birkaç günlük susuz ve otsuz çöllerden geçilirdi. Bu yüzden, vahadan vahaya seyahat etmek için, birkaç günlük yiyecek, içecekler bera-

ber alınırdı. İşte, vahaların bu kapalı hâli, illeri meydana getirmiştir. Bir vaha içinde yaşayanlar, sürekli birbirleriyle ilişki hâlinde idiler. Bu ilişkiden, vahaya özgü ortak vicdan doğardı. Vahalardan doğan bu iller de üretici idiler. Çünkü, sürüleriyle ve avcılıklarıyla yaşarlardı. Ve her ırmağın kenarında bir aşiret yaşardı. Demek ki, aşiretlerin oluşumuna sebep de, ırmaklardı.

Türk illeri, avcılık, göçebelik ve çiftçilikle yaşarlardı.

Hakanlık : Her hakanlık, bir ülkedeki vahaların, yani içlerindeki aşiretlerin aynı bayrak altında toplanmalarından meydana gelir. Bu hakanlıklar, çoğu zaman medenî bir milletle, gelişmiş bir devletle birleşirler. Bu birleşmeden bir hakanlık meydana gelir. Dokuz Oğuzlar'ın Uygurlarla birleşmelerinden Turhan Hakanlığı doğdu. Türk illeri, sırasiyle, Türk, Tatar, Çin, Hint, İran, Rus, Macar, Ulah ve Bulgar milletleriyle birleştiler. Yani, Türk milletleri başka milletlerle karşılıklı olarak asalak (başkasının sırtından geçinen) oldular. Onlar Türklerin ekonomik asalakları oldukları gibi, Türkler de onların, siyasal ekonomik asalakları idiler. «Kansız Türk olmaz, başsız Börk olmaz» misali bu hayatı gösterir. Hakanlar da, aynı zamanda, savaştaki ganimetlerle büyük servetler elde ederlerdi. Hakanlık devrinde, avcılık, geleneksel bir kurum şeklini alırdı. Hayvancılık, çiftçilik, sanayi ve ticaret gelişirdi. Bağımlı olan milletler ekonomik hayatın esas unsurları idiler. Türkler, bunlara çoğu zaman kervanlar (arkışlar), bazan da akınlar gönderirlerdi.

İlhanlık : İlhanlık devrinde Çin'le Avrupa arasındaki ipek ticareti yolu, Türklerin elinde bulunurdu. Zaten, ilhanlığın kendisi de bu yoldan doğuyordu. Deniz yolu, Venedik ve Ceneviz gibi devletleri yarattığı gibi, kara yolu da, büyük Türk İlhanlıklarını meydana getirdi.

Léon Cahun, Çinden batıya doğru iki yol olduğunu söylüyor: Pelud kuzey yolu, Nanbud güney yolu. Göktürklerden Mokan Han, Çin ve Bizans devletleriyle bir üçlü it-

tifak yaparak, ipek ticaret yolunun İrandan geçmesine engel olmaya ve transit yoluyla durumu sürdürmeye teşebbüs etmişti. Böylece Türk İlhanlığı kurulduğu zamanlarda, Mançurya'dan Macaristan'a kadar uzanan büyük ülkede, emniyet ve güven en üst düzeyde olurdu. Sayısız hayvan sürüleri, uçsuz bucaksız çayırlarda güven içinde otlar, ticaret kervanları Çin'den Avrupaya ve Avrupadan Çin'e güvenle gidip gelirlerdi. Bu büyük yoldan başka, İran ve Hint yolları da Türklerin elinde bulunurdu. İşte, eski Türklerin zenginliği bu kaynaklardan akardı.

Eski Türkler, tüccarlara «Sart» derlerdi. Bugünkü Sart kavmi, tüccarlığından dolayı bu ismi almış olmalıdır.

Türk denizi : Büyük devletler, deniz kıyılarında yahut ırmak kenarlarında kurulmuşlardı. En önemli ticaret aracı gemilerdi. Türklerin de büyük bir denizi vardır ki, buna «çöl» derler. Doğuda Gobi çölü ve batıda Kıpçak çölü, birer susuz deniz durumunda idiler. Türk gemileri de, atlar, develer, öküzlerdir. Bir Türk atasözü diyor ki: «Türkün atı, kanadıdır». Türk kervanları bu kanatları açarak, Gökdeniz'den Karadeniz'e ve Akdeniz'e kadar yollanırlardı. Bu büyük çölde birçok vahalar vardır ki, denizin limanları sayılırlar. Çöl denizinde, ulaşıma engel dağlar yoktur. İşte, Türk ticareti, Türklerin bu karaya ait denizleri sayesinde dünyayı dolaşıyordu.

DEVLET'İN EKONOMİK EGEMENLİĞİ

Eski Türklerde temel gaye, ekonomik bir esasa dayanırdı: Hükûmet'in başına geçen adam, milleti beslemekle, yedirip giydirmekle sorumlu idi. Türk Hâkan'ına «ilgaz» denilirdi. Anlamı «Milleti dirilten, yediren, içiren, yaşatan» demekti. Orhun Kitâbesinde Türk hakanı şöyle diyor: «Türk milleti açtı, doyurdum. Çıplaktı, giydirdim.» Türk Hakanının egemenliği bu yedirip giydirmekle devam ede-

bilirdi. Dede Korkut Kitabının onikinci hikâyesi, bize şunu öğretiyor: Oğuzlarda Beylerbeyi olan «Salor Kazan» her sene büyük bir şölen (millî ziyafet) yaparak, bütün İç Oğuz'u davet edermiş. (İç Oğuz; Üç oklar, Dış Oğuz; Boz oklar'dır). Bu ziyafette herkes yiyip içtikten sonra, Salor Kazan hatununun elinden tutarak, otağ'dan çıkarken «Yalnız bu kolumdaki bana kalsın ve bundan başka her neyim varsa yağma ediniz» dermiş. Ve derhal bütün varı yoğu yağma edilirmiş. Bir sene, Salor Kazan, yalnız Üç Oklar'ı yağma ziyafetine dâvet etmiş. Bu sene Boz Oklar yağmadan istifade edememişler. Bunun üzerine Boz Oklar aralarında anlaşarak, Salor Kazan'a isyan etmişler.

Gerek Orhun Kitâbesindeki sözlerden ve gerek bu hikâyenin anlamından anlaşılıyor ki, eski Türklerde egemenlik, ancak hükümdarın halkı yedirip, doyurması veya yıllık yağma şölenleriyle bütün servetini onlara dağıtmasıyla sürebilirdi. Bu ekonomik görevi yerine getirmeyen bir atlı beyi, halk üzerindeki siyasal egemenliğini yitirirdi.

Sürgün avı egemen olanlara aittir : Eski Türklerde sürgün avına «sığır» adı verilirdi. Sığır kelimesinden ibaret olan bu söz, tibet sığırının adı olmalıdır. Tibet öküzü, Türk milletinin totemi yani sembolü idi. Bu hayvana kutsal adı da verilirdi ki, kut ve uz terimlerinin kaynaşmasından meydana gelen bu söz «kutsal öküz» mânasını ifade ederdi. Şimdiki «hotuz» kelimesi bu «kutsal» kelimesinden doğmuştur.

İlk zamanlarda, din ve sihir âyinlerinde bu tibet öküzü kurban edilir ve kuyruğu tuğ olarak kullanılırdı. Türklerde tuğlar'ın kutsal olması, kutas'ın kuyruğu olmasındandır.

Dede Korkut kitabına bakılırsa, eski Türklerde sürgün avı yapmak, egemen olanlara özgü idi. Devlet'in bu av için, doğancılar, zağarcılar, çağrıcılar v.s. gibi düzenli teşkilâtları vardı. Sürgün avında, ülkenin bütün av hayvanları bir alanda toplandıktan sonra, önce, av hayvanına Hakan

ok atardı. Hakan, isteği kadar avlandıktan sonra, veliahd prens, ondan sonra da diğer şehzadeler avlanırlardı. Bunlardan sonra, sıra vezirlere, emirlere, beylere ve ağalara gelirdi. Türkler Altay'dan uzaklaşınca, artık tibet öküzünü bulamadılar. Onun yerine, başı ata benzediği için «at»ı koydular. Bu devirden sonra «tuğ»da, at kuyruğundan yapılmaya başladı.

MİLLİ EKONOMİ

Türklerde tarım, ticaret, san'at : Eski Türkler göçebe olmakla birlikte, tarımdan büsbütün yoksun değildiler. «Tarason» adlı içkilerini darıdan yaparlardı. Bundan başka «tarhana» gibi hububattan (buğday, arpa, çavdar gibi taneli bitkiler) yapılmış yemekleri vardı. Kâşgarlı Mahmud'a göre, börek kelimesi, «buğran kelimesinden türemiştir. «Buğra» bir hakan'ın ismidir. Kaygana da «kağan»dan gelir. «Bürani» ismindek yemek de «büran» kelimesinden gelir. Büran, Harun-el Reşid'in sarayında bir Türk cariyesi idi.

Eski Türkler çiftçiye «Tarancı» derlerdi. Bugün, Doğu Türkistan halkına tarancı denilmesi bu yüzdendir. Tüccara da sart derlerdi. İranda ve Kafkasyada bu isimde bir Türk kolu vardır. Cengiz zamanında bütün şehirli Türklere, sart adı veriliyordu. Bazılarına göre, Suğdan kelimesi de, farsçada tüccar mânasına olan «sudager»den türemiştir.

Eski Türklerde san'atın değerli olduğunu gösteren birçok destan ve mitolojik veriler vardır. Türk kollarından bir çoğu, kendisinin demirciden türediğine inanır.

Bir Çinli vezir'in öğüdü : Milâddan 174 sene önce, Çinden Türk tahtına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına gelen «Çung-Yang-Yue» ismindek Çinli elçi, Türklerin Çin medeniyetine karşı gösterdikleri ilgiyi, kültür ve millî ekonomi için zararlı gördü. Bu şahıs, Türkleri çok sevdiği için, Türk sarayında kaldı, bir daha Çin'e dönmedi. Bu

zamanda Türkler, zaferler ve millî birlik sonucu olarak zenginleşmişlerdi. Önlerinde Çin kültürü gibi gösteriş ve debdebeye dalmış yeni bir dünya görüyorlardı. Bu kültürün, yiyecekleri, giyecekleri, modaları, yavaş yavaş Türkler arasına girmeye başlamıştı. Oğuz Han geleneğinde önemli bir şahsiyet olan «İsmail Ata»yı andıran Çinli vezir, bu halin tehlikelerini gösteriyor, onları şu sözlerle uyanmağa davet ediyordu:

«Türk'ün bütün işi gücü, ya sık ağaçlı ormanlarda ava gitmek, yahut ovalarda sayısız sürülerini otlatmaktı. Böyle hayat yaşayanlar için Çinde dokunulan ipekli kumaşlar değil, kendilerinin yaptıkları deriden ve kürkten elbiseler elverişliydi. Yoğurt, kımız, peynir, tereyağ, kaymak gibi sütten yapılan yiyecekler, lezzetli av etleriyle, sürülerinin besili hayvanları, Çin yemeklerinden daha faydalı ve daha güzeldi. Eğer Türkler, Çinlilerin âdetlerine uyarlarsa, onların tahıllarına, ipekli elbiselerine alışacaklarından, birgün Çin devletinin egemenliği altına girmeyi de, o kadar kötü görmiyeceklerdi.»

Çinli elçi, sürekli Hakan'a «Türk ilinin atalarından kalma törelerden ayrılmamasını öğütlüyordu. Çünkü, bu törelerdir ki, o şanlı ataları yenilmez kahramanlar derecesine çıkarmıştı» Bu öğütlere, başka öğütler de ekliyordu : «Hükümdar, halkının ne kadar nüfustan ibaret olduğunu, çeşitli boy'ların, oba'ların, ne kadar sürüleri bulunduğunu bilmeli idi. Çünkü, nüfus ve malların miktarı belli bulunursa, bir gün Çin 'e karşı sefer açıldığı zaman, büyük ve savaş eşyası çok olan ordular toplanması mümkün olabilecekti.»

Siyasal başbuğların milleti doyurmak görevleri, onların gerek ticaret kervanları ve sürüleriyle, gerek savaş ganimeti vergi ve harçları toplayarak büyük servet sahibi olmalarını gerektiriyordu. Milleti yedirip, giydirip doyurmak ve her yıl servetini onlara yağma ettirmek için, çok servet-

ler kazanabilmek şarttı. İşte, Türk ekonomisinin en önemli esaslarından biri bu idi.

Léon Cahun, eski Türkleri hiç tanımamıştı. Göçebe Türkleri anlatırken şöyle söylüyor: «Bunlar ancak ziyafet günlerinde bir semiz tay, bir koyun keserler ve etten doyum olurlardı. Başka zamanlarda, sakat yahut hasta hayvanlardan başka et yemezlerdi. Göçebe Türk, kendi sürüsüyle değil, sürülerinin ürünleri ile geçinirdi.» Oysa, bir çoban bile, istediği zaman bir kuzu keser, piririrdi. Karacuk çoban, kendi beyine diyor ki: «Geceden bir kuzu pişirtiyordum. Gel bu ağaç dibinde inelim, yiyelim.» Görülüyor ki, bir çoban, istediği zaman sağlam bir kuzu kesebilir.

İmalâthaneler, şehirler ve çarşılar : Türklerin bir kısmı, evlerini arabaları üzerinde kurmuşlardı. Bu arabalardan bazısı, imalâthane hâlinde idi. Bu arabalar bir yere kondukları zaman, aralarında sokaklar ve caddeler oluştururlar, çarşılar, pazarlar meydana getirirlerdi. Bu göç, bir yere konduğu zaman, devamlı olan bir şehri andırırdı. Fakat, ertesi gün oradan göçünce, yürüyen bir şehir olduğu anlaşılırdı. Bu göçebe şehir, sürekli ilkbahar'ı takip ederdi. Olduğu yerde otlar azalınca, orayı bırakır, daha yeşil bir çayırlığa gider, orada konardı. Eski Türklerin sanayii, en çok, debbağlık, saraçlık, çadırcılık, halıcılık, demircilik, kuyumculuk, kilimcilik, keçecilik gibi şeylerdi.

Yeşim taşından yapılmış olan ziynetlere çok değer verirlerdi.

Eski Türkler, yeşim taşından yüzükler takarlardı. Erkekler bile en güzel elbiseleri giyerler, atlarına yeşim taşından ziynetler takılırdı. Fakat; yeşim taşının, gerek kadınlar ve gerek erkekler arasındaki bu yüksek değeri, maddi özelliğinden değil, sihirsel gücünden ileri gelirdi. Çünkü, onların inanışına göre, yeşim taşı, suya konulursa yağmur yağdırır, atın yelesine bağlanırsa, orada sallandıkça hafif bir

rüzgâr estirirdi. Fırtınaları durdurur, kasırgalara son verirdi. Bir beze sarılarak yangına atılırsa, yangını söndürürdü. Bundan başka, cinler ve periler üzerinde de etkin olduğu için, gerek kadınlar ve gerek erkekler, bu kullanılan taşlara çok değer verirlerdi.

Kadınlar, hukuk yönünden erkeklerden aşağı idiler. Eski Türklere gelince, bunlarda kadın tabu olmadığı için, erkeklerle aralarında manevî bir uçurum yoktu. Erkeğin yaptığı bir san'atı, kadın da yapabilirdi, Türk kadını, erkeklerden kaçmaz ve ziyafetlerde, siyaset, savaş, av toplantılarında onlarla birlikte bulunurdu. Bundan başka, gerek aile hukukunda ve gerek devlet hukukunda, kadın tümüyle erkeğe eşitti. Fakat, bu beraber bulunuş ve bu eşitlik kendi isteğine bırakılmış bir iş sanılmasın. Başka milletlerde, meselâ Uzakdoğu medeniyetinden Çinlilerde, kadınlarla erkeklerin ayrılması ve hukuk karşısındaki eşitsizliği zorunlu olduğu gibi, eski Türklerde de kadınlarla erkeklerin her işte beraber bulunması ve hukuk yönünden eşitliği zorunlu idi. Şüphesiz, bu kuralın Türk ekonomisine büyük etkisi olmuştur.

Ailenin etkisi : Eski cemiyetlerin bir çoğunda ve meselâ Uzakdoğu medeniyet dairesinden Çinlilerde, kadın erkek için tabu idi.

Türkçede, meselâ bir türbe için «Tekin değil, çarpar» deriz. İşte bu cümle «tabu» kelimesinin karşılığıdır. İlkel cemiyetlerde, kadın tekin değildir; ona yaklaşan yahut dokunan erkeği çarpar. Eski cemiyetlerde kadının tabu olması, birçok ekonomik ve hukukî sonuçlar doğurmuştur.

1) Erkeğin kullandığı âletlere kadınlar dokunamazdı.. Bu yüzden erkeklerin san'atları başka, kadınların sanatları başka idi.

2) Kadınlar erkekten kaçar, erkek toplantılarında bulunamazlardı. Bunun kötü etkileri olmuştur. Çünkü, gerek örtünme ve harem kuralları, gerek erkekle aralarında dinî

bir iş bölümünün bulunması ve erkekle kadının eşitsizliği, ekonomik hayatı birtakım gereksiz kısıtlamalarla bağladığı için, çok zararlıydı. Eski Türklerde, kadın erkeğin karşıtı değil, aksine onun tamamlayıcısı idi. Meselâ, Çinlilerde erkeği (+) işaretiyle, kadını (—) işaretiyle gösterebiliriz. Böylelikle, kadınla erkeğin ilişkisi şu şekilde gösterilir :

Erkek — kadın

Eski Türklerde ise, bu çift'in iki ferdi de (+) dır. Ø halde, kadınla erkek şöyle gösterilebilir : «Erkek kadın.» Türklerle Çinliler arasındaki bu ayrılık, aynı medeniyetten iki milletin, kültür yönünden nasıl ayrıldıklarını gösterir.

Türk ailesiyle Çin ailesinin farkı : İlk çağdaki Türk ailesini anlamak için, onu uzakdoğu medeniyetinde Türklerle birlikte bulunan Çin milletinin ailesiyle karşılaştırmak yeterlidir. Çinlilerde, iki-üç bin yıldan beri, hiçbir değişiklik olmadığı için, Çin ailesi henüz en eski şeklini korumaktadır. Türk ailesi ise, İslâmiyetten sonra, gerek İslâmiyet'in gerek doğu medeniyetinin etkisiyle büyük değişikliklere uğramıştır.

Çin ailesi, «baba-üstün aile» tipinden olduğu halde, eski Türk ailesi «baba-soyu aile» tipindendir. Bu iki aile birbirinden çok farklıdır. Başlıca farkları şunlardır:

1) Baba-üstün ailede, akrabalar yalnız «asabe» (baba tarafından akraba)dan ibarettir. Ana yönünden kandaş olanlar, akraba değildirler. Eski Romalılarda olduğu gibi, şimdiki Çinlilerde de akrabalık bu şekildedir. Baba-soyu ailede ise, baba yönünden olan kandaşlarına ne derecede akraba iseler, ana yönünden olan kandaşlarına da, o derecede akrabadırlar. Eski Türklerde, ana babaya, kız kardeş erkek kardeşe, dayı amcaya, teyze halaya, abla çocuğu erkek kardeş çocuğuna eşitti.

Bunlar büyük maceralara atılırlar ve büyük kahramanlıklar yaptıktan sonra, başbuğlarından ad ve san alarak, memurluk ve rütbe sahibi olurlardı. Türk tarihi incelenin-

ce, birçok adsızların gurbet illerine gidip serüvenlere atılarak, büyük makamlara geçtikleri görülür. Çin Fağfurlarından (İmparator) ve Abbasiye Halifelerinden ad istemek için aylarca at sırtında, dağ taş demeyerek yürüyüp gelen Türk adsızları, bu ülkelerde kumandanlıklara, valiliklere geçtikten sonra, birçoğu, hükümdarlığa kadar ulaşmıştır. Görülüyor ki, Türk ailesi, ekonomik hayatın esası «il»in egemenliği altına girer. Ailesinden kendi payına düşen miras payını alarak ve bir kızla evlenerek yeni bir «ev bark» kurar. İşte, böylelikle daha onbeş yaşında iken bağımsızlığını ele geçiren bir Türk çocuğu, küçük yaşından itibaren kişisel teşebbüse sahip bir genç olur. Bu gençler birer birer baba yurdunu terkeder. Yalnız küçük oğul, evini terketmez. Ocak bekçisi (of çiğin) sıfatiyle orada kalır.

Türk çocuğunun rüşd'ünü (olgunluk çağı) bir kahramanlık imtihaniyle isbat ettikten sonra, millî bir ad alarak cemiyet hayatına karışması, eski Türkler için çok faydalı olmuştur. Çünkü, birçok gençler, millî ad almak için uzak yerlere giderek, oralarda kişisel teşebbüs yeteneğini kullanarak, Türk ekonomisine çok faydalı olmuşlardır.

2) Baba-üstün ailede, aile reisi, bütün asabe'nin (erkek tarafından olan akrabalar) kesin egemenidir. Gerek bunlardan, gerek kendi karısıyle çocuklarından, istediğini satabilir, öldürebilir, kovabilir. Bundan başka, ailenin bütün malları yalnız aile reisine aittir. Bunu, bağışlama yolu ile istediği kimseye verebilir.

3) Baba-üstün ailede çocuk, kendini idâre ve bağımsızlığa sahip olmadığından, şahsî teşebbüslere girişmesine imkân yoktur. Türk ailesinin ait olduğu baba-soyu ailede ise, kadın gibi çocuk da, hür ve bağımsızdır. Bu bakımdan bir Türk çocuğu onbeş yaşına gelince ve bir kahramanlık yaparak rüşd'ünü isbat edince, ailenin özel egemenliğinden çıkar.

SON

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ (Medeniyet Neler Değildir) 7
Türk Kültürü ve Medeniyet 9
Göçebelik ve Türk Töresi 11
Medeniyet ve Irk 21

BİRİNCİ KİTAP

1. İslamiyetten Önce Türk Dini 25
2. Türk Medeniyetindeki Sosyal Sınıflandırma 28
3. Türk Dininin Gelişimi 30
4. Dört Sembollerin Türk Dinindeki Rolü 32
5. Türkçede Mananın Karşılığı 33
6. Yer-Su'lar Nedir 35
7. İl'in Durumu ve Rolü 35
8. Türk Totemizmi 36
9. Türk Takvimi 40
10. Hyung-Nu'ların ve Oğuzların Dini Sistemi 41
11. Oğuz Teşkilatının Çindeki Şekli 43
12. Oğuz Dinindeki Sosyal Semboller 47
13. Yakutların Dini Sistemi 48
14. Altay Türklerinin Dini Sistemi 52
15. Yukarıki ve Aşağıki Tabakalar 55
16. Aşağıki Gök 62
17. Ruhlar Alemi 65
18. Mitoloji 69
19. Aşk Mitolojileri 87
20. Tsinlerde Dini İbadetler ve Sihir Ayinleri 89
21. Toyonizm ve Şamanizm 92

İKİNCİ KİTAP (Eski Türklerde Mantık) 103
1. Dörtlü-Beşli Ayırım 104
2. İkili Ayırım 112
3. Sekizli ve Altılı Sınıflandırma 116
4. Dokuzlu ve Sekizli Sınıflandırma 123
5. On yedili Sınıflandırma 124
6. Eşit Olmayan İkili Ayırım 125
7. Üçlü Sınıflandırma 127

Eski Türklerde Felsefe 131
ÜÇÜNCÜ KİTAP (İslamiyetten Önce Türk Devleti) 137
1. İl Nedir 137
2. İçindeki Ayırım 138
3. Aşiret (Uz) 141
4. İllerin Dağılmasından Doğan Aşiretler 142
5. Aşiret Hukuku ve Ahlakı 145
6. Yer-Su'lar ve Çiviler 147
7. Barış Çağrısı 150
8. Küçük İl 154
9. Orta İl 158
10. Büyük İl 165
11. En Büyük İl 168
12. İllerin Özellikleri 169
13. Demokrasiden Aristokrasiye 170
14. Şölen ve Potlaç 171
15. Yağma Şöleni ve Potlaç 172
16. Yağmasız Şölenler ve Yaşayış 174
17. Tudumluk 175
18. Yabguluk 178
19. Hakanlık 179
20. Hakanlık Teşkilatı 183
21. Hazar Hakanlığının Özellikleri 185
22. İlhanlık 187
23. İlhanlık Teşkilatı 191
24. En Eski Türk Devleti 193
25. Kunlar 197
26. Türklerin İlk Kahramanı 200
27. İlk Hakanlık 211
28. Toplumsal ve Cinsel Totemler 219
29. Kut ve Altın Işık 222
30. Totem ve Potlaç 224
31. Toy ve Yağma Toyu 226
32. Totemlerin Huylara Etkisi 229
33. Eski Türklerde Ad Nasıl Alınırdı? 230
34. Bamsı Beyrek Nasıl Ad Aldı? 232
35. Bazı Terimler 236
DÖRDÜNCÜ KİTAP (İslâmiyetten Önce Türk Ailesi) 239
1. Boy 239
2. Sop 243
3. Büyük Aileler 249
4. Baba-Soylu Aile 252

5. Evlilik Ailesi 254
6. Türk Ailesinin Yapısı 261
7. İlkel Cemiyetlerde Örtünme 270
8. Baba-Üstün Ailede Örtünme 276
9. Türk Ailesinin Gelişmesi 281
10. Eski Türklerde Nikah 282
BEŞİNCİ KİTAP (İslamiyetten Önce Türk Ekonomisi) ... 285
1. Eski Türklerde Avcılık 286
2. Sürü Sahibi Türkler 290
3. Çiftçilik 292
4. Sanayi 293
5. Üretimin Dört Aşaması 296
Avcılık 313
Sürü Sahipliği-Çiftçilik 315
Sanayi 316
Arkadaşlık Teşkilatı 323
Devletin Ekonomik Rolü 324
Devletin Ekonomik Egemenliği 326
Millî Ekonomi 328

ZİYA GÖKALP

(1876-1924)

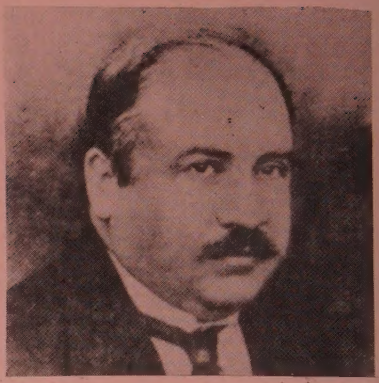

Türk Milliyetçiliği tarihinde en önemli yere sahip olan kişilerin başında Ziya Gökalp gelir. Denilebilir ki, Türküçülüğün teorisi alanında odak noktası olmuştur.

Sosyolojik makaleleri, gençlere heyecan aşılayan sade dille yazılmış şiirleri ve Türk Milliyetçiliği ideolojini bir sistem haline getirerek devlet yönetimini etkileyişi ile Türkçülüğe çok büyük hizmetler yapmıştır. Milleti için hapislere girmiş, sürgünlerde çile çekmiş ama Türkçülük yolundan asla vaz geçmemiştir.

Millî Mücadelenin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında atılan temellerde Gökalp fikriyatı en değerli rehber olarak kullanılmıştır. Nitekim Atatürk Ziya Gökalp'in bu hizmetlerinin layık olduğu şekilde açığa çıkabilmesi için şu veciz cümleyi sarfetmiştir: «Etimin ve kemiğimin babası Ali Rıza Efendi ise, fikrimin babası Ziya Gökalp'tir.»

ZİYA GÖKALP'in başlıca eserleri:

1. Türkçülüğün Esasları 2. Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak 3. Türk Medeniyeti Tarihi 4. Türk Ahlakı 5. Türk Töresi 6. Şaki İbrahim Destanı 7. Kızıl Elma 8. Yeni Hayat 9. Altın Işık 10. Malta Mektupları'dır.

ISBN 975-445-036-6